

T.C.
ABANT İZZET BAYSAL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI İLİŞKİLER BİLİM DALI

ÇOK KATMANLI TOPLUMLARDA DEMOKRASİ:
SURİYE ÖRNEĞİ

DOKTORA TEZİ

Hazırlayan
Dilek CANYURT

Danışman
Prof. Dr. Mehmet DALAR

BOLU 2018

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Dilek CANYURT'a ait "Çok Katmanlı Toplumlarda Demokrasi: Suriye Örneği" adlı çalışma, jürimiz tarafından Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalında Doktora Tezi olarak oy birliğiyle/ oy çokluğuyla kabul edilmiştir.

02.04.2018

Unvan, Adı, Soyadı

İmza

Üye (Tez Danışmanı) : Prof. Dr. Mehmet DALAR

.....

Üye : Doç. Dr. Gökhan TELATAR

.....

Üye : Doç. Dr. Koray TÜTÜNCÜ

.....

Üye : Doç. Dr. Zafer AKBAŞ

.....

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Hüsrev ÇELİK

.....

Sosyal Bilimler Enstitüsü Onayı

.....

Doç. Dr. Yaşar AYYILDIZ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ETİK UYGUNLUK BEYANI

Doktora tezi olarak sunduğum, “**Çok Katmanlı Toplumlarda Demokrasi: Suriye Örneği**” başlıklı çalışmanın yazılmasında, bilimsel ve etik kurallara uyulduğunu, başvurulmuş kaynaklardan yapılan alıntılarının adlarının bilimsel kurallara uygun olarak metin içinde, dipnotlarda ve kaynaklarda gösterildiğini, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin tamamının ya da bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Dilek CANYURT

02.04.2018

ÖN SÖZ

Doktora tezi olarak hazırlanan bu çalışma, modern dünyanın en önemli problemlerinden olan, çok katmanlı ve farklı alt kültürleri bünyesinde barındıran ülkelerin demokratik yönetim içerisinde nasıl barış içerisinde bir arada yaşayabileceğinin araştırması anlamında güncel bir soruna değinmektedir. Aynı zamanda da, son dönemde dünya gündemini meşgul eden, çok büyük sorunlara yol açmış ve yeni sorunların doğmasına da gebe olan, Suriye iç savaşını ve Suriye'yi odak noktasına almıştır. Ülke için en ideal yönetim şeklinin araştırılması adına demokrasi modelleri incelenmiştir. Çalışmamızın özellikle böyle kırılgan yapıdaki ülkelerin yönetim tarzlarının belirlenmesi noktasında ve demokrasi teorilerine gerçek dünyadan örneklemeler üzerinden yapılan araştırmalara, mütevazı bir katkı sağlaması, amacımıza ulaştığımız anlamına gelecektir.

Ayrıca, hem yüksek lisans dönemimde, hem de doktora sürecimde danışmanlığında çalıştığım ve bundan dolayı da şeref duyduğum, Kıymetli Hocam, Profesör Dr. Mehmet DALAR'a, özellikle tez konumun belirlenmesinde ve genel olarak akademik hayatımda bana yapmış olduğu destek, anlayış ve katkılarını hiç esirgemediği için şükranlarımı sunmayı bir borç bilirim. Diğer yandan tez izleme komitesinde bulunan Doç. Dr. Koray TÜTÜNCÜ ve Doç. Dr. Gökhan TELATAR'a da değerli katkılarından dolayı çok teşekkür ederim. Ayrıca bana tezim sürecinde her türlü desteği sağlayan aileme, ihmal ettiğim küçük kızım Melek'e ve doktora tezimin her aşamasında maddi ve manevi desteğini esirgemeyen Sevgili Eşim Sedat'a da teşekkürlerimi sunmak isterim.

Dilek CANYURT

ÖZET

ÇOK KATMANLI TOPLUMLARDA DEMOKRASİ: SURİYE ÖRNEĞİ

Dilek CANYURT

Doktora Tezi

Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Danışman: Prof. Dr. Mehmet DALAR

Nisan 2018, 289+ xv Sayfa

Siyaset biliminde yapılan yoğun tartışmalardan biri, farklı alt kültürlere sahip ülkelere, hangi demokrasi modellerinin uygun olabileceği konusudur. Bu bağlamda, “iç savaş” halindeki toplumlarda dahi, toplumlar için gerekli “politik” koşulu sağlamak açısından demokrasinin son modellerini incelemek önemlidir. Suriye'deki “siyasal rejim” sorusunu problem haline getirmek; oydaşmacı, müzakereci ve agonistik demokrasi modellerinin değerlendirilmesinde bize eşsiz bir fırsat sunmaktadır. Bu tür teorik çabalar, bu tezin önündeki pratik gerçeklikler (Batı ile Doğu arasındaki farklılık, kültürel özcülük iddiası ve liberal asimilasyon tuzağı) göz önüne alındığında, ilk bakışta çok riskli görünmektedir. Fakat evrenselcilik veya kültürel özcülüğün popülaritesini yitirmesinden ayrı olarak, radikal kültürel farklılıklara sahip ülkeler veya toplumlar için, en azından ikinci en iyi çözümü ele almak, bu tezin ana gayesi olacaktır. Pek çok kimse tezin konusunu, devam eden iç savaşın gerçekliğinden dolayı, ütöpik olarak düşünebilecektir. Yine de, Avrupa'daki din savaşları, Amerika'daki kuzey-güney savaşı gibi iç savaşların bugünkü liberal demokrasilerin oluşumunda çok önemli rolünü vurgulamak, abartmak anlamına gelmemektedir. Nitekim, liberal demokrasilerin meşruiyet krizine bir cevap olarak, hem müzakereci hem de agonistik modeller liberal demokratik rejimlerin deneyimlerinin bir eleştirisi olarak ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla bu tez, Suriye'nin politik durumunun trajik karakteri ile uyusmaktadır.

Bu çalışmada, ilgili demokrasi teorileri öncelikle ayrıntılı olarak ele alınmış ve Suriye'nin tarihi yapısı incelenmiştir. Daha sonra Suriye'nin siyasal ve toplumsal dokusu analiz edilmiş, bunu genel olarak medya haberlerinin taranması ve ilgili kişisel görüşmelerin kullanılması yoluyla mevcut sürecin araştırılması takip etmiştir. Bütün bunların ışığında, her üç demokrasi modelinin öğelerini içeren, bir tür “karma” model geliştirilmeye çalışılmıştır. Buna göre; yeni demokratik sistem, müzakereci demokrasi temelinde fikir birliği ideali üzerine kurulmalıdır. Yine de, her toplumun geleneksel liderlerinin verimli komisyonlar oluşturarak bir araya gelebildiği, toplumun entelektüel kaynaklarını dikkate alarak, oydaşmacı araçları yerleştirmek kaçınılmazdır. Farklılıklara yol açmadan toplulukların agonik birlikteliğini de anımsamak çok önemlidir. Bütün bunlara sivil toplumun güçlendirileceği, radikal demokrasi tarafından kabul edilen bir yapıyla ulaşılabilecektir. Farklılıkların ve şiddetli rekabetin toplumda nefret içermemesi gerektiği, bunların hükümet tarafından normal görüldüğü, agonistik modele uygun olarak siyaset içinde tutulduğu bir sistem tasarlanmaktadır. Sonuç olarak; bu üç demokrasi modelinin bazı özelliklerini kullanan karma bir politik sistemin Suriye için uygun olacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Suriye, İç Savaş, Oydaşmacı Demokrasi, Müzakereci Demokrasi, Agonistik Demokrasi.

ABSTRACT

DEMOCRACY IN MULTILAYER COMMUNITIES: SAMPLE OF SYRIA

Dilek CANYURT

PhD Thesis

Department of International Relations

Advisors: Prof. Dr. Mehmet DALAR

April 2018, 289 + xv Pages

One of the most intensive debates in the political theory is the question of which models of democracy might be convenient for countries with the mere existence of radical differences. In this context, it is significant to analyze the recent models of democracy in terms of their capability in providing the necessary “political” condition for the societies with the reality of even “civil war”. Problematizing the question of “political regime” in Syria gives us such a unique opportunity in the evaluation of the very models of democracy; consociational, deliberative and agonistic. Such theoretical endeavor seems to be very risky at first sight given the practical realities - difference between West and East, the claim of cultural essentialism and the trap of liberal assimilation- ahead of this thesis. Nevertheless, considering at least the second best solution for the countries or societies with radical cultural differences apart from falling neither universalism nor cultural essentialism would be main endeavor of this thesis. Many wisely would think the utopian character of this thesis with the reality of on-going civil war. Yet, it is not to exaggerate to point out the very fundamental role of civil wars such as religious wars in Europe, north-south war in America in the formation of today’s liberal democracies. As a matter of fact, both deliberative and agonistic models have been emerged as a critique of the experience of liberal democratic regimes; thereby, as a response to the legitimation crisis of liberal democracies. In this respect, this thesis would like to meet with the tragic character of Syrian political condition.

In this thesis, relevant democracy theories are primarily examined in detail and historical structure of Syria is investigated. Then the political and social texture of Syria

is analyzed, which is followed by the investigation of the current process generally through scanning the media news and the use of relevant personal interviews. In the light of all these, a kind of “hybrid” model is tried to develop by mixing all three models of democracy. Accordingly; the new democratic system should be projected upon the ideal of consensus on the basis of deliberative democracy. Yet, it is inevitable to deploy consociational instruments by taking into consideration the intellectual resources of society in which the traditional leaders of each community can come together by forming efficient commissions. It is also very significant to recognize the agonistic co-existence of communities without furthering these differences. All these things could be achieved through a structure regarded by radical democracy, where the civil society will be reinforced. In the new system, it is also projected that differences and severe rivalries should not involved hatred in society; rather, they should be considered as ordinary by the government and restrained within politics in line with the agonistic model. As a consequence; it is thought that a hybrid political system using some of the features of these three democracy models will be convenient for Syria.

Key words: Syria, Civil War, Consociational Democracy, Deliberative Democracy, Agonistic Democracy.

İÇİNDEKİLER

ONAY SAYFASI.....	ii
ETİK UYGUNLUK BEYANI.....	iii
ÖN SÖZ	iv
ÖZET	v
ABSTRACT.....	vii
İÇİNDEKİLER	ix
HARİTALAR LİSTESİ	xii
TABLolar LİSTESİ	xiii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiv
KISALTMALAR LİSTESİ.....	xv
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

1. DEMOKASİ VE MODELLERİ: OYDAŞMACI, MÜZAKERECİ VE AGONİSTİK

DEMOKRASİ	6
1.1. Geçmişten Günümüze Demokrasi.....	6
1.1.1. Eski Yunan’da Demokrasi	6
1.1.2. Antik Çağ Sonrası Demokrasi Süreci	10
1.2. Demokrasi Tanımı ve Üzerine Tartışmalar	13
1.2.1. Demokrasi Tanımı.....	14
1.2.2. Demokrasi Kuramı İle İlgili Tartışmalar.....	18
1.3. Demokrasi Modelleri.....	21
1.3.1. Liberal Demokrasi.....	23
1.3.1.1. Liberal Demokrasinin Çıkmazları	25
1.3.2. Çok Katmanlı Topumlarda Demokrasi	27

1.3.2.1. Radikal Demokrasi Kuramları	28
1.3.2.1.1. Müzakereci Demokrasi.....	30
1.3.2.1.2. Agonistik Demokrasi.....	48
1.3.2.1.3. Oydaşmacı Demokrasi Modeli.....	63

II. BÖLÜM

2. SURİYE’NİN TARİHİ, SİYASİ VE TOPLUMSAL YAPISI 74

2.1. Suriye Tarihine Kısa Bir Bakış.....	74
2.1.1. Antik Çağlardan Yakın Döneme Suriye Tarihi	76
2.1.2. Yakın Dönem Suriye Tarihi.....	81
2.1.2.1. Osmanlı’dan Kopuş.....	82
2.1.2.2. Fransız Manda Dönemi.....	84
2.1.3. Bağımsız Suriye	89
2.1.3.1. Hafız Esad Dönemi	93
2.1.3.2. Beşar Esad Dönemi.....	100
2.2. Suriye'nin Siyasi ve Toplumsal Yapısı	106
2.2.1. Suriye’de Etnik Gruplar.....	107
2.2.2. Suriye’deki Dini Gruplar.....	114
2.3. Suriye’de Devlet Yapısı ve Başlıca Siyasi Yönelimler	119
2.3.1. Arap Milliyetçiliği	120
2.3.2. Siyasal İslam ve İslami Diriliş.....	125
2.3.3. Arap Sosyalizmi.....	128
2.3.4. Suriye’de Baas Rejimi	129

III. BÖLÜM

3. SURİYE KRİZİ: NEDENLERİ, GELİŞİMİ VE MUHALİFLER 142

3.1. Suriye’yi İç Savaş’a Sürükleyen Nedenler.....	143
3.1.1. Baas Rejiminden Kaynaklı Sorunlar	143
3.1.2. Suriye’de Ekonomik Sorunlar	150
3.1.3. Mezhepsel Farklılıklar	153
3.2. Suriye İç Savaşının Gelişim Süreci	158

3.3. Suriye Muhalefeti, Rejim ve Diğerleri	165
3.3.1. Suriye’de Başlıca Muhalif Kesimler	170
3.3.2. Baas Rejimi ve Diğerleri	179

IV. BÖLÜM

4. SURİYE’DE DEMOKRASİ VE DEMOKRASİ MODELLERİ ÜZERİNDEN ÇÖZÜM

ÖNERİLERİ.....	182
4.1. Suriye İçin Neden Demokrasi	184
4.2. Suriye İçin Nasıl Bir Demokrasi.....	194
4.2.1. Suriye'deki Tarafların Görüşleri	198
4.3. Suriye’de Demokrasi: Oydaşmacı, Müzakereci ve Agonistik Modeller	205
4.3.1. Suriye ve Oydaşmacı Demokrasi	205
4.3.2. Suriye ve Müzakereci Demokrasi	213
4.3.2.1.Meşruiyet Bağlamında Suriye	214
4.3.2.2. Müzakere Süreçleri Bağlamında Suriye.....	217
4.3.2.3. Yaşama Evreni Bağlamında Suriye.....	222
4.3.3. Agonistik Demokrasi ve Suriye	228
4.3.3.1. Antagonizmalar Bağlamında Suriye.....	228
4.3.3.2. Hegemonya Bağlamında Suriye	233
4.4. Suriye İçin Önerilen Demokratik Unsurlar	238

V. BÖLÜM

5. SONUÇ	247

KAYNAKLAR	252

HARİTALAR LİSTESİ

Harita 2.1: Bereketli Hilal (Levant) Bölgesi	75
Harita 2.2: Fransız Mandası Döneminde Suriye	85
Harita 2.3: Suriye’de Kürtlerin Yaşadığı Bölgeler.....	110
Harita 2.4: Suriye’de Türkmenlerin Yaşadığı Bölgeler	112
Harita 2.5: Suriye’de Mezhepsel ve Dini Gruplar.....	114

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 4.1: Suriye'nin SWOT analizi açısından güçlü ve zayıf yönleri	196
Tablo 4.2: SWOT analizi yöntemiyle Suriye için Fırsatlar ve Tehditler	196
Tablo 4.3: Oydaşmacı demokrasi modelinin Suriye için SWOT analizi.....	213
Tablo 4.4: Müzakereci demokrasi modelinin Suriye için SWOT analizi.....	227
Tablo 4.5: Agonistik demokrasi modelinin Suriye İçin SWOT analizi.....	238

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1: Suriye Rejiminin Güç Odakları.....	136

KISALTMALAR LİSTESİ

ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BAC	: Birleşik Arap cumhuriyeti
BM	: Birleşmiş Milletler
BMGK	: Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
DAEŞ	: Irak Şam İslam Devleti
ENKS	: Suriye Kürt Ulusal Meclisi
FKÖ	: Filistin Kurtuluş Örgütü
İŞİD	: Irak Şam İslam Devleti
KDP	: Kürdistan Demokrat Partisi
KYB	: Kürdistan Yurtsevenler Birliği
NATO	: North Atlantic Treaty Organization (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü)
ORSAM	: Ortadoğu Stratejik Araştırma Merkezi
ÖSO	: Özgür Suriye Ordusu
PKK	: Kürdistan İşçi Partisi
PYD	: Demokratik Birlik Partisi
SMDK	: Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Koalisyonu
SSCB	: Sovyet Sosyalist Devletler Birliği
STK	: Sivil toplum kuruluşları
SUK	: Suriye Ulusal Konseyi
USDG	: Uluslararası Suriye Destek Grubu

GİRİŞ

En ideal bir yönetim tarzının bulunması konusu, antik çağlardan bu yana insanları meşgul etmiş bir sorudur. Aradan geçen binlerce yıllık dönemde değişen ve dönüşen toplumsal yapılar, bu arayışların da devamlılığını getirmiştir. Modern dönem insanı, gelmiş geçmiş bütün yönetim tecrübelerinin doğrultusunda, kendisi için en uygun olan demokratik yönetim şeklini tercih etmiştir. Özgürlüğün, adaletin, eşitliğin ve despotik yönetimlerin bertaraf edilmesinin çözümünü onda bulmuştur. Demokrasi kavramı, bu toptan kabulün getirdiği etki ile olsa gerek, çeşitli anlam kaymaları ve belirsizlikleri ile bazı erozyonlara da uğramıştır. Bununla birlikte herkes tarafından kabul edilen, periyodik seçimler, gizli oy, siyasi eşitlik ve siyasi hürriyetler (Mayo 1964: 52-55-140), ifade özgürlüğü, bilgilendirme için alternatif kaynaklar, bireylerin örgütlenme hakkı, her yetişkinin seçim hakkı (Dahl 2005:188) gibi belli özellikleri de yok değildir. Demokratik ülkelerin tarihlerine bakıldığında, elde ettikleri demokratik haklara birçok mücadeleler sonucu ulaştıkları görülmüştür. İnsanlık tarihinin böylesi hak ve özgürlük mücadeleleri ile dolu olduğunu da ifade etmek, iddialı bir ifade olmayacaktır.

Benzer mücadeleler, şu günlerde Ortadoğu bölgesinde ve en yoğun olarak da Suriye’de yaşanmaktadır. Her ne kadar şimdilerde bu mücadele çeşitli bölgesel, küresel ve yerel güç odaklarının çıkar çatışmaları görünümünü verse de, temelde çıkışı Ortadoğu’da alevlenen demokrasi taleplerinin Suriye’deki izdüşümü şeklindedir. Suriye binlerce yıllık geçmişe sahip, Ortadoğu’nun tam orta yerinde, farklı etnik kültürel ve dinsel zenginliği bünyesinde barındıran, jeopolitik olarak büyük öneme sahip bir ülkedir. 1946 yılında bağımsız bir ülke olana kadar, yerli denilebilecek bir hâkim güç tarafından yönetilmemiş, stratejik konumunun da etkisi ile Romalılardan Osmanlılara pek çok etkili gücün ve medeniyetin yönetimine ve etkisine girmiştir. Bu süreç içerisinde geçirdiği dönüşümlerde, Fransız manda yönetiminin ardından bağımsızlığını kazanmış, bu bağımsızlık ile yeni bir Suriyelilik kimliği ortaya çıkmışsa da, bu kimlik

inşası da tam bir başarıya ulaşamamıştır. Zira bu kadar çok kimliği bünyesinde barındıran Suriye’de, bu kimliklerin kendilerini koruma çabaları her zaman Suriyeliliğin önünde olmuştur. Kendisini yaklaşık elli yıldır yöneten oligarşik bir grubun, otoriteryen ve baskıcı uygulamalarından bunalan halk, Arap Baharı’nın da verdiği ivmeyle, bir şeylerin değişeceğini umarak hak arayışına girmiştir. Fakat bu hak arayışları istenilen sonucu vermemiş, gelişen şiddet eylemleri ile ülke iç savaşa sürüklenmiştir. Suriye rejimi ise, ortaya çıkan tabloda yıkılışını engellemek için, bağımsızlığını da riske atarak, İran ve Rusya gibi kadim müttefiklerine dayanmayı tercih etmiştir. Bir yandan da, Suriye toplumunun haklı taleplerine destek olarak ortaya çıkan pek çok bölgesel ve küresel gücün devreye girmesi ile ortam çok bilinmeyenli bir denkleme dönüşmüştür. Bu çok bilinmeyenli denklemde, kaç aktörün gerçekten Suriye için bir şeyler yaptığı ise, sorgulanması gereken bir soru iken, bütün aktörlerin kendi çıkarları için sahaya indiğine de şüphe yoktur. Tam da bu ortamda dikkatler barışa ve güvenliğe odaklanmışken, Suriye için demokrasinin tartışılması anlamsız gelse de, iç savaş sona erdikten sonraki süreçte Suriye halkının barış içerisinde birlikte yaşayabilmelerini sağlayacak bir modele şiddetle ihtiyaç duyulacaktır.

Yukarıda bahsi geçen sebepler doğrultusunda bu çalışmanın konusu; çok katmanlı toplumların problemlerine çözüm amaçlı ortaya atılmış bulunan, demokrasi teorilerinden olan oydaşmacı, müzakereci ve agonistik demokrasi modellerine ait unsurların hangilerinin, Suriye için uygun olduğunun araştırılmasıdır. Çalışmanın amacı ise; Suriye’nin tarihi, siyasi ve toplumsal yapısını, hali hazırdaki geçirdiği iç savaş sürecini analiz etmek ve Suriye’yi olabildiğince anlamaya çalışarak, ülkedeki tarafların da görüşleri doğrultusunda herkesin kabullenebileceği ve Suriye’nin kırılgan yapısına uygun bir sistemin, hangi demokratik unsurları içermesi gerektiği hususunda oydaşmacı, müzakereci ve agonistik demokrasi modellerinin ülkeye sunmuş olduğu fırsatlar ve riskler üzerinden değerlendirilmesinin yapılması ve bu değerlendirmelerden yola çıkılarak bir öneri üretilmesidir.

Bu amaçlara ulaşmak için; öncelikli olarak birinci bölümde, demokrasi kavramının kuramsal boyutu araştırılmıştır. Demokrasi kuramı çok fazla tartışılan ve üzerinde uzlaşılmış tek bir tanımı bulunmayan bir kavramdır. Bundan dolayı da, değişik

sınıflandırmalara ve çok sayıda modellere sahip olmuştur. Dolayısı ile Suriye için uygun düşebilecek demokrasi modeli araştırılırken, konunun sınırlandırılması gerekliliği doğmuştur. Suriye, içerisinde onlarca farklı kimlik barındıran bir ülke olduğu için de bu tip toplumların sorunlarına çözüm getirme amaçlı olarak üretilmiş olan oydaşmacı demokrasi modeli ve radikal demokrasi kuramlarından, müzakereci demokrasi ve agonistik demokrasi modeli ayrıntılı olarak incelenmiştir. Farklı etnik, dinsel ve mezhepsel yapıları bünyesinde barındıran Suriye'nin, çok katmanlı toplumsal yapısından kaynaklanan sorunlar nedeniyle, iç barışın sağlanması noktasında yaşadığı zorluklar ve bu gün geline iç savaş sürecinin daha iyi anlaşılması ve demokratik çözüm önerileri üretilebilmesi için; ikinci bölümde, Suriye'nin tarihi geçmişi, toplumsal ve siyasal yapısı incelenmiştir. Bu bölümde önce, Suriye devletinin genel olarak bir açıklaması yapılmış, daha sonra ise kısaca, antikçağlardan yakın döneme kadar olan tarihi sürece değinilmiştir. Bu başlık altında, Osmanlı'nın hâkim olduğu süreç, Fransız manda yönetimi ve Bağımsız Suriye ve o'nun kaderine yaklaşık elli yıldır hâkim olan Hafız Esad ve Beşar Esad dönemi de açıklanmıştır. Suriye'nin daha iyi anlaşılması için ayrıca ülkenin toplumsal ve siyasal yapısı araştırılmış ve başlıca etnik ve dini grupların siyasi yönelimlerine de değinilmiştir.

Üçüncü bölümde, ülkeyi iç savaşa götüren süreç; iç savaşa yol açmış olan, yönetsel, ekonomik ve toplumsal nedenler çerçevesinde araştırılmıştır. Ayrıca, iç savaşın gelişim sürecine tarihi kronolojiye uygun olarak kısaca değinilmiş ve ülkedeki durumun fotoğrafının net bir şekilde ortaya çıkması için, iç savaşın aktörleri özellikle muhaliflere odaklanılarak açıklanmıştır. Yapılan bu araştırmalar ve verilerin ışığında; Suriye'ye bir gün barış geldiğinde, Suriye için neden demokrasi önerildiği ve oydaşmacı, müzakereci ve agonistik demokrasi modellerinin ülkeye uygunluğu tartışılmıştır. Bu tartışmaların daha açık bir şekilde ortaya konulabilmesi adına da, SWOT analizi tekniği konuya uyarlanarak, Suriye'nin güçlü ve zayıf yönleri belirlenmiş, oydaşmacı, müzakereci ve agonistik demokrasi modellerinin ülke için sunacağı fırsatlar ve riskler/tehditler ortaya konulmuş ve SWOT analizi tekniği ile tablolar hazırlanmıştır. Bu bağlamda ilgili modellerin Suriye için fırsat ve tehdit oluşturabilecek yönleri incelenmiş ve ilgili modellerin Suriye için fırsat olabilecek yönleri üzerinden ülke için kullanılabilecek demokratik unsurlar tespit edilmiştir.

Bütün bu araştırmalar yapılırken, konu kapsamında ulusal ve uluslararası ilgili literatür taranmış ve Suriye'nin sorunlarının ve toplumsal gerçekliğinin daha iyi anlaşılabilmesi için, Suriyeli bazı kişilerle birebir derinlemesine mülakatlar yapılmıştır. Ayrıca, yayınlanmış onlarca mülakattan ve saha araştırmalarına ait raporlardan da yararlanılmıştır. Bu incelemeler yapılırken de mümkün olduğuunca Suriye özgüllüklerinden farklı kesimlerin görüşlerine ulaşılmaya çalışılmış, hemen bütün tarafların görüşlerine de ulaşılmıştır. Ülkenin güncel durumu ise, medya kuruluşları üzerinden takip edilmiştir.

Demokrasi talepleri ile başlayan ayaklanmaların Suriye'yi getirdiği nokta; bir iç savaş olmuştur. Bu iç savaş ortamı ise, terörü artırmış ve farklı terör gruplarının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Diğer taraftan ülke, terörist gruplar için adeta bir eğitim kampına dönüşmüş, dünyanın farklı bölgelerinden savaşçıların akın ettiği bir alan haline almıştır. Bu durumun, zamanla bütün dünyaya yansımalarının olacağına şüphe yoktur. Gelineen noktada; gerek dünyaya dağılan Suriyeli göçmenlerin dramları, gerekse Rusya-İran-Suriye-Çin ve North Atlantic Treaty Organization (NATO) ülkeleri cephesi diye kabaca ifade edilebilecek bir cepheleşmeye ve Suriye üzerinden restleşmelere ve gerilimlere sahne olan uluslararası siyaset ortamı, konunun önemini arttırmaktadır. Dolayısıyla, Suriye toplumunun dokusunun ve o'nu iç savaşa sürükleyen nedenlerin anlaşılması, Suriye'de barışa katkı sağlayacak bir demokrasi modelinin ana hatları ile tespit edilmesi adına önemlidir. Bu bağlamda yaptığımız tez çalışmasının, çok katmanlı toplumların bir demokrasi çatısı altında birlikte yaşama idealinde, her kesimin asgari beklentisini sağlayacak bir modelin çerçevesinin çizilmesi adına, akademik literatüre önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu analizler yapılırken de SWOT analiz tekniği kullanılarak çalışmaya farklı bir açılım getirilmiş ve kuvvet kazandırılmıştır. Diğer yandan; bütün bu çalışmalar, tamamen teorik olmakla birlikte, Suriye gerçek örneği üzerinden araştırmalar yapılarak, demokrasi modelleri incelenmiş olduğu için, bu çalışmanın bilimsel anlamda, bir kısmı itibariyle çok yeni olan oydaşmacı, müzakereci ve agonistik demokrasi teorilerine bir katkı sağlayacağı da açıktır.

Özellikle Suriye gibi çok derin tarihi arka plana, karmaşık siyasi ve sosyal yapıya sahip ve güncel olarak iç savaş sürecinin yaşandığı bir ülkede bunu başarmak ise oldukça önemli güçlükler yol açmaktadır. Bir taraftan derin tarihi, siyasi ve toplumsal yapı hakkında geniş açıklamalar yapılmaması konunun tam anlaşılmasına ve tarihi bağlamların kaçırılmasına yol açarken, diğer yandan ayrıntıya girmek ise konunun özünün kaçırılmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla, konu her iki durumdan da kaçınılmaya çalışılarak ve yer yer içerisindeki önemli noktalara dikkat çekilerek bütüncül bir yaklaşım ile ortaya konulmaya çalışılmıştır. Diğer yandan içinde bulunduğu kaotik durumdan ve iç savaş sürecinin hala devam ediyor olmasından dolayı da önemli sınırlılıklar oluşmaktadır ve ülkenin güncel siyasi yapısı hakkında fikir edinmek ve sağlıklı bir analiz yapılmasında önemli güçlüklerle de karşılaşmıştır. Bütün bu güçlüklerle ek olarak geniş bir literatüre sahip demokrasi kuramları üzerinde çalışma yapmak belli bir dağınıklığı da beraberinde getirmiş olduğu için mümkün olduğunca konu sınırlandırması yapılarak ilgili kuramlara uygun noktalar Suriye üzerinde yakalanmaya çalışılmıştır. Bir diğer önemli sınırlılık ise demokrasi kuramlarının özünde Batı toplumları için ortaya atılmış olmasından dolayı, Suriye gibi çok farklı kültürel bağlamlara sahip bir Ortadoğu ülkesi için öneriliyor olmasından kaynaklı zorluklar olarak ortaya çıkmaktadır. Bütün bu sınırlılıkları yadsımamak koşuluyla, geline nokta yapılan araştırmalar ve veriler neticesinde; Suriye gibi farklı etnik, mezhepsel ve dini bağlamları bulunan ve bu aidiyetlerin güç mücadelelerine sahne olmuş, aynı zamanda da yüzyıllardır (bazıları itibariyle binlerce yıldır) bir arada yaşamaya alışmış, birlikte yaşama kültürüne sahip bir ülkenin, oydaşmacı, agonistik ve müzakereci modellere kısmen uygun olduğu tespit edilmiştir. Adı geçen modeller aynı zamanda birtakım riskleri ve tehditleri de içerisinde barındırıyor olduğundan, bazı unsurlarının Suriye için daha kullanışlı olduğu sonucuna varılmıştır. Ayrıca, bu modellerin birbirlerini tamamlayan yönleri de bulunduğu için ülkenin karma bir model ile yönetilebileceği sonucuna varılmıştır.

I. BÖLÜM

1. DEMOKASİ VE MODELLERİ: MÜZAKERECİ, AGONİSTİK VE OYDAŞMACI DEMOKRASİ’NİN KURAMSAL ÇERÇEVESİ

Tezin temel araştırması olan Suriye için demokrasi modelleri üzerinden olası demokratik unsurların tespit edilebilmesi olduğundan dolayı demokrasi kavramının açıklanması gerekliliği bulunmaktadır. Bu bağlamda da bu kavramın daha iyi anlaşılabilmesi için dünya tarihinde nasıl bir süreçte geliştiği, tanımı ve üzerine tartışmalara kısaca değinilecektir. Daha sonrasında müzakereci, agonistik ve oydaşmacı demokrasi modelleri el verdiğince ayrıntılı olarak açıklanarak, Suriye özelinde yapılan araştırmalara kuramsal bir zemin hazırlanmış olunacaktır.

1.1. Geçmişten Günümüze Demokrasi: Demokrasi Tanımı ve Tartışmaları

Demokrasi, herkes tarafından bilinen, ancak üzerinde ortak bir tanımın ve mutabakatın olmadığı çok tartışılan bir kavramdır. Bu kavramın bu denli bilinir olmasındaki en büyük etken ise ilk uygulamalarının milattan öncesine dayanacak kadar eski olması olarak gösterilebilir. Bu perspektiften de demokrasi kavramının açıklanabilmesi için demokrasinin tarihi uygulamalarına, bugünlere gelen değişim ve dönüşümüne kısaca değinmekte fayda vardır.

1.1.1. Eski Yunan’da Demokrasi

Demokrasinin tarihsel kökenlerine değinildiğinde bu süreci Antik Yunan’dan başlatmak gerekmektedir. Zira demokrasinin ilk uygulamalarının bu dönemde görüldüğü kabul gören bir anlayıştır. Konuyla ilgili en değerli bilgilere Aristo’nun

Atina site devletinin işleyişini ayrıntılı bir şekilde tasvir ettiği ‘Atinalıların Devleti’ adlı eserden ulaşılmaktadır. Bu konu ile ilgili ilk demokratik yönetimin Fenike uygarlığında görüldüğü iddiaları da bulunmakla birlikte, kaynakların yetersizliği göz önünde bulundurulduğunda, bilinen en eski demokratik yönetim şeklinin Atinalılarınki olduğu belirtilebilir (Uygun 2011: 11-12).

MÖ 12. yüzyılda Grek Yarımadası’na gelen Dorlar, eski Girit ve Miken uygarlıklarını ele geçirerek yeni bir uygarlık inşa etmişler ve bu uygarlık ise MÖ 5. ve 4. yüzyıllara gelindiğinde çağdaşlarının aksine kırsal nüfusun etkin bir şekilde devlet yönetimine katıldığı ilk demokratik yönetimleri oluşturmuştur (Sander 2013a: 39-40). Önceleri bir grup soylu tarafından yönetilen ve ezilen halk, sonunda soylular ile uzun süren mücadelelere başlamıştır (Aristoteles 1998: 2). Daha sonrasında ise, Solon adlı bir devlet adamı bu aristokrasiye son vererek hürriyetini yitirenlere hürriyetini kazandırmış, topraklarını kaybedenlere de arazilerini geri vermiştir. Solon’un bu hamleleri bir devrim olarak nitelendirilmese bile, o’nun yaptığı etkili reformlar (Cadoux, <http://www.britannica.com/biography/Solon>, 22 Aralık 2015’de erişildi) geleceğin Atina’sının halk yönetimine zemin hazırlamıştır. Solon’un ardından yeniden aristokratların etkinliği artmışsa da, Solon tarafından kurulan sistem tamamen yok olmamıştır (Aristoteles 1998).

Tekrar bozulan sisteme daha sonraları Atina’da demokrasinin kurucusu olarak nitelendirilen Cleisthenes’in etkisi büyük olmuştur (Meiggs, <http://www.britannica.com/biography/Cleisthenes-of-Athens>, 22 Aralık 2015’de erişildi). Cleisthenes yönetime geldikten sonra sıradan insanların günlük politikalar üzerine etkililiğini arttırarak politik yapıyı değiştirmiştir. Oluşturduğu bu demokratik yapı sayesinde, on yıllar boyunca bütün vatandaşlar doğrudan ve aktif bir şekilde yönetime katılabilmıştır. Kendilerinin, geleneksel yönetim sisteminde yönetime katılan soy bağına dayalı sınıflandırmayı değiştirerek yerine bütün vatandaşların katılımın olduğu bir sistem kurmuş ve azınlıkların değil çoğunlukların yönetimde yer aldığı doğrudan demokrasinin temellerini atmıştır (Cartwright, 2016, <https://www.ancient.eu/Cleisthenes/>, 06 Ocak 2018’de erişildi). Böylece demokratik reformlar sayesinde bir klan üyesi olmaktan ziyade, bir vatandaş olmayı öne çıkaran sistem MÖ. 508’de kurulmuştur (Meiggs,

<http://www.britannica.com/biography/Cleisthenes-of-Athens>, 22 Aralık 2015’de erişildi). Kurulan bu sistem yüzyıllar boyunca ayakta kalmayı başaramamıştır. Böylece Atinalılar yaklaşık 200 yıl halk tarafından yönetilen bir sisteme sahip olmuşlardır (Dahl 2010: 19). Günümüzün demokrasi anlayışına ilham kaynağı olan Antik Çağ demokrasisi ve özellikle Atina site devletinin yönetim anlayışı MÖ 5. yüzyılda geliştirilmiş ve tahmini MÖ 3. yüzyıla kadar yaklaşık 200 yıl varlığını sürdürebilmiş bir sistemdir. Bundan sonraki dönemde tarih sahnesine çıkması için bin yıllar beklemek gerekecektir.

Antik Site Devletlerinde Demokrasinin İşleyişi: Bu konuda önemli olan -çok temel belli konularda ayrı düşmelerine rağmen- modern dönem demokrasi anlayışının çıkış noktası olarak görülen Antik Yunan’ın demokrasi anlayışının sistem olarak nasıl işlediğinin anlaşılmasıdır. MÖ 800-500 yılları arasında, Yunan şehir devletleri, deniz kıyısında birbirine çok yakın bir konumda sıralanmış yöresel hükümdarlar tarafından yönetilen birimlerdir (Held 2000: 13) ve bu şehir devletlerinde otonomi ve kendine yetme duygusu hâkimdir (Mayo 1964: 37). Muhtemelen bu nedenden dolayı da, her biri farklı tarih ve kurumlara sahipti. Bu devletçiklerin iktidarı; merkezi yürütme, oligarşik konsey ve halktan oluşan genel meclis şeklinde başlıca üç unsur üzerinden devam etmekteydi (Tilly 2014: 53). Yunan site devletleri, günümüz devletleri ile karşılaştırılmayacak ölçüde küçük bir toprağa ve nüfusa sahiptiler (Bağce 2012, <http://www.siyasaliletisim.org/dr-bahadr-kaleaas/doc-dr-emre-bace/348-antik-yunan-kent-devletinde-demokrasi-deneyimi-ve-yerel-yoenetimler.html>, 18 Ekim 2015’de erişildi). Atina şehir devletinde, MÖ 5. yüzyıl boyunca tahmini nüfus yaklaşık 250.000-300.000 kişi civarındaydı (Thorley 1996: 74) ve toprak olarak da duvarlarla çevrili yaklaşık olarak 1000 kilometrekare bir alana sahipti (Rothchild 2007).

Aristo’nun “Atina’nın Devleti” adlı eserinden anlaşıldığı üzere Atina demokrasisi, Solon’un temellerini attığı sisteme göre, dört büyük kabile kendi içinden onar kişi seçmekte, bu on kişiden çekiliş yapılarak seçilen dokuz kişi ülkeyi yönetmektedir. Daha sonraki Cleisthenes’in sistemine göre ise, önce bütün Atinalılar on kabileye ayrılmış ve böylece halkın daha fazla yönetime ortak edilmesi amaçlanmıştır. Her kabileden elliser üye alınmak suretiyle, beş yüz kişilik bir meclis kurulmuştur. Oysa Solon’un sisteminde, her kabileden yüz üyenin katıldığı dört yüz

üyeyi olan bir meclis mevcuttu ve zamanla bunlar güçlü aristokratların güdümüne girmiştir. Ülkeyi 30 bölgeye bölerek insanların birbirlerini soy bağı ile adlandırılmaları yerine, bu bölgelere göre adlandırılmaları sistemi benimsenmiştir (Aristoteles 1998). Böylece, kişilerin kendini bir soya bağı olarak tanımlamaları yerine, bireyselleşmeleri ve bu şekilde kimlik oluşturmaları amaçlanmış olsa gerektir. Açıkçası Atina demokrasisi, açıklanması kolay olmayan karmaşık bir sisteme sahiptir. O'nun en önemli organı; bütün halkın katılma hakkına sahip olduğu ve hükümet görevlilerini, hatta generallerini bile çekiliş yöntemi ile seçtikleri bir halk meclisidir (Dahl 2010: 20).

Atina demokrasisinde; yılda 40 kez meclis toplantıları yapılmaktaydı. Bu toplantılarda toplanan yurttaşlar, önemli konular hakkında müzakereler sonucu ve yeter çoğunluk ile kararlar veriyorlardı (Held 2000: 21). Ancak yurttaş denilen kişiler yukarıda değinildiği üzere, sadece yetişkin özgür erkek nüfustuydu ve toplam nüfusunun hemen yarısı ise kölelerden oluşuyordu. Kadınların, çocukların, kölelerin ve yabancıların herhangi bir yurttaşlık hakkı bulunmamaktaydı (Tilly 2014: 53). Hükümeti yönetme işi beş yüzler konseyi tarafından yapılmıyordu. Bu komitenin içinden 10 kişilik askeri generaller ve 50 kişilik başkan komitesi oluşturuluyor ve yaklaşık 500 kişilik bir jüriden oluşan mahkemeler ile de yargı sistemi işliyordu. Buralarda görev alan kişiler, otuz yaşını geçmiş, özgür erkeklerdi ve genellikle otokrasiyi önlemek adına her yıl seçiliyorlardı. Bu seçimlerde kura, rotasyon ve doğrudan seçim yöntemi kullanılabiliyordu (Held 2000: 21-22). Görüldüğü üzere gerek toplantıların sıklığı, gerekse her bireyin yönetimde görev alma ihtimali yüzünden, Yunanlıların uyguladığı biçimde bir demokrasinin işleyebilmesi için bireyin kendini tamamen yönetim olgusuna hasretmiş bulunması zorunluluğu doğmaktadır (Sartori 1996: 305). Ayrıca aynı kişiye ikiden fazla görev verilemiyordu. Bütün bunları, sahip oldukları nispeten az sayıda nüfus ve tarım ekonomisine dayalı bir toplumsal yapıda, işleri kölelerin ve kadınların yapması sayesinde başarabilmişlerdir (Held 2000: 33).

Şunu belirtmekte yarar vardır ki; dönemin çok eski bir çağ olması nedeniyle konu ile ilgili literatür eksikliği söz konusudur. Günümüzde bilim çevrelerince en iyi bilinen sistem, Atina'nın yönetim şekli olduğu için, burada da Atina üzerinden sistem açıklanmaya çalışılmıştır ve şu ayrımı ortaya koymakta fayda vardır ki; bu günün demokrasi anlayışının MÖ 5. yüzyılda kullanılmış olan kavramla aynı şeyi ifade ettiğini

söylemek mümkün değildir (Sartori 1996: 301). Özellikle Atina nüfusunun hemen yarısını teşkil eden kölelerin herhangi bir yurttaşlık hakkına sahip olmayışı, hatta sadece özgür erkeklerin yurttaş sayılması -özellikle Atina'da nüfusun yaklaşık % 10 kadarı yetişkin özgür erkek nüfusu olduğu (Thorley 1996: 74) düşünüldüğünde bu demokrasi ile günümüz demokrasi anlayışı arasındaki uçurum ortaya çıkmaktadır- ve diğerlerinin herhangi bir yurttaşlık hakkı bulunmayışı gibi özellikleri çağdaş demokrasi anlayışından tamamen ayrılmaktadır. Hatta bu durum demokrasi araştırmacılarını, Yunan demokrasisini çalışmalarına dâhil edip etmeme hususunda tereddüde bile düşürmektedir (Tilly 2014: 53-54).

Yine de Antik Çağ demokrasisinin; yönetenlerle yönetilenlerin birlikte çalışma ve yüz yüze görüşme imkânı bulabildikleri demokrasinin en temel sözcük anlamına çok yakın bir sistemi temsil ettiği de söylenebilir (Sartori 1996: 303). Özellikle şu iki özellikten dolayıdır ki; Yunan demokrasisini çağdaş demokrasi anlayışının atası olarak görmemizde sakınca yoktur. Birincisi, daha önce örneği görülmemiş bir yurttaşlık modeli oluşturmıştır ki, bu modelde de bazı insanlar asil ve bazıları zengindi ve siyasi avantajlardan yararlanıyordu. Fakat bununla birlikte her yurttaşın mecliste hemen hemen eşit bir söz hakkı vardı. İkinci özellik ise, yüksek dereceli memurların bile bir yıl için kura ile yurttaşlar arasından dönüşümlü olarak seçiliyor olmasıdır (Tilly 2014: 54). Şunu kaydetmek gerekir ki; Atina demokrasisini modern demokrasinin küçük bir modeli olarak görmek ve modern dünyaya bu modeli tatbik etmek de imkânsızdır (Mayo 1964: 29).

Bütün bu açıklamaların ışığında, Yunan site devletlerinde yaşayanların politik idealleri olan, vatandaşlar arası eşitlik, serbestlik ve kanun ve adalete itimat edilmesi gibi özelliklerin, Batı'nın politik düşünce sistemini etkilediği hiç kuşkusuzdur. Ancak günümüz demokrasi anlayışına ait bireycilik ve haklar gibi konulara Atina demokrasisi ile bir bağ kurulması da mümkün değildir (Held 2000: 15).

1.1.2. Antik Çağ Sonrası Demokrasi Süreci

Yunan site devletlerinin Makedon hâkimiyetine girmelerinden sonra demokrasi düşüncesi adeta tarih sahnesinden silinmiştir (Uygun 2011: 113). Bundan sonra Avrupa

yeni bir döneme, imparatorluklar çağına girmiş bulunmaktadır. O dönemin önemli imparatorluklarından Roma İmparatorluğu; MÖ 27- MS 476 yılları arasında hüküm sürmüştür (Dahl 2010: 21–22). Roma dönemine gelindiğinde, Antik Yunan’daki bakış açısı ve politik düşünce ile Hristiyan Roma düşünüş tarzında keskin bir görüş ayrılığı görülmektedir. Ancak bazı idealler noktasında ayrı düştükleri de söylenemez. Örneğin politik eşitlik görüşü, Hristiyanlık görüşü içinde bir dereceye kadar korunmaktadır. O dönemde sistem Hristiyanlık inancı ekseninde inşa edilmiş olduğu için politik düşünceler de bu yönde şekillenmiştir (Held 2000: 38). Kilise zamanla devleti eline geçirmiş, ancak Orta Çağ’ın sonlarına doğru devlet kilisenin baskısından kurtulabilmiştir (Akın 2013: 39). Bu dönemde tabiatüstü tanrısal bir hak olarak ülkenin iktidarına sahip olan kişi; devlet başkanı, kral, her ne isimle anılırsa anılsın, halka hesap vermek zorunda değildir ve hesabını Tanrı’ya verecektir (Duguit 2000: 388). Yani, kralın gücünün kaynağı Tanrısaldır ve sorgulanamazdır. Bu dönemde Orta Çağ son dönem düşünürlerinden Aquinas’ın politik anlamda değerli ve farklı düşünceleri dikkat çekmektedir. Anayasal devlet ve serbest ticaret ile ilgili sınırlı görüşler bildirmiştir. Dahası, Aquinas hariç Orta Çağ politik düşünürlerinin çalışmalarına bakıldığında, demokrasi üzerine kayda değer bir söyleme rastlamak da mümkün değildir (Held 2000: 38-39).

Orta Çağı ise müthiş bir değişimin başlangıcı olan Rönesans izlemiştir. Bu dönemde de İtalya’da şehir devletleri ortaya çıkmıştır (Dahl 2010: 25-29). Yeni Çağ’da demokrasi hakkında yapılan yorumlar, yine Antik Yunan’da örneği görülen halkın yönetimi şeklindeki sistem ile kısıtlı kalmıştır. Demokrasi kavramı çok makbul bir kavram olarak görülmemiş, sadece küçük topluluklar için; İsviçre eyaletleri, Alman şehir devletleri gibi yerlerde ortaya çıkan ve kullanılan bir sistem olarak görülmüştür. Sonuç olarak; o dönemde demokrasi denilince küçük şehir devletlerinde uygulanan doğrudan demokrasi fikri anlaşılmıştır (Schmidt 2002a: 44-45). 17. yüzyıla gelindiğinde ise, İngiltere’de demokrasi sosyal sınıf farklılıklarını ortadan kaldırma amacıyla olanlar tarafından arzu edilir bir şeyken (Mayo 1964: 20), o dönemin elit gruplarınca istenilen bir şey değil, üstesinden gelinmesi gereken bir tehlike olarak da algılanmıştır (Chomsky 1994: 100). Gerçek anlamda ise, demokrasinin modern siyasi hayata girmeye başlayışı Amerikan ve Fransız devrimleri aracılığıyla olmuştur (Crick 2012: 10-11). 18.

yüzyılın ilk yarısında Fransız politik düşünürü Montesquieu, gerçekte bir demokrasi taraftarı ve kuramcısı olmamasına rağmen, eserleri modern demokrasi öğretileri için önemli bir kaynak olarak görülmektedir (Schmidt 2002a: 23-24). Aynı dönemde Rousseau da doğrudan demokrasinin savunucusu olarak ortaya çıkmıştır (Schmidt 2002a: 24). Ancak demokrasi 18 yüzyıl sonlarına gelindiğinde bile hala yaygın bir düşünce haline dönüşmemiştir (Mayo 1964: 20). O kadar ki, bu gün en önemli demokrasi yazınlarından kabul edilen Magna Carta'ya bile kamu hukukçuları, 18. ve 19. yüzyıllarda uzun süre endişeyle yaklaşmışlardır (Crick 2012: 59).

Daha sonraki dönemde ise, İngiltere'de modern çağların demokratik sistemlerinin en temel unsurlarından biri olan temsili sistem yavaş yavaş şekillenmeye başlamıştır (Dahl 2010: 25-29). Bundan böyle zamanla olgunlaşan temsili sistem, demokratik rejimin daha geniş ölçekli ülkelere de uyarlanmasını sağlamıştır. Denilebilir ki; demokrasi gelişim tarihinin önemli dönüm noktalarından biri de, temsil sisteminin keşfedilmesidir. Demokrasi bir sistem olarak, ancak 19. yüzyıl sürecinde kabul gören ve gelişen bir düşünce olabilmiştir. I. Dünya Savaş'ından sonra ise bir dalga halinde dünyaya yayılmıştır. Öylesine sahiplenilmiştir ki, hem Mussolini, hem de Sovyet Rusya rejimi tarafından kabul edilen bir kavram olmuştur. Bu şekilde kabul görüş ise, herkesin demokrasiye kendi perspektifinden bir anlam yüklemesi sonucunu doğurmuştur ve böylece bunlar arasında ortak bir demokrasi anlayışı söz konusu olamamıştır (Mayo 1964: 21).

Görüldüğü üzere demokrasi kuramının, sadece düşünsel anlamda tekrar ortaya çıkması için 17. yüzyıla kadar beklemek gerekmiştir. Rejim olarak demokrasinin Antik çağdan sonra yeniden gün yüzüne çıkması, 19. yüzyılda Avrupa ve Kuzey Amerika'da uygulamaları ile olmuş ve bunun için yaklaşık 2000 yıllık bir sürecin geçmesi gerekmiştir (Uygun 2011: 113). Bu geçen süreçte en önemli unsurlardan biri, krala ait olan tanrısal yönetim hakkının yerinin değişmiş olmasıdır. Dünya demokratik devletler dönemine geçerken artık egemenliğin hukuki kaynağını ulus oluşturmaktadır. (Duguit 2000: 391). Böylece, çağdaş düşünce “ne adına, hangi hakla yönetiyorsun?” sorusuna, meşruiyetini dünya ötesinden arayan eski bakış açısından çok farklı dünyevi bir kaynak

bulmuştur. Sonuç olarak; modern dönemlerde devlet “Tanrı adına” değil “ulus adına” yönetilir olunmuştur (Akal 2000: 29-30).

Dahl’ın tespitleriyle; demokrasi kavramı büyük dönüşümlere uğramıştır: Birincisi ki, genellikle demokrasi tarihi buradan başlatılır. MÖ 5. yüzyılda Yunan site devletinin yönetim şeklinin demokratik olmayandan, demokratik olana dönüşümüdür. İkinci dönüşüm ise, demokrasi fikrinin şehir devleti ölçeğinden, geniş ölçekli ulusal devletlere uygulanmasıdır. Bu dönüşüm ile temsil sistemi demokrasinin bir gereği olarak kabul görür hale gelmiştir. Demokrasi şehir devletlerinin doğrudan demokrasisinden, ulus devletlerinin temsili demokrasisi haline gelmiş olmaktadır. Hâlihazırda 20. yüzyıl sonlarına gelindiğinde ise, geniş ölçekli ülkelerde demokratik yönetim şekli en çok bilinen bir yönetim şekli halini almıştır (Dahl 1994: 25).

Bu bölümde geçmişten günümüze demokrasi kavramı, Atina demokrasisi ile başlayan süreç olarak kısaca anlatılmış, bir site devletinin küçük ölçeğinde doğrudan demokrasi örneği ile ilk anlamını bulan demokrasi kavramının ne denli değişim ve dönüşümler geçirdiği ifade edilmeye çalışılmıştır. Bu gelişim sürecinin yanı sıra, kavramın nasıl bir içerik genişlemesine uğradığı ve çeşitlendiği ise ayrıca önem kazanmaktadır. Dolayısıyla da, demokrasinin anlamı ve bu anlam üzerinde tartışmalara değinmekte yarar vardır. Bu tartışmalara ise bir sonraki bölümde değinilecektir.

1.2. Demokrasi Tanımı ve Üzerine Tartışmalar

Bu bölümde, demokrasi kavramının çeşitli tanımlarına yer verilecek ve kavram hakkında genel bir kanaate ulaşılması için açıklamalarda bulunulacaktır. Diğer yandan çok geniş bir literatüre sahip olan demokrasi kavramı hakkında süregiden tartışmalara ve belirsizliğe değinilecektir. Demokrasi yazını çok geniş olduğu ve esas amacımız ise çok katmanlı toplumlar için uygun düşebilecek bir model arayışı olduğu için bütün bu açıklamalara sınırlı bir şekilde değinilecektir.

1.2.1. Demokrasi Tanımı

Demokrasi kavramı yukarıda da açıklandığı üzere tarihsel derinliği olan bir kavramdır ve tarihsel süreç içerisinde anlamında bazı genişlemeler ve değişimler geçirmiştir (Sartori 1996: 287). Bu nedenle de çok tartışılan bir kavram olmuş ve pek çok tanımı yapılmıştır. Demokrasinin belki de en basit tanımı Joseph Schumpeter’ den gelmiştir. O’na göre, demokratik metot bireylerin ortak iyiyi bulmak için kimlerin temsilci olacağını seçmesinden ibarettir (Schumpeter 2003: 5) ve demokrasi özgür bir oy için özgür bir yarışma mücadelesini yürüten bir yöntemdir. (Schumpeter 2003: 10). Abensaour’un bir başka tanımlaması ile gerçek demokrasinin oluşumu, ne toplumsallaşma, ne de politikleşme olarak ifade edilebilir. O, insanın kendine özgü var oluşunun politika aracılığıyla ifadesidir. Demokrasi, İnsanın insanla kurduğu birlik devam ederken, her alanın özgüllüğünü koruyabilmesi demektir (Abensour 2002: 121). Başkaca çok bilinen, kısa ve net demokrasi tarifini Abraham Lincoln 1863 yılında yaptığı Gettysburg Söylevinde “Halkın, halk tarafından halk için yönetilmesi (government of the people, by the people, for the people)” şeklinde ifade etmiştir: (Lincoln 1863, <http://www.abrahamlincolnonline.org/lincoln/speeches/gettysburg.htm>, 20 Ekim 2015’te erişildi). Modern dönemin önemli düşünürlerinden Dahl’a göre ise geniş ölçekli bir demokrasinin gerekleri şu şekilde sıralanmıştır: 1-Kurumsallaşmış bir seçim sistemi; 2-Özgür adil ve hızlı seçimler; 3-İfade özgürlüğü; 4-Bilgilenme için alternatif kaynaklar; 5-Bireylerin örgütlenme hakkı; 6-Her yetişkinin seçim hakkı (Dahl 2005:188).

Buraya pek çok tanım eklemek mümkündür. Ancak şunu belirtmek gerekir ki, bu kadar tartışılan ve net anlamı bulunmayan demokrasi kavramının bütün tartışmalarının; halk egemenliği, eşitlik ve kendi kendini yönetme kavramları çerçevesinde dönmekte olduğu da bir gerçektir (Sartori 1996: 63). Çünkü demokrasi, devletin egemenliğini halkın iradesiyle şekillendirmek isteyen veya böyle olduğunu iddia eden, egemenlerin egemen olduklarına karşı hesap verme yükümlülüklerini oy kullanma ile ilişkilendirmiş olan, bütün siyasal düzenlerin kullandığı bir üst kavramdır (Schmidt 2002a: 14). Bu bağlamda bakıldığında ise, demokrasi kavramının herkes

tarafından kabul edilegelen bazı karakteristik özelliklerinin bulunduğunu belirtmek gerekir ki bunlar:

- 1- Siyaseten karar vericilerin periyodik olarak seçilmesi.
- 2- Seçilen görevlilerin seçimler aracılığı ile kontrolü.
- 3- Gizli oy (Mayo 1964: 140).
- 4- Siyasi eşitlik her yetişkinin oy verme hakkı vardır ve bu bir oydur. Her oy ise birbirine eşittir Ancak, tek başına oy verme eşitliği ülkeyi diktatörlükten demokrasiye taşımak için yeter değildir (Mayo 1964: 52-55) ve siyasi hürriyetler.
- 5- Çoğunluğun kararının kabul edilmesidir ki, temsilciler farklı seçmen gruplarını temsil ettiği için bölünmüş olduklarından, ortak karar almaları pek mümkün değildir (Mayo 1964: 140).

şeklinde sıralanabilir. Bu ifade edilenler ise demokrasinin asgari şartlarıdır (Mayo 1964: 57). Yukarıda da vurgulandığı üzere, seçimler halkın onayını gerçekleştirmiş olduğundan dolayı demokratik sürecin özünü oluşturmaktadır. Ancak seçim sürecinin önemini dikkate almakla birlikte, tek başına seçim erkinin demokrasinin mekanik güvencesi olması ise, vatandaşın bilgi alma koşullarıyla sağlanmıştır. Bu koşullar da, her zaman kamuoyu oluşturanların baskısına açık olmuştur. Amaç, kamuoyuna duyarlı bir yönetim oluşturmaktır. Seçimlerin özgür olması, ancak düşünce ve kanaatlerin de özgür olması ile gerçekleşebilecektir. Bu gerçekleşmezse özgür seçimler bir anlam ifade etmeyecektir (Sartori 1996: 95-96). Diğer yandan siyasi özgürlükler muhalif siyasi partilerin oluşmasına zemin hazırlayacaktır. Bir demokratik sistemdeki en önemli odak noktası ise, siyasi özgürlükler ve dolayısıyla muhalefet ve partilerdir (Mayo 1964: 55). Meşru muhalefet ortadan kalkacak olursa, demokrasi de anlamını yitirecektir (Mayo 1964: 56).

Bu çerçeveden de dünyada demokratik değişimleri destekleyen, dünya üzerindeki özgürlük durumunu denetleyen ve demokrasi ile insan haklarının savunuculuğunu yapan bağımsız bir izleme kuruluşu olan Freedom House (Corke 2013: 23)'un siyasal haklar ve sivil özgürlüklerle ilgili olarak, bir ülkenin demokratik durumunu ölçmek için kullandığı kontrol listesinde üzerinde durulan özgürlükleri de, demokrasi sürecinin içine katmak gerekmektedir ki, bunlar şu şekilde belirlenmiştir:

- 1.Devlet başkanının özgür ve adil seçimlerle seçilmesi.
- 2.Yasama organının özgür ve adil olması.
- 3.Seçimlerde eşit kampanya yapma fırsatı, adil oylama ve oy pusulalarının dürüst sayımı. Adil seçim yasalarının varlığı.
- 4.Seçmenlerin, seçilmiş yetkililere özgürce destek verebilmesi.
- 5.İnsanların, istedikleri siyasi parti veya siyasi gruplarla örgütlenme hakkına sahip olabilmesi.
- 6.Muhalefetin güçlenebileceği gerçekçi bir ortamın var olması.
- 7.İnsanların, ordu, dış güçler, totaliter partiler, dinsel hiyerarşiler ve ekonomik oligarşiler gibi güç odaklarının etkisinden azade olmaları.
- 8.Her türlü azınlık gruplarının, kendi kaderlerini tayin hususunda makul ölçüde karar alma sürecine katılabilmeleri.
- 9.Toplanma ve gösteri yapma özgürlüğünün varlığı.
- 10.Sivil ya da siyasi örgütlenme özgürlüğünün varlığı.
- 11.Özgür mesleki örgütlerin varlığı.
- 12.Bağımsız bir yargı sistemi, hukukun üstünlüğünün ve polisin üzerinde sivil denetiminin varlığı.
- 13.Muhalef gruplara yönelik politik terör: Haksız tutuklama, sürgün ve işkenceden korunmanın varlığı.
- 14.Devletin yolsuzluk ve aşırı kayıtsızlıktan uzak durması.
- 15.Açık ve özgür tartışma ortamının varlığı.
- 16.Kişisel özerkliğe saygı ve mülkiyet hakkıyla ilgili özgürlüklerin varlığı.
- 17.Toplumsal cinsiyet eşitliği ve ekonomik fırsat eşitliğinin varlığı (Karatnycky 2000, Aktaran: Tilly 2014: 15-16).

Yukarıdaki bütün vurgulamalardan sonra denilebilir ki, demokrasi Schumpeter'in dediği gibi, bir temsilci seçme yöntemidir. Ancak, bu temsilcilerin seçildiği ortam, gerçek anlamda siyasi ve kişisel özgürlüklere sahip olmalı ve anayasal kurumsal temelleri güçlü bir şekilde kurgulanmış bir ortamda gerçekleşmiş olmalıdır ki, demokrasi anlamını bulsun. Demokrasinin bir yöntem olduğuna şüphe yoktur. Ancak onun, teknolojik bir araçmış veya aletmiş gibi görülmesi de çok yanlış olacaktır. Çünkü bu yöntem şekli, sonuçları ve muhtevayı etkileyecek kadar etkili bir yöntemdir.

Örneğin; gizli veya açık oy sisteminin benimsenmesi sadece şekli bir kural gibi gözükse de, sonuçlar üzerinde son derece etkili olmaktadır (Mayo 1964:182). Diğer taraftan demokrasinin temel bir şartı da, sivil topluma kök salmış ve kurumsallaşmış partilerdir ve sadık bir kitleye dayanmış bulunan en az iki parti demokrasinin gerek şartıdır (Miliband 1994: 175-176). Montesquieu ve Rousseau gibi politika düşünürleri, her ne kadar gerçek demokrasinin ancak küçük ülkelerde gerçekleşebileceğini ve temsilci seçmenin özgürlükten vazgeçmek olduğunu iddia etseler bile, modern demokrasinin temel politik kurumsal özelliği seçilmiş temsilcilerden oluşan meclisin varlığıdır (Plattner 1998: 174).

Bir ülkenin demokratik olup olmadığı konusuna gelince; bunun hangi kriterlerle belirlenebileceği konusunda farklı yaklaşımlar vardır: Anayasal yaklaşım, sadece ülkenin demokrasi ile ilgili yasal prosedürlerine bakarak değerlendirme yapar ki, bazı ülkelerde ilan edilen ilkeler ile yaşam pratikleri uyuşmamaktadır -Kazakistan ve Jamaika örneği-. Diğer yaklaşım ki tözel yaklaşımlardır; rejimin insanların refahını, kişisel özgürlüğünü, toplumsal eşitliği, sosyal adaleti, güvenliği, kamusal müzakereyi ve çatışmaların barışçıl yollarla çözümünü destekleyip desteklemediği ile ilgilenmektedir. Üçüncüsü ise, süreç yönelimli yaklaşımlardır ki, bu yaklaşım dar bir bakış açısıyla genellikle sadece seçimleri odak noktasına koyarak inceleme yapar ve seçimlerin hükümeti ve politikalarını değiştirme becerisi ile ilgilenirler ki, politik süreçleri anlama bakımında yetersiz kalmaktadır (Tilly 2014: 22-25).

Yukarıdaki açıklanan özelliklere göre, demokrasiye birebir uygun yaşayan bir model, henüz yeryüzünde bulunmamaktadır. Bu gerçeklikten hareketle, demokrasinin bazı temel dinamiklerinin bir ülkede hayat bulmuş olması, o ülke için demokrasi ile yönetiliyor denilmesi için yeterli olacağı ifade edilebilir. Zira gerçek dünyada karşılaşılan bazı engeller nedeniyle normatif olarak idealize edilen demokrasinin gerçekleşmesi mümkün değildir. Ancak, böyle bir normatif model oluşturma ve onu idealize etme, gerçek dünyada yaşanan sorunları çözüme ulaştırma ve ideal demokrasiye yaklaşma adına önemli bir işlevi yerine getirmektedir (Dahl 2010: 38).

1.2.2. Demokrasi Kuramı İle İlgili Tartışmalar

Demokrasi kavramı, belki çok uzun yıllardır bilinen bir kavram olmasından, belki de, tarihsel süreç içerisinde gelişen ve değişen koşulların karşısında ihtiyaçlara göre bir anlam genişlemesine ve değişimine uğramasından olsa gerek, neredeyse her birey için başka anlamlar ifade etmektedir. Bu kadar bol anlamı olan bir kavram, bir de üstüne sadece varlığıyla insanların idealize ettikleri ve ulaşmaya çalıştıkları bir ideal de olunca, demokrasi kavramı üzerinde konuşmak ve açıklamak oldukça zor bir iş haline gelmektedir. Bunun bilincinde olmakla birlikte, demokrasi kavramının daha net anlaşılması adına bu kavram üzerine yapılan tartışmalara kısaca değinilmesi önem taşımaktadır. Bu çerçeveden, bu bölümde demokrasi kavramı üzerinde tartışmalara kısaca değinilecektir.

Demokrasi kavramı, kimi felsefecilerce “özünde tartışmalı” olarak adlandırılan bir sözcüktür (Crick 2012: 7). Böyle nitelendirilmesinin son derece haklı gerekçelerinden biri olarak; Platon ve Aristo’dan bu zamana kadar bilinen ve aynı zamanda da tartışılabilen bir kavram olmasıdır. Ayrıca bu kadar uzun zamandır biliniyor ve tartışılıyor olması, onu çok geniş bir literatüre sahip kılmıştır (Sartori 1996: 3).

Demokrasi, daha ilk kullanıldığı dönemlerde dönemin önemli düşünürleri tarafından tartışılmıştır. Platon “Devlet” adlı eserinde, sınırsız özgürlüğün nihayetinde tiranlığa varacağı gerekçesiyle eleştirmiş (Platon, 2005: 250), ayrıca yine bu eserde, verdiği aşırı özgürlük ve eşitlik duygusunun halkı yöneticilere karşı umursamaz hale getireceği için demokrasiye itiraz etmiştir. Dahası Platon, kendi dönemindeki demokrasi uygulamalarına, bilgisiz olan vatandaşlara yetki verildiği için karşı çıkmıştır. Öte yandan halkın özgürlüğüne gereksiz kısıtlamaların da uyumu bozacağını belirtmiştir (Platon 2007: 690-701). Yine Platon’un öğrencisi Aristo da “Politika” adlı eserinde; seçilmişlerin seçilmesi fikrine, belli bir kişiye sıkı sıkıya bağlanan bir topluluğun onu mutlaka başarılı kılacağından dolayı karşı çıkmıştır. Diğer yandan halkın içinden seçilen temsilcileri, halkın yönetim şeklini benimsemesi açısından olumlu bulurken, bu kişilerin önemli görevlere getirilmelerini de tehlikeli bularak eleştirmektedir. O’na göre ne

tiranlık, ne oligarşi, ne de demokrasi bütün toplumun yararını amaçlamamaktadır. Bunlar hepsi kötü yönetimlerdir. Ancak kötünün içinde en iyisi de yine demokrasidir (Aristoteles 1975).

Görüldüğü üzere, daha antik dönemde tartışılmaya başlayan demokrasi, belli bir dönem adeta unutulmuş¹, 17. ve 18. yüzyıllarda giderek artan bir şekilde düşünürler tarafından tartışılmıştır. En son olarak, 19. yüzyıl ve sonrasında adeta herkesin kabullendiği bir kavram haline geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak bu kadar popüler olduğu zamanlarda bile W.H. Lecky, Sir Henry Maine, Thomas Carlyle ve John Ruskin gibi bazı faşist, komünist ve elitistçi teori temsilcileri tarafından tenkit edilmiştir (Mayo 1964: 21). Belki, sadece bir tek kavrama bu kadar çok anlam yükleniyor olması, demokrasi kavramını bazıları için itici hale getiren etmenlerden biridir (Sartori 1996: 63).

Aslında demokrasi açık ve net teknik bir anlama sahiptir (Mayo 1964: 19); Yunanca “demos” halk ve “kratos” egemenlik kelimelerinin birleşmesinden meydana gelmiş bir terimdir (Crick 2012: 7). Kısaca ‘halkın yönetimi’ manasına gelmektedir. Anlam olarak çok yalın olmasına rağmen “demos” kavramı bile oldukça belirsiz bir kavramdır. “Demos” MÖ 5. yüzyılda Atinalıların halk meclislerinde toplanan halka verdiği isimdir. Ancak çok tartışmalı anlamları vardır. Halk kelimesinin neyi anlatmak istediği ile ilgili herkes, pek çok insan ve aşağı sınıf gibi en az altı yorum vardır (Sartori 1996: 22-23). “Kratos” kelimesi de benzer bir özellik taşır; devlet, iktidar, ülke, kuvvet, kudret ve nüfuz gibi anlamları mevcuttur (Dauve ve Nesic 2012: 13). Modern siyasi söylemdeki pek çok terime benzer şekilde, demokrasinin ne anlam ifade ettiği kullanıldığı bağlama göre değişkenlik göstermektedir. Bazıları demokrasiye özgürlük, bireycilik ve hatta liberalizm anlamını yüklerken, Tocqueville gibi bazıları demokrasiyi, neredeyse eşitlik ile anlamdaş olarak görmüştür. Bazıları ise demokrasiyi, yönetim erkini elinde bulunduranlara anayasal sınırlamalar getirmek olarak algılamıştır (Crick 2012: 17-18).

¹ Demokrasinin tarihi gelişimi anlatılırken değinilmiştir.

Bir diğerkonu da her tür rejimin, onu merkezine oturtması ve meşruiyetlerinin kaynağını ona atfetmesidir ki, bu durum demokrasi kavramını daha bir karmaşık ve belirsiz bir hale getirmiştir. Belki de siyaset biliminin en çok tartışılan kavramlarından biri olan demokrasi kavramı, gelinen noktada adeta, Tanrısal bir kutsiyete bürünmüş ve onursal bir sözcük halini almıştır (Sartori 1996: 4). Böylesi kabul gören bir etiket olmasına rağmen, demokrasiyi kabullenen siyasi sistemler arasında bile derin ayrılıklar mevcuttur (Mayo 1964: 17-18). Giovanni Sartori ise, özellikle son yıllarda bu kavramın çok kapsamlı bir hal almasının başlangıçta bir bolluk sağlamış gibi olacağını, ancak bunun kavram kargaşasına yol açtığını da iddia etmektedir (Sartori 1996: 4). Hatta bazıları için ikiyüzlülük ve çıkarıcılık gibi olumsuz anlamları çağırırsa bile, ister kabul görsün ister reddedilsin, siyaset ve dolayısıyla demokrasi, toplumu çepeçevre sarmıştır ve insanların hayatlarını çok etkin olarak şekillendirmektedir. Bundan dolayı da, kimsenin kendini politikadan soyutlaması mümkün değildir (Held 2000: 295). Bu anlamda da demokrasi, önemini yitirmek bir tarafa, çok hızlı dönüşümler ve değişimlerin yaşandığı günümüz dünyasında, insanoğlunun ortaya çıkan problemleri aşma adına irdelediği bir kavram olmuştur.

Demokrasi kavramının, tarihsel süreç içerisinde de imajı oldukça değişkenlik göstermiştir (Mayo 1964: 20) ve sosyal bilimlerde demokrasinin, nasıl bir rejim olduğu konusunun tartışılmaya devam etmesinin (Parris 2008: 233) temel nedenlerinden birinin de, bu olduğunu ifade etmek yanlış olmasa gerektir. Siyaset bilimciler ve gözlemcilerin dünyada kaç adet demokrasi bulunduğu ve bunların nasıl sınıflandırılacağı hususunda hem fikir olmadıkları ortadadır. Bu yüzden, barış ve gelişimin sağlanması için, demokrasilerde hangi koşulların güçlendirilmesi gerektiği hususunda da farklı görüşleri vardır. Belki de bütün bu tartışmalardan sonra demokrasi teorisi için söylenebilecek anahtar cümle, demokrasinin anlamı üzerinde fikir birliğinin olmadığı gerçeğidir (Diamond 2003: 31). Hatta demokrasiyi kutsayarak yardıma çağırانlar bile, aynı kelimeyi kullansalar da, ona aynı anlamı yüklememektedirler (Gill ve diğerleri 1994: 13). Daha önce de değinildiği üzere, Aristo ve Platon'dan beri demokrasiden hoşlanmayanlar olagelmıştır. Ancak özellikle demokrasinin getirdiği kurumsallaşmış yapılardan kaynaklı stabilitenin ülkeye kazandırdığı; hukukun üstünlüğü, halk egemenliği ve özgürlükler gibi özellikler noktasında, demokrasi teorisinin uygulanabilir

en iyi yönetim tarzı olduğu ifade edilmelidir (Diamond 2003: 29). Bu çerçeveden de, her şeye rağmen diğer bütün rejimler karşısında sorgulana bilirliğin, katılımcılığın ve temsil sisteminin prensiplerine, kurallarına ve mekanizmalarına dürüst bir şekilde bağlı yürütülen bir demokrasi, politik kararların en birinci meşruiyet kaynağıdır (Held 2000: 297). Bundan dolayı da günümüz modern anayasalarının çoğu egemenliği, açık ya da örtük şekilde halka mal etmektedirler (Braud 2000: 369).

Demokrasi düşüncesi çok önemlidir. Çünkü sadece eşitlik, özgürlük ve adalet gibi değerleri taşımaz. Aynı zamanda birbirine rakip görüşlere arabulucu işlevi görür ve böylece endişeler de giderilmiş olur (Held 2000: 298). Bir tersten okumayla demokrasi, yönetim şekilleri içerisinde en az kötü olanıdır. Zira ortaya çıkan neticeler kötü bile olsa, sistemin getirdiği eleştiri yapabilme özgürlüğünden dolayı her zaman bu kötü sonuçların düzeltilebilme imkânı vardır ki, bu demokrasinin üstünlüğüdür (Daeve ve Nesic 2012: 9). Dolayısıyla da pek çok tanımının yapıyor olması, iyi ve kötü kullanımlarının bulunmasına rağmen yine, demokrasiyi tercih etmek için önemli sebepler olduğu muhakkaktır (Crick 2012:7-8).

Demokrasi ile ilgili bütün tartışmalar ve farklı bakış açıları, beraberinde pek çok demokrasi modelinin de doğmasına zemin hazırlamıştır. Özellikle Suriye için demokrasi olasılıklarını tartıştığımız bu çalışmamızda, bize rehber olacak bir modelin temel dinamiklerinin ortaya konulması adına öncelikle demokrasi modellerine kısaca değinilmesinde yarar vardır.

1.3. Demokrasi Modelleri

Demokrasi kuramının gelişim süreci içerisinde, kendisine yapılan eleştiriler sayesinde ve toplumsal, siyasal ihtiyaçlar ile çeşitli modeller ve yaklaşımlar ortaya çıkmıştır. Temel olarak bir demokrasi teorisinden söz edilebilirse de, gerçekte birçok demokrasi teorileri vardır (Sartori 1996: 15). Dolayısıyla ona ait modeller ve sınıflandırmalar da çok fazladır. Çeşitli düşünürlerin farklı sınıflandırmaları mevcuttur. Ayrıca demokrasiyi tek bir kurumsal sistem olarak düşünmek de yanlış olacaktır.

Ülkelerin sosyo-ekonomik şartlarına, yerleşik devlet yapısı ve siyasi uygulamalarına bağlı olarak, kendilerine özgü özellikleri taşıyan pek çok demokrasi türü mevcuttur (Schimttter ve Karl 1995: 68).

Yukarıda bahsi geçen çeşitliliklere rağmen, temel ve baskın bir demokrasi teorisi ise klasik liberal demokrasi teorisi. Sartori, klasik liberal demokrasi ile çoğulcu yarışmacı demokrasi çeşitleri arasında bir süreklilik olduğunu iddia etmektedir (Sartori 1996: 16). Demokrasi kuramında yeni demokrasi kavramlaştırmaları ve demokrasi yaklaşımlarının ortaya çıkmasının ana nedeni de bu temel demokrasi teorisi olan liberalizm ve liberal demokrasinin eleştirisi yapılarak yeni bakış açılarına ulaşılmasıdır (Üstüner 2007: 314). Gerek liberal, gerek toplulukçu ya da Marksist demokrasi kuramları olsun, hepsi (Keyman 1999: 130) devleti merkeze koyan bir model ortaya koymaktadırlar (Habermas 1999: 44). Dahası, demokrasi ile felsefi veya normatif herhangi bağı olmayan yönetimlerin bile meşruiyetlerinin kaynağını demokrasi kuramında aramaları neticesinde, akademik camiada demokrasiye tekrar anlam arama ya/ya da anlam olarak içini doldurma arayışları artmıştır. Diğer taraftan bu arayışlar, devletin toplum içindeki konumunu da tartışmalar arasına katmıştır. Devlet-toplum ilişkilerini yeniden tanımlama ihtiyacı doğuran etmenlerden biri de değişen siyasal şartlarda dönüşen devlet-toplum ilişkisidir (Keyman 1999: 130). Bu açıdan, modern dönemde artan toplumsal hareketler ekonomik ve kurumsal politika anlayışının merkezinin sivil kültür ve toplumda katılımcı sivil demokrasiye doğru bir yönelime yardım etmektedir.

Bu sosyal dönüşüm sürecinde, özerk katılımcı sivil demokrasilerin nispeten artışıyla birlikte, sivil toplumdaki sosyal hareketlerin kendilerine özgü güçleri önem taşımaya başlamıştır (Fuentes ve Frank: 1989). Çünkü böylesi toplumsal hareketler, sistemde bulunan siyasi partilerden daha da güçlü bir şekilde bölgesel, etnik, milli çıkar ve talepleri ifade edebilmektedirler. Meğerki birbirlerinin varlıklarını, devlet kurumları ve uluslararası devletler nezdinde kabul etsinler (Frank 1994: 73-74). Dolayısıyla değişen ve dönüşen toplumsal bağlamlar ve devletin konumu ile birlikte, ortaya çıkan yeni demokratik paradigma ihtiyacına özgün alternatifler, farklı demokrasi modelleri olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak, bütün bu modellerin çıkış kaynağı diyebileceğimiz

liberal demokrasi kuramı özellikle önem arz ettiğinden dolayı, bir sonraki bölümde açıklanacaktır.

1.3.1. Liberal Demokrasi

Liberal demokrasi, Batı'nın tarihi gelişim sürecinde ortaya çıkmış en güçlü siyasal sistemlerden biridir (Barber 1995: 31). Kısaca, özgür ve yarışmacı çok partili seçim sisteminin ifadesidir. Bunun yanı sıra, hukukun üstünlüğü ve kişisel özgürlüklerin korunması temel prensiplerini içeren bir sistemin adıdır (Plattner 1998: 171). Demokrasi kavramının iki bin yıllık geçmişine, liberalizmin ona göre çok yeni bir kavram olmasına rağmen, liberalizm, demokrasiyi içine alacak şekilde özümsemiştir ve 'liberal demokrasi' kavramı liberalizm ile demokrasi kavramının birleşmesiyle oluşmuştur (Uygun 2011: 128). Liberal demokrasinin referans aldığı liberalizm, açıkçası, ne kimin yönettiği, ne de hükümet etme işinin nasıl yürüyeceği ile ilgilenir. Onun asıl sorunu, devlet gücünün kişisel özgürlükler lehine kısıtlanmasıdır. Liberalizm hükümet şekilleriyle ilgilenmez. Onun meselesi, bireyin tamamen egemen olmasıdır (Plattner 1998:174).

Liberal anlayışın sistematik olarak ortaya konuluşu 17. ve 18. yüzyıllara rastlar. Genel olarak, John Locke'un liberalizmin siyasal boyutunu, Adam Smith'in ise, ekonomik boyutunu şekillendiren ilk büyük düşünürler olduğu kabul edilmektedir. Liberal bakış açısı, devletin başlıca yetkisinin güvenliği sağlamak olduğunu, bunun ötesinde, ekonomi ve sosyal haklar gibi konuları düzenleyemeyeceğini iddia etmektedir (Uygun 2011: 127). Demokrasi, bireylerin yönetime katılmasına dayanmakta ve esas olarak, toplumun nasıl yönetileceği ve de kararların nasıl alınacağı üzerinde şekillenmektedir (Demir 2010: 604). Refah, eşitlik ve sosyal birliğe değer vermektedir (Sartori 1996: 417).

Görüldüğü üzere özünde, liberalizm ile demokrasi kavramı, aynı şeyi ifade etmemektedir. Liberal demokrasinin, liberalizmdeki özgürlük ile demokrasideki eşitliği birleştirdiği söylenegelmiştir (Sartori 1996: 415). Buna karşın, bugünün pek çok demokratik ülkesinin, liberal demokratik sistemler olmasından dolayı liberalizm

kavramı, demokrasinin bir bileşeni olarak algılanmaktadır (Demir 2010: 605). İki kavram arasındaki temel ayırım, liberalizmin bireye, demokrasinin ise topluma dayanmasıdır (Sartori 1996: 416). Ancak yine Sartori, bireyci yaklaşımın liberalizmin kavramsallaştırılmasında daraltıcı bir etki oluşturduğuna da dikkat çekmektedir (Sartori 1996: 412). Liberal demokrasiyi oluşturan parçalar bu şekilde tanımlansa bile, siyasal anlamda demokratik ve liberal devlet arasında önemli bir fark yoktur (Sartori 1996: 417). Sartori'ye göre, siyasal anlamıyla liberalizm en basit bir biçimde, kişinin siyasal ve diğer hak ve özgürlüklerinin hukuksal savunmasının uygulaması ve kuramı şeklinde tanımlanabilmektedir (Sartori 1996: 412). Liberal demokrasi, liberalizmin siyasal iktidarı sınırlamak için ortaya koyduğu temel felsefeye uygun birçok ilke ve kuruma sahiptir ki, anayasanın üstünlüğü, kuvvetler ayrılığı, dokunulmaz haklar, yargının bağımsızlığı bunlardan bazılarıdır (Uygun 2011: 127).

19. yüzyılın ikinci yarısında, liberal demokrasinin önemli kuramcılarından John Stuart Mill, öncelikle İngiltere ve buna ek olarak, Amerika ve Fransa'daki siyasal hayatı analiz etmiştir. O bu ülkelerdeki giderek artan toplumsal özgürlüklerin, giderek yaygınlaşan seçme hakkının, sivrilen siyasi partilerin bulunduğu ortamda, ortaya çıkan sorunlara yoğunlaşmış ve en iyi yönetim şekli nedir sorusuna cevap aramıştır. Mill'in temsili yönetim kuramı, hem modern demokrasiye doğru bir kapı aralamakta, hem de kendince çoğunluğun tiranlığını ve halkın yanlış yönlendirilmesini engellemeye çalışan bazı reformlar önermektedir (Schmidt 2002a: 92-99).

Batı'nın demokrasi tarihi açıklanırken genel kabul gören görüş, ekonomik liberalizmin zorunlu bir sonucu olarak, siyasal liberalizmin geliştiği görüşüdür. Bu görüşün tersini iddia edenler de bulunmakla beraber (Köker 1992: 7-8), Berger, siyasal demokrasinin gereklerinden birinin piyasa ekonomisinin varlığı olduğu iddiasını tamamen ampirik nedenlere bağlamıştır. O'na göre, piyasa ekonomisine sahip olmayan bir siyasal demokrasi modelinin mevcut olmaması -demokratik olmayan, ama piyasa ekonomisine sahip pek çok ülkenin varlığı-, uzun süre devam eden başarılı piyasa ekonomilerinin demokratlaşma eğilimlerini arttırması piyasa ekonomisi ve siyasal demokrasinin ilintisini açıklayan başlıca nedenlerdir (Berger 1994: 4). Son noktada denilebilir ki; demokrasi ve kapitalizm arasındaki ilişkinin doğrudan bir ilişki olduğu

söylenemez. Ancak kapitalizmin demokrasinin gelişimi için iyi bir zemin hazırladığı ifade edilebilir (Weffort 1994:147). Ekonomi ve liberal demokrasi tartışmaları bir tarafa bırakılacak olunursa, gerçekte; siyasal demokrasi, liberalizm ile kaynaştığı ve onun içinde kaybolduğu için, demokratik devlet demek liberal-anayasal devlet demektir (Sartori 1996: 19).

Bütün bunların ışığında, David Held'in liberal demokrasi için belirlemiş olduğu temel özellikler olan; egemenliğin halka yayılması, ancak devlet fonksiyonlarının temsilciler aracılığıyla icra edilmesi; düzenli seçimler, gizli oy, hükümet olabilmek için partilerin yarışması; güçler ayrılığı prensibi; anayasal, politik ve sivil haklar ile özgürlüklerin garanti altına alınması; sivil toplumdan devletin ayrılması (Held 2000: 99) gibi özellikler sıralandığında, daha önceki bölümde açıklanan demokrasinin temel özellikleri ile örtüştüğü ve aslında ne kadar iç içe olduğu açıkça görülecektir. Soğuk savaş döneminin sona ermesi, bazılarınca liberalizmin zaferi olarak nitelendirilse de, sonrasında dünyanın pek çok köşesinde ortaya çıkan etnik çatışmalar ve yaygınlaşan mikro milliyetçilik gibi etmenler, liberalizmin zaafılarını gün yüzüne çıkartmıştır (Köker 1996: 110). Bu anlamda, liberal demokrasinin çıkmazlarına değinmek gerekmektedir.

1.3.1.1. Liberal Demokrasinin Çıkmazları

Günümüz modern toplumlarında, demokrasilerin sadece elitlerin yönetimi, seçim sistemi veya kişisel haklar olarak algılanması ile seçimlere olan halk katılımının minimize olması, liberal demokrasinin ontolojik bir dar boğazda olduğunu göstermektedir (Wingenbach 2011: 120). Bunlar, demokrasi teorisinin kendi içinde çelişkilerinden kaynaklı sorunlardır. Dolayısıyla liberal demokrasi kuramı, hem kendi ekolünden, hem de eleştirel yaklaşımdan çeşitli tenkitler almıştır (Köker 1992: 44-49). Liberal demokrasideki sorunlu alanlar, demokrasinin iki temel ilkesi olan eşitlik ve özgürlük arasındaki gerilimli ilişkiden doğmaktadır. Bu ilişki de beraberinde; “değişim ve dönüşümlere uyum”; “ölçü ve ölçek”; oy vermeye ilişkin temsil sorunları”; “eşit olmayan katılım ve eşit olmayan oy dağılımları”; “demokrasinin yayılımı”; “demokrasiye güven fakat demokratik kurumlara güvensizlik”; “sistemin etkililiği karşısında demokratik katılım”; “çatışma karşısında uzlaşma”; “temsil edilebilirlik

karşısında yönetilebilirlik paradoksu”; “sağduyusal araç ve amaç olma”; “rıza karşısında etkinlik”; “kimlik”; “demokrasi ve ulus devlet”; “şeffaflık, hesap verilebilirlik” ve “katılımcılık” gibi sorunları da getirmektedir (Öztoprak Sağır ve Karkın 2005: 2). Eşitlik ve özgürlük konusunda var olan bu tartışmalar Locke’nin başını çektiği düşünce ve vicdan hürriyeti, bireysel temel haklar, mülkiyet hakkı ve hukuk devleti gibi unsurları ön plana çıkartan ve adına “modernlerin özgürlükleri” denilen yaklaşım ile eşit siyasal özgürlükler ve kamusal yaşamın değerlerine daha çok önem veren “eskilerin özgürlükleri” tabir edilen yaklaşımın arasındaki bir tartışma olarak süregitmektedir (Rawls 2007: 50).

Liberal demokrasinin en çok sorgulanan yönlerinden biri, meşruiyet meselesidir ki, Köker bu sorunu beş madde ile özetlemiştir:

- 1-Liberal demokrasinin hukuk aracılığıyla sunduğu bireysel hak ve özgürlüklerin, bireyin siyasi karar-alma süreçlerine katılımını sağlayamaması, sadece özel alanda kalması.
- 2- Demokrasinin hiyerarşik kurumsal yapısının, bireylerin siyasi süreçlerde seslerini duyurmalarını engelliyor olması.
- 3- Yenidünya düzeninde ortaya çıkan bireylerin grup aidiyetleri ile ilgili taleplerine cevap verememesi.
- 4- Liberal demokrasilerde, bireylerin iyi yaşam taleplerinin siyasi yansımalarına kapalı bir sistem olması, dolayısıyla siyasi tartışma konularının sınırlandırılmış bulunması.
- 5- Siyaseti, devletin varlığı ve bekası gibi kaygıların belirliyor olması (Köker 1996: 113-114). Diğer taraftan da, etnisite, milliyet, din, dil ya da ırk bakımından parçalı yapılara sahip devletlerin oluşturduğu bir dünyada ve artan demokratikleşme alanında liberal demokrasinin de geleneksel halini sürdürmesi son derece zorlaşmıştır (Uluşahin 2007: 611).

Pratik realiteler de demokrasi teorisini etkilemekte, Soğuk Savaş sonrası ortaya çıkan yenedünya düzeni demokrasi teorisi üzerine yepyeni sorgulamaları da beraberinde getirmektedir (Chan 2002: 14). Zaten evrensel değerler de farklı özelliklere sahip özel grupların hakları için mücadeleyi desteklemektedir (Koopmans ve Statham 1999: 653).

Yukarıda değinildiği üzere demokrasi teorisini kendi içerisinde bazı paradokslarının olması, yeni arayışlara ve yeni demokrasi kuramları geliştirilmesine zemin hazırlamıştır (Köker 1992: 44-49). Bütün bu bilgiler ışığında bazı modern demokrasi teorilerine değinilecek ve modern demokrasi teorilerinden Suriye gibi çok katmanlı toplumlar için uygun düşebilecek müzakereci demokrasi, agonistik demokrasi ve oydaşmacı demokrasi modelleri incelenecektir.

1.3.2. Çok Katmanlı Topumlarda Demokrasi

Modern çağa özgü siyasal sorunlara çözüm üretemeyen ve bu nedenle de meşruiyet bunalımı yaşayan liberal demokrasiyle ilgili oluşan ve yaygın hale gelen eleştiriler, demokrasi içinde bir yol ayrımına gelindiğinin işaretleridir. Demokrasinin klasikleşmiş çoğulcu anlayışının getirdiği sorunlar kümesi, demokrasinin sınırları içerisinde yeni modeller geliştirme yönelimini arttırmıştır (Sitembölükbaşı 2005: 144). Dahası her ayrı toplum, gelenek ve özel koşullar için farklı öneriler üretmek artık bir gereklilik haline gelmiştir (Mouffe 2015: 58). Bu bağlamda liberal demokrasinin bir yönetim süreci olarak vadettiklerinin yerine, kültürel değerler ve farklı bağlamları göz önüne alarak geniş bir perspektiften demokrasi konusunun ele alınması şeklinde akademik tartışmalar yapılmaktadır (Pace 2009: 7). Bu süreç, özellikle liberal demokrasinin eleştirilen yönlerini törpüleyerek yine insanların kendi kendilerini yönetecekleri, temel demokratik öğelere sahip, demokrasinin farklı modelleri ile çözüm arayışlarını hızlandırmıştır.

Özellikle demokrasinin en yaygın olarak kabul gören özelliklerinden biri olan, çoğunluğun yönetimi sistemi, azınlık haklarının çiğnenmesi sorununu gündeme getirmiştir. Bu soruna çözüm olarak ise çoğunluğun yönetiminin sınırlandırılması şeklinde eğilimler vardır. Bu amaçla konfederalizm, federalizm ve ortaklaşmacı modeller türetilmiştir (Schimttter ve Karl 1995: 70-71). Güncel olarak dünyada, pek çok ülkede demokrasi söylem düzeyinde de olsa, çoğulculuk ve katılımcılık özellikleri öne sürülerek ele alınmaktadır. Bunun temel nedenleri; modern dünyanın getirdiği sosyo-ekonomik ve sosyo-politik yapıların, toplumsal barış ve istikrarın sağlanması için, farklı kimlik ve aidiyetlere yönetimde söz hakkı tanımayı gerektirmesidir (Korkut 2012: 67).

Liberal demokrasinin çıkmazları neticesinde artan demokrasi talepleri ve demokrasinin pratik olarak yeniden tanımlanması istekleri, Batı demokrasilerinde ortaya çıkan düşük oy kullanımı ile yansımaları göstermektedir. Dünyanın her yerinden insanlar, ilerlemek ve kendi özgürlüklerini onaylatmak veya en azından korumak için arayış içindeler ve bu amaçla pek çok sosyal hareket oluşmakta ve yeni tanımlamalar yapılmaktadır (Fuentes ve Frank: 1989). Günümüzde homojen toplumlar diye varsayılan toplumlarda bile bireylerin pek çok farklılıkları vardır ve gerçekte bütün toplumlar heterojendir. Bunun ötesinde eşitlik denilen şey ise soyut bir kavramdır (Villoro 1998: 100). Bu perspektiften de, çoğulcu, katılımcı ve müzakereci gibi çok katmanlı toplumlar için farklı teorik yaklaşımlar geliştirilmek suretiyle, problemlerin çözümünü olabildiğince geniş bir halk tabanına yaymak, demokrasinin temel hedeflerinden biri haline almıştır (Korkut 2012: 67).

Başka bir deyişle, kimlikli farklılıkların egemen olduğu çok kültürlü, çok etnili coğrafyalarda farklılaşan talepleri karşılamada demokrasi anlamında paradigmatic bir yetersizlik söz konusudur. Özellikle farklı kimlikteki halkların bir arada yaşadıkları toplumların barış içerisinde yaşayabilmeleri adına bir demokrasi modeline ihtiyaç bulunmaktadır. Son dönemlerde de ciddi bir biçimde tartışılan; farklılıkları kabullenmek ve tanımak suretiyle katılımcılığı temeline alan radikal demokrasi modelleri -müzakereci demokrasi ve agonistik demokrasi alt dallarıyla- dikkat çekici bir önem kazanmaktadır (Özdemir 2013: 75). Bu tarz toplumlar için diğer bir model ise Lipjhart'ın teorisyenliğini yaptığı oydaşmacı demokrasi modelidir ki, dünyada pek çok ülkede uygulamaları mevcuttur. Bu çerçeveden de çalışmanın ana temasını oluşturan Suriye özelinde çok katmanlı toplumlarda barışın tesisi ve toplumsal refah adına hangi demokratik model ve ya hangi demokratik unsurlar gerekmektedir sorusuna cevap arama adına, radikal demokrasi kuramları ve onun içerisinde kabul edilen; müzakereci demokrasi, agonistik demokrasi modelleri ile oydaşmacı demokrasi modeli kuramsal olarak incelenecektir.

1.3.2.1. Radikal Demokrasi Kuramları

Gelişen modern siyasal kuram tartışmaları arasında kendini liberalizmin eleştirisinden besleyen farklı demokrasi anlayışlarından (Köker 1996: 110) en

önemlilerinden biri, radikal demokrasi kuramıdır. Laclau ve Mouffe “Hegemonya ve Sosyalist Strateji” adlı eserinde radikal demokrasi tasarısını, toplumsal çoğulluğunu ve belirsizliğini kabul eden köklü bir özgürlük anlayışına sahip bir yaklaşım olarak tanımlamıştır (Laclau ve Mouffe 2017: 235-236). Laclau ve Mouffe radikal demokrasi kuramlarının sosyalist bir boyut taşıdığını ve bu kuramların sosyalizmin yeniden genişletilerek formüle edilmesi idealini taşıdığını belirtmektedirler (Laclau ve Mouffe, 2017: 273-292). Adı geçen eserde ele aldıkları hegemonya kavramını, Gramsci’nin bakış açısını temel alarak daha da geliştirdikleri görülmektedir. Onlara göre hegemonik ilişki siyasetin kurucusudur. Toplumsal dokuyu oluşturan, hepsi birer tikellik olan farklı söylemler vardır ve bunların aralarında, toplumsal antagonizmalar bulunmaktadır. Toplum içinden çıkan belli bir tikelliğin, evrenselliğin temsilini üstüne alması ise hegemonik ilişkinin tarifini verir. Bu ilişki ise sabit değil, daima tersine çevrilebilir niteliktedir. Bu anlamda da Laclau ve Mouffe, demokrasinin radikalleşmesini halihazırdaki iktidar ilişkilerinin dönüşümü ve yeni bir hegemonyanın yerleştirilmesi olarak tasavvur etmektedirler (Laclau ve Mouffe 2017: 7-19). Böyle olmakla birlikte, radikal demokrasinin teorisyenlerinden gerek Habermas, gerek Laclau ve Mouffe liberalizme itiraz etmemekte sadece liberal demokrasi kuramlarının paraadokslarını sosyalist açılımlarla gidereceklerini düşünmektedirler².

Jürgen Habermas liberal demokrasinin, toplumu oluşturan tüm gruplar ve kolektif kimliklerin katılımını sağlayarak yeniden kurgulanması amacındadır (Habermas 1999: 137). Bu bağlamda, radikal demokrasi kuramının siyaset anlayışı; kimlik-fark ilişkisini merkez koyarak, devletin egemenliği anlayışını sorun sallaştıran, siyasal alanı küresel-ulusal-yerel etkileşim yönüne doğru genişleten, devlet ve siyasi partiler gibi sivil toplumu da siyasi bir özne olarak düşünerek liberal demokrasi bünyesinde katılımcılığın önemini vurgulayan bir perspektif sunmaktadır (Keyman 1999: 11). Radikal demokrasi tek-tipleştirici siyaseti eleştirmekte ve toplum içerisindeki farklı seslerin dikkate alınarak, demokratik alanın genişletilmesinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır (Laclau ve Mouffe 2017: 21). Dolayısıyla, radikal ve çoğul bir demokrasi tasarısı eşitlikçi bir anlayış temelinde en uç noktada bir alanlar özerkleşmesinin mücadelesidir (Laclau ve Mouffe 2017: 256).

² Bakınız, Laclau ve Mouffe, Hegemonya ve Sosyalist Strateji; Habermas Between Facts and Norms.

Radikal demokrasi kuramı; ciddi değişim ve dönüşümler geçiren, modern toplumlarda demokratik yönetimin nasıl olması gerektiği sorusuna verilen yanıtlardan oluşmaktadır. Keyman bu sorulara en değerli yanıtların, müzakereci ve agonistik demokrasi olarak adlandırılan radikal demokrasi kuramları tarafından verildiğini iddia etmektedir (Keyman 1999: 137). İlerleyen bölümlerde ayrıntılı bir şekilde değinileceği üzere müzakereci model, farklılıkların uzlaştığı bir toplum modeli üzerine odaklanırken, agonistik modelde, çoğulcu demokrasinin varlığının temeli çatışmalardır. Diğer yandan radikal demokrasi, son dönemlerde ortaya çıkmış fazla geçmişi olmayan bir paradigmadır. Dolayısıyla modelin, uygulanabilirliği açısından bakıldığında, tartışılacak yönlerinin olduğu da kabul edilmesi gereken bir durumdur. Ancak yine de normatif olarak, farklılıkların birlikte yaşamalarına zemin hazırlayan alternatiflerden birisidir (Özdemir 2013: 82).

1.3.2.1.1. Müzakereci Demokrasi

Yukardaki bölümlerde liberal demokrasi kuramının paradokslarından ve uygulamalarındaki bazı eksikliklerinden bahsedilmiştir. Bu çerçeveden, liberal demokrasinin eleştiri alan eksikliklerini giderme adına, uluslararası alanda en çok tartışılan tezlerden biri de Alman felsefeci ve sosyolog Jürgen Habermas'ın "deliberative demokratie" orijinal adıyla meşhur "müzakereci demokrasi" teorisidir (Çiçek 2012: 26). Müzakereci demokrasi ile ilgili çok zengin bir literatür olsa da, başlıca Jürgen Habermas ve John Rawls adında önemli iki teorisyenlerinin öncülüğünü ettiği, iki ana akımı bulunmaktadır ve pek çok farklı versiyonu da mevcuttur (Mouffe 2002: 89). Temel olarak her iki ana akım da, kamusal alanda rasyonel bir mutabakata ulaşma hedefindedir. Sadece önerdikleri müzakere yöntemleri açısından farklılaşmışlardır (Mouffe 2015).

İngilizce "deliberative democracy" ismiyle bilinen müzakereci demokrasi, Türkçe olarak gerçek karşılığını bulamamaktadır. Müzakereci demokrasi teorisyenlerinin ifadelerine göre, deliberative, münakaşa, tartışma ve görüşme, ama özellikle de karşılıklı taviz verme ve pazarlıktan farklı bir anlama gelmektedir. Buna

rağmen, yine de “deliberative” kelimesi için Türkçede “müzakere” kelimesinden daha uygun bir karşılık bulunamamıştır (Erdoğan 2012: 27).

Habermas, müzakereci demokrasi modelinin temellerini söylem temelli olarak atmış ve devletin meşruiyeti ve rasyonelleşmesini merkeze almıştır. Müzakereci siyaseti anlatırken kullandığı bazı temel kavramları, daha önce başka eserlerinde ayrıntılı olarak anlatmış olması müzakereci modelin zaman içerisinde bu kavramlardan yola çıkılarak geliştirildiğini göstermektedir. Habermas’ın müzakereci kuramda ortaya koyduğu rasyonel düşünce kavramı, daha önce yazdığı “İletişimsel Eylem” adlı kitabında uzun uzadıya tartıştığı bir kavramdır. Yine müzakereci modelde dile getirdiği “Yaşam evreni” (worldlife) kavramını da bu eserinde ayrıntılı bir şekilde açıklanmıştır. Aynı şekilde müzakereci modelde üzerinde durduğu söylemsel uzlaşma fikrini “iletişimsel eylem” tabiri ile ilgili kitabında ortaya atmıştır³. Habermas müzakereci modelde müzakere süreçlerinin geçeceği alanlar olarak açıkladığı “kamusal alan” kavramını ise yine kamusal alanların gelişim sürecini tarihsel olarak açıkladığı, en önemli eserlerinden biri olan “Kamusallığın Yapısal Dönüşümü” adlı kitabında tanımlamıştır⁴. Habermas teorisyenliğini yaptığı müzakereci demokrasi modelinin temel özelliklerini, en açık bir şekilde “Between Fact and Norms” adlı kitabında anlatmıştır ve yine daha sonra yazdığı diğer eserlerinde de idealize ettiği bu modele değinmiştir.

Müzakereci modelin ana akım teorisyenlerinden John Rawls, müzakereci temelleri “Siyasal liberalizm” adlı kuramında ortaya koymuştur. O bu kuramında; dini, ahlaki ve felsefi anlamda ciddi olarak farklılaşmış, fakat makul bireylerin, istikrarlı ve adil bir topluma nasıl sahip olacakları sorusunu cevaplamaya çalışmıştır. Oluşturduğu kuramda seküler Aydınlanmacı bir kalıp kullanmamakta ve toplumdaki bu farklılıkların dinsel kaynaklı olabileceğini de kabul etmektedir. Ancak burada dikkat çektiği nokta, farklılıklardaki makuliyet anlayışıdır (Rawls 2007: 5-6). Rawls “siyasal liberalizm”in amacını, temel siyasal konular üzerinde makul kamusal bir gerekçelendirme ilkesinin nasıl mümkün olacağını ortaya çıkarmak olarak tarif etmiştir (Rawls 2007: 7). Diğer bir

³Ayrıntılı bilgi için bakınız: Jürgen Habermas, İletişimsel Eylem Kuramı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.

⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Jürgen Habermas, Kamusallığın Yapısal Dönüşümü, İletişim Yayıncılık, İstanbul, 2010.

amacı, hem makul bir çoğulculuk, hem de makul ve birbirinden farklı görüşlere sahip liberal siyaset anlayışlarının bulunduğu toplumu bir arada tutacak en makul temelin ne olacağının tespit edilmesidir (Rawls 2007: 22). Rawls bu temeli “Hakkaniyet olarak adalet” şeklinde tarif etmiştir. Bu adalet anlayışının ise mümkün olduğunca vatandaşlarca benimsenen ancak bir taraftan da birbirinden farklı ve uyuşmayan dünya görüşlerinden bağımsız olması gerektiğini belirtmiştir. Rawls’ın bu adalet kuramı “siyasal liberalizm”in hedeflediği *farklı görüşlerin örtüşen görüş birliği* düşüncesidir. Ayrıca “siyasal liberalizm” kişilerin kendilerini, ailelerini veya topluluklarını ilgilendiren diğer moral değerleri de reddetmez (Rawls 2007: 55-56). Rawls adaletin temelini bireylerin makul fikir birliğinde aradığı “Siyasal liberalizm” kuramı çoğulculuk ve meşruiyeti kamusal akıldaki eşit ve özgür bireylerin fikir birliğine bağlaması anlamında müzakereci çizgide olsa da, eserinde açık bir müzakereci demokrasi modeli tarif ettiğini ifade etmek güçtür. Daha çok bir adalet sistemi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu haliyle, Habermas’ın öne sürdüğü söylemsel teoriden daha normatif bir görünüm arz etmektedir.

Habermas’ın öncülüğünü ettiği müzakereci demokrasi modelinde, liberal demokratik modellerin meşruiyet krizini aşma çabası vardır. Habermas, demokratik uygulamaların meşruiyetinin bir gerek şart olduğunu, oysaki demokratik kararları alanlarla, bu kararlara tabi olanların örtüşmedikleri durumlarda meşruiyet eksikliğini ortaya çıktığını (Habermas 2002: 28) ifade ederek, meşruiyetin önemine dikkat çekmiştir. Yine Habermas, diktatörlüklerin zulmüne karşı ancak siyasetin hukukileştirilmesi ile çözüm bulunabileceğini (Habermas 2002: 164) belirtmiştir. O’na göre modern devletler ancak hukuki bir temel ile biçimlendirilebilecektir ve siyasetin hukukileştirilmesi ise meşruiyet anlamına gelmektedir (Habermas 2002: 148). O, siyasetin meşruiyetinin kaynağını, insan hakları ve millet egemenliği olarak açıkladıktan sonra, bu iki alanın gerçekte çekişmeli alanlar olduklarını ve milletin egemenliğinin bireysel özgürlükleri kısıtlayıcı bir anlam içerdiğini açıklamıştır. Bu durumun aşılması için, bir yandan siyasi bir topluluğun kendi kaderini belirleyebilmesi için kendini ifade edebilmesi gerektiğini, diğer yandan da dokunulmaz bireysel özgürlüklere müdahale edebilecek alanların hukuki olarak sınırlandırılması gerektiğini belirtmiştir (Habermas 2002: 151-152). Habermas yasalara muhatap olan bireylerin

muvafakat ettikleri iletişimsel eylemler yoluyla ortaya çıkan anayasaların, milletin egemenliği ve bireysel haklar sistemini birleştirebileceğini açıklamıştır. O, bu şekilde oluşmuş yasaların meşru olduğunu ifade etmektedir ki bu insan hakları ekseninde oluşturulmuş bir millet egemenliğidir. Yine O, bu bütünlüğün oluşabilmesini hukuki olarak alt yapısı oluşturulmuş müzakere süreçlerine bağlamaktadır (Habermas 2002: 151-152). Rawls da aynı bakış açısından yola çıkarak liberal meşruiyet ilkesini, siyasal gücün ancak esasları özgür ve eşit vatandaşlar tarafından makul olarak onaylanabilecek bir anayasa ile tam olarak elde edilebileceğini belirterek tanımlamıştır (Rawls 2007: 174).

Habermas'ın meşruiyetin temelini insan haklarını önceliyerek ele aldığını da belirtmek gerekir. Dahası O insan haklarını da Batı tipi ferdiyetçilik anlayışı ile bağdaştırmaktadır. Çünkü Batı tipi ferdiyetçilik bireysel özgürlüğe dayandığı içindir ki ancak özgür bireyler müzakerelerde aktif katılımı sağlayabilmektedirler. Diğer yandan Doğu tipi, toplumu ve ya cemaati önceleyen bakış açısına da yer açmak istemektedir. Habermas müzakereci modelde ortaya koyduğu, devlet eliyle oluşturulan müzakere kurumlarının cemaat düşüncesini içerdiğini ancak bireysel olarak eşit ve özgür bireylerin buradaki katılımını da ferdiyetçilik tarafını oluşturduğunu ifade ederek (Habermas 2002: 160-164) Doğu ve Batıya ait toplumsal dinamikler arasında bir orta yol bulmaya çalışmıştır.

Habermas “Between Fact and Norms” adlı kitabında müzakereci demokrasi modelini geniş olarak anlatmıştır ve bu modelde müzakereci prosedürleri demokratik sürecin merkezine koymaktadır. Ayrıca toplumun görüşlerini devletin odağına yerleştirmekte ve müzakereci demokrasi modelini hem ekonomik toplumun koruyucusu niteliğinde gördüğü liberal anlayıştan hem de bir etnik kökenin kurumsallaşmış şekli olan cumhuriyetçi devlet anlayışından ayırmaktadır⁵ (Habermas 1996: 296). Bununla birlikte Habermas müzakereci politikanın toplumun bir kısmı olarak kaldığını, yani ne toplumun merkezinde ne de tepesindeki bir politika olduğunu belirtmiş, bireyler

⁵John P. McCormick “Weber Habermas ve Avrupa Devletinin Dönüşümü” adlı eserinde Habermas'ın adı geçen eserde Kant'ın görüşlerini aşırı vurgulayan bir analiz gerçekleştirdiğini (McCormick 2015: 306) ifade etmiştir. Bu anlamda da müzakereci modelin Kant'ın görüşlerinden ilham aldığı söylenebilir. Ancak Rawls Siyasal Liberalizm adlı eserinde Kant ile bağdaştırılmayı şiddetle reddetmekte müzakereci yaklaşımın farklılıklarını dile getirmektedir (Rawls 2007).

arasında bir eylem sistemi olarak tarif etmiştir (Habermas 1996: 302). Bu bağlamda Habermas bütün hükümet kurumları ve sosyal yapılar için müzakere süreçlerini önermemektedir (Habermas 1996: 304). Jürgen Habermas'a göre, devletin varlık nedeni; eşit ve özel hakların korunması değildir, devletin görevi, toplumda oluşmuş kapsayıcı görüş ve iradenin devamlılığının güvence altına almasıdır (Habermas 1999: 39).

Habermas'ın, müzakereci siyaset için önerdiği prosedürler, söylemsel ve iletişimsel bir yol kullanarak tartışmalar ile uzlaşmaya varmayı amaçlamaktadır. Bu perspektif ise, demokrasi kuramları içerisinde devleti merkeze taşıyan görüşten daha farklı yaklaşımların ortaya konmasına zemin hazırlamaktadır (Habermas 1999: 45). Müzakereci demokrasi, az ya da çok özerkliğe sahip çeşitli kamusal alanların geliştirilmesi, anayasal çerçevede kurumsallaşmış ağlar ile toplumsal görüş ve iradelerin merkeze ulaştırıldığı prosedürler ve bunlara ek olarak sosyal uyum, para ve idari güç olarak tarif edilmiştir (Habermas 1996: 288-299).

Usule dayalı bir halk egemenliği olarak tarif edilen bu siyasi sistem, merkezsiz bir toplum görüntüsü ile birlikte siyaset, kamusal alanların çevresel ağına bağlanmıştır. Ayrıca piyasa ekonomisini düzenleyen kuralların oluşturduğu bir anayasanın olduğu sistemi ise tamamen temsil etmemektedir (Habermas 1996: 298). Günümüz seçim sistemlerinde seçmenlerin sandık başlarında yapmış oldukları tercihlerin, piyasadaki müşterilerin tercihlerinden farkı yoktur (pazardan ürün seçmek gibi⁶). Seçmen, aslında sadece iktidar için yarışan taraflara iktidara yürüme yolunu açmaktadır (Habermas 1999: 40). Oysa, müzakereci demokrasi modeli, toplumu karar alma süreçlerine katmaktadır (Benhabib 1999: 105) ve bu şekli ile de, toplumu yönetimin merkezine taşımış olmaktadır.

Müzakereci modelde iletişimsel süreçlerin nasıl olacağı ise önem kazanmaktadır. Bu model, kamusal alanların iletişimsel ağı ve demokratik prosedürler yoluyla özneler arasında en üst uzlaşmaya ulaşmayı amaçlar. Kamusal alanlar, parlamento içinde ve dışında onun müzakere organlarında ya da öznel olmayan diğer alanlardadır ki,

⁶ Örnek yazara aittir.

buralarda ortaya çıkan mantıklı ya da az mantıklı siyasi görüş ve iradeler siyasetin konusunu oluşturmaktadır (Habermas 1996: 299). Müzakereci modelde öngörülen demokratik prosedürler, bilgi akışının engellenmediği ve yeterince bilgi akışı ile adil ve makul sonuçların elde edildiği ön kabulü ile pragmatik düşüncelerin uzlaştığı, kişilerin kendi görüşlerini ve adalet anlayışlarını müzakere ettikleri bir ağı ifade etmektedir (Habermas 1996: 296). Habermas, müzakere süreçlerinde gerçekleşecek olan 'iletişimsel eylem'i "İletişimsel Eylem Kuramı" adlı kitabında geniş ve felsefi temelli olarak anlatmış ve özetle, ortaklaşa yorumlama sürecine dayandığını ifade etmiştir. O'na göre, iletişimsel eylem durumlarla başa çıkma ve durumun yorumlanması ve anlaşmaya varılması anlamlarını içermektedir (Habermas 2001: 559). Bu süreçte müzakereye katılan herkes soru sorma, tartışma açma, konuşma edimini başlatma, sorgulama noktasında eşit fırsatlara sahiptir. Herkes, belirlenmiş konuları sorgulama hakkına da sahiptir. Aynı zamanda, herkesin müzakere sürecinin işleyişi ve yürütülmesi hakkında yeni hipotezler ortaya koyma hakkı da vardır. Bu sistemde katılımcıların kimliğinin önemi yoktur. Hatta o kadar ki, dış ülkelerdeki kişiler bile, kendilerini etkileyen meselelerde müzakere süreçlerine katılabileceklerdir (Benhabib 1999: 105).

Siyasal süreçlerin büyük ölçüde uzlaşmaya dayalı olduğu bir gerçek olsa bile bazı durumlarda, konsensüse varma ihtimali olmayan çatışan siyasal çıkar ve değerler için bir dengelemeye ihtiyaç vardır. Müzakereci siyaset, etik ve ahlaki söylemler de dâhil olmak üzere ön kabulleri belirlenmiş, son derece adil bir şekilde düzenlenmiş bir müzakere sürecini ve usullerini içerir ve bunlar da dengelemenin esasını oluşturmaktadır (Habermas 1999: 43). Habermas bu şekilde uzlaşma ihtiyacına dikkat çektikten sonra, bunun başarılamadığı koşullarda bir dizi prosedürün devreye sokularak dengenin bulunacağına (Habermas 1999: 43) dikkat çekmektedir. Benhabib, toplumsal yapının, çıkarların çatışmasını ve işbirliğini gerektiren koşulları içerdiğini ve demokratik prosedürlerin, birey veya grupların çıkarları zedelense bile, ortak işbirliği koşullarının meşru çözümler ürettiğine, olumsuz etkilenen tarafları ikna edebilecek şekilde dizayn edilmesi gerektiğini belirtmiştir. O'na göre, bu şekilde düzenlenmiş yöntemler, herkesin kabul edebileceği toplumsal işbirliği koşullarında çıkar çatışmalarının ifade edilmesine olanak tanıyarak demokrasi içerisinde çözüm üretmiş olurlar. Çatışmaların, ihtilafların çok olduğu toplumlar için mağdur tarafların söz

alabilecekleri temsil yöntemlerine ve çözüm odaklı usullere sahip olmaları önemli bir gerekliliktir (Benhabib 1999: 110). Özellikle müzakereci yöntemde görüşlerin başkaları tarafından kabul görebilmesi adına gerekçelendirilmesinin zorunlu kılınıyor olması, bu yöntemin en güçlü yönünü oluşturmaktadır (Cohen 1999: 150). Müzakereci siyaset hukuki toplum için söylemsel bir sosyo-devlet modeli öngörmektedir (Habermas, 1996: 302).

Demokratik süreçlerin müzakereci tanımlaması ile devlet ve toplumun bir normatif kavramsallaştırması için devlet eliyle bir sahne kurulur (Habermas 1996: 297). Bu perspektiften Habermas, müzakereci demokrasinin başarısını iletişim usullerinin kurumsallaşmasına bağlamıştır. O'na göre liberal sistemde halk, verili dünyaya körü körüne bağlı, kalmaktadır. Müzakereci sistemde ise iletişim sadece parlamentoda kalmamakta kamusal alanda oluşan düşünsel kaynakların, sistematize edilmiş iletişim ağlarıyla irade oluşumuna katkı sağlayacağını iddia etmektedir (Habermas 1999: 46-47). Bu anlamda da, karar alma süreçlerini belli prosedürlere bağlamak suretiyle ortaya koyduğundan dolayı da usulcü bir yaklaşıma sahiptir (Benhabib 1999: 109). Eşit bireyler arasında özgür tartışmayı kolaylaştıran bir kurumsal çerçevenin yanı sıra, rekabete dayalı düzenli seçimler, tanıtım koşulları, yasal denetim gibi araçlarla donatılmış bir sistemi öngörmekte ve kamusal iktidarın yetkinliğini ise müzakerelere bağlamaktadır (Cohen 1999: 146-147). Benhabib, kurumsallaşmış iletişim süreçleri de diyebileceğimiz müzakere prosedürlerinin toplumdaki değer ve anlayış gibi çatışan farklılıkların çözümü adına en güzel cevabı sunduğunu ve müzakereci usullerin, çıkar çatışmalarını herkesin kabul edebileceği bir işbirliği zeminine çekebileceğini belirtmektedir (Benhabib 1999: 110). Diğer yandan müzakereci sistem, sosyal birlikteliği tehdit eden problemlerin güvenli bir şekilde çözümünü sağlayan bir sistemdir. Müzakereci politikalar meşrulaştırılmış hukuki eylem alanları ile birlikte hukuki bir vasatta yapılan iletişimle olabilecektir. Bunların olabilmesi yapılandırılma ve yönlendirme şartına bağlıdır (Habermas 1996: 302).

Cohen eşitlik ve adaletin sağlanmasının temel şartını müzakereci modelin sağladığını iddia etmekte, müzakerelerin demokrasi için türev değil asli bir konu olduğuna değinmektedir. Cohen "Deliberation and Democratic Legitimacy" adlı

makalesinde müzakereci demokrasi modelinin gelişmesi için ideal bir müzakereci prosedür üzerinde odaklanmaktadır. Bunun için de müzakere süreçlerde olması gereken temel özellikleri tarif etmiştir: 1. Bağımsız bir şekilde süregiden bir işbirliğidir. 2. Müzakerelere zemin hazırlayan kurumlar ve normlar da daha önceden müzakerelerle oluşturulmuştur ve katılımcılar organize hareket etmeyi kabul etmişlerdir. Zira eşit vatandaşlar arasında özgür müzakere meşruiyetin temelidir. 3. Müzakereci ortamlar, farklı ideallere, inançlara ve referanslara bağlı olarak yaşamlarını devam ettiren bireylerin katılımıyla oluşan çoğulcu bir yapıyı ifade eder. Katılımcılar bir yandan müzakereci çözümlere ulaşmayı taahhüt ederlerken, diğer taraftan kendilerine ait başka hedeflere de sahiptirler. 4. Demokratik birliğin üyeleri müzakereleri meşruiyetin kaynağı olarak görürler ve sadece müzakereci sonuçlarla değil onların yansımalarına da önem verirler. Yani müzakere ve onların sonuçları arasındaki bağlantıyı görmeyi tercih ederler. 5. Katılımcılar birbirlerinin müzakere edebilecek kapasiteye sahip olduğunu önceden kabul ederler (Cohen 1997: 72-73). Yine Cohen demokratik ortaklık olarak tarif ettiği müzakere süreçlerini kamu yararı ortak hedefine bağlamıştır. Bu hedefin yerine gelmesi için ise samimiyetin gerekliliğini vurgulamış, birey veya grup çıkarlarının söz konusu olamayacağına değinmiştir. O'na göre, müzakereci demokrasi aktif vatandaşlığın teşvik edildiği ve bu sistem sayesinde ortak çıkarlar konusunda kayıtsız kalan bireylerin de bir arayış içerisine girerek aktive olacağı bir siyasal yapıdır (Cohen 1997: 73-83).

Cohen'in müzakereci süreçlerle ilgili görüşlerine bu şekilde yer verdikten sonra yine konuya Habermas'ın fikirleri açısından devam edilecek olunursa, Habermas, kamusal alandaki görüşlerin iletişim ağları veya belli prosedürler ile yönetici erke ulaştırılmasının demokratik sistemin elini son derece güçlendireceğini ve demokratik yönetimin meşrulaştırılmasının ötesinde rasyonelleşmesinin de sağlanacağını iddia etmektedir (Habermas 1999: 48). Ayrıca Habermas, demokratik görüş ve iradenin rasyonalizasyonunda ise çok önemli bir kaynak olarak iletişim ve bununla ilgili prosedürleri göstermektedir ve rasyonalizasyona meşruiyetin ötesinde önem atfetmektedir (Habermas 1996: 300). Rasyonellik kavramını uzun uzadıya anlattığı “İletişimsel Eylem Kuramı” adlı kitabında Habermas bu kavramın betimsel bilginin kullanımıyla bağlantılı tanımını kabul etmekle birlikte “iletişimsel rasyonellik” tabir

ettiği farklı anlamlar da taşıdığını belirtmiştir. İletişimsel rasyonelliği ise, müzakere sürecindeki tarafların başlangıçtaki kendi görüşlerini aşarak ortak bir kanıya varmalarını sağlayan argümanlara dayalı konuşmaların görüş birliğiyle sonuçlanmasına olanak tanıyan yan anlamı olarak tanımlamıştır (Habermas 2001: 34). Aynı kitabında Habermas, iletişim süreçlerinin Weberyen “teknik rasyonellik” tanımına uygun olduğunu (Habermas 2001: 196) ve “iletişimsel eylem kuramı” ile rasyonelliğe ulaşılabilirliğini ifade etmiştir (Habermas 2001: 146). Özetle burada rasyonelliği sağlayan müzakere süreçlerinin kendisidir.

Rawls, Habermas'daki rasyonellik düşüncesinin aksine makuliyet fikrine odaklanmıştır. Makuliyet fikrinde erdem düşüncesi içkindir ve bu özellik adil bir işbirliği içindeki toplumun bir ögesidir (Rawls 2007: 92). Makuliyetin iki özelliği vardır; bütün vatandaşları ilgilendiren hakkaniyetli toplumsal işbirliği koşullarını önermeye ve bunlara uygun davranmaya istekli olmaları ve muhakeme zorluklarını ve bunlardan doğan sonuçları kabullenmeleridir (Rawls 2007: 419). Bu makul kişiler ise çıkarlarına uygun olmasa da, hakkaniyetin yerine gelebilmesi için işbirliğine hazır kişilerdir (Rawls 2007: 512) ve diğer eşit ve özgür bireylerin de kabul edebileceği şartlarda bir işbirliğine gideceklerdir (Rawls 2007: 92-93). Diğer yandan O, istikrar fikrine odaklanarak makuliyet kavramı ile çoğulculuk fikrini adeta sınırlandırmıştır.

Müzakereci modelde, müzakere süreci sonunda çoğunluğun kararının geçerli olduğu bir sistem önerilmektedir. Bu durumun rasyonelitesini, toplumun çoğunluğu tarafından kabul edilen bu kararlara, herkesin eşit bir şekilde katılarak özgürce fikirlerini açıkladıkları bir müzakere süreci sonrasında ulaşılmasına bağlamıştır. Bu kararlar ilanihaye devam etmek zorunda değildir. Uygun gerekçelerle yapılan bir itiraz neticesi değiştirilebilir bir özelliğe sahiptir (Benhabib 1999: 109). Aynı perspektiften Benhabib müzakereci modelin neden rasyonellik ve meşruiyet kaynağı olduğunu şu şekilde açıklamıştır: Bir bireyin farklı etik ve siyasal konuların getirdiği farklı bakış açılarını önceden görüp tahmin etmesi mümkün değildir ve bireylerin herkesi etkileyen bir kararın alınmasında önemli görülen bütün bilgilere sahip olması düşünülemez. Bu bağlamda müzakere süreci aynı zamanda bir bilgi edinme metodudur (Benhabib 1999: 107). Yine Benhabib, meşruiyet ve rasyonelitenin gerek şartlarını şu şekilde

belirtmiştir: Toplumun ortak çıkarı olarak görülen şey; özgür ve eşit bireyler arasında rasyonel ve adil biçimde yürütülen kolektif müzakere süreçlerinden kaynaklanmalıdır ve demokrasinin kurumları bunu sağlayacak şekilde dizayn edilmelidir (Benhabib 1999: 103-104). Bu bakış açısına göre, bağlayıcı güç talep edenlerin herkesin çıkarlarına tarafsız bir şekilde yaklaştığı varsayılmaktadır (Mouffe 2002: 55).

Habermas, müzakereci demokrasi teorisini anlatırken gerekli gördüğü yaşama evreni kavramını da “İletişimsel Eylem Kuramı” adlı kitabunda geniş bir şekilde açıklamıştır⁷. O, müzakereci demokraside yolun yarısını rasyonel yaşama evreni diye tanımladığı yaşam tarzına bağlamıştır (Habermas 1996: 302). Yaşama evreni sosyolojik anlamda toplumsal ilişkiler ve bunların tarihi arka planının ötesinde anlam taşımaktadır. O’na göre, dil ve kültür yaşama evreninin kurucu öğeleridir. Çünkü iletişim içindeki bireyler için dilin ifade ettiği kültürel kodların anlamları ortaktır (Habermas 2001: 552-557).

Habermas yaşama evrenini açıklarken, iletişimlerin gerçekleştiği uzamsal ve zamansal boyutlarla olan ilişkileri de ayrıca dikkate almaktadır (Habermas 2001: 561). O, yaşama evreni adını verdiği kavramı liberal kültüre, aydınlanmış siyasi topluma ve herşeyden önce inisiyatif kullanabilen sivil topluma bağlamaktadır (Habermas 1996: 300) böyle bir modelin işleyişi de zaten bu özelliklerin varlığına bağlanmıştır (Habermas 2004: 163-164). Yaşam evrenini oluşturan kaynaklar ise geniş oranda kendiliğinden canlanır (Habermas 1996: 300) ve kendilerini tekrar tekrar üretirler ki bu iletişimsel eylemler ile gerçekleşir (Habermas 2001: 576-577). Dahası bu iletişimsel eylem, yaşama evreninin rasyonelleştirmektedir (Habermas 2001: 146). Görüldüğü üzere, uzlaşıya yönelik iletişim eylemi ve bu eylemler ve kültürle temellenmiş yaşama evreni rasyonelliği sağlamaktadır ki, bu müzakereci demokrasi modelinin temel hedeflerinden olan rasyonel meşruiyetin zeminini hazırlamaktadır.

Habermas’a benzer bir kavramsallaştırma Rawls tarafından da yapılmış ve “hakkaniyet olarak adalet” anlayışını tarihi bir derinliğe sahip olan hakkaniyetli bir toplumsal işbirliğinin neticesi olarak tarif etmiştir. Bu durum ise demokratik bir

⁷Ayrıntılı bilgi için bakınız: Jürgen Habermas, İletişimsel Eylem Kuramı, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.

toplumun kamusal kültürü anlamına gelmektedir (Rawls 2017: 60). Ayrıca o önerdiği modelin ancak gelişmiş demokratik tarihi arka planı olan toplumlar için önerilebileceğini ifade etmiştir (Rawls 2007).

Rawls'ın kuramında demokratik tarihi derinliği olan bu kamusal siyasal kültür içerisinde yetişmiş bireylerin, siyasal işbirliğini karşılıklı saygı temelinde devam ettirecek kadar uzlaşabilecekleri iddia edilmektedir. Bu işbirliği ise, hoşgörü, makuliyet, işbirliğine isteklilik ve hakkaniyet duygusu gibi erdemlerle oluşur ki bunlar toplumun siyasal sermayesidir (Rawls 2007: 193). Siyasal işbirliği ile her türlü kapasiteye sahip oldukları kabul edilen eşit ve özgür vatandaşlar arasında karşılıklı fikir geliştirilmektedir (Rawls 2007: 62-65). Ancak vatandaşlar her zaman fikir birliğine ulaşamayabilirler. Zaten Rawls'da da bu zorunluluk değildir. Bir uzlaşma gerçekleşme bile, toplum bireylerinin birbirlerini anlama adına siyasal kültürleri gelişmiş olacaktır (Rawls 2007: 504).

Müzakereci demokrasi modeli, her ne kadar toplumun düşünsel kaynaklarını devlet erkine yani merkeze taşıma hedefinde ise de, müzakere süreçleri neticesinde alınan kararların uygulanmasında, halkın icra anlamında bir rolü yoktur. Bunların icrasını yine hükümet yapacaktır. Halk, sadece belli açılardan hükümete işaret edebilir. Habermas, halkın etkinliğinin ise sivil toplum örgütlerinde ifadesini bulduğunu belirtmektedir (Habermas 1999: 48-49). Burada şunu vurgulamakta fayda vardır ki: Habermas, müzakereci demokrasinin başarısını toplu hareket eden vatandaşlara değil, iletişim usullerinin ve koşullarının kurumsallaştırılmasına (Habermas 1999: 46) ve gayri resmi olarak oluşmuş bulunan toplum görüşlerinin kurumsallaşmış müzakere süreçleri ile olan etkileşimine bağlamaktadır (Habermas 1996: 298). Çünkü bu sistemde, vatandaşların fikirleri müzakereci prosedürlerle merkeze ulaşarak etkili olacağı için toplu hareket ederek baskı oluşturabilen bir halka gerek kalmamaktadır. Habermas'ın müzakereci modelinde kamusal alanlardaki oluşan bu iletişimsel yapı, aynı zamanda toplum içerisinde problemlerin baskısına bir karşılık gelen çok geniş bir sensör ağıdır (Habermas 1996: 300).

Toplumsal yapı, çıkarların çatışmasını ve işbirliğini gerektiren koşulları içerir. Demokratik prosedürler öyle dizayn edilmelidir ki, birey veya grupların çıkarları zedelense bile, ortak işbirliği koşullarının meşru çözümler ürettiğine, olumsuz etkilenen tarafları ikna etmelidir. Bu şekilde düzenlenmiş yöntemler, herkesin kabul edebileceği toplumsal işbirliği koşullarında çıkar çatışmalarının ifade edilmesine olanak tanıyarak demokrasi içerisinde çözüm üretmiş olurlar. Bu açıdan çatışmaların, ihtilafların çok olduğu toplumlar için mağdur tarafların söz alabilecekleri temsil yöntemlerine ve çözüm odaklı usullere sahip olmaları önemli bir gerekliliktir (Benhabib 1999: 110).

Müzakereci demokrasi modelinde yüz yüze söylemsel ilişkilerin öneriliyor olması, bir kitle meclisi önerisi değildir. Doğal olarak boyut sorunun kısıtları olduğu açıktır. Bu modelini amacı, mağdur herkesin kendi düşüncelerini dile getirebileceği birlikler oluşturabilmede, çoğulculuğa öncelik tanımaktır. Bu şekilde, çeşitli örgüt biçimleriyle birbirine bağlanmış ağlar neticesinde karşılıklı tartışma, münazara ve müzakere ortamları sağlanmış olacaktır (Benhabib 1999: 111). Bu anlamda müzakereci demokrasi modeli, yurttaşlar, gruplar, hareketler ve örgütler arasında söylemsel iletişimin yoğun şekilde işlediği bir kamusal alanın var olduğu ön kabulünden hareket etmektedir (Benhabib 1999: 121).

Habermas, kamusal alanları “Kamusallığın Yapısal Dönüşümü” adlı kitabında tarihsel bağlamı ve siyasal etkileri ile uzun uzadıya anlatmıştır. Burada 18. yüzyıl Avrupa’sında oluşmuş, dostane edebi ve siyasi tartışmaların yapıldığı okuma kulüplerine ve bunların gücüne değinmektedir. O modernleşme ile birlikte bu tarz bağlamların kaybolduğunu belirtmiştir. Diğer yandan Habermas medya ile yapılan tartışma ve kamusal bilgilendirmeler tek taraflı olduğu için sadece insanları manipüle ettiği ve onlara konuşma hakkı tanımadığı için kamusal alan olarak bir değer taşımadığını ifade etmiştir (Habermas 2010: 280-291). Yine Richard Sennett, kamusal kavramını, herkesin katılımına açık bir yaşam bölgesi olarak tarif etmekte ve 18. yüzyıl Avrupa’sında yeni toplumsal etkileşim kalıplarının geliştiği kafe, tiyatro ve opera gibi alanlar üzerinden ilk örneklerinin görüldüğünü ifade etmektedir (Sennett 2013: 34-35).

Yukarıdaki tarifler bağlamına internet üzerinden Facebook ve Twitter gibi sanal ortamlarda herkese açık tartışmaların kamusal alanlar olarak değerlendirilmesinde bir sakınca olmasa gerektir. Zira Habermas'ın medya için eleştirerek belirttiği tek taraflılık burada ortadan kalkmış olmaktadır. Diğer yandan Dryzek, müzakere alanları ile demokratik karar verme mekanizmalarının kısmen ayrılmasını bu model için anahtar bir unsur olarak görmekte ve müzakere alanlarının devlet baskısının hissedildiği alanlardan uzak toplumsal alanlarda yapılan tartışmalara katılım şeklinde tarif etmektedir (Dryzek 2005: 220).

Dryzek'e göre, devlet kurumları müzakereler için uygun ortamlar değildir. Zaten, devlet otoritesine bağlı olarak gerçekleştirilen yüz yüze görüşmeler ancak az sayıda kişi ile gerçekleşebilecektir (Dryzek 2005: 227-228). Dryzek müzakere forumlarını, insanların düşüncelerini değiştirdiği gayri resmi ortamlar ve sonuçlarını da tavsiye niteliğinde kararlar olarak açıklamıştır. O katılımcıların, partizan değil, sadece katılımcı olması gerektiğini (Dryzek 2005: 227-228) dile getirmiştir. Bu anlamda da, sanal ortamlarda geçen iletişimler Dryzek'in tarifine uymaktadır.

Habermas'ın önerdiği müzakere süreçlerinin bir ayağını da danışmanlıklar oluşturmaktadır. Habermas'ın önerdiği müzakere modeli, hem parlamenter sistem içinde kurumsallaşmış danışmanlıklar eliyle, hem de oluşturulan siyasi platformların iletişim mekanizması eliyle yüz yüze ilişkiler neticesinde işleyen bir süreçtir (Habermas 2004: 161). Diğer yandan Dryzek, politik sistemin özellikle farklılıkların müzakerelerini kolaylaştırmak için bir ağ oluşturabileceğini ve buna önyak olabileceğini belirtmiştir. Bu duruma örnek olarak; Amerikan jüri sistemini vermiştir. O, bu tür ağları kurumsal sürekliliğin enformel uç noktası olarak tarif etmiştir (Dryzek 2005: 230). Devlet öncülüğünde gerçekleştirilen müzakere süreçlerine ise Duncan Ivison, Avusturalya örneğini vermiştir. Burada 1991-2001 yılları arasında devlet tarafından uygulanan bir uzlaşma projesi, özellikle azınlık halklarla ve diğer konularla ilgili büyük ilerlemelere neden olmuştur. Parlamento tarafından başlatılan bu hareket ile politik ve siyasi aktiviteler ve tartışmalar sivil toplumun içerisine kadar yayılmış ve genişlemiştir. Parlamentonun bu çabası kesin bir sonuca varılmadan bitmişse de uzlaşma dili, hem yerli topluluklar ile devlet arasındaki ilişkiler için, hem de yerli halk ile yerli olmayan

insanlar arasındaki ilişkiler için açık bir iletişim arayışının yolu olmaya devam etmiştir (Iverson 2010: 115-116).

Dryzek, müzakerelerin gerçekleştiği kamusal alanlarla devlet arasındaki ilişkiyi yarı bağlı ve ya gevşek bir şekilde devlete bağlı olabilir. İformel bağlarla devlet kamusal alandan etkilenebilir şeklinde tarif etmiştir. O, kamusal alanla devlet arasındaki ilişkinin çok sıkı olması gerekmediğini, ancak kamusal alandaki etkinin devlete yansımamasının toplumu değersizleştireceğini ve yine bu durumun devletin meşruiyetini zayıf düşürebileceğini belirterek, (Dryzek 2005: 234) Habermas'ın vurguladığı etkili müzakere süreçlerine atıf yapmıştır.

Yukarıda anlatılanlarda da anlaşılaçağı üzere müzakereci demokraside, Marksist eleştiri gibi liberalizmin özüne ilişkin bir eleştiri yoktur. Zaten amaçları liberalizmden kopuş değil, onun eksik kalan ahlaki boyutunu tamamlayarak, liberal demokrasi ile bir bağ kurmaktır (Mouffe 2002: 88). Seyla Benhabib de, müzakereci demokrasi kuramının, çoğunluğun hükmettiğı siyaset ile temel hak ve hürriyetlere ilişkin liberal güvenceler arasındaki gerilimi aştığını belirtmektedir (Benhabib 1999: 120). Müzakereci öneriler çok çeşitli olmakla birlikte, hepsinin ortak noktası; toplumu oluşturan bireylerin, bilinçli katılım ve tartışma yoluyla bir anlaşmaya vararak en iyi kararları alabilecek olmalarına olan inançlarıdır (Mouffe 2015: 74). Müzakereci demokrasi modelini savunanlar, politikanın temel konusunun çıkar ve tercihlerden ziyade, akıl ve rasyonel tartışma olduğunu önererek ahlaki bir model sunmaktadırlar (Mouffe 2002: 54). Bu şekilde geniş bir anlatımdan sonra müzakereci demokrasi teorisinin özellikleri ve hedeflerini ana hatları ile belirtmek daha net görülmesine katkı sağlayacaktır. Bu nedenle müzakereci demokrasi kısaca:

1. Bireyleri karar verme süreçlerine katarak, siyasete olan duyarsızlıklarını aşma hedefindedir.
2. Meşruiyeti, halkın (hem bireysel hem de toplumsal gruplar ve örgütleri kapsayan bir anlayış ile) müzakere yoluyla yönetime katkısında bulur. Meşruiyetin kaynağı temsilde değil, hükümetin fiillerine muhatap olanların bunları kabulünde arar. Bu anlamda en çok ilgilendiğı konu meşruiyet

meselesidir. Meşruiyeti bunlara bağlayarak aynı zamanda rasyonelliği de sağladığını iddia etmektedir. Bu bağlamda da devleti merkeze almamaktadır.

3. Müzakereci modeli insan hakları temelinde önerir.
4. Liberal demokrasinin öne sürdüğü tek-tipçi vatandaş anlayışına bir karşı çıkıştır ve müzakereci model çoğulculuğu onaylamaktadır. Aynı zamanda müzakere ortamları toplum içerisindeki alt kültürlerin birbirlerine tahammül edebilmeleri ve yaşam haklarını ve alanlarını kabullenmeleri sonucunu da doğurmaktadır (Tuna 2009: 75)
5. Kurumsallaşmaya çok önem verir, onun için çok iyi planlanmış prosedürler yapmayı hedefler. Bu anlamda da normatif bir teoridir.
6. Yeniliğe ve değişime açıktır. Bu nedenle tartışılmaz kaydı konan kuralları yoktur.
7. Vatandaşların objektif olma, başkalarının isteklerine duyarlı olma ve işbirliği ve uzlaşma içinde olma alışkanlığı kazanmalarını hedefler. Bu anlamda da dönüştürücü bir hedefi vardır.
8. Devlet yönetiminde iletişime çok önem verir ve bunu sağlayacak kamusal alanları varsayar. Bu kamusal alanların etkinliğini sivil toplum sağlayacaktır. Bu anlamda sivil topluma özel önem vermektedir.
9. Müzakere süreçlerini sonunda uzlaşma varılacağını ve en rasyonel kararların alınacağını öngörür.
10. Müzakere süreçlerinden uzlaşma çıkmasa bile, bu süreci demokratik kazanım kabul eder.
11. Müzakere süreçlerinin sonunda çoğunluğun kararlarını geçerli sayan bir modeldir.
12. Toplumun ortak çıkarı müzakere süreçlerinden sonra belirlenmelidir.
13. Müzakerelere katılan bireyleri eşit, özgür ve toplum yararını düşünen kişiler olarak kabul eder, bu nedenle herkesi müzakere edebilecek kapasitede varsayar.
14. Müzakereye katılanlardan samimiyet bekler.
15. Müzakerelere katılan herkesin konular hakkında tam bilgilenebileceklerini kabul eder.

16. Müzakereci modelin özgür bir siyasal ortamda ve modern demokratik toplumlarda işleyeceğini kabul eder.
17. Liberal demokrasiye karşı çıkmaz onun eksiklerini tamamlama niyetindedir.

Müzakereci Demokrasiye Eleştiriler:

1-Toplumu ilgilendiren konuların, yurttaşların geniş katılımıyla müzakere edilmesi idealinin demokrasi ile tutarlı bir fikir olduğuna şüphe yoktur, Ancak, demokrasiyi sadece “müzakere” süreci olarak açıklamak indirgemeci bir yaklaşımdır. Özellikle “kamusal”ın sınırlarının belirlenmesinin nasıl olacağı konusu açıklığa kavuşturulmamıştır. Diğer yandan insan hakları gibi hayati konularda bile müzakere ile karar alınması gerekliliğini önermesi, kaygı verici bir özelliğidir (Erdoğan 2012: 32). Bu konu hakkında Seyla Benhabib müzakereye katılan bireylerin ahlaklı bireyler olduğu varsayımından hareketle, temel hak ve özgürlüklere zarar gelmeyeceğini iddia etmektedir (Benhabib 1999: 118). Seyla Benhabib’in bu görüşü ise, oldukça tartışmaya açık bir görüştür. Zira müzakereci demokrasi kuramına göre, müzakere süreçlerine katılım herkese açık olmaktadır. Bu çerçeveden de herkesi ahlaklı bireyler olarak görmek ise, gerçekleşmesi mümkün olmayan bir bakış açısıdır.

2- Bireysel farklılıklar ve özellikle dil kullanma kapasitesi ve yeteneği ile ilgili asimetrikler toplum içerisinde zaten var olan eşitsizliklerin müzakere süreçlerinde yeniden üretilmesine neden olabilir. Ayrıca karşılıklı konuşma ediminin tek başına demokrasinin meşruiyetinin kaynağı olarak görülmesi, son derece tartışmaya açık bir konudur (Köse 2014: 99).

3-Müzakereci demokrasi anlayışının en tartışmaya açık yönlerinden biri de kamusal alan konusudur. Bu yurttaşlar, gruplar ve örgütler gibi toplum tabakalarının arasında var olduğunu kabul ettiği söylemsel iletişim sürecinin nerede gerçekleşiyor olduğu, manipülasyonlara karşı nasıl önlem alınacağı ve nasıl objektif olunabildiği konusu son derece belirsizdir.

4-Diğer taraftan müzakereci model, sıradan vatandaşların müzakereleri nasıl gerçekleştireceği ve kurumlar ve müzakere arasındaki ilişkinin nasıl düzenleneceğini açıklamamıştır. Bireysel ve azınlık hakları ile ilgili özgürlükler noktasında liberalizmin tanıdık çözümlerini üretmiş gibi gözükmektedir. Bu anlamda da liberal anayasal demokrasi formundan olan farklılıklarını ortaya koymalıdır (Weinstock ve Kahane 2010: 7).

5-Müzakereci demokrasinin var olagelen güç farklılıklarını eşit hale getirmek yerine bunları derinleştirme ihtimali de söz konusudur. Özellikle müzakere sürecinde ortaya çıkabilecek uzlaşmaz ve çekişmeci söylemler nedeniyle, bu süreç çözüm üretmek yerine çözümsüzlüğün artışına da neden olabilme potansiyeline sahiptir (Köse 2014: 100).

6- Müzakereci demokrasinin öngördüğü şekilde, siyasetin insanları yanıltan propaganda araçlarını tamamen terk ederek, bir müzakere süreci oluşturulması nasıl mümkün olacaktır? Bütün bireylerin eşit şekilde müzakere konularını bildikleri ve bilgilendikleri varsayıldığında bile, analitik düşünce becerisine sahip olmayan bireylerin bu bilgileri ne şekilde zihinsel işleme sürecinden geçirecekleri ve nasıl anlamlandırarak, ne gibi sonuçlara ulaşacakları çok belirsiz bir süreçtir. Söylemsel tabanlı bir teori olan müzakereci demokrasi teorisinin karşılıklı iletişime önem verdiği açıkça gözükmektedir. Ancak yüzde yüz iletişim mümkün değildir. İnsanların iletişim süreci sonunda anladıkları ile anlatılmak istenen şey çoğu kez büyük farklıklar göstermektedir.

7-Bu ve benzeri sorunlara çözüm olarak da, sadece prosedürleri önermek ve bunları kurallarla aşmak ise mümkün gözükmemektedir. Böyle netameli bir müzakere sürecinden sonra oluşmuş bir kararın, gerçekten rasyonel olduğunu ifade etmek ise çok güçtür. Erdoğan'a göre de, insanların çıkar arayışlarını görmezden gelen bir müzakere süreci önermesi gerçek dünyada karşılığı olmayan bir idealdir (Erdoğan 2012: 32). Tarafsız, eşit, zorlamanın olmadığı bir müzakere süreci, kişinin tüm kişisel çıkarlarını bir tarafa bırakmasını gerektirir ki, bu durum mümkün olmadığından olanak dışı gözükmektedir (Mouffe 2002: 56-57).

8-Özellikle liberal eğilimde olan düşünürler, sağlam prensiplerle desteklenmemiş, dizginsiz bir şekilde işleyen demokratik süreçlerin liberal olmayan sonuçlar doğuracağından ve müzakere süreçleri ile ilgili uygulanacak prosedürlerin, çoğunluğun zulmüne engel olunması noktasında yetersiz kalacağından endişe duymaktadırlar (Weinstock ve Kahane 2010: 5).

9- Vatandaşların müzakere görevi ile görevlendiriliyor olması da eleştirilen konulardan birisidir. Müzakerelere katılmak zorunda olan insanların zaman gibi kendilerine ait değerlerini bu iş için ayırmak istemeyebilecekleri konusuna itiraz edilmektedir (Elster 1997: 14-15).

10- Müzakereci modelin uzlaşmacı ve tek-tipleştirici yönüne olan en önemli eleştiriler ise agonistik modelden gelmektedir ki, bunlar bir sonraki bölümde açıklanacaktır.

Ercan ve Dryzek müzakereci demokrasiye şüphe ile yaklaşanların bu ve buna benzer pek çok konularda 30 yıldır müzakereci demokrasiyi sorguladıklarını, özellikle müzakerelerin hangi içerikte, nerede ve ne zaman gerçekleşeceği gibi soruların öne çıktığını belirtmektedirler (Ercan ve Dryzek 2015, 359-361). Oysa Ercan ve Dryzek'e göre, özellikle müzakere alanları için önerilen⁸ kuralları belirlenmiş müzakere forumlarının rasyonel ideal bir müzakere için gerek şart olmadığını, ayrıca müzakerenin sadece teorik planda değil demokrasi pratikleri için az ya da çok oranda farklı yönlerden ortaya çıkabileceğini belirtmişlerdir. Müzakere alanları için ise özellikle iletişim araçlarının artması ve yaygınlaşması (medya, internet gibi) ve bilgi teknolojilerinin yükselişi ile tam bir listelemesini yapmanın mümkün olmadığını, diğer yandan önemli olanın buralardaki gerçekleşen iletişimin müzakereci demokrasi anlamındaki kalitesi olduğunu ve bu anlamda da müzakereci modelin hala tartışılacak pek çok yönü bulunduğunu belirtmişlerdir (Ercan ve Dryzek 2015: 359-361).

Bütün bu negatif yönler kabul edilmekle birlikte, müzakereci demokrasinin mevcut demokrasi uygulamalarında üstü örtük kalmış, demokrasilerde müzakerenin ve

⁸ Yukarıda Habermas'ın tarif ettiği müzakere prosedürleri ve alanları devlet kontrolündedir.

muhalefetin anlamı, özgür ve bağımsız medya ve kamuoyuna olan ihtiyaç gibi, bazı yolların öne çıkmasına zemin hazırlaması, bu anlamda da mevcut demokrasi uygulamalarının geri planda kalmış bazı uygulamalarını, daha iyi açıklıyor olması gibi noktalardan ise, krize giren liberal demokrasinin eksiklerinin giderilmesi adına (Benhabib 1999: 127) değerli bir öneri olduğunu belirtmek yanlış olmasa gerektir. Özellikle bütün eksikliklerine rağmen, çok kültürlü ve katmanlı toplumlarda demokrasinin devamı ve olabilirliği konusunda yeni arayışlar içerisinde en umut vadeden paradigmalardan biri olduğu ifade edilebilir. Diğer taraftan müzakereci paradigmanın iki önemli teorisyeninin de bu modeli modern demokratik toplumlar için öneriyor olması özellikle daha demokratik bir yönetime dahi geçememiş Suriye gibi toplumlar için önerilemeyeceği anlamını da taşımamalıdır. Zira bu gibi toplumlar için müzakereci model bütün unsurları ile uygulama alanını bulamasa bile, bazı özelliklerinin toplum içerisinde işlerlik kazanması mümkün gözükmektedir.

1.3.2.1.2. Agonistik Demokrasi

Radikal demokrasi kuramları içerisindeki diğer bir model ise, Mouffe ve Laclau tarafından kuramsallaştırılmış olan agonistik demokrasi yaklaşımıdır ve demokratik yönetimin kamusal alanda işleyişine dair, Mouffe ve Laclau dışında, Collony, Waren, Phillips, Lefort, Baumann, Bridges, Simon gibi düşünürler tarafından da temsil edilmektedir (Özdemir 2013: 87). Bu bölümde ise Mouffe ve Laclau tarafından geliştirilen agonistik politik modelde agonistik ilişkilerin tarifi yapılmakta ve bu ilişkiler politik bağlamlarıyla birlikte ayrıntılı olarak açıklanmaktadır.

Mouffe agonistik çoğulculuk fikrini ilk olarak 2000 yılında basılan “Demokratik Paradoks” adlı eserinde dile geliştirmiştir (Mouffe 2006, <http://pavilionmagazine.org/chantal-mouffe-agonistic-democracy-and-radical-politics/>, 01 Ocak 2018’de erişildi). Ancak Laclau ve Mouffe agonistik modelin teorik temellerini ve bu modele ait temel dinamikleri 1985 yılında ilk basımı olan “Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics” adlı eserlerinde ortaya koymuşlar ve radikal, özgürlükçü ve çoğulcu bir demokrasi kuramı geliştirebilmek için yeni bir hegemonya kavramı üzerine odaklanmışlardır (Laclau ve Mouffe 2017: 29-

149). Laclau ve Mouffe'in üzerinde çalıştıkları hegemonya, toplumun tamamlanmamış karakterine vurgu yapmaktadır ki, bu durumda toplumsal özgüllükler karşılıklı etkileşimle birbirlerini kendi hegemonyalarına eklemleme çabaları (hegemonik çabalar) içerisindedirler. Bu şekilde hegemonik güç ve hegemonize olan ögeler aynı düzleme ulaşacaklardır (fakat hegemon eklemlediği öznenin kısmen dışında kalmaktadır). Bu düzlemler ise, toplumsalın anlamını kısmen sabitleştiren düğüm noktalarıdır (Laclau ve Mouffe 2017: 214-215). Nihayetinde, bu eklemleyici hegemonik güç de ayrı ve değişmemiş olarak kalmayı başaramayacaktır (Laclau ve Mouffe 2017: 258). Sonuç olarak; hem eklemleyen hem de ekmlenen sürekli bir bozulma ve yeniden tanımlanma döngüsü içerisinde olacaklardır. Bu anlamda da hiçbir hareketin kimliği ebedi olarak kalamayacaktır (Laclau ve Mouffe 2017: 220-223).

Antagonizmaların bir hegemonya ile ekmlenmeleri onların çok anlamlı içeriklerinin bir sonucudur. Özellikle sanayi toplumlarında toplumsal kimlikler kararsız bir karakter özelliği sergilerken, sınırları bulanıklaşmıştır (Laclau ve Mouffe 2017: 261-262). Hegemonya ise antagonizmaların kesiştiği kararsız noktalarda ortaya çıkabilecektir (Laclau ve Mouffe 2017: 216). Bu noktalar ise toplum yapısı içerisinde belirlenebilir bir yer değil, politik bir ilişki biçimidir (Laclau ve Mouffe 2017: 221). Laclau ve Mouffe Gramsci'nin hegemonya anlayışını kendilerine kavram olarak seçseler de bu kavrama farklı açılımlar getirerek yeni bir kavramsallaştırma gerçekleştirmişlerdir. Mouffe 'Hegemony and Ideology' isimli makalesinde Gramsci'nin hegemon anlayışının Sol düşüncesinin paradokslarını açmadaki önemini anlatmış ve özellikle ortaya atmış olduğu düşüncelerle Sol ideolojinin ortaya attığı sınıf temelli görüşün ötesine geçmeyi ve tarihi materyalizm düşüncesine de açılım getirmeyi hedeflemiştir (Mouffe 1979: 199). Toplum içerisindeki antagonizmalardan esinlenen Chantal Mouffe, agonistik paradigmayı geliştirirken, başlangıçta hedefinin liberal demokratik kurumları metaforik yeniden tanımlamasını yapmak olduğunu açıklamış olsa da (Mouffe 2015: 26). Mouffe, Laclau ile ortaya koyduğu eserinde Sol bir perspektiften radikal çözümler aradıklarını sıkça dile getirmiştir. Ancak Sol projenin demokrasinin radikalleşmesi sürecinde yeniden tanımlanması gerektiğini ve işçi kesiminin dışında her türlü demokratik mücadeleye de yer verecek şekilde bir açılıma

ihtiyacı olduğunu da vurgulayarak (Laclau ve Mouffe 2017: 22-23) Sol ideolojik çerçeveye olan bağlılıklarını vurgulamışlardır.

Yine Mouffe, Gildas Le Dem'e verdiği bir mülakatta agonistik demokrasi ile ilgili görüşlerini şu şekilde açıklamıştır: “Sol kanat popülizm radikal demokrasiyi desteklemektedir. Laclau’nun tanımlaması ile popülizm toplumdaki oluşan biz ve onların sınırlarının belirlenmesi ile inşa edilir. Bu biz ve onlar ise çok farklı şekillerde oluşmaktadır ve halk verili değildir, dahası politik yapılara karşılık gelen şey onlarla olan ilişkilere de bağlıdır. Önemli olan biz ve onlar arasındaki ilişkinin ne çeşit bir ilişki olduğudur. Duygularla fikirler aracılığıyla savaşmak mümkün değildir. Duygular fikirlerden daha güçlüdür ve fikirlerin bir miktar güçlü olabilmeleri için ise duygulara dönüşmesi gerekmektedir. Rasyonalite olmalıdır ancak Sol’un duyguların gücünü kavraması gerekmektedir” (Mouffe 2017, <https://www.versobooks.com/blogs/3341-chantal-mouffe-we-urgently-need-to-promote-a-left-populism>, 28 Aralık 2017’de erişildi). Mouffe her ne kadar Sol düşünüşe atıf yapmış olsa da agonistik model de müzakereci demokrasi modeli gibi, özellikle teorisini eşitlik ve özgürlük temelini merkeze oturmasından dolayı liberal demokrasiden bir ayrılış değil, onun çoğullukla alakalı ve ahlaki olarak açık bıraktığı alanları doldurma çabası olarak dikkat çekmektedir.

Laclau ve Mouffe’nin ifadesinde, hiçbir toplumsal kimlik dışarıdan olan kimliklerin deformasyonundan azade değildir. Yani bütün kimlikler diğer kimliklerden etkilenecektir. Bu durumda ise bütün sabitleştirici söylemler sadece mecaz kalmaktadır. Dolayısıyla da bütün toplumsal kimlikler için saf bir dışsallık ve saf bir içsellik mevcut değildir. Ayrıca ne mutlak bir sabitlik ne de sabit olmayış durumu mevcuttur. Ancak kısmen sabitleştirilen düğüm noktaları mevcuttur (Laclau ve Mouffe 2017: 178-183). Bu değişken farklılıklar sisteminden dolayı da sabit bir toplumdan bahsedilemeyeceğini iddia eden Laclau ve Mouffe, toplum yerine “toplumsal pratik” veya “toplumsal” kavramını kullanmayı tercih etmişlerdir, toplumsal pratikler sürekli birbirine eklemlenme olasılığı olan özgüllüklerdir (Laclau ve Mouffe 2017). Yani bütün kimliklerin kararsız olduğu ve farklılıkların sürekli bir hareketi olan bu durum da toplumun olanaksızlığıdır (Laclau ve Mouffe 2017: 195). Bu anlamda verili bir toprak

üzerinde yaşıyor olmak toplumu tanımlamaya yetmeyecektir, çünkü bu durum onların ilişkilerinin belli bir biçimsel kalıba uygun olduğunu ifade etmemektedir (Laclau ve Mouffe 2017: 202). Ancak bütün bunlarla beraber, toplum denilen yapı nesnel bir alan olarak hiçbir zaman net çizgilerle ortaya çıkmasa da, antagonizmalar da toplumun tamamen ortadan kalkmasına yol açacak derecede net değildir (Laclau ve Mouffe 2017: 207).

Agonistik siyasetin çıkış noktasını oluşturan toplum içerisindeki zıtlık, düşmanlık ve rekabet gibi anlamlar içeren antagonizmalar ise; ne gerçek karşıtlık, ne de çelişki anlamına gelmektedir. Karşıtlık ilişkisi, şeyler arasında, çelişki de kavramlar arasında oluşan tanımlanabilir bir ilişkidir. Oysa antagonizma, kısmen ve kesin olmayan bir nesnelleştirme olarak ortaya çıkar. Aynı zamanda antagonizmalar toplumun sınırlarını ya da toplum denen şeyin olanaksızlığını da ifade ederler (Laclau ve Mouffe 1992: 157-158). Dahası antagonizmalar, karşıt öge ve değerleri her zaman dışlayan ve reddeden bir toplumsal kimliğin kurulmasından ibarettir ve bu toplumsal alanın bölünmesini doğuran bir durumdur (Laclau ve Mouffe 2017: 253). Ayrıca antagonizmalar rasyonel bir çözümün olmadığı çatışmalı alanlardır ve her alan kendi taraftarını ister ve taraftarlık konusu ise tutkular ve duygulara bağlıdır. Dolayısıyla politik bir birleşim de bu duyguların kristalleştiği noktada oluşmaktadır (Mouffe 2017, <https://www.versobooks.com/blogs/3341-chantal-mouffe-we-urgently-need-to-promote-a-left-populism>, 28 Aralık 2017’de erişildi).

Agonistik mücadeleleri anlamak için hegemonya kavramına ihtiyaç vardır. Siyasetin olası antagonizmalarını anlamak için, onun kararsız yapısını kabul etmek gerekmektedir. Her toplum ve onun politik temelleri hegemoniktir (Mouffe 2006). Mouffe göre, doğal kabul edilen her toplumsal düzen aslında hegemonik pratiklerin tortularından inşa edilmiştir. Asla bir nesnelliğin tezahürü değildir. Antagonistik boyut her zaman mevcuttur. Mouffe’nin önerdiği agonistik modelde toplumun yapısını belirleyen hegemonik eklenmelerin koşullu yapısıdır ki bu yapı agonistik mücadelelerle daima parçalara ayrılarak değişilebilecek bir yapıdır.

Her bir sosyal kural ve onun kurumları ve ayrıca hegemonik mücadelelerin yaşandığı alan asla önceki hegemonik pratiklerden bağımsız değildir (Mouffe, 2017, <https://www.versobooks.com/blogs/3341-chantal-mouffe-we-urgently-need-to-promote-a-left-populism>, 28 Aralık 2017’de erişildi). Mouffe’nin ifadeleriyle, her kurulu düzen siyasidir ve siyasi her düzende bir iktidar ilişkisi vardır. İktidar ilişkisi olan her ortamın doğasında da, hegemonik bir yapılanma vardır ve bu durum bir konfigürasyondur. Bundan dolayı da dönüştürülebilmesi mümkündür (Mouffe 2015: 151-152). Esas sorun, iktidarın yani hegemonyanın, nasıl yok edileceği değil, onun nasıl daha demokratik değerlere uygun hale getirileceğidir (Mouffe 2002: 105). Bu çerçeveden de radikal politik bakış açısı farklı bir hegemonya kurabilmenin yollarını araştırmaktadır. Teorinin amacı, daha demokratik, daha eşitlikçi kurumlar aracılığıyla demokrasiyi radikalleştirmektir (Mouffe 2015: 16). Mouffe, bunu yapabilmek için farklı görüşlerdeki sivil toplum hareketlerinin, hem siyasi partilerle, hem devletle, hem de kendileri farklılıklarına rağmen birlikte hareket ederek, örgütlenmeleri gerektiğini dile getirmektedir (Mouffe 2015: 155-156). Bu noktada da Mouffe sivil toplum hareketlerine radikal demokrasi açısından önemli bir misyon yüklemiş olmaktadır. Sivil toplum bu antagonizmaların ve demokratik mücadelenin alanıdır ve devletle sivil toplumu keskin bir şekilde ayırmak da mümkün değildir. Dolayısıyla devlet içerisinde de pek çok demokratik antagonizmalar da yer almaktadır (Laclau ve Mouffe 2017: 275).

Agonistik model müzakereci modelin aksine hegemonik düzeni değiştirme fikrinden yola çıkmamaktadır ve baştan her tür toplumsal yapının hegemonik olduğunu kabul etmiştir (Mouffe 2002: 104). Bu özellikten dolayı da, uzlaşmaya varmış bir toplum arayışı fikrinden vaz geçilmesi gerektiğini iddia eder (Mouffe 2015: 13). Mouffe, eğer böyle bir konsensüs varsa, bunun kalıcı olmayan bir hegemonik gücün istikrarlılaştırma politikaları sonucu ortaya çıkan geçici bir sonuç olduğunu ve bu durumun da, mutlaka bir dışlama biçimi getirdiğini belirtmiştir (Mouffe 2002: 109). Ayrıca Mouffe, toplum içerisindeki önlenemez değerler çokluğunun beraberinde antagonizmayı da getirdiğini ve bu bağlamda da müzakereci demokrasinin en temel eksiklerinden birinin, toplum içerisindeki var olagelen bu antagonizmaları kabullenememesi (Mouffe 2002: 103) olduğunu belirtmektedir.

Mouffe göre, liberal demokrasi de aynı şekilde, toplumsal yapılardaki çoğulcu doğayı kavrayamamıştır ki, bu çatışmaların herhangi bir rasyonel çözümü mevcut değildir (Mouffe 2015: 23). Mouffe’a göre, demokrasiye en büyük tehdit toplumsal yapının sökülüp atılamaz bir özelliği olan antagonizmaların görmezden gelinerek, rasyonel bir konsensüse erilebileceğinin amaçlanmasıdır (Mouffe 2002: 33). Konsensüse bu kadar vurgu yapılması ise, siyasi katılıma karşı duyarsızlaşmayı da beraberinde getirecek ve bu durum hoşnutsuzluk oluşturacaktır (Mouffe 2015: 27). Bu çerçeveden de agonistik modelde bir konsensüse varma ideali yoktur. Konsensüse varma, gerçekleşme imkânı bulunmayan bir biz oluşturma çabasıdır.

Agonistik paradigma, imkânsızı başarmaya çabalamak yerine, çatışmanın tanınması ve meşrulaştırılması idealini taşır. Agonistik demokrasi modelinin amacı, antagonizmaların agonizmaya dönüştürülmesidir. Yani, düşmanlar arası mücadeleden, muhalifler arası mücadeleye dönüştürülmesidir. Burada antagonizma ortadan kaldırılamadığı için, bir dönüştürme söz konusu olmaktadır.

Mouffe, uzlaşının gerekliliğini de yadsımaz. Agonistik model demokrasi, meşruiyet ve etik politik gibi belli noktalarda uzlaşmayı gerektirmektedir. Ancak, her zaman muhalefetin eşlik ettiği çatışmalı bir konsensüsü önerir (Mouffe 2015: 25-29). O’na göre siyasi olarak düşünmek ve hareket edebilmek için belli karar anlarından kaçınmak mümkün değildir. Her karar anı ise politika için bir kapatma anıdır ve bu an ise siyaset için bir bedeldir (Mouffe 2017, <https://www.versobooks.com/blogs/3341-chantal-mouffe-we-urgently-need-to-promote-a-left-populism>, 28 Aralık 2017’de erişildi). Ancak bu anlarda bile belli sınırlar olmak zorundadır. Agonizmadaki ilişki bir dost düşman ilişkisi değildir. Burada birbirlerinin taleplerini meşru gören muhalifler vardır. Çatışmalardan bir sonuç çıkmayacağını bilseler de, çatışmaları düzenleyici ahlaki-siyasi konularda hemfikridirler. Ancak bu durum çatışmalı bir konsensüstür. Zira bu düzenleyici kurallar noktasında da yorum farklılıkları bulunacaktır (Mouffe 2015: 158). Diğer yandan Mouffe, siyasetin yegâne amacının bir tek model üzerinde konsensüse varmak olduğunu düşünmenin, meşru muhalefeti ortadan kaldıracağını ve bunun da antagonizmaların şiddete kayan çeşitlerini ortaya çıkaran bir etmen olduğunu düşünmektedir (Mouffe 2015: 40).

Laclau ve Moeffe, çoğulluğu olan alanlarda gerçekleşen agonistik mücadeleleri “demokratik mücadeleler” şeklinde tabir ederken, belli söylemlerin iki karşıt sahaya bölünmesi halindeki mücadeleye ise “popüler mücadeleler” adını koymuşlardır (Laclau ve Mouffe, 2017: 218). Halk ve rejim arasındaki popüler mücadelelerin modern dönemle birlikte boyut değiştirerek çoğul bir hal aldığını ve artık hegemonyasız hiçbir politika bulunmadığını ifade etmişlerdir (Laclau ve Mouffe 2017: 234). Diğer yandan hala üçüncü dünya ülkelerindeki zalim yöneticilerle halk arasındaki ayrılmış antagonistik politik alanda demokratik mücadelelerin çeşitliliği bulunmamaktadır (Laclau ve Mouffe 2017: 212). Oysa modern dünyada 19. yüzyılın sonlarına doğru demokratik konumların çoğalmasıyla (eşitlik ve özgürlük anlayışının yaygınlaşması sonucu) farklı antagonizmalar birleşerek belli bir cephe oluşturma eğilimine girmemektedir (Laclau ve Mouffe 2017: 214). Böyle bir çoğulluk içerisindeki antagonistik mücadele sürecinin ise özneler arası eşdeğerliği sağlayan demokratik özgürlük ve eşitlik ilkesinin yaygın kabulü (buna demokratik devrim deniliyor) sayesinde ortaya çıkabilmektedir (Laclau ve Mouffe 2017: 238-239).

Demokratik eşitlik ideali, fırsat eşitliğinden, sonuçların eşitliğine, oradan da bireysel ve gruplar arasındaki eşitlik fikrine doğru bir açılım göstermiştir (Laclau ve Mouffe, 2017: 254). Özneler arası eşdeğerlik ise antagonizmaların ortaya çıkmasının ön koşuludur (Laclau ve Mouffe 2017: 245). Antagonizmalar, hegemonik pratiklerin var olmalarını sağlayan; toplumsalın açıklığını ve belirlenmemişliğini gösteren kurucu öğelerdir (Laclau ve Mouffe 2017: 229). Modern dönem kapitalist sistemi yeni tabiiyet ilişkilerini doğurmuş, bu alanlar da yeni mücadele alanlarını ortaya çıkarmıştır. Ekolojik, otoriter rejim karşıtı, ırkçılık karşıtı ve feminist hareketler gibi yeni toplumsal hareketler oluşmuş ve böylece devletin müdahale ettiği alanlarda yeni antagonizmalar doğmuştur (Laclau ve Mouffe 2017: 245-249). Diğer yandan modern dönemde yaygınlaşan kitle iletişim araçları, kitleleri tek-tipleştirici etkisinin yanı sıra eşitsizliklerin bozulması yönünde güçlü etkilere sahip yeni bir kültürü de ortaya çıkartmıştır (Laclau ve Mouffe, 2017: 251).

Sanayi toplumlarında yeni antagonizmaların çıkışında özellikle gençlerin rolü önem kazanmaktadır. İşsizlik sorunları ve hiyerarşik toplumsal yapıdaki konumlarından

kaynaklı zorluklar ve aile kurumunun sadece tüketici işlevinin öne çıkması da gençlerin isyanının anlaşılmasını kolaylaştırmaktadır. Toplum içerisindeki antagonizmalar ise, genellikle küçük birimlere yarılarak kendini göstermekte ve bu farklılıkların yüceltilerek, kültürel öğelere ayrıcalık yüklemek suretiyle yapılmaktadır (Laclau ve Mouffe 2017: 252). Böylesi farklı toplumsal mantıklar ise sürekli bir eklemlenme süreci yaşarlar ve bu durumda nihai bir dengenin sağlanması da mümkün değildir. Bu antagonizmalardan oluşan hegemonik durum ise kararsız bir dengeye dayanmaktadır (Laclau ve Mouffe 2017: 287-288).

Mouffe göre, demokratik siyaset dışlanma olmaksızın uzlaşmaya varmak değildir. Çünkü biz ve onlar şeklinde bir yapılanma ki siyasetin doğasında bulunan bir yapıdır. Başarılması gereken şey, biz ve onlar ayrımının çoğulculuğa uyumlu bir şekilde yönetilmesidir. Siyasal kimliğin temelinde farklılıkların olması gerektiği ve her kimliğin kendi varoluşunu ötekini varlığı ile inşa ettiği gerçeği düşünüldüğünde, toplum içerisindeki antagonizmaların kaçınılmazlığı daha bir anlamını bulmaktadır. Buradan da, antagonizmanın olmadığı bir toplumun mümkün görülmediği sonucuna varılmaktadır (Mouffe 2015: 24-25). Çünkü, başkasının varlığı bir başkasının tamamen kendisi olmasını önleyecektir (Laclau ve Mouffe 2017: 200-201).

Laclau ve Mouffe'a göre, toplumsalın kararsızlığından kaynaklı gerilim ve açıklık momentleri, radikal demokrasi modellerinin kurumsallaştırmayı hedefledikleri bir alan olmalıdır (Laclau ve Mouffe 2017: 290). Siyasetin doğasında olan bu durum, yeni bir siyasal yaklaşıma ihtiyaç hissettirmektedir (Mouffe 2000: 93). Demokrasinin anlamı ne çoğunluk yönetimi ne de azınlıklara saygıdır. Sadece her toplumda meydana gelebilecek çatışmalı alanların basitçe siyaseten yönetilmesi ve çatışmalara hakemlik edilmesidir. Birbirlerini düşman olarak değil de rakip olarak gören tarafların kendilerini ifade edebilecekleri antagonizmalara uygun alanlar açılması ile bu tarz çatışma biçimi onaylanarak, antagonizmalar yok edilmeden azaltılabilecektir. Devlet agonistik mücadelelere müsaade eden kurumlara sahip olmalıdır. Hedeflenen şey ise antagonizmaları yok etmek değil, onun şeklini değiştirmek adeta ehlileştirmektir (Mouffe 2017, <https://www.versobooks.com/blogs/3341-chantal-mouffe-we-urgently-need-to-promote-a-left-populism>, 28 Aralık 2017'de erişildi).

Mouffe, müzakereci demokrasi modelinin aklın ve ahlaki değerlendirmelerin önemine dikkat çektiğini, ancak siyasetin asli unsurlarından olan tutkuların, yani duyguların da hesaba katılması gerektiğine dikkat çekmekte, diğer yaklaşımların çözüm üretilmediği alanlara yönelik olarak bir modellemeyi hedeflemektedir (Mouffe 2015: 26). Bu bağlamda Mouffe müzakereci demokrasi modelinin en önemli eksikliklerinden birinin, insanların rasyonel bir fikir birliğine varacakları ve iktidarı elimine edecekleri bir kamusal alan varsayımı olduğunu belirtmektedir (Mouffe 2000: 93). Mouffe de tıpkı Habermas gibi kamusal alanlardan bahsetmekte ancak bu alanların agonistik yaklaşım için uzlaşma hedefi olmaksızın hegemonik projelerin yüzleştiği bir alan olarak değerli alanlar olduğunu vurgulamaktadır. Mouffe uzlaşma gerekmediğine ve hegemonik eklemlenmelerin değişkenliğine özellikle vurgu yapmakta ve Habermas ile kendi agonistik bakış açısının farklılıklarını ortaya koymaktadır (Mouffe 2006, <http://pavilionmagazine.org/chantal-mouffe-agonistic-democracy-and-radical-politics/>, 01 Ocak 2018’de erişildi).

Mouffe’nin idealize ettiği demokrasi anlayışı, her türlü tek sesli demokratik tartışma modeline kuşkuyla bakmaktadır (Mouffe 2002: 44). Toplumlar içerisinde antagonizmalar hep olagelmıştır. Ancak modern dönem antagonizmaları, toplumsal yaşamın gittikçe metalaştırılmasına, bürokrasiye ve homojenleşmesine karşı bir başkaldırının ifadesi şeklinde olmaktadır. Bu durum, bireylerin çoğu kez kendilerini, yörecilik de denilebilecek, aidiyet hissettikleri küçük gruplara bağlılıkları yoluyla ifade etmeleri ve dünya çapında artan özerklik talebi şeklinde somut örnekleriyle ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla da, son dönemlerde farklılıklara olan vurgunun artması ve kültürel değerlere ayrıcalık yükleme eğilimi de artmıştır (Laclau ve Mouffe 1992: 201).

Agonistik çoğulculuk teorisi; birbirine rakip idealler, inançlar ve değerlerin demokrasi içerisinde ateşli rekabet ve mücadelelerinin yerini bulduğu bir modeldir (DiSalvo 2010). Bu anlamda da, yukarıdaki açıklanan eğilimlerin arttığı günümüz devletlerinde liberal demokrasinin dolduramadığı boşluğa, iyi bir alternatif teori olduğu ifade edilebilir. Agonistik demokrasinin amacı; farklı değerler arasında oluşmuş olan yok edilmesi gereken düşman algısının yerini, mücadele edilmesi gereken rakip algısına bırakılmasının sağlanmasıdır. Burada tarif edilen rakip kavramı antagonizmayı yok

eden, liberal anlamda kullanılan bir rekabet anlayışını ifade etmemektedir. Burada rakip düşmandır. Ancak hukuki bir düşmandır ve her iki taraf da demokrasinin eşitlik ve özgürlük ilkelerine sıkı sıkıya bağlı bir davranış içerisinde (Mouffe 2000: 15). Öngörülen demokratik modele göre, düşmanlar arasında antagonistik bir çatışma değil, hasımlar arasında çekişmeli bir mücadelenin oluşacağı çerçevenin sağlanmasıdır (Mouffe 2002: 119).

Önemli olan, demokratik siyasette biz ve onlar zıtlığının ortadan kaldırılması değil, onun tesis edilişinin şeklidir ve duyguların demokratik alana çekilerek dönüştürülmesi amaçlanmıştır (Mouffe 2015: 27-29). Agonistik teorinin ana fikri, otoriter ve kuralcı yönetim tarzlarının, bastırmak amacıyla reddettiği 'çatışmaları' meşru ve kabul edilir bulmasıdır (Mouffe 2000: 16). Kamusal alandaki devam edegelen çekişmeler, bilinen demokratik sistemler tarafından statükonun sağlanması adına, ya üstü örtülmekte, ya da azaltılmaktadır. Oysa agonistik modele göre, bu durum siyasetin doğasına aykırı bir durumdur (DiSalvo 2010). DiSalvo, demokrasinin pratik işleyişinde çekişme ve mücadelenin var olduğunu ve bunun insanlar için çekici bir özellik taşıdığını vurgulamakta, insanları bunlardan uzaklaştıran yönetim mekanizmalarının aslında demokrasi için tehlikeli olduğunu belirtmektedir (DiSalvo 2010).

Mouffe de DiSalvo ile aynı doğrultuda, politik çatışmalar demokratik ortam içerisinde kendilerine yer bulamadıklarında, antagonizmalar ortadan kalkmayacağı için kendilerini dini, etnik ve ya başka türlü özdeşleşebilecekleri kimlikler ile ifade etmek suretiyle, siyaset dışı diğer kanallar⁹ aracılığıyla açığa vuracaklarını iddia etmektedir. Bu nedenle de, antagonizmalara agonistik bir demokrasi modeli içerisinde politik bir yer açmak, daha tercih edilebilir bir seçenektir (Mouffe 2002: 117). Diğer yandan Mouffe demokratik etiği sadece agonistik saygıya indirgemenin yanlış olacağını ve bunun agonistik politik demokrasiyi anlamak için yeterli olmadığını ifade etmiştir. Mouffe, Arendt, Honig and Connolly gibi agonistik düşünen siyasal bilimcilerin amacının, tartışmaların kapatılmasının önlenmesi ve fikir özgürlüğünün sağlanması olduğunu belirtmiş, bu yazarların eşit demokratik güçler arasında yeni bir hegemonyanın inşası için yapılan hegemonik mücadeleyi göz ardı ettiklerini

⁹ Medeniyetler çatışması, etnik kıyım ve toplum mühendisliği gibi (Keyman 1999: 150).

belirtmiştir. O'na göre hali hazırdaki politik düzeni bozmak yeterli değildir. Öncelikle karşıtlığın hiçbir zaman yok edilemeyeceğini ve her kurulu düzenin doğasının hegemonik olduğunun kabul edilmesi gerekmektedir. Kaçınılmayacak sorun ise agonizmaların sınırlandırılması ve hangi kurumların ve konsolide olmuş güçlerin radikal demokrasiye dönüştürüleceği sorusudur (Mouffe 2017, <https://www.versobooks.com/blogs/3341-chantal-mouffe-we-urgently-need-to-promote-a-left-populism>, 28 Aralık 2017'de erişildi). Bu örgütlenme biçimi nasıl olacaktır? İşte bu nokta da, Mouffe'nin çok hoşlanmadığı, ancak kaçınılmaz olarak karar alınması gereken, yani konsensüs denilebilecek kapanma anı ortaya çıkmaktadır. Siyasalın kaçınılmaz özelliği olarak, bu şekilde demokrasinin radikal bir şekilde ortaya konabilmesinin veya başka bir ifadeyle, antagonizmaların, agonizamaya dönüştürülmesinin kurumsallaştırılması mümkün olacaktır (Mouffe 2015: 34-35). Siyaseten oluşan bu gereklilik ise her zaman tartışmaya açık ve zorunsuz olarak algılanmalıdır (Mouffe 2015: 37). Diğer taraftan da, iyi bir kurumsallaşmanın olmadığı agonistik bir demokrasi, toplum içerisindeki ayrımların daha da sertleşmesine ve ayrışmaların artmasına neden olacaktır (Wingenbach 2011:115).

Wingenbach, ihtilafların kendilerini ifade edebilecekleri alanların açılmasını ve bunları sağlayacak kurumların varlığını, agonistik yaklaşımın kullanışlı bir model olduğunun anlaşılması adına da, önemli bir unsur olduğunu belirtmiştir. Bu anlamda da, kurumsal olarak işleyişini açıklamakta fayda olduğunu, agonistik demokrasinin çok güçlü bir literatüre sahip olan müzakereci demokrasinin halkın katılımı için öngörmüş olduğu araçlarının kullanılması suretiyle gerçekleştirilebileceğini iddia etmiştir. Agonistik modelde uzlaşma ihtiyacı olmadığından dolayı, karar alma süreçlerine doğrudan katılımın gerçekleşmesi gerekmediğini de ayrıca vurgulamaktadır. Ancak hegemonyaya ve konsensüse bakış açısından dolayı müzakereci demokrasi modelinin birebir örtüşmediğini, bu anlamda da agonistik modelin basit bir şekilde kolayca katılımcı demokrasiye uyarlanması da beklenmemesi gerektiğini savunmaktadır (Wingenbach 2011: 112-120).

Agonistik demokrasi, toplumun farklı kesimlerindeki güç odaklarından çeşitli birey ve grupların geniş katılımını gerektirmektedir (Wingenbach 2011:105). Bu

bağlamda DiSalvo, agonistik demokratik modelinin takipçisi olan ve daha fazla demokrasi isteyenlerin, toplum içerisinde tartışmaların ve yaygın muhalefetin yapılabileceği alanlar dizayn etmeleri gerektiğini belirtmektedir (DiSalvo 2010). Farklı kimliklerin beraber yaşamasını olanaklı kılan bu alanlar, agonistik kamusal alanlar şeklinde adlandırılabilir (Keyman 1999: 152). Zaten toplum içerisinde; akademik kongreler, kitaplar ve dergiler aracılığıyla gerçekleşen, ya da bunun ötesinde bazı konularda oluşmuş toplumsal hareketler, lobiler ve çeşitli organizasyonlar aracılığıyla tartışmaların gerçekleştiği agonistik alanlar mevcut olduğunu, fakat bütün bu toplumsal yapıların demokratik prosedürlerden ve yapılardan yoksun bulunduğunu da eklemektedir (DiSalvo 2010). Bu alanlar agonistik demokrasinin ihtiyaç duyduğu sosyal alanlara karşılık gelmektedir. Ancak demokratik yapısal kurumsal süreçlerden yoksun olduğu için, politik kurumlardan bahsetmek de mümkün olamamaktadır. Yine de agonistik kamusal alan, çoğulculuk kültürü çerçevesinde kimliklerin kendi sınırlarını tanımalarını ve kendi kimliklerinin ötesinde, toplumsal ilişkileri fark etmelerini sağlayacaktır (Keyman 1999: 164).

Wingenbach, Agonistik demokraside çıkarların önemi azalarak, demokratik çatışmaların oranında artış olması gerektiğini ve geniş ölçekli agonistik teoriye uygun olarak uyarlanmış seçim sistemlerinin agonistik mücadeleleri destekleyen ortamlar sunduklarını öne sürmektedir (Wingenbach 2011: 113-124). Ayrıca agonistik modelin işleyişi; politik sonuçlar kolay revize edilebilir, akışkan ve katılımcı kurumlara, ilgili ve aktif vatandaşların olmasına da bağlıdır (Wingenbach 2011: 106). Öte yandan Mouffe, tıpkı müzakereciler gibi meşruiyet konusuna değinmiş ve 21. yüzyılda liberal demokrasinin meşruiyet kaynağı olarak yeterince güçlü olmadığını ve özellikle mevcut sisteme karşı yaygınlaşan hoşnutsuzluğun bunun en önemli göstergesi olduğunu belirtmiştir (Mouffe 2002: 85). Mouffe bu durumun farkında olan siyaset kuramcılarının da son dönemlerde, agonistik bakış açılarına atfettikleri önemin artmaya başladığına (Mouffe 2015: 21) da dikkat çekmiştir.

Yukarıdaki bilgilerin ışığında agonistik demokrasi modelinin daha bir anlaşılır olarak ortaya konulabilmesi için, modele ait özelliklere kısaca değinilecek olunursa:

1. Antagonizmalar hegemonik pratiklerin kurucu öğeleridir.

2. oğulluklardan ve bu özgüllükler arasındaki hegemonik mücadelelerden dolayı toplumu olanaksız bulur.
3. Hegemonik mücadeleler sürekli devam eder, o kadar ki bunlardan eklemlenilen hegemon da etkilenererek dönüşür.
4. Her toplum ve onun politik temelleri hegemoniktir. Toplumsalın bu hegemonik durumunda kararsız bir denge vardır.
5. Agonistik modelde toplumun yapısını belirleyen hegemonik eklemlenmelerin koşullu yapısıdır ve bu yapı ise agonistik mücadelelerle her zaman değişebilecek bir yapıdır.
6. Siyasal kimlik, ben ve öteki üzerine inşa olduğu için antagonizmalar kaçınılmazdır. Bu modelin özünde, çatışmanın kabulü ve meşrulaştırılması, otoriter bir rejim tarafından bastırılmasının reddi vardır (Mouffe 2002: 116).
7. Antagonizmalar düşmanlık ilişkisinden meşru olarak kabul edilen muhalefet ilişkisine dönüştürülmelidir. Düşman algısı, mücadele edilecek rakip algısına dönüşecektir. Dolayısıyla bu modelde, toplumun bakış açısının değiştirilmesi hedefi olduğu için, siyasi kültürü dönüştürücü ideali olan bir modeldir.
8. İnsanların duygu durumlarının, tutkularının tıpkı çıkar ve ahlaki değerler kadar siyasette etkili olduğunu savunur. Duygular fikirlerden daha güçlüdür.
9. Farklılıkları kendi olageldikleri haliyle kabul temelinde olduğu için uzlaşmayı öngörmez. Zorunlu hallerde ise, her zaman tartışmaya açık bir konsensüs önerir.
10. Antagonizmaların, agonizmaya dönüşmesi için, siyasi ve politik bir takım gereklilikler vardır. Siyasi olarak çok iyi kurumsallaşmalıdır ve toplum içerisinde oluşan kamusal alanlarda agonistik kamusal alanlar oluşmalıdır.
11. Siyasetin anlamı her toplumda var olabilecek çatışmalı alanların yönetilmesi onlara hakemlik edilmesidir. Çatışmalı alanlar kabul edilerek, yok edilmeden sadece azaltılmalıdır ve siyasi alana çekilmelidir.
12. Antagonizmaların ve demokratik mücadelenin alanı sivil toplumdur, sivil toplumla devlet arasında keskin bir ayırım da bulunmamaktadır.
13. Her sosyal yapıda hegemonik bir taraf olduğunu kabul eder. Bu iktidar ilişkileri için kaçınılmazdır. Amacı hegemonyayı yok etmek değil,

demokratik unsurlara daha uygun davranmasını sağlamaya çalışmaktır. Bunun için de, sivil toplum örgütleri ve siyasi partilerin ve devlet kurumlarının işbirliğini öngörür.

14. Her ne kadar teorisyenleri Sol ideolojiyi temel aldıklarını iddia etseler de, liberal demokrasiden bir kopuşu değil, onun yeniden dizayn edilmesini hedeflemektedir.

Agonistik Demokrasiye Eleştiriler:

- 1-Agonistik modelde iddia edilen, farklı özelliklerin yol açtığı antagonizmaların, hangi gerekçelerle agonizme dönüşeceği konusu açıklığa kavuşmamıştır (Kanatlı 2014: 129).
- 2-Diğer taraftan bu dönüşümün, bireylerin ve toplumların bakış açılarında radikal bir değişiklik oluşturacağını belirtirken, bu algı değişiminin psikolojik ve sosyo-psikolojik boyutuna değinilmemiştir.
- 3-Mouffe, toplumda artan dini, bölgesel ve milliyetçi özdeşleşme biçimlerinin agonistik bir tartışmaya zemin oluşturmadığını iddia etmektedir (Mouffe 2015: 161). Küreselleşen dünyada, özellikle bu tür kolektif kimliklerin artış gösterdiği düşünüldüğünde, çağın problemlerine çözüm reçetesi olarak gösterilen bu modelin; milli ve dini olarak özdeşleşmiş kimlikleri antagonizmadan agonizmaya geçemeyeceğini vurgulanması suretiyle, adeta kendi modelinin uygunsuzluğunu ilan etmiş bulunmaktadır. Ayrıca, neden bu tür kolektif kimliklerin agonizmalar için uygun olmadığına ise bir açıklık getirilmemiştir.
- 4-Farklı toplulukların, nasıl olup da aynı etik-politik değerlere bağlı kalacağı çok belirsizdir. Diğer taraftan, aynı etik-politik prensiplere bağlı kalmak istemeyen farklı etnik, dini, felsefi görüşlere sahip insanlar, ya da insan toplulukları agonistik modele göre, antagonizma alanında kalmakta ve agonizme dönüştürülememektedir. Bu da otomatik olarak, siyasetin dışında kalarak radikalleşmelerine yol açmaktadır (Kanatlı 2014: 130). Bu durum da, agonistik modeli çıkmaza sürükleyen noktalardan biridir.
- 5-Diğer taraftan Mouffe, ahlaki ve siyasi ayrımını çok keskin olarak yapmaktadır. O'na göre, rakiplerin birbirini siyasi değil, ahlaki olarak tanımlaması, onların birbirilerini muhalif olarak değil, düşman olarak

görmelerine neden olur (Mouffe 2015: 162). Agonistik modelin temelleri açıklanırken, diğer modellerin atladığı insanın duygusal yapısı meselesi devreye sokularak, siyasette duygu durumlarının çok etkili olduğu vurgusu yapılmaktadır. Burada insanların kendi duygularından sıyrılarak, düşmanlarını siyaseten nasıl muhalif görebileceklerini ve bu ayrımı nasıl yapacaklarını belirtmemiştir. Gerçek hayatta böyle bir ayrımın var olabildiğine dair herhangi bir delil de yoktur.

6-Mouffe, Sağ-Sol çatışmasını canlandırmak suretiyle, agonistik demokrasi koşullarının sağlanması gerektiğini belirtmekte (buradan Mouffe'nin Sağ ve Sol görüş ile özdeşim kuran kolektif kimlikleri agonistik model için uygun gördüğü anlaşılmaktadır) ve Solun neo-liberal uygulamaları alternatifler üretmesi gerektiğine dikkat çekmektedir (Mouffe 2015: 165). Siyaseti sadece Sol ve Sağ şeklinde dizayn etmek ve neo-liberal uygulamalara sadece Soldan çözüm beklemek çok indirgemeci bir yaklaşım olarak gözükmektedir. Çoğulculuğu savunan ve farklı kimliklere bu kadar vurgu yapan bir teorisyenin, iki akım dışındaki yaklaşımları agonistik demokrasi dışında bırakması da oldukça ironiktir.

7-Konsensüs gibi bir ideali olmayan agonistik modelde, eğer topluluklar uzlaşmıyorsa, güçlü olanın sözünün kabul göreceği çıkarsaması yapılabilir. Bu noktadan da bazı grupların, diğerlerini hegemonyasına alma ihtimali zaten her zaman mevcuttur. Agonistik teorisyenlerden bir kısmı bu durumun farkında olsalar bile, konuyla ilgili açık bir çözüm önerileri de mevcut değildir (Wingenbach 2011: 116).

8-Çatışmaları ve farklılıkları demokrasinin olmazsa olmazı şeklinde yorumlamak, konsensüse çok mesafeli yaklaşmak (dönüşüm ve değişimi sadece farklılıkların kabulü noktasından görmek), ayrışmaların derinleşmesine ve yeni antagonizmalara yol açabilecek bir riski de beraberinde getirmektedir.

9-Her hegemonik gücün aynı zamanda bireyi ve toplumu kendine göre dönüştürücü etkisi vardır. Hegemonyanın varlığını kabul etmek demek; onun dönüştürücü etkisini de kabul etmek demektir. Oysa agonistik demokrasi bu güçlü etkinin dönüştürülmesi hedefindedir. Bunun nasıl olacağı da çok belirsiz bir konudur.

Buraya kadarki kısımda, artısı-eksisi ile çok katmanlı toplumlarda uygulanabilir olduğu iddia edilen agonistik model incelenmiştir. Radikal demokrasi modelleri içinde olan bu model, bulunduğumuz çağın getirdiği koşullar neticesinde, gerek ontolojik, gerekse pratik olarak yetersizliği tartışmasız olarak ortaya çıkmış bulunan liberal demokrasi modelinin boşluk bıraktığı alanların nasıl doldurulacağına ve daha sorunsuz bir demokrasi modelinin nasıl oluşturulacağı sorusuna cevap aramıştır. Gerek müzakereci demokrasi modeli, gerekse agonistik yaklaşımın ortak özelliği farklılıkların bu kadar arttığı günümüzde, farklı kimliklerin bir arada nasıl demokrasi şemsiyesi altında yaşayabileceğini araştırmaktır. Her iki modelin de, siyasi pratiklerinin yaygın olarak uygulamalarının olduğu söylenemez. Bu anlamda, bir devlet rejimi olarak kapsamlı uygulamalarından bahsetmek de mümkün görünmemektedir. Ancak teorik anlamda yoğun tartışmaların yapıldığı da bir gerçektir.

1.3.2.2. Oydaşmacı (Ortaklaşmacı) Demokrasi Modeli

Bu bölümde ise Lijphart'ın teorisyenliğini yaptığı, İngilizce orijinal adıyla 'consociational' demokrasi modeli incelenecektir. Consociational kavramı, Türkçe 'ye oydaşmacı veya ortaklaşmacı şeklinde çevrilebilmektedir. Bu model; nispi seçim sisteminin olduğu çok partili sistemde, federal ve ya merkezi olmayan yönetim, güçlü iki meclislilik ve diğer kurumlar ile geniş bir koalisyon kabinesinin temelinde güç paylaşımına vurgu yapan bir sistemi tarif etmektedir (Vatter 2007: 2). Oydaşmacı model paradoksal olarak radikal demokrasi kuramlarından ayrı bir yol takip etmiş olsa da azınlık hakları ve onların çıkarlarının korunmasını (Foweraker ve Krznaric 2000: 777) ve çoğulculuğun yönetimde yer bulması noktasında çok katmanlı toplumlar için önemli bir özgün teoridir. Diğer yandan da Dryzek'in söylemleriyle hem agonistik, hem de oydaşmacı demokrasi modelleri müzakere temeline oturmuş modellerdir (Dryzek 2005).

Lijphart'ın ifadeleriyle; dünyanın neresinde olursa olsun, derin bir şekilde bölünmüş bulunan çok katmanlı toplumlarda, barış içinde birlikte yaşamının yolu bulunmak zorundadır. Bunun olabilmesinin en temel koşulu ise, barışma ve uzlaşmanın sağlanmasından geçmektedir. Bu da, toplumsal grupların temsilcilerinin geniş

katılımıyla oluşan bir karar alma sürecinden geçer (Lijphart 1995: 195). Bu çerçeveden de Lijphart “Yeni Demokrasiler İçin Anayasal Seçenekler” adlı makalesinde, demokrasi üzerine yapılan karşılaştırmalı araştırmaların, seçim sisteminin türünün o ülkenin parti sisteminin gelişimi ve yasama-yürütme ilişkilerinin şekillenmesinde etkili olduğunu belirtmekte ve nispi temsil sisteminin özellikle, yeni demokrasi ile tanışmış ya da demokratikleşme yolundaki ülkeler için cazip olduğunu iddia etmektedir (Lijphart 1995: 185).

Lijphart’ın, kuramsal olarak kendi geliştirdiği, oydaşmacı modelin çok kısa bir tanımı yapılacak olunursa; elit bir grubun yönetiminde parçalanmış politik kültürün stabil ve demokrasiye uygun bir hale getirilmesi sürecidir. Ayrıca başarıya ulaşmak bu teoremin olmazsa olmazı da değildir (Lijphart 1969: 216) ve bu modelde yüksek oranlı bir uzlaşma beklentisi de yoktur (Lijphart 1998: 100). Lijphart, özellikle farklı grupların istek ve çıkarlarının var olduğu, derinden parçalanmış toplumlarda, uyumun sağlanmasının tek yolunun özellikle kurallar ve kurumlarda güç paylaşımının gerçekleştirilmesi olduğunu belirtmektedir (Lijphart 2004: 96). Uzmanlar genellikle bu tip toplumlar için iki temel noktaya dikkat çekmektedir; Güç paylaşımı ve grup otonomisi. Güç paylaşımından kasıt, özellikle önemli grupların temsilcilerinin yönetimin karar alma süreçlerine katılıyor olmalarıdır. Grup otonomisinden kasıt da, grupların kendi eğitim ve kültürel işlerinin yürütülmesinde yetkili olmalarıdır. Bütün bu özellikler de Lijphart’ın oydaşmacı modelinde tarif edilmektedir (Lijphart 2004: 97). Bu modelde, azınlıkların karar süreçlerine veto hakkı ile katılmaları da (Schmidt 2002a: 222) dikkat çeken diğer bir yönüdür. Oydaşmacı demokrasi modelinde; işbirliğine dayalı bir yönetim anlayışı, rekabetçi seçim sistemi ve çoğunluk kuralının çok ötesinde üstün gelmektedir (Lehmbruch 1975: 378).

Lijphart, ortaklaşmacı demokrasi teorisinin temel açıklayıcı elementini, parçalanmışlığa karşı elitlerin işbirliği şeklinde açıklamıştır (Lijphart 1969: 220). O’na göre başarılı bir oydaşmacı demokrasi için elitler ile ilgili şu noktalara dikkat çekmektedir:

1. Elitlerin temsil ettikleri alt kültürlerinin değişen istek ve eğilimlerine uyum sağlayabilme yetenekleri.
2. Rakip alt kültürlerin elitlerinin, bölünmüşlüğü önlenmesi için, birlikte çabalama kabiliyetleri.
3. Elitlerin sistemin devamı ve geliştirilmesi hususunda taahhütlerine sadık kalmaları.
4. Elitlerin parçalanmışlığın ne denli tehlikeli bir durum olduğu konusunda farkındalıklarının olması gerekmektedir (Lijphart 1969: 216).

Oydaşmacı modelde, parçalı toplumlardaki çatışmaların, rakip grupların kabulleneceği bir tarzda yapılan pazarlık süreçleri ile düzenlenebileceği öngörülmektedir (Lehmbruch 1975: 379). Yukarıda elitlere atfedilen önemden anlaşılacağı üzere de, bu pazarlık süreçleri elitler tarafından yürütülecektir. Bu çerçeveden de, özellikle çatışmaların akabinde kurulacak oydaşmacı bir demokraside elitlerin etkililiği kuşku götürmezdir. Oydaşmacı modelin başarılı yönü olarak; farklı toplumsal grupların bütünleştirilmesinde ve bu sayede siyasal istikrarın sağlanmasına yönelik becerisi ifade edilmektedir. Bunu sağlayacak olan da oydaşmacı modelin dikkat çektiği, farklı grupların elitlerinin işbirliği içerisinde davranma yetenekleridir (Schmidt 2002a: 223). Oydaşmacı model, Lijphart'ın sınıflandırdığı şu sekiz unsur ile kendisini diğer sistemlerden ayıştırmaktadır. Bunlar:

1. Yürütme gücünün paylaşılması: Büyük koalisyonlar. Oydaşmacı model yürütme gücünün bütün önemli partilerce geniş bir koalisyon içinde paylaşılmasını öngörmektedir (Lijphart 1984: 14). Oydaşmacı demokrasi modelinin birinci ayırt edici özelliği; halk temsilcilerinin yürütme organına ne ölçüde katılmış olduklarıdır. Oydaşmacı model bütün önemli siyasal partilerin ve belli başlı toplum gruplarının temsilcilerinin ortaklaşa olarak yürütme gücünü paylaştıkları büyük bir koalisyondan yanadır (Lijphart 1984: 29). İsviçre'de yedi üyeli ulusal yürütme organı olan "Federal Konsey" buna güzel bir örnektir (Lijphart 1984: 14). Burada üç büyük parti olan, Hristiyan Demokratlar, Sosyal Demokratlar, Hür Demokratların her biri 1959'da saptanmış bir oran olan 2:2:2:1 oranı ile yürütme makamını paylaşmışlardır (Lijphart 1984: 15). Belçika da ise farklı örnekler görülmüştür. Çoğulcu bir toplumda siyasi partilerin amacı, alt toplum kültürlerinin siyasi taleplerini karşılamak olmakla birlikte,

her zaman siyasi partilerin hedefleri ile alt kültürlerin amaçları örtüşmeyebileceğinden, siyasi partilerin büyük koalisyonu olmadan da, parlamentoda büyük koalisyonlar oluşabilmektedir. Nitekim Belçika’da Flamanca ve Fransızca konuşanların büyük koalisyonu partilerden bağımsız olarak kurulmuştur. Büyük koalisyonlar geçici veya ad hoc nitelikte konsey veya komiteler şeklinde de olabilmektedir (Lijphart 1984: 41- 42). Ayrıca Belçika anayasasına göre, yürütme organında büyük dil gruplarının temsil edilmesi mecburiyeti de vardır (Lijphart 1984: 15)¹⁰.

Dünyada örnekleri görülen oydaşmacı demokrasilerde, bütün tipik oydaşmacı aygıtlar; danışma meclisi ve komitesidir ki, resmi olarak güçleri çok sınırlı olmasına rağmen, siyaseten çok etkilidirler (Lijphart 1969: 213). Bunun en güzel örneklerinden biri; Belçika’da görülmüştür. Çok önemli bir sorun olarak ortaya çıkmış olan dini okullara devlet yardımı meselesi, kabine dışı olarak, büyük parti liderlerinin oluşturduğu bir koalisyonun çalışmaları ile çözümlenmiştir (Lijphart 1984: 42).

2. Resmi ve gayri resmi kuvvetler ayrılığı (Lijphart 1984: 15-16): Çoğunlukçu model bir yürütme üstünlüğü modeli olmasına rağmen, oydaşmacı model yasama ve yürütmede daha dengeli bir ilişkinin öngörüldüğü bir sistemdir (Lijphart 1984: 44). Genellikle yasama ve yürütme arasındaki ilişki; ya yürütme lehine, ya yasama lehine, ya da ikisi arasında az çok dengenin sağlandığı bir sistem olarak tanımlanabilir (Lijphart 1984: 51). Lijphart, oydaşmacı modelin en iyi örneğinin Amerika Birleşik Devletleri’nde gerçekleştiğini belirtmiş, ancak, Amerikan tipi başkanlık sisteminin yürütme gücünün neredeyse tamamının bir kişide toplanmış olmasının, bu modele aykırı olduğunu belirtmiştir. O’na göre bu modele en uygun sistem; 1952-1967 yılları arasında Uruguay’da, yürütme yetkisinin iki büyük partiyi temsil eden üyelerce oluşmuş, bir yürütme kurulu tarafından kollejyal bir başkanlık olarak uygulanan sistemdir (Lijphart 1984: 55-56).

¹⁰Belçika’daki oydaşmacı model 2007 yılındaki siyasal bunalıma kadar bu modelin en etkili örneği olarak gösterilmekte idi. Ancak 2007 yılındaki bunalımdan sonra görüldü ki oydaşmacı araçlar ülkede istikrara neden olabildiği gibi değişen şartlara bağlı olarak güçlü bir bunalıma da yol açabilmektedir (Kara 2015).

3. Dengeli iki meclislilik ve azınlık temsili: İkinci meclis olmasının temel amacı; bazı belli azınlıklara özel bir temsil olanağı sağlamaktır. Yasama yetkisinin oydaşmacı modele göre işleyişi ise, iktidarın farklı iki meclis arasında eşit olarak bölüşüldüğü iki meclisli bir yasama organı ile olmaktadır. Ancak, oydaşmacı modeli seçmeyen büyük ölçekli ülkelerde de, iki meclisli yapılara sıklıkla rastlanmaktadır (farklı çıkar gruplarının çokluğundan dolayı) (Lijphart 1984: 59-61). İki meclisli sistemleri ise, zayıf ve güçlü iki meclis sistemi şeklinde ayırmak gerekmektedir. Güçlü iki meclis sistemi olabilmesi iki şarta bağlıdır: 1- Bileşimleri açısından uyumsuz olmalıdır. 2- Karşılıklı yasama yetkileri bakımından simetrik veya ılımlı asimetrik nitelik taşınmalıdır. Bu ölçütlere göre; güçlü iki meclis sistemini Avustralya, Almanya, İsviçre, ABD temsil etmektedir (Lijphart 1984: 65). Güçlü iki meclis sistemi, oydaşmacı demokrasi modelinin bir özelliği olmasına rağmen ve dolayısıyla çoğulcu toplumlara uygun düşen bir model olmasına rağmen, fiiliyatta çoğulcu toplumlarda görülmemektedir (Lijphart 1984: 66). Hükümetin farklı görüşte iki meclise karşı sorumlu tutulması çeşitli zorlukları da beraberinde getireceğinden, “iki düşman çoğunluk” sorununun çözümü geniş çoğunluklu bir koalisyon kabinesi kurmaktır. Güçlü iki meclis sistemiyle federalizm arasında kuvvetli bir bağlantı vardır. Bu bağlantı, federasyondaki üye devletlerin çıkarlarını koruyacak bir ikinci meclis gerekliliğidir (Lijphart 1984: 68-69).

4. Çok partili sistem: Toplamlar, derin ayrılıklar yaşadıkları zamanlarda, politik partiler, alt kültürlerin organize olmuş şeklini oluşturmaktadırlar. Bu çerçeveden de, oydaşmacı model için çok partili sistem, iki partili sisteme göre daha uygun bir modeldir ve daha kararlı bir yapı ortaya çıkmasına zemin hazırlanmış olunur (Lijphart 1969: 218). Çünkü partiler seçmenlerle hükümet arasında hayati bir bağ kurmaktadır. Özellikle ayrıışmış toplumlarda, grupların istek ve çıkarlarını dile getirmeleri adına kritik bir öneme sahiptir. Bu noktada da, akademik alanda güçlü bir görüş birliği mevcuttur (Lijphart 2004: 102). Bu bağlamda da, oydaşmacı modelde çok fazla büyük parti ve bu partilerin ilgilendiğı çok sayıda sosyo-ekonomik, dinsel ve kültürel sorunlar vardır (Lijphart 1984: 70). Zaten, İsviçre ve Belçika gibi toplumlarda, çok partili sistemlerin olmasının ana nedeni de; farklılıkları olan bölünmüş toplumlar olmalarıdır. Bu bölünmüşlükler parti yapılarına da yansımıştır (Lijphart 1984: 16).

5. Nispi temsil: Bu sistemin amacı parlamentodaki sandalyeleri, partilerin aldıkları oyları oranında dağıtmaya çalışmaktır. İsviçre Milli Konseyi ve Belçika'daki meclisler nispi temsil usulü ile seçilmektedir (Lijphart 1984: 17). Kıta Avrupa'sında nispi temsil sisteminin tercih edilmesi tesadüf değildir. Özellikle, etnik ve dinsel azınlıkların temsilinin sağlanması suretiyle, siyasal istikrarın korunması amaçlanmıştır (Lijphart 1995: 187). Dolayısıyla da, nispi temsil sisteminin temel amacı; hem azınlıkların, hem de çoğunlukların temsil edilebilmesi ve oyların sandalye ile doğru orantılı olarak dönüştürülmesidir (Lijphart 1984: 100). Bu çerçeveden de, sadece demokratik olarak niteliğinin yanı sıra, çok katmanlı toplumlar için birliği ve barışı koruma becerisine sahiptir (Lijphart 1995: 188). Lijphart nispi temsil sistemini, bazı özel konumdaki çok katmanlı toplumlar dışında etnik, dini, milliyetçi ve hatta birlikte hareket etmeyen gruplar için, daha eşitlikçi ve daha adil bir sistem olarak nitelemektedir (Lijphart 2004: 100). Ayrıca, nispi temsil sisteminin olması, çok partili sistemi teşvik edecektir. Çok partili sistem; hem koalisyonların kurulmasına zemin hazırlayacak, hem de farklı ve küçük toplumsal grupların kabine de temsilini sağlayacak bir sistemdir (Lijphart 1998: 103).

6. Yerel ve yerel olmayan federalizm ve yerinden yönetim: “federalizm bir toplumda değişik gruplara özerklik vermek konusunda en iyi bilinen fakat tek olmayan metottur”. Federal sistemlerde özerklik toprağa bağlıdır. Özerkliğin toprağa bağımlı olmadığı sistemlerde mevcuttur ki; bu tür bir sistem, belli toprak parçacıkları üzerinde yoğunlaşmamış plüral toplumlarda önem kazanmaktadır. Belçika buna iyi bir örnek teşkil eder. Belçikalı uzman Robert Senelle'ye göre, 1970 anayasası Belçika'yı cemaatlere dayanan bir devlete dönüştürmüştür (Lijphart 1984: 17-18).

7-8. Yazılı anayasa ve azınlık vetosu: Hem Belçika, hem de İsviçre'de yazılı bir anayasa vardır ve bu anayasaların değiştirilebilmesi için yapılacak bir referandumla, hem ülke çapında, hem de kantonlar düzeyinde çoğunluğun sağlanması gerekmektedir. Eğer kantonlar bu değişikliğe karşı çıkarlarsa, bu azınlık vetosu anlamına gelmektedir. Bu sistem, azınlıkların korunmasına yönelik bir sistemdir.

Bu sekiz unsur çoğunluk yönetimini, çoğunluk ve azınlığın iktidarı ortaklaşa kullanması (büyük koalisyonlar), yasama ve yürütme arasında, iki meclis arasında ve birkaç azınlık partisi arasında iktidar dağılımı, iktidarın hakkaniyete göre dağılımı yani nispi temsil, yerel veya yerel olmayan gruplara yetki devri (azınlık vetosu) yapılmak suretiyle sınırlamaya çalışır (Lijphart 1984: 18). Ancak Lijphart'ın tarifini yaptığı ortakçı demokrasinin diğer çoğunlukçu yöntemlerden ayırımı, gerçek dünyada bu kadar keskin değildir. Hiçbir demokrasi, salt çoğunluk kuralına göre hareket etmez. Örneğin İngiliz uygulamasında, azınlık haklarına saygı konusuna çok önem verildiği görülmektedir (Sartori 1996: 259). Sartori'ye göre, kararların pek çoğu, ne çoğunluk kuralını, ne de oybirliği kuralını yansıtır. Zira yoğun muhalefet ve yoğun azınlıklar, genellikle çoğunlukların ödünler vermelerini sağlarlar ve kararlar, yumuşatılmış bir çoğunluk iradesi olarak ortaya çıkar (Sartori 1996: 260). Zaten Lijphart da, pek çok oydaşmacı olmayan demokrasinin kararlılığını, oydaşmacı aletleri kullanarak sağladığına dikkat çekmektedir (Lijphart 1969: 225).

Dünyada pek çok ülkede uygulamaları olan güç paylaşımı modelinin (oydaşmacı model), uygulamaları arasında muazzam farklılıklar mevcuttur (Lijphart 2004: 99). Bu model 1840'da Kanada'da, 1917' Hollanda'da, 1943'te Lübnan ve İsviçre'de, 1945'de Avusturya'da, 1955'de Malezya'da, 1958'de Kolombiya'da, 1960'da Kıbrıs'ta 1970'de Belçika'da, 1989'da Çekoslovakya'da ve 1994'de Güney Afrika'da¹¹ uygulanmaya başlanmıştır. Oydaşmacı modeli uygulayan bütün ülkelerde ortak nokta; büyük gerginlikler veya fiili şiddet olaylarının sonrasında uygulamaya konulmuş olmasıdır (Lijphart 1998: 101). Örneğin; Avusturya'da 1920'lerden itibaren Sosyalistlerin hükümetten dışlanmış olmaları, karşılıklı düşmanlık duygularının artmasına neden olmuş, sonuçta çıkan iç savaş faşist bir rejimle neticelenmiştir (Lijphart 1984: 41). II. Dünya savaşının hemen öncesine kadar Avusturya'nın bu hem parçalanmış, hem de kararsız yapısı devam etmiştir (Lijphart 1969: 212). Bu acı tecrübeler, parti liderlerini iktidar paylaşımı şeklinde bir sisteme yönlendirmiştir. Bu tarz bir yönelişle oluşturulan

¹¹1995 yılında Bosna-Hersek'te de bu model uygulanmaya başlanmıştır. Ayrıca Dalar, Irak'ın 2005 tarihli anayasasının, oydaşmacı demokrasinin ilkeleriyle önemli oranda örtüştüğünü, ancak topluluklar arasında siyasi kriz ve çatışmalardan kaynaklı olarak bu modelin işleyişinin ciddi problemlerle karşı karşıya olduğunu belirtmiştir (Dalar 2015). Zaten 2017 yılında Barzani'nin Iraklı Kürtler için bağımsızlık ilanı ile ilgili girişimleri oydaşmacı modelin Irak için başarılı bir çözüm üretmediğinin bir göstergesi olmuştur.

büyük koalisyon 1945 ve 1966 arası dönemde çok başarılı bir şekilde toplumsal yumuşamaya da zemin hazırlamıştır. Ayrıca bu modeli benimseyen ülkelerin hepsinde de, önemli rakip grupların temsilcilerinden oluşan hükümet, grupların kendi iç işlerinde özerk olması, nispi temsil sistemi ve resmi veya gayri resmi azınlık vetosu temel şablonları bulunmaktadır (Lijphart 1998: 101). Lijphart, bu sistemlerin pek çoğunun birbirinden ilham almamış olduğunu, ancak toplumsal ihtiyaçlardan kaynaklı en akılcı sistem olarak icat edildiğini iddia etmektedir (Lijphart 1998: 102).

Lehmbruch, parçalı toplumların bünyelerinin, çelişkili dış politik alternatifler ve elitlerin beklentileri tarafından baskı altına alınabildiğini ve bu yükü azaltmanın ise, resmi tarafsızlıktan geçtiğini belirtmektedir (Lehmbruch 1975: 388). Görüldüğü üzere; parçalanmış toplumlarda iç siyaseti etkileyen etmenler, sadece toplum içi gruplar değil, aynı zamanda dış politik çevrenin yapısıdır. Şayet oydaşmacı demokrasi dış politikada tarafsızlığı benimser ise; iç politikada çatışmaları düzenleyen normlar ile dış politikayı düzenleyen normlar, birbirini karşılıklı olarak güçlendirmektedirler (Lehmbruch 1975: 388).

Lijphart'ın ayrılmış ve bölünmüş toplumlarda çoğunluk ilkesinin işletilemeyeceği görüşü, Sartori'nin karar-verme yaklaşımı ile de desteklenmektedir. (Sartori 1996: 258). Genellikle bu demokrasi modelinde, çıkarların birleştirilerek siyasal sürece aktarılması potansiyeli olarak, diğer yarışmacı modellere göre üstün olduğu değerlendirilmektedir (Schmidt 2002a: 226-227). Bütün bunların yanı sıra, oydaşmacı model son derece eleştiri alan bir modeldir.

Oydaşmacı Modele Eleştiriler

Lijphart, güç-paylaşımı modelinin 30 yıldır çok fazla eleştiriye uğradığını, ancak bu eleştirilerden çok azının ciddi alternatifler önerdiğine dikkat çekmiştir (Lijphart 2004: 97-98). O, Kıbrıs'ta ve Lübnan¹²'da ki oydaşmacı model uygulamalarının büyük bir başarısızlıkla sonuçlandığını kabul etmekle birlikte, bilimsel araştırmacıların yorumlarının bunun çözümü noktasında yardımcı olacağını da iddia

¹² Bu modelin Irak'ta da başarısız olduğu gözlemlenmektedir.

etmektedir. O'na göre, güç paylaşımı sistemi, uygulanan ülkenin karakteristik özelliklerine göre yorumlanarak, eksiklikleri giderilebilir ve ne olursa olsun, oydaşmacı model, derin ayrılıkları içerisinde barındıran bir toplum için, en iyi modeli oluşturmaktadır (Lijphart 2004: 99).

Lardeyret'e göre, çok partili sistem demek; kısa ömürlü hükümetler ve sık sık yapılan seçimler demektir. Bu bağlamda, iki partili sistem hükümet istikrarını ve karar verme kapasitesini arttıracaktır (Lardeyret 1995: 200). Lijphart'ın nispi temsil sisteminin çok kültürlü toplumlarda istikrarı sağlayıcı etkisi iddiasının aksine, Lardeyret, bunun ayrılıkları daha bir körükleyeceğini iddia etmiş ve örnek olarak Belçika'nın bu sistemi kabulünden sonra dil esasına dayanan partiler ortaya çıktığını da delil olarak ortaya koymuştur (Lardeyret 1995: 201). Lijphart 2004 yılında yazdığı makalesinde, Belçika'daki parlamentonun dil bazlı olarak, eşit bir şekilde dizayn edilme zorunluluğunun, belli bir ayrımcılığa da neden olduğunu, aynı şekilde, Güney Afrika'da 1994 yılında anayasa hazırlıkları sırasında en büyük tartışmaların etnik ve ırkçı ayrımcılıkla ilgili konularda yapıldığını (Lijphart 2004: 103) açıklayarak bu iddiaların doğruluğunu da kabullenmiş olmaktadır. Ancak Lijphart, Güney Afrika'nın bulduğu parlamentoya etnik veya değil %5 oy alan her partinin sandalye sahibi olabileceği sistemi ise çok çekici bulmaktadır. Belçika modelini ise, herhangi bir önemli partinin yönetimindeki bir büyük koalisyona gerek duymaksızın, güç paylaşımına müsaade eden ve güç paylaşımı noktasında, zorluk yaşayan küçük grupların lehine düzenlemeler ile onları da güç paylaşımında söz sahibi yapmış bir sistem (Lijphart 2004: 103) olarak değerlendirerek pozitif yönlerine değinmektedir.

Imad Salamey, Lübnan örneğinden hareketle; sistemi ele geçirmek idealindeki mezhep elitlerinin, toplumun tamamına karşı hesap verilebilirlikten uzak ve toplumsal fayda idealine karşı isteksiz olmalarının getirdiği negatif duruma dikkat çekerek, bunu Lübnan'ın mezhebe bağlı güç paylaşımından kaynaklı olduğunu eklemiştir. Oydaşmacı modelin sakıncalı yönlerinin varlığına kuşku yoktur. Oydaşmacı modelde ortak karara varılma noktasında güçlükler ve bu nedenle de kararların bloke edilme ihtimali çok yüksektir. Burada da, çoğunluğun tiranlığına karşı, azınlığın tiranlığı riski ortaya çıkmaktadır (Schmidt 2002a: 227-228). Lübnan örneğinde de bu durum ortaya çıkmış,

adeta bir miras gibi devam eden mezheplere zimmetli devlet kurumları, seçim bölgelerindeki seçmenleri oligopolleşen mezhep elitlerine bağımlı hale getirmiştir (Salamey 2009: 84). Diğer yandan, karara varıldığı zamanlarda da, bu süreç oldukça uzun sürmektedir (Schmidt 2002a: 228). Ayrıca yine Lübnan örneğinde, her gruba veto hakkı ve mezhepler arasında güç paylaşımı yoluyla oluşturulan karar mekanizmasının güçlü ve fonksiyonel bir devlet oluşmasını hazırlaması beklenirken, ayrılıkları derinleşmiş ve zayıf bir devlet kurulmuş olmuştur (Salamey 2009: 84).

Aynı bakış açısıyla Quade, nispi temsil sisteminin toplumdaki ayrışmaları canlandıracağını ve bu ayrışmaların yasama organına yerleşeceğini iddia etmektedir. Toplumun küçük parçalarının, mecliste temsil edilmesinin ülkenin genel refahına ne gibi katkılar sağladığı ve küçük küçük partilerin gizli pazarlıklarla kurdukları hükümetin nasıl sorumlu ve hesap verici duruma geleceği açıklanmalıdır diye sormaktadır. Ayrıca Lijphart'ın nispi temsilin başarıllığı için gösterdiği örnekleri sakıncalı bulmakta ve çok küçük ve ekonomik refah seviyesi yüksek ülkeler olduğuna vurgu yapmaktadır ve örneklerde verilen ülkeler çok iyi koşullardaki ülkelerdir ve yeni demokrasilerin karşılaştıkları zorluklarla mücadele etmek durumunda değildirler (Quade 1995: 208-209) şeklinde eleştirilerini yöneltmektedir. Dolayısıyla Lijphart'ın, oydaşmacı demokrasinin özellikleri olan; büyük koalisyon, grup otonomisi, nispi temsi ve karşılıklı veto hakkı şeklindeki dört temel esası; Hollanda, İsviçre ve Avusturya ve Belçika üzerinde yaptığı analizlerden yola çıkarak geliştirdiği (Lijphart 1989: 39) düşünüldüğünde, zorlu bir jeopolitik konumda olan ve zorlu süreçler geçiren Kıbrıs, Lübnan gibi ülkelerdeki başarısızlıklar üzerinden teorisinin eleştirilmesi de kaçınılmaz olmaktadır.

Görüldüğü üzere temel eleştiri noktaları şu şekilde özetlenebilir:

1. Sistemin hantallaşmasına sebep olan azınlık vetosu ve koalisyon sistemi (dolayısıyla koalisyona yol açan nispi temsil sistemi).
2. Ayrılıkların derinleşmesine sebep olan ve toplumun geneline karşı sorumluluk sahibi olma duygusunu azaltan, mezhebe bağlı güç paylaşımı sistemidir.

Bütün eleştiriler bir tarafa, çoğunlukçu demokrasilerin diğer demokrasi modellerinden daha iyi olduğuna dair yaygın görüşe (Schmidt 2002b: 148) ve yukarıda bahsi geçen tüm negatifliklere rağmen, Lijphart'ın da belirttiği şekilde, bilim adamlarının katkılarıyla eksik yönleri giderilerek, çok katmanlı toplumların barış ve istikrar içerisinde yaşayabilmeleri adına, önemli alternatiflerden biri de, oydaşmacı demokrasi modelidir. Zira yukarıda değinildiği üzere, hâlihazırdaki uygulanan oydaşmacı modeller arasında büyük farklılıklar mevcuttur.

Buraya kadar ki bölümde, Suriye için avantajları ve dezavantajları araştırılacak olan demokrasi modellerinden, müzakereci demokrasi, agonistik demokrasi ve oydaşmacı demokrasi modellerinin teorik yapısı incelenmiştir. Bütün bu modellerin kendilerine has özellikleri ve bu modellere yapılan eleştiriler de ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylelikle de bu çalışma için teorik yol haritası şekillendirilmiş olmuştur.

II. BÖLÜM

2. SURİYE’NİN TARİHİ, SİYASİ VE TOPLUMSAL YAPISI

Çalışmanın birinci bölümünde müzakereci, agonistik ve oydaşmacı demokrasi modelleri oldukça ayrıntılı bir şekilde ortaya konulmuş ve böylece Suriye için demokrasi olasılıklarının araştırılması adına kuramsal bir zemin hazırlanmıştır. Diğer yandan bu çalışmanın amacına ulaşması için, Suriye’nin hem tarihi hem de siyasi ve toplumsal yapısının açıklanmasına gerek vardır. Zira bugünün Suriye’sini ve dahası bu günün problemlerini oluşturan temel dinamikler bu tarihsel arka planda şekillenmiş ve günümüze ulaşmıştır. Dolayısıyla, bu bölümde yukarıda çizilen kuramsal yol haritası perspektifinden, Suriye’nin tarihinde ve siyasi yapısında dikkat çeken önemli noktalar tespit edilmeye çalışılarak, Suriye’nin dokusuna uygun demokrasi modelleri araştırılacaktır.

2.1. Suriye Tarihine Kısa Bir Bakış

Bugünkü Suriye Devleti; Akdeniz’e kıyısı olan, Türkiye, Irak, Ürdün, İsrail ve Lübnan tarafından sınırlanmış bir Ortadoğu ülkesidir. Arkeolojik buluntulara göre, dünyanın en eski yerleşim bölgelerinden de biridir (Mark 2014, <http://www.ancient.eu/syria/>, 17 Mart 2015’de erişildi). Ülke yaklaşık 185.172 kilometrekare alana sahiptir (Commins ve Lesch 2014:). Tarihi olarak; Suriye’nin de içinde bulunduğu “Büyük Suriye” denilince anlaşılan bölge; Suriye Çölü’nün kuzeyindeki Fırat Irmağı’ndan, Nil Vadisi’ne uzanan yarım daire şeklindeki bölgedir. Bu coğrafya nehirleri, kış yağışları ve verimli toprakları ile ‘Bereketli Hilal’ olarak da adlandırılmıştır ve bugünkü Lübnan, Ürdün ve İsrail’i de içermektedir¹³ (Mansfield

¹³ Ayrıca bu bölge içinde Filistin de bulunmaktadır.

2012: 17). Bu bölgeye bazı kaynaklar, Levant bölgesi¹⁴ adını da vermektedirler (Lewis 2015: 435). 1918 yılına kadar Büyük Suriye bölgesi; Doğal Suriye, Coğrafi Suriye, Tarihi Suriye ve Birleşik Suriye adıyla da anılmaktadır. Ayrıca Arapça olarak bölgeye, Şam veya Bilad eş-Şam adı da verilmiştir (Pipes 1990: 31). Bu coğrafya için, Suriye isminin resmi olarak tüm dünya tarafından kullanılması 19. yüzyılın ikinci yarısında olmuştur (Erdemol 2013: 23). Başkenti Şam olan bu günkü Suriye Arap Cumhuriyeti (El-Cumhuriyyetü'l-Arabiyyetü's-Suriyya) 1946 yılında kurulmuştur (Pipes 1990: 31). Kuzeyinde Türkiye sınırları içerisinde bulunan Toros Dağları ile çevrili, batısında Akdeniz kıyıları ve diğer bölgelerinde Suudi Arabistan, Mısır ve Irak ile kara sınırı bulunmaktadır (Hopwood 1988: 14).

Harita 2.1: Bereketli Hilal (Levant) bölgesi

(Avrupa, Asya ve Ortadoğu Haritası – Stok İmaj, <http://tr.depositphotos.com/49741381/stock-photo-map-of-europe-asia-and.html>, 4 Ocak 2017’da erişildi). Kaynağından uyarlanmıştır.

¹⁴ Bakınız Harita 2.1:

Çalışmanın ana konusu olan Suriye Cumhuriyeti, bugün parçalara ayrılmış olan Büyük Suriye'nin bir bölümü olduğu için, Suriye Cumhuriyeti'nin geçmişini anlatmak, aslında Büyük Suriye'nin tarihini anlatmak olacağından, bu bölümde aynı zamanda ilgili bölgenin de tarihi açıklanmış olunacaktır. Öncelikle, Antik dönemden yakın çağlara olan tarihi süreç kısaca anlatılacaktır. Daha sonra ise, Osmanlı'dan kopuşu ve Modern Suriye Cumhuriyeti'nin kuruluş aşamasına giden süreç ve bugüne değin yakın tarihi açıklanacaktır.

Büyük Suriye, coğrafi olarak istilalara açık konumunun etkisiyle, eski çağlardan beri işgaller ve göçlerle karşı karşıya kalmıştır (İshakoğlu 2012: 50). Dolayısıyla bu bölge, Romalılar, Moğollar, Haçlılar ve Türkler tarafından yüzyıllar boyunca mücadele edilen bir alanı ifade etmektedir (Syria Country Profile, 2016, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-14703856>, 16 Mart 2016'da erişildi). Belki de bu nedenden ötürü, Suriye M.Ö. 2500 yıllarından M.S. 1945 yılına kadar hiçbir zaman kendi yerel yöneticileri tarafından yönetilmemiş ve tamamen bağımsız ve egemen bir devlet olamamıştır (Hopwood 1988: 13). Dahası, 1945 yılından sonra da ülke halkı, yönetsel sorunlarla baş etme noktasında başarılı olamamış ve bu tarihi olarak bağımsız olamayışın yükünü günümüze kadar taşımıştır. İç savaş sürecinde de, İran'dan Rusya ve ABD'ye pek çok dış gücün ülke içindeki etkililiği devam etmektedir. Bugün Suriye, girdiği iç savaş kıskacından da yine kendi becerisi ile çıkabilecek noktadan çok uzaktadır.

2.1.1. Antik Çağlardan Yakın Döneme Suriye Tarihi

Büyük Suriye, Antik Çağ'da bile, dönemin bütün büyük güçlerinin mücadele alanı olmuştur (Mansfield 2012: 17). Hitti, bu bölgenin kısa tarihini anlattığı 'History of Syria: Including Lebanon and Palestine' adlı kitabında, bu dönemi 'Antik Sami dönemi' şeklinde sınıflandırmıştır. Yazar bu dönemi, Amorluların, Fenikeliler, Aramiler ve İbranilerin geçmişlerini içeren Mısırlıların, Perslilerin, Hititlerin ve Mezopotamyalıların yoğun etkileşimlerinin olduğu, M.Ö. 2500 den MÖ 500 yıllarını kapsayan, yaklaşık 2000 yıllık bir periyod olarak almıştır (Malik 1952: 937). Bölge yaklaşık M.Ö. 330'larda Grek/Helen yönetimine girmiş ve her alanda, Helen kültürü

burada hüküm sürmeye başlamıştır. Daha sonra ise bu bölge, M.Ö. 64'de Romalıların yönetimine girmiştir (Jong 2007: 3). Hitti, yaklaşık 1000 yıllık bu dönemi ise, 'Greko-Romen periyodu' olarak adlandırmıştır (Malik 1952: 937). Suriye ve Ortadoğu'da pek çok bölge, M.S. 635- MS. 640 yılın arasındaki periyotta ise tamamen, Müslüman Arapların hükümdarlığına geçmiştir (Hitti 1959: 111). İlerleyen dönemlerde, önce Emevi yönetimine, sonra Abbasi yönetimine girmiştir. Suriye, 868-905 yılları arasında kısa süre Tolunoğulları'nın hâkimiyetine de girmiştir. Bu dönemden sonra çeşitli güç odakları arasında el değiştiren bölge (Hitti 1959), 11. yüzyıla gelindiğinde ise, Fatımi Devleti'nin yönetimine geçmiştir.

Fatımilerin önemli bir özelliği ise; Suriye'deki Şii İsmaililerin, Abbasi Halifeliğini yıkma ideali ile ortaya çıkmış olmalarıdır (Mansfield 2012: 40). Bu dönemde Ortadoğu'da, bir tarafta Abbasi Devleti, bir tarafta Fatımiler ve Büyük Selçuklu Devleti ve ayrıca Bizans hâkimiyeti vardır (Sevim 1989: 2). Suriye bölgesinin kadim kaderi olmuş olan büyük güçlerin, çekişme alanı olma özelliği o dönemde de, yine devam etmiştir (Mansfield 2012: 40). Ayrıca İslam dünyasında mezhep çatışmaları ve hâkimiyet mücadelelerinin yoğun şekilde yaşandığı bu süreçte ise bölge, Batı dünyasının İslam dünyasına yönelik Haçlı seferleri ile tekrar sarsılmıştır (Sevim 1989: 94-95).

Haçlı istilaları sırasında Suriye bölgesinin meliki Rıdvan, Sünni dünyanın tepkisine rağmen, İran'dan gelerek Halep'te yoğun faaliyet içerisinde olan Bâtınilerle işbirliği yapmıştır (Sevim 1989: 126). Daha sonra başa geçen oğlu Alp-Arslan, Büyük Selçuklu hükümdarı Muhammed Tapar'ın emriyle, bazılarını öldürüp bazılarını da hapse atmış ve mallarına da el koymuştur. Kaçabilenler de, Suriye'nin çeşitli kentlerine dağılmışlardır. Böylece Bâtınileri çok sert tedbirler alarak bertaraf etmiştir (Sevim 1989: 130). Suriye'de böylesi tarihsel bir süreçte, bölgeye hâkim olan çok farklı kültürlerin izleri, toplumsal çeşitlilik olarak günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Bütün bu tarihi arka plan hem bugünkü Suriye'nin çoğul ve çok katmanlı yapısına ışık tutmakta, hem de ülke içerisindeki farklı İslam mezheplerinin bölgedeki gelişimini ve bugünkü siyasi mücadelelerdeki mezhepsel bağlamın anlaşılmasına yardımcı olmaktadır. Özellikle, azınlık gruplarının Suriye'deki güç mücadelelerindeki

kayda değer etkisi ve halen de Alevi bir yönetim tarafından yönetiliyor olan Suriye’de iç savaşı ateşleyen söylemlerin mezhepsel boyutunun varlığı dikkat çekmektedir. Bu bağlamlardan yola çıkılarak bugünkü Alevilerin Alevi bir rejime bu denli bağlı olmalarının arkasında tarihi yaşanmışlıkların da etkisi bulunduğu ifade edilebilir.

Suriye toplumunun sosyal ve siyasi yapısındaki önemli noktalardan biri olan bu farklılıkların tarihi bağlamlarına dikkat çektikten sonra, Suriye tarihine devam edilecek olunursa: Bölge İmadeddin Zengi den Selahattin Eyyübiye, ondan sonra da Memlük devletinin hâkimiyetine girmiştir. 1516 yılında, Osmanlılar’ın hâkimiyetine girdiği (Hitti 1959: 201) döneme kadar yine bir dizi güç mücadelelerine sahne olmuştur. Hitti’nin ‘Müslüman-Arap periyodu’ olarak adlandırdığı bu süreç; 635 yılından 1516’da Osmanlı hâkimiyetine girene kadar yaklaşık 900 yıl kadar sürmüştür (Malik 1952: 937). 1516 yılından sonraki dönemde Osmanlı, ulaşımın güç olduğu ve tarıma elverişsiz dağlık bölgeler ile çöl kısımlarında, yerel yönetimleri, yolların güvenliğini tehdit etmemek ve vergilerini ödemek koşuluyla önemli ölçüde serbest bırakmıştır (Gürsun 2010: 6).

Osmanlı Devleti bölgenin yönetiminde son derece pragmatik davranmış, aşiret reislerine ve feodal beylere belirli bir serbestlik tanımıştır. Osmanlı valileri de Arap eşraf ile işbirliği içinde otoritelerini yerel güç odaklarıyla paylaşmıştır. Arap vilayetlerindeki dini ve kültürel uygulama farklılıklarına ise hoşgörü ile yaklaşmıştır (Cleveland 2008: 188-189). Osmanlı’nın yerel liderlerle güç paylaşımına girerek liderleri yönetime katmış olması, bir yönüyle oydışmacı unsurları bölgenin yönetimi açısından kullandığı yorumuna da kapı aralayabilir¹⁵ bir özellik olarak ayrıca bu çalışma açısından dikkat çekmektedir. Diğer yandan Osmanlı’nın farklı alt kültürleri, kabule dayalı sistemi de yönetimini kolaylaştıran bir etmen olarak dikkat çekmektedir. Dolayısıyla Cleveland, Osmanlı’nın bu bölgede başarılı bir şekilde uzun yıllar yönetimine devam edebilmesini, çeşitli bölgelerin ve kültürlerin ihtiyaçlarına cevap verebilecek esnek yönetim anlayışına (Cleveland 2008: 49) bağlamıştır. Nitekim ilerleyen bölümlerde değinileceği üzere, Suriye çok katmanlı, farklı kültürel öğelerin yüzyıllar boyunca bu farklılıklarını koruyarak bir arada yaşayabildiği bir toplumdur. Özellikle ülkedeki bu

¹⁵ Sadece bir araç olarak demokratik unsur anlamında değil.

farklı özgüllüklerin farklılıklarını koruma gayretleri de dikkat çekmektedir. Bu bağlamda da Osmanlı'nın; içindeki farklılıkları koruyan ve birbirlerine karışmamaları esasına dayanan kompartımanlar halindeki yönetsel yapısı ve Osmanlı fetih politikası olarak sadece, siyasal gücü ele geçirmekle yetiniyor olması, toplumsal yapılara herhangi bir müdahale yapmıyor olması (Kılınçkaya 2004: 15) da, Suriye'nin hem o dönemde rahat yönetilmesine katkı sağlamış, hem de toplumsal özgüllüklerin günümüze kadar aktarılmasına yardım etmiştir. Osmanlı'nın Büyük Suriye'nin başarılı yönetimindeki önemli bir unsur ise “millet sistemi”nin¹⁶ varlığı olarak gösterilebilir ki bu sistemde Araplar Müslüman oldukları için, hâkim millet olarak Osmanlı'nın asli unsurlarından kabul edilmekteydi (Lewis 2015: 402). Denilebilir ki, tarihi olarak 11. ve 12. yüzyılda yaşanan mezhep çatışmalarının ve sonrasında siyasî çalkantılarla dolu Memlûklüler iktidarının yerini Osmanlı'nın sağladığı bu rahat ortamın alması ile Mouffe'nin tabiri ile ortaya çıkan antagonistik ilişkilerin değiştiği ve Osmanlı hegemonyasına eklenen kimlikler, hem bu hegemonya içerisine dışlanmadan hem de kendi farklılıklarını da yaşayabildikleri bir ortam hazırlanmıştır. O dönemdeki bu barış ortamının, Suriye'de farklı kimlikler arasında bir yaşam kültürü oluşmasına zemin hazırladığını ifade etmek yanlış olmasa gerektir. Bütün bu tarihi arka plandan hareketle günümüzde ayrımların derinleştiği Suriye için, gelecekte kurulacak bir sistemde bu anlamda farklılıkların kabul gördüğü ve toplumsal yapılara müdahale etmeyen bir sistemin getirilmesinin hem antagonizmaların agonizmaya dönüşmesi adına, hem de ülkenin barış içerisinde demokrasi çatısı altında devamlılığına zemin hazırlayacağı ifade edilebilir.

Osmanlı yönetiminde geçen yaklaşık 400 yıllık sürecin son dönemleri Suriye için güç mücadelelerinin en yoğun dönemlerini ve yakın tarihin de temellerini oluşturmaktadır. Fransa'nın Suriye'ye olan ilgisi, bu dönemde çok net bir şekilde görülmeye başlamıştır. Suriye, Napolyon tarafından 1798'de kuşatılmış, ancak, Cezzar Ahmet Paşa tarafından geri püskürtülmüştür (Kara 2007: 40). Gerçekte, bu bölgeye Fransız ilgisi, Haçlı Seferleri dönemine kadar gerilere götürülebilecek bir ilgidir (Kara 2007: 211). Dönemin Fransa Kralı, Haçlı Seferleri sırasında yaptıkları hizmetlerden

¹⁶ Millet sistemi; bir etnisiteye ait olmak değil, bir dine bağlılığı ile tanımlanan dini ve siyasî bir topluluk olmaktır. Bu topluluklar, dini olarak özgür ve cemaat olarak özerk konumdaydılar ve Müslüman olmayan azınlıkların tek sorumlulukları devlete olan sadakatları idi. Müslümanlara ise, “millet-i hâkime” deniliyordu ki, bunların içinde Türkçe, Arapça, Kürtçe ve Balkan dillerinden konuşan halklar mevcuttu. Bireyler kendi kimliklerini dillerine göre tanımlamamaktaydılar (Lewis 2015: 402).

dolayı Marunîlere ‘Charte’¹⁷ vermiş, XVI. Lui bir Hatt-ı Hümayun ile onları himayesine almıştır (Arı 2007:107). Fransa yüzyıllardır, kendisini koyu Katolik olan Marunilerin hamisi olarak görmektedir (Karal 2007: 211). Özellikle Katolik Kilisesi’nin korunması amaçlı olarak, diplomatik etkinlikleri olmuş ve yaklaşık 750.000 kişi civarındaki Katolik kitlesi üzerinde -özellikle Lübnan Marunîleri- misyonerlik faaliyetleri, Fransız dilinin yaygınlaştırılması şeklinde aktiviteler gerçekleştirmiş ve bu faaliyetler kapsamında Osmanlı toprakları üzerinde okul ve hastanelerden oluşmuş yaygın bir ağ kurmuştur (Shorrock 1976, Aktaran: Fulton 1996: 137).

Osmanlı iktidarı döneminde de bölgede sular durulmamış, bu sefer kendi bünyesinden, Mısır Valisi Kavalalı Mehmet Ali Paşa tarafından 1831 senesinde Büyük Suriye işgal edilmiştir. Sununda o dönemin başat aktörlerinin Fransa’yı ikna etmesi ile Osmanlı’ya yardım etmeleri ile Mehmet Ali Paşa 1840 senesinde bölgeyi tamamen boşaltmıştır (Karal 2007). Gerçekte ise bu isyan, Fransa’nın bölgede, Kavalalı Mehmet Ali Paşa kanalıyla dolaylı yoldan ortaya çıkardığı bir durum olduğu da (Hale 2003: 14) Fransa’nın bölgedeki niyetleri açısından bilinmesi gereken bir durumdur.

Cleveland’ın anlatımıyla, Mehmet Ali Paşa’nın o dönemin Suriye’sinde, 9 yıl gibi kısa süreli bu hâkimiyeti, toplumsal yapıda köklü değişikliklere neden olmuştur. Çünkü buraya vali olarak atanan Paşa’nın oğlu İbrahim, Hristiyan Marunîler ile Müslüman Dürziler arasındaki ilişkileri derinden etkileyen uygulamalarda bulunmuştur. Bir yandan yerel halkı silahsızlandırmaya çalışırken, bir taraftan da Hristiyanları silahlandırmıştır. Diğer bir değişim de, Marunîlerin Osmanlı’daki Fermanların oluşturduğu özgürlük ortamının verdiği ivmeyle, Suriye’de etkili bir şekilde ticaretlerini genişletmiş olmaları ve Avrupalılarla avantajlı ticari ilişkiler kurmalarıdır. Ayrıca okullar da açmışlardır. Bu durum, Suriye’nin siyasi ve sosyal yapısında büyük değişikliklere neden olmuştur. Müslüman kesim bu duruma tepkiyle yaklaşıncı da, Lübnan Dağ’ından Şam’a kadar yayılan bir iç savaş meydana gelmiştir. İç savaş Osmanlı tarafından bastırılmış ve Lübnan Dağı için Avrupalıların garantörlüğü ile farklı bir yönetim birimi olan ‘Özerk Mutasarrıflık’ düzeni kurulmuştur ve bu düzen 1914 yılına kadar da öyle ya da böyle barışı temin etmiştir (Cleveland 2008: 103-104).

¹⁷ Fransız armasına denir.

Görüldüğü üzere Mehmet Ali Paşa'nın kısa süreli hâkimiyeti, Osmanlı himayesindeki Suriye'nin eski düzenini dağıtarak, geri dönülmez bir şekilde değiştirmiştir (Lewis 1993: 185). Böylece, Lübnan bölgesinin Büyük Suriye'den kopması gerçekleşmiştir. Bu kopuş ve devamındaki küçülmenin, özellikle Suriyeliler açısından ne kadar önemli bir olay olduğu ve ideolojik olarak fikri yapılarını derinden nasıl etkilediği ilerleyen bölümlerde anlatılacaktır.

Yukarıda değinildiği üzere, o dönemde Fransa bölgede etkili bir aktördür. Dolayısıyla 19. yüzyılda Fransa'nın, Suriye bölgesinde ekonomik etkinliği de yüksek derecededir ve pek çok Fransız şirketi burada aktif olarak çalışmaktadır (Hitti 1959: 231). Yine bölgede, eşitlik, özgürlük ve sivil toplum oluşturma fikirlerinin gelişmesinde Fransız devriminin önemli derecede etkileri görülmektedir (Hitti 1959: 235). Özellikle daha sonraki Fransız manda dönemi de konuya dâhil edildiğinde, Fransa'nın Suriye'nin tarihinde ve siyasi yapılanmasında dolayısıyla da Suriye'de bu gün gelinen noktada önemli bir etkisinin olduğunu söylemek iddialı bir cümle olmayacaktır. Zira hem Büyük Suriye'nin bugünkü Suriye'ye dönüşmesinde, hem Arap milliyetçiliğinin temellerinin atılmasında, hem de Suriye'deki iktidar mücadelelerinin şekillenmesinde Fransa'nın hatırı sayılır etkisi olmuştur.

Halen iktidarda olan ve başka etkenler saklı kalmak şartıyla çoğunlukla yönetsel nedenlerle ortaya çıkmış olan iç savaşın temel nedeni Baas Partisi ve iktidarının ideolojik temellerinin Fransız manda döneminin zorlu siyasi zemininde yetişen Sünni ve Hristiyan iki Suriyeli tarafından atılmış olması da manidardır. Dolayısıyla Habermas'ın ifade ettiği zamansal ve uzamsal bağlamların Suriye'nin siyasi hayatında kalıcı etkileri olduğuna da dikkat çekmek gerekmektedir. Bu tür bağlamlar ise güncel olarak da Suriye'nin siyasi hayatını etkilemeye devam etmektedir.

2.1.2. Yakın Dönem Suriye Tarihi

Yakın dönem Suriye tarihi adıyla ifade edilen bu bölüm; Suriye'nin Osmanlıdan hangi süreçlerle ayrıldığını, Fransız mandası dönemini ve bağımsız Suriye Devleti ve bu kurulan yeni devletin geçirmiş olduğu buhranlı dönemleri anlatmakta ve günümüz

Suriye'sinin, nasıl şekillendiğine ve hali hazırdaki sorunların tarihsel kökenlerine açıklık getirmeye çalışmaktadır.

2.1.2.1. Osmanlı'dan Kopuş

I. Dünya Savaşı'nın patlak verdiği 1914 yılından 1922'de, Suriye'nin Fransız mandasına terk edildiği yıllar arasında geçen yaklaşık sekiz yıllık süreçte, bölgede önemli tarihi gelişmeler yaşanmıştır (Arı 2007: 109). Bu gelişmelerden biri, Osmanlı'dan kopuşu hızlandıracak olan, Osmanlının bazı atanmış kişilerinin, yanlış uygulamalarıdır (Erdemol 2013: 21). Zaten Avrupa'da eğitim görmüş Arap aydınlarının, Osmanlı'dan talep ettikleri birtakım reformlar mevcutken, Osmanlı idarecilerinin bu milliyetçi taleplere karşı sert tutumu, tam tersi bir etki ile Arap milliyetçiliğinin yaygınlaşmasıyla neticelenmiş, bu süreçte birtakım gizli örgütler de kurulmuştur. Bunlardan en meşhurları ise, El-Ahd ve El- Fatat ki, bu örgüte Mekke Şerifi Hüseyin'in oğlu Faysal'ın üye olması (Arı 2007:110) da 1916 yılında Şerif Hüseyin'in Osmanlı'nın yeni yönetimine başkaldırarak kendini 'Arapların kralı' ilan ettiği (Hitti 1959: 240) düşünüldüğünde bu oluşumların önemi daha iyi anlaşılacaktır. Görüldüğü üzere, bölgedeki özgüllüklere saygı gösteren bir Osmanlı başarılı olurken, tek-tipleştirici hamleler hemen aksi ile karşılık bulmuştur. Bu bağlamdan da bölgede geliştirilecek bir demokrasi modelinin mutlaka toplum içerisindeki bu özgüllükleri dikkate alması gerekmektedir.

Gerçek anlamda Osmanlı'dan esaslı kopuş ise, İngiliz komutan Allenby'nin öncülüğünde Arapların Osmanlı'ya Savaş açması ile gerçekleşmiştir (Erdemol 2013: 21). Arapların ayaklanması da Mekke Şerif'inin oğlu Faysal ile 1916 yılında Mekke'de başlamış, 1918 yılında Osmanlı'nın Suriye'yi terk etmesi ile sonuçlanmıştır (Arı 2007: 110). Bu süreçte İngiliz güçleri Faysal'ı Şam'a kadar desteklemiş ve Suriye'de yönetimi ele geçirmesi için önünü açmışlardır. Aslında bu girişimler, I. Dünya Savaşı sırasında İngiltere'nin Almanya'ya karşı yaptığı hamlelerdir. Bu çerçeveden denilebilir ki, modern Suriye'nin kuruluş süreci İngiltere'nin Almanlar'a karşı yaptığı politikalarının bir neticesi olarak gelişmiştir (Pipes 1990: 22-23). Suriye tarihine bakıldığında, Habermas'ın dikkat çektiği zamansal ve uzamsal bağlamın etkisi önemli oranda

görülmektedir. Dolayısıyla Suriye'nin geçmişi ve bugünü analiz edilirken, mutlaka küresel ve bölgesel güçleri ve bunların stratejilerini dikkate almak gerekmektedir.

Osmanlı Meclisi, 28 Ocak 1920'de aldığı kararla, Arap vilayetlerine self-determinasyon¹⁸ hakkı tanımıştır (Küçüköğlu ve Fırat 2008: 202). Bunun üzerine 07 Mart 1920'de toplanan Suriye Kongresi, Mekke Şerifinin oğlu Faysal'ı, Suriye Kralı I. Faysal olarak ilan etmiş (Erdemol 2013: 21), Suriye Ulusal Meclisi ise, Suriye'yi kurduklarını duyurmuştur -Suriye'den kasıt ise, Filistin ve Ürdün'ü de kapsayan bir bölgedir- (Küçüköğlu ve Fırat 2008: 202). Bu süreç ise yaklaşık dört ay süren, neredeyse başlamadan bitmiş bir bağımsızlık ilanı olmuştur. Zira bu durumdan rahatsız olan Fransa, 24 Temmuz 1920'de Şam'ı ele geçirmiştir (Erdemol 2013: 21). Aslında bu durumla, artık bağımsız bir Arap devleti fikrinin sonuç vermeyeceğini belirginleştirmiştir. Son tahlilde, Faysal kendisini destekleyen güçler tarafından bu konuda yalnız bırakılmıştır ve Arap milliyetçileri ile Faysal'ın bağımsızlık hayalleri¹⁹ o dönem için son bulmuştur (Arı 2007: 110). Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ortaya çıkan milliyetçilik akımları Suriye'yi de etkilemiştir. Dini ve mezhep bağlamlarının yanı sıra etnik kimliklerin siyasal hareketleri etkilediği bir döneme girilmiştir. Arap milliyetçiliğinin Suriye siyasi tarihinin en önemli temel dinamiklerinden birisi olduğu bir kez daha burada Kral I. Faysal'ın Büyük Suriye ideali ile kendisini göstermiştir. Aynı zamanda modern Suriye tarihinde de Arap milliyetçiliği zaman zaman önemli dönüm noktalarının ateşleyicisi olmuştur. Dahası Arap milliyetçiliği, Baas rejiminin temel sacayaklarından biri olarak da ayrıca dikkat çekmektedir²⁰.

Osmanlı hâkimiyetinin bölgede son bulması 400 yıldır alışlagelen siyasi, toplumsal ve dini düzenin de sonu anlamına gelmektedir (Cleveland 2008: 188-189). Bütün bu siyasi, tarihi ve sosyal süreçler, Büyük Suriye bölgesinin Osmanlı Devleti'nden kopuşunu hazırlamıştır. I. Dünya Savaşı'nın ardından, modern dünyanın

¹⁸ Milletlerin kendi mukadderatını kendilerinin tayin etme hakkı şeklinde kısaca tanımlanabilir (Pazarıcı 2013: 141).

¹⁹ Faysal'ın hayalleri 1915 yılının Ekim ayında, yüksek komiser Henry McMahon'ın İngiltere adına Araplara bağımsızlık vadetmiş ve Arapların lideri olarak da Mekke Şerifini kabul ettiklerini belirtmiş (Hitti 1959: 240) olması ile bağlantılıdır.

²⁰ İlerleyen bölümlerde açıklanacaktır.

yeni yüzünde, bu bölgede yaşayan halkları, kadim tarihlerinden miras çatışmalarla dolu yeni bir süreç beklemektedir.

2.1.2.2. Fransız Manda Dönemi

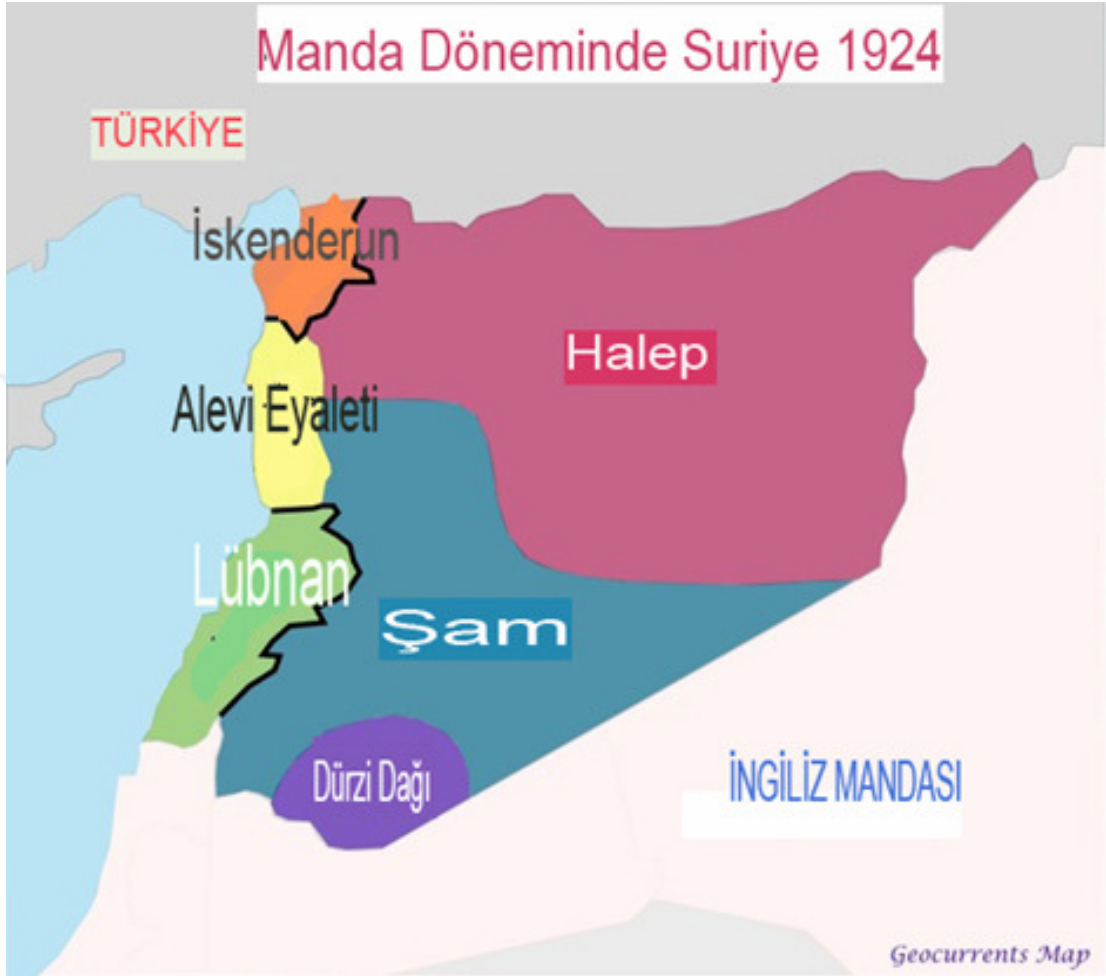
Ortadoğu'dan Osmanlının çekilmesiyle Batılı güçler bölgenin hâkimi haline gelmişlerdir. Artık bölge büyük oranda İngiliz ve Fransızların elindedir (Lewis 2015: 429) ve I. Dünya Savaşı'ndan sonra sınırları çizilmiş bulunan pek çok yeni devlet, bu devletlerin vesayeti altında kurulmuş egemen olmayan devletlerdir (Mansfield 2012: 269). 1922 yılı Temmuz'unda manda yönetimleri, Milletler Cemiyeti Meclisi tarafından resmen onaylanmış ve Eylül 1923' de aktif duruma geçmiştir (Mansfield 2012: 268). Zaten Kral Faysal'ın yenilgisi ile fiili olarak Fransız hâkimiyetine giren Suriye, derhal Fransa tarafından öncelikle iki bölgeye ayrılmış; bir bölümüne Lübnan²¹ adı verilirken, diğer bölümünün adı ise Suriye olarak devam etmiştir (Lewis 1993: 192). Fransızlar bu bölünmeyi yaparken Lübnan Dağı olarak bilinen Mutasarrıflığa, Suriye'ye dâhil olan Akdeniz kıyısındaki Trablus, Sayda, Sur, Beyrut ve verimli Bekaa Vadisi'ni de katmak suretiyle, yeni bir Lübnan inşa etmişlerdir (Cleveland 2008: 245). Fransa, daha kolay kontrol edebilmek amacıyla, bölgeyi toplamda altı küçük kısma, Lübnan hariç beş bölgeye ayırmıştır. Bu ayırımın dikkat çeken bir özelliği, toplumdaki dini irtibatlar göz önüne alınarak yapılmış olunmasıdır. 1923 yılına kadar; Lübnan, Şam Devleti, Halep yönetimi, Lazkiye Otonom Bölgesi, Özerk Dürzi Dağı ve İskenderun Özerk Yönetimi şeklinde altı yeni ünite ortaya çıkmıştır²².

Bu bölümleme açıkça, dini ve etnik farklılıkları istismar etme girişimi olarak da değerlendirilebilecek bir özellik taşımaktadır (Pipes 1990: 29). Zaten Fransızlar azınlık bölgelerini Sünni Arapların yoğun yaşadığı Halep ve Şam bölgelerinden ayırma amaçlarını açıklamışlardır. Fransızların etnik ve mezhepsel ayrılıkları körükleyerek yürüttüğü bu bölücü siyasete rağmen, (Mercan 2012: 52) bağımsız bir Suriye kurulabilmiştir. Her ne kadar bağımsız Suriye kurulsun da bu mezhepsel bağamların

²¹ Osmanlı döneminde de bu bölgenin Mutasarrıflık olarak ayrı bir yönetim birimi oluşturduğuna daha önce değinilmiştir.

²² Bakınız harita 2.2:

siyasetteki yansımaları daha sonraki dönemlerde de devam etmiş ve iç savaş sürecinde de kendini devam ettirmeyi sürdürmektedir.

Harita 2.2: Fransız mandası döneminde Suriye

(Lewis M. W., 2011, <http://www.geocurrents.info/geopolitics/greater-syria-and-the-challenge-to-syrian-nationalism>, 18 Kasım 2016'da erişildi). Kaynağından düzenlenmiştir.

Fransa, Suriye üzerinde stratejik, ekonomik ve dini bir takım çıkarlardan müteşekkil hedeflerinden (Cleveland 2008: 243) dolayı, manda yönetimleri sürecinde Suriye'nin sosyal, ekonomik ve kültürel yaşamı ile ilgili kendi sömürge düzeni için gerekli pek çok düzenleme yapmıştır. Ülkenin ekonomik yapısını ve geleneksel ticaret şeklini ortadan kaldırarak, ülkedeki farklılıkları kendi menfaatleri için kullanmışlardır. Bunu yapmak suretiyle kendi hâkimiyetlerini sağlamlaştırmayı amaçlamışlardır (Gürsun 2010: 39). Bugünün Suriye'si, Fransa'nın mirası olarak şekillenmiştir ve çoğu sorunun temelleri de bu sömürgeci düzende atılmıştır.

Fransa, Kral Faysal'ı bertaraf ettikten sonra, Suriye ve Lübnan'da büyük bir askeri birlik bulundurarak²³ ve karmaşık, hiyerarşik sivil bir Fransız idareciler sistemiyle denetimi sağlamaya çalışmıştır. Fransa'nın bu yönetimi, yerel yöneticilere hiçbir alan bırakmayan merkezîyetçi bir sistem özelliği taşımaktadır (Cleveland 2008: 242). Basını denetim altına almış ve milliyetçi hareketleri bastırmıştır. Marunî Hristiyan toplumunu, Müslüman Arap nüfusa karşı güçlendirerek, destekleme politikasına dayalı bir yönetim izlemiştir (Mansfield 2012: 289). Gerçekte Manda şartları, üç yıl içerisinde bir anayasa gerektirmektedir (Mansfield 2012: 289). Ancak Fransa, ülkenin demokratikleşmesini sağlamak yerine, bölgesel ve aşiretsel farklılıkları körüklemiştir (Gürsun 2010: 38). Zaten Fransa, bu şekilde parçalı siyasi bir yapı oluşturmak suretiyle, Suriye milli kimliğinin gelişmesini geciktirmeyi tasarlamıştır (Cleveland 2008: 245). Daha önceki bölümlerde anlatıldığı üzere, zaten tarihi olarak kendi kimliklerini koruma niyetinde ve alışkanlığında olan farklı gruplar böylece daha bir ayrılmış olarak bunu gerçekleştirmişlerdir. Bunun bir yansıması olarak da milli bir kimlik oluşumu modern Suriye'de zayıf kalmıştır.

Bir başka dikkat çeken olgu, Sünni Müslümanların askeri kademelerde yer almaktan kaçınmış olmaları ve çocuklarını askeri okullara göndermemeleridir. Oysa yükselmenin yolunun bu okullardan geçtiğini düşünen azınlıklar, askeri kademelerde bulunmaya önem vermişlerdir. Dolayısıyla azınlıkların oluşturduğu Lejyon Subaylarının Suriye'nin siyasi hayatında uzun vadede önemli etkileri olmuştur (Cleveland 2008: 248). Fransızlar Suriye'ye yerleştikleri ilk yıllardan beri Suriyeli asker yetiştirmeye önem vermişler, 1920 yılında Fransız eğitimcilerin bulunduğu askeri bir okul kurmuş ve Fransız Lejyonuna Suriyeli subaylar yetiştirmişlerdir (Cleveland 2008: 248). Bu askerlerin alımında, Fransa'nın Arap milliyetçiliğine yönelik olan nefretinin bir sonucu olarak, azınlık gruplarına önem verilmiş ve askeri olarak Hristiyanlardan, Kürtlerden ve diğer azınlıklardan oluşmuş askeri birimler istihdam edilmiştir. Bu durumdan özellikle çok küçük bir azınlık olan Dürzi ve Alevileri önemli derecede etkilenmiştir (Hourani 1947: 86). Sonuç olarak; Sünni tüccarların çocuklarını askeriye göndermek istememeleri, Fransızların azınlıklara öncelik vermesi ve azınlık üyelerinin askeriye yükselmek için bir yol olarak görmeleri gibi nedenlerle orduda

²³15 bin mevcutlu Armée du Levant garnizonu (Cleveland 2008: 245).

hâkim hale gelen Alevi azınlık, ilerleyen bölümlerde görüleceği üzere, son dönem Suriye'sinde Alevilerin hâkimiyeti ile kendini gösterecektir.

Her ne kadar Fransız mandası uzun yıllar kalacak olsa da, bu süreç içerisinde yerli halkın çeşitli bağımsızlık girişimleri de olmuştur. Örneğin; 1925 yılında Cebel-i Dürzi denilen bölgede yerel bir takım sıkıntılardan kaynaklı çıkan bir ayaklanma²⁴ neticesi, Dürziler ve Şamlı milliyetçiler bir ittifak başlatmışlardır. Aralıklarla devam eden Dürzi ayaklanmaları neticesinde (Mansfield 2012: 290), önemli miktarda insan ve para kaybına uğrayan Fransa, büyük bir bedel ödemesine rağmen Suriye'den vazgeçmemiş, sadece bölgeyle ilgili planlarını değiştirmiştir (Cleveland 2008: 249). Dolayısıyla sadece 1928 yılında “Kurucu Meclis” seçimlerinin yapılmasına müsaade etmiştir (Mansfield 2012: 290). Bu süreçte Fransız manda yönetimi ile milliyetçiler arasında anlaşma sağlanamamış, 1928'de anayasa hazırlığı girişimi başarısızlıkla sonuçlanmıştır (Hitti 1959: 243).

Suriyeliler her ne kadar bağımsızlık anlamında bir mesafe kat etmeseler bile farklı kesimlerin Suriye'nin bağımsızlığı için bu şekilde mücadele etmiş olması Suriye tarihi açısından önemli bir noktayı işaret etmektedir. Daha sonraki dönemde de ciddi bir direniş olmayacaktır. Yıllarca süren baskıcı yönetimden sonra, Fransızlar 1936 yılında Suriyelilere politik hayatlarına yeniden başlayabilmeleri için müsaade etmiştir (Milliyetçi bloktan önemli bir parti olan El-Kutla El-Wataniya siyasi faaliyetlerine başlamıştır.) (Pipes 1990: 54). Bunun nedeni ise, 1936 yılına gelindiğinde Fransa'daki hükümet değişikliğidir. Yeni iktidara gelen Leon Blum'ın Halk Cephesi koalisyonu, Suriyeliler için yeni bir fırsat getirmiş; Suriyeli liderlerle masaya oturan hükümet, Suriye'yi koruma yetkisi Fransa'da kalmak şartıyla, Suriye'ye bağımsızlığını vermiştir. Ancak 1938 yılında, Blum hükümetinin dağılması ile daha Fransız parlamentosu tarafından onaylanmamış olan bu anlaşmanın geçersiz sayılmasına neden olmuştur.

²⁴ Fransız valisinin Dürzi siyasal sistemini ve toprak mülkiyeti ile ilgili düzenlerini değiştirmek istemesi sonucu Dürzi reisi Sultan Atrâş'ın başını çektiği silahlı bir grup, Fransızları Cebel-i Dürzi'den atmayı başarmıştır. Bu haber Suriye'nin şehir merkezlerinde heyecana sebebiyet vermiş, Humus ve Şam Şehirlerinin siyasal liderleri ve güneyin Dürzi aşiret liderleri de bu harekete katılınca geniş çaplı bir milli direniş hareketi doğmuştur. Fransa bu direnişe son derece sert yanıt vermiş ve 18 Ekim 1925 akşamından başlayarak iki gün boyunca Şam'ı karadan ve havadan bombalamıştır. Buna rağmen isyan 1927 yılına kadar devam etmiş ve bu süreç Suriye ve Fransa'ya önemli maddi ve manevi bedel ödetmiştir. Yaklaşık 6 bin Suriyeli ölmüş ve Şam kısmen harabeye dönmüş, binlerce insan evsiz kalmıştır (Cleveland 2008: 248).

Bunun üzerine 1939'da Fransız yüksek komiseri 1930 anayasasını askıya alarak, Suriye parlamentosunu dağıtmış ve tekrar Alevi ve Dürzilerin özerkliğini tanımıştır. Suriye, II. Dünya Savaşı arifesinde bağımsızlığını kazanmak şöyle dursun, tekrar bölünmüş bir hale dönüşmüştür (Arı 2007: 165). Görüldüğü üzere Suriye'nin kaderini belirleyen yine Batı ülkeleridir ve yine azınlıkları bir koz olarak kullanmışlardır.

İngiltere'nin bir bahane ile 1940 yılında Suriye'yi de işgal etmesi sonucu, Suriye'nin bağımsızlığı için İngiltere ve Fransa derhal anlaşmışlardır (Arı 2007: 168-169). Bütün bunlar gerçekleşirken, Suriye halkının bağımsızlık beklentileri yine karşılıksız kalmış, Fransa kendi stratejik kaygıları nedeniyle 1941 yılında onayladığı bağımsızlık kararını göz ardı etmiş ve İngiltere'nin baskısı sonucu anayasa tekrar yürürlüğe konularak 1943 yılında seçim yapılmasına karar verilmiştir. Bu seçimler sonrasında Fransız karşıtı ve bağımsızlık yanlısı 'Ulusal Blok' iktidara geçmiştir (Cleveland 2008: 255) ve Şükrü El-Kuvvetli cumhurbaşkanı olmuştur (Hitti 1959: 248).

Gerçekte ise 1941 yılında kâğıt üzerinde bağımsızlığını kazanmış olan Suriye'nin, bağımsız olabilmesi için 1946 yılını beklemesi gerekmiştir (Arı 2007: 170). Çünkü Fransız gücü de teknik olarak, 1946 yılına kadar Suriye'de kalmaya devam etmiştir (Hourani 1947: 61). Bu dönemde aynı zamanda ileride ülkenin kaderine hâkim olacak Baas Partisi'nin felsefi temelleri bir grup entelektüel tarafından atılmaktadır. Baas Partisi ile ilgili açıklamalara ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak değinilecektir.

Suriye'nin bağımsızlığına kavuşabilmesi için yaklaşık 28 yıl süren zorlu bir süreç geçmesi gerekmiştir. Bu süreçte Suriye'nin toplumsal yapısı değişmiş, manda yönetiminin dayattığı sistem içerisinde yeni dinamikler ortaya çıkmıştır. Bunlardan en dikkat çekenleri bu günü de etkileyenleri ise: Birincisi Fransız manda idaresinde yerli yöneticilerin yokluğunun²⁵ Suriyelilerin yönetim becerilerini kazanmalarına engel olmuş olması bu da daha sonrasında sürekli devam eden başarısız siyasi deneyimlerin temellerini oluşturmuştur; ikincisi azınlıkları öne çıkartarak sosyal dengeyi bozmuştur ve özellikle ülkenin en önemli kurumlardan askeriyede azınlık mensuplarına ağırlık

²⁵ Suriye'de manda döneminde üst düzey bürokratlıklar Fransızlara verilmiş, Suriyeli vali ve komiserler varsa bile, karar verme yetkileri olmamıştır. Bu yetkililerin başına ise en küçük kararları bile veto etme yetkisi olan Fransız bir danışman konulmuştur (Cleveland 2008: 247-248).

vererek onların ileride etkili siyasi aktörler haline gelmelerine zemin hazırlamıştır; üçüncüsü baskıcı sömürgeci yönetim anlayışı ile siyasi ortamda hür düşüncenin gelişmesini engellemiştir. Bütün bunlar neticesinde de bağımsızlık sonrası dönem yine Suriye toplumu için hiç kolay olmayan çalkantılı dönemler olacak ve Baas rejimi gibi bir otoriter rejime geçmelerini de kolaylaştıracaktır.

2.1.3. Bağımsız Suriye

Nisan 1946 yılında bağımsızlığını kazanan Suriye'nin siyasi tarihi, tarafların birbirlerine üstün gelmelerinin mümkün olamadığı, devam edegelen devlet gücünü ele geçirme mücadeleleri ile örülüdür (Mercan 2012: 11). 1946 yılında Suriye bağımsızlığını kazanmıştır kazanmasına da, ancak yukarıda değinildiği üzere, Fransız Mandası altında hiçbir siyasal yük altına girmemiş acemi kadrolar, manda yönetiminden kalma bölgesel ve dini ayrılıkların derinleştiği bir ortamda, ülkeyi yönetmeye çalışmışlardır. Bütün bu zorlukların yanı sıra bir de, 1948 yılında İsrail²⁶ ile savaşa girilmiş, girilen bu savaşta ise başarısız olunmuştur (Cleveland 2008: 360).

²⁶Dünyanın farklı yerlerindeki Yahudilerin Filistin'e dönerek bağımsız bir devlet kurma idealleri anlamına gelen Siyonist hareket, 1897 yılında Theodor Herzl adındaki Yahudi bir gazetecinin önderliğinde yapılan bir toplantıda gün yüzüne çıkmıştır. I. Dünya Savaşı yıllarında, bu hareketin önderlerinden Chaim Weizmann'ın etkin çalışmaları İngiliz politikalarını da etkilemiş ve İngilizler 1917 yılında yayımladıkları Balfour Deklarasyonu ile Filistin'de Yahudilere 'ulusal bir yurt' sözü vermişlerdir. Bu süreçten sonra Yahudiler, Filistinlilerden satın aldıkları topraklara göç ederek yerleşmeye başlamışlardır. Hitler'in Almanya'da iktidara gelmesi ile Almanya'dan Filistin'e yoğun bir şekilde Yahudi göçü yaşanmış böylece bölgedeki Yahudi sayısı 1928 yılında 150.000 iken 1937'de 400.000 e kadar ulaşmıştır (Sander 2013b: 297). Aynı şekilde 1930 yılında 4000 olan göçmen sayısı, 1935 yılına gelindiğinde 62.000'e yükselerek hızlı bir artış göstermiştir. Bu denli hızlı Yahudi göçü, yerli Arap halkta endişelere neden olmuş ve 1936-1939 yılları arasında Arap isyanları baş göstermiştir (Mansfield 2012: 297-298). Bir Yahudi devleti kurulduğunun ilan olunacağı 1947 yılına yaklaşıırken, Filistin'de 570.000 Yahudi ve 1.2 milyon Arap bulunmaktadır. İngiltere bu tarihte manda yönetimine son vereceğini ilan etmiş ve bu süreçte Birleşmiş Milletler (BM) Özel Komisyonu Filistin'de iki ayrı devlet kurulmasını ve Kudüs'ün BM denetimi altına alınmasını önermişse de Arapların şiddetli tepkisiyle karşılaşmıştır. Bu tarihten sonra ise Ortadoğu'da pek çok soruna kaynaklık etmiş olan Filistin sorunu baş gösterecektir. 1948 Nisanında aşırı Yahudi gruplarının Arap köylerine saldırması ile pek çok Filistinli kaçarak diğer Arap devletlerine sığınmak zorunda kalmışlardır. Bu olay Filistin sorununa diğer Arap devletlerinin ilgisini arttırmıştır. 1948 yılında İngiliz Manda yönetimi son bulur bulmaz burada bir Yahudi devleti kurulduğu ilan edilmiş ve derhal Amerika Birleşik Devletleri(ABD) ve Sovyetler Birliği tarafından tanınmıştır. -İngiliz mandası ilk kurulduğunda İngilizler, Yahudilere Balfour Deklarasyonu ile verdikleri sözü destekler nitelikte, Filistin'e Yahudi göçünü kolaylaştırıcı ve Yahudilerin kendilerini yönetebilecekleri kurumları kermalarına müsaade eden bir sistem kurmuşlardır (Ari 2007: 204)- . Yahudi Devleti'nin ilanından hemen sonra ise, bu durumdan rahatsız olan Arap devletlerine ait uçaklar derhal saldırıya geçmiş ve ertesi gün ise orduları ile saldırmışlardır. Aylarca süren savaş neticesinde İsrail, Negev Çölünün tamamını ve Galilee bölgesini de ele geçirerek topraklarını genişletmiştir (Sander 1918-1994, 2013b: 298-300). Böylece Yahudiler BM'nin kendilerine bıraktığı yaklaşık 3600 kilometrekarelik alanı 4900 kilometrekareye çıkartarak Filistin'in

Hiç şüphesiz Fransız manda yönetimi sürecinde Aleviler ile Marunî ve Dürzi gibi diğer azınlık grupları Suriye’de durumlarını ilerletmişlerdir. 1946’da bağımsızlık kazanıldığında, Aleviler askeri olarak çok önemli pozisyonlarda bulunmaktaydılar (Lesch 2012: 3). Bağımsızlık sonrası ise bu askerler, yeni Suriye’nin ordusunun çekirdeğini teşkil etmişlerdir ki, ordu pek çok üçüncü dünya ülkesinde olduğu gibi burada da, modernleşme ideolojisinin öncüsü konumunda olmuştur. Ayrıca ordu milliyetçi kesim için ülkeyi eski koloniyel kalınlardan kurtarma ideali anlamında bir cazibe merkezi haline gelmiş ve bazı genç subayların politik partilerle ilişkileri olmuştur. Bu durum neticesinde sivil siyasi çatışmalar orduya da sıçramış ve çeşitli hizipleşmeler meydana gelmiştir (Gürsun 2010: 39).

Siyasallaşmış Suriye ordusu, ülkeyi yönetmekte zaten başarı gösterememiş ve savaş sürecinde iyice yıpranmış olan hükümete karşı harekete geçmiştir. ‘Yurtsever Subaylar’ denilen bir grup asker, sivil rejimi başarısızlıklarından dolayı suçlamış (Cleveland 2008: 360) ve bunlar üzerine 30 Mart 1949 yılında Albay Hüsnü el-Zaim liderliğinde gerçekleştirilen ilk askeri bir darbenin ardından (Hitti 1959: 252). 14 Ağustos’ta Albay Sami El-Hinnawi liderliğinde başka bir askeri grup tarafından, ülkeyi bir diktatörden kurtarma iddiasıyla yönetimi ele geçirmiştir. Hinnawi’nin yönetimi Zaim’den daha da kısa sürmüş, Irak ve İngiltere ile müttefik olduğu gerekçesiyle 19 Aralık 1949’da Albay Edip Çiçekli tarafından yapılan bir darbe ile görevinden alınmıştır (Hitti 1959: 252-253). Çiçekli ise 1954 senesine kadar görevinde kalmayı başarmıştır (Cleveland 2008: 360). Görüldüğü üzere darbeler dönemi denilen bu süreç antagonistik çatışmaların ve hegemonik mücadelelerin ülke içerisinde en yoğun yaşandığı süreçlerden bir olmuştur.

Suriye’de iç çatışmalarla ve hizipleşmelerle dolu bir ordu nedeniyle, sadece 1949 yılında üç adet askeri darbe gerçekleşmiştir. Askeri müdahalelerin sık yaşandığı bu ortam ise, ülkeyi aşırı istikrarsız bir sürece itmiştir (Cleveland 2008: 360). Açıkçası, Suriye ordusunda sayıca fazla olan azınlık mensupları, siyasi ve stratejik açıdan önemli

%80’ine sahip olmuşlardır (Arı 2007: 235). Ayrıca bu savaş sonunda o zamanlar BM’nin tahminlerine göre 726.000 Filistinli Arap evsiz kalmış ve diğer Arap devletlerinde sığınmışlardır. Bu savaş İsrail ve komşu Arap ülkeleri arasında zaman zaman gerçekleşecek olan bir dizi savaşın ilki olan 1948-1949 savaşıdır (Lewis 1993: 456-457).

askerî görevlerde olmalarına rağmen, Baas Partisi'nin iktidara gelmesinden önceki dönemlerde, siyaseten, genellikle Sünni subaylar aktif durumdadır ve bu çerçeveden de, Suriye'de gerçekleştirilen ilk üç darbenin liderlerinin Sünni olması rastlantı değildir (Dam 2000: 59). Bu süreçte Sünni subaylar arasında meydana gelen bu mücadelelerden anlaşılmaktadır ki mücadelelerin temelinde mezhepsel bağlamlar değil güç mücadeleleri yatmaktadır.

Suriye 1954 yılında anayasal parlamenter sisteme geri dönmüştür. Ancak 1958 yılında Mısır ile birleşme sürecine girilinceye kadar, askerlerin müdahalesi ve dolayısıyla istikrarsızlık devam etmiştir. Suriye siyasal sistemi o kadar parçalı bir hale gelmiştir ki; hükümetin iş görmesi mümkün olamayacak duruma gelinmiştir (Cleveland 2008: 361). Görüldüğü üzere Suriye'nin o dönem siyasi hayatı Laclau ve Mouffe'nin tarif ettiği antagonistik bir mücadele alanına dönüşmüş ve güçlü olanlar kendi hegemonyalarını diğer tarafı eklemlemek için kullanmışlardır. Ancak bu antagonizmaların agonizmaya dönüşebileceği bir siyasal zemin bulunmamaktadır. Ülkenin siyasileri ve askerler, bu karmaşık ve farklı özgüllüklerin mücadele alanına dönüşmüş ve bu sıkıntılı sürece kendi siyasal sistemleri içerisinde çözüm üretmeye çalışmak yerine –herhalde yönetime ait tecrübesizliklerinden olsa gerek-, daha bir karmaşaya neden olacak Mısır veya Irak'tan hangisinin daha iyi müttefik olabileceği konusunda yorumlara girişmişlerdir (Cleveland 2008: 361-362). Bu ittifak arayışlarının bir nedeni de bölgenin soğuk savaş döneminde Suriye Cumhuriyeti, ABD ve Sovyet Sosyalist Devletler Birliği (SSCB)'nin rekabet alanı haline gelmiş olmasıdır²⁷ (Goldschmidt ve Davidson 2011: 416-417).

Suriye bağımsızlığını kazanmıştır kazanmasına ancak, kırsal ağırlıklı yapısı, zayıf ekonomisi ve bağımsızlığından itibaren süregiden askeri darbeler gibi zorluklar Pan-Arabizm idealinin güçlü bir kabul bulmasına ortam hazırlamıştır (South 2011: 30). Zaten bağımsızlığın ardından Suriye, Arap Milliyetçiliğinin doğduğu topraklar olması

²⁷1950'ler sonrası SSCB ile yakınlaşmaya başlayan Suriye'nin bu yakınlaşması, SSCB tarafından silahlandırılmasına varacak hale gelmiştir. Bu durumundan rahatsız olan ABD, 'Eisenhower Doktrini'ni gündeme getirmiş, bu gelişmeler neticesinde de Suriye, ABD müttefiki Türkiye ile çatışmaya varabilecek gergin ilişkiler yaşamıştır (Arı 2007). Tam da bu ortamda Baasçı liderlerin, ülkeyi tamamen kontrollerine almalarının mümkün olmadığını görmeleri üzerine, kargaşa ortamının komünistleri iktidara getireceğinden endişe ederek, birleşme için Nasır'a yanaşmaları, birleşmenin gerçekleşmesinde etkili olmuştur (Cleveland 2008: 362).

hasebiyle, özellikle Arap ülkeleri ile iyi ilişkiler kurmayı hedeflemiş ve onlarla ittifaklar kurma arayışlarına girmiştir. Özellikle bağımsızlık süreci ile birlikte Suriye'nin en önemli siyaseti, Büyük Suriye'yi kurmak ve bu bağlamda da, Arap milliyetçiliğini çimento olarak kullanmak olmuştur (Dam 2000: 6). Tam da bu süreçte Mısır'da Nasır ve O'nu rejimi, dikkat çekmektedir ve bütün Arap ülkelerinde olduğu gibi Suriye'de de, popülaritesi artan bir liderdir (Teittelbaum 2004: 151). Bütün bu etkenlerin bir neticesi olarak, Pan-Arabizm idealinde, Mısır ile birleşme kararı alınmış ve 1958 yılında Birleşik Arap Cumhuriyeti (BAC) adı altında yeni bir devlet kurulmuştur (South 2011: 30).

Gerek Mısır'ın nüfusunun fazlalığı, gerek askeri baskılar, gerekse Nasır'ın kişiliği ve diğer başka nedenlerden kaynaklı Suriye üzerindeki dominant etkisi nedeniyle, bu birleşme çok da uzun sürmemiş, 1961 yılında yeniden bağımsız Suriye kurulmuştur (South 2011: 30). Bu ayrılış da 28 Eylül 1961 yılında bir grup subay ve muhafazakâr siyasetçi tarafından yapılan bir darbe ile gerçekleşmiştir. Her ne kadar Baas Partisi bu ayrılığı istememiş gibi gözükse de, aslında pek çok nedenden²⁸ dolayı bundan memnun olmuşlardır (Jaber 1970: 68). BAC deneyimi, Suriye'de milliyetçi ve sosyalist partileri büyük ölçüde zayıflatmıştır. Bu nedenle de ayrılık sonrası yapılan seçimlere, Halk Partisi ve Ulusal Parti büyüyerek girmiş ve Aralık 1961 seçimlerinde Halk Partisi'nden Nazım Kudsi başkanlığı kazanmıştır (Sorenson 2014: 572). Suriye, Birleşik Arap Cumhuriyeti'nden ayrıldıktan sonra, bu ayrılışın Baas Partisi üzerinde derin etkileri olmuştur ve bu etkiler Parti'nin yeniden inşa sürecinde de kendini göstermiştir (Pipes 1990: 156)

Suriye'nin Mısır ile birleşmesi son derece kısa süreli bir deneyim olmuştur olmasına ancak özellikle ülkedeki siyasi dinamiklerin yer değiştirmesi noktasında

²⁸ Nasır birleşme sonrasında Baas dâhil bütün siyasi partilerin kapatılmasını istemiş ve daha sonrasında ise hiçbir siyasi oluşumu kabul etmeyerek tek parti rejimi oluşturmuştur. Baas Partisi'nin kurucu liderleri yeni kurulan birlikte siyasi olarak aktif rol alabileceklerini ummuşlardır, ancak Nasır böyle düşünmemiştir. Nasır birleşim olur olmaz ilk iş Suriye Ordusu'nun Genelkurmay Başkanı olan Atıf Bizri'yi görevinden almış ve Suriyeli subaylarla ilk çatlak buradan başlamıştır. Nasır'a büyük destek veren Baas Partisi kendileri için önemli ölçüde özgürlük elde edeceklerini ummuşlardır. Fakat ülkenin federal yapıda değil de birleşik bir yapıda olması Nasır'ın gittikçe sertleşen yönetimine kapı aralamıştır. Baas Partisi'nin Nasır'dan desteğini çekmesi Birleşik Arap Cumhuriyeti'nin de sonunu hazırlamıştır (Jaber 1970: 57-63). Ayrılığın gerçekleştiği 2 Ekim 1961 yılından önce Suriyeli önemli 16 lider ki, bunların içinde Ekrem Hawrani'den Salahaddin Bitar'a önemli isimler bulunmaktadır, Nasır'ı ve O'nun uygulamalarını kınayan bir manifesto deklare etmişlerdir (Seale 1989: 68).

ülkenin kaderinde çok önemli bir rol oynamıştır. Bilhassa Baas Partisi'nin bünyesinde meydana gelen değişiklik ve sonrasında Hafız Esad'ın diktatörlüğüne varan süreç bu dönemin sonuçlarından biridir. Diğer önemli bir sonuç ise, siyasi Pan-Arabizm'in nihai olarak son bulduğunun bir göstergesidir. Artık, Arapların birliği fikri sadece bir halk özlemi olarak kalacaktır (Bozarslan 2014: 105-106). Bu dönemin sonunda Hafız Esad'ın partiyi ve yönetimi ele geçirmesi ile ölümüne kadar ki olan süreç başlayacaktır.

2.1.3.1. Hafız Esad Dönemi

Esad yukarıda anlatılan aşamalar sonucunda elde ettiği iktidar gücünü, öldüğü tarih olan 2000 senesine kadar yaklaşık 30 yıl devam ettirmiştir (South 2011: 31). Hafız Esad'ın iktidarı Suriye'nin siyasi tarihi açısından önemli bir dönüm noktasıdır. O kurduğu sistem ile Suriye'nin kaderine 30 yıl değil günümüze kadar hükmeden bir lider olmuştur ve modern Suriye'deki siyasi ve sosyal düzeni inşa etmiştir (Gürson 2010: 67). Hafız Esad'ın iktidara geldiği 1970 yılına kadar art arda gelen askeri darbelerle son derece istikrarsız ve zayıf bir ülke görünümü veren Suriye'nin, Esad'ın kurduğu güçlü liderlik ve polis devleti sayesinde, artık Ortadoğu'da en önemli aktörlerden biri haline gelmiştir (Pipes 1987). Bu anlamda da Suriye siyasi hayatının iyi okunabilmesi ve bu toplum üzerinde doğru bir analiz yapılabilmesi için Hafız Esad dönemini incelemek gerekmektedir. Ayrıca Hafız Esad dönemi, günümüz Suriye'sinin yönetsel sisteminin kurucusu olduğu için de rejimden kaynaklı sorunların kökenlerinin anlaşılması adına bilhassa önem kazanmaktadır.

Hafız Esad, 1930 yılında Suriye'nin kuzeybatısında fakir ve ücra bir bölgede doğmuştur. Bu bölge, Suriye nüfusunun yaklaşık %10'unu teşkil eden Alevi inancına mensup azınlıkların yaşadığı bir bölgedir ve toplumun geri kalanından yabancılaşmış özerk bir yapısı vardır. Esad, parasız olarak yüksek tahsil yapma imkânını bulabildiği tek yer olan askeri akademiye 1951 yılında girmiştir. Suriye'de askerlerin devlet işleriyle son derece ilgili oldukları politize olunmuş bu dönemde, zaten 16 yaşından beri üye olduğu Baas Partisi'nde aktif olarak çalışmıştır (Cleveland 2008: 441- 442). Dikkat çeken bir nokta ise Baas Partisi'nin mezhepsel bir ideolojisi olmamasına rağmen, Esad'ın, mezhepsel dayanışmaya özellikle önem vermiş olmasıdır (Seale 1989: 36-37).

Bu bağlamda 1963 de Esad ve arkadaşlarının düzenlediği darbeden sonra ülke yönetiminde Alevilerin etkinliği hissedilir şekilde artmış ve ordudan Sünni askerlerin tasfiyesi söz konusu olmuştur (Dam 2000: 63-89). Gerçekte Hafız Esad'ın en büyük destekçisi kendi üyesi olduğu Alevi kesimidir ve bu nedenle de, kendisine sadık bu kesimi en kritik devlet görevlerine yerleştirmiştir (Gürson 2010: 68). Diğer yandan Hafız Esad'ın kendi mezhebine ait kesimlerden güçlü destek alıyor olması, azınlıkların yönetimde söz sahibi olma isteklerinin bir tezahürü olarak değerlendirilebilecek bir durumdur ki bu da siyasi hayatta çoğulluğa olan ihtiyacın bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Bu süreçte çekirdek kadrodaki Esad ve Cedid arasındaki bir rekabet söz konusu olmuş ve çekişme Esad lehine sonuçlanmıştır (Özkoç 2008: 157). Esad ve Cedid çatışması esasen, Aleviler arası bir çatışmadır ve burada Esad'ın rejimine yönelik tehditler daha çok Alevi toplumu kaynaklıdır. Bu sebepten, Esad giderek, ailesine, kendi aşireti veya köyü ile o çevreden gelen, yakın ilişki içinde olduğu kişilere daha fazla güvenmeye başlamıştır. Aynı mezhepten olsun olmasın kendisine muhalif olan her kesime karşı varlığını bu şekilde devam ettirebilmiştir (Dam 2000: 122). Öte yandan çok pragmatist bir kişiliğe sahip Esad, diğer kesimlerin de desteğini almak için Pan-Arabist, sosyalist ve laik söylemleri kullanmaktan da çekinmemiştir. Zaten Esad, rejiminin temel ölçütünü mezhepsel bağlara değil, kişisel sadakate bağlamıştır ve bu nedenle, O'nun iktidar mücadelesinde kendi taraftarı olarak Sünni Müslümanlar da yerini almıştır (Özkoç 2008: 158). Partisini ve ülkenin güvenlik birimini, kendi ait olduğu azınlık grubu ve diğer Dürzi ve Hristiyan gruplarından kendi kurduğu patronaj ağı sayesinde oluşturmuştur. Bu arada, muhalefet etme ihtimali olan Sünni ailelerle de işbirliği içine girmiştir (Darwisheh 2013: 2). Politik tabanını güçlendirmek maksadıyla 1971 yılında bir "Halk Konseyi" kurmuş ve Nasırcı, sosyalist ve komünist grupları da buraya dâhil etmiştir. Ancak ülkeyi yönetme yetkisini ise Baas Partisi'ne vermiştir (Gürson 2010: 69).

Esad, Baas Partisi'nin ekonomideki baskıcı uygulamalarını gevşetmiş, ekonomide kamu sektörünün hâkimiyetini korumakla birlikte, liberal açılımlarda da bulunmuş ve özel sektör faaliyetleri konusunda sınırlandırmaları azaltarak Sünni kentli

işadamları ile ilişkileri yumuşatmayı tercih etmiştir (Cleveland 2008: 445)²⁹. Anlaşılan odur ki iktidara gelebilmek için mezhepsel bağlardan yararlanan Esad iktidarının bekasını da kendisine sadakate bağlayarak siyasetine farklı bir boyut kazandırmıştır. Kendi çıkarı için uzlaşılara gitmeyi de ihmal etmemiştir. Esad'ın burada kendi diktasını güçlü kılmak için hem mezhepsel ve ailesel bağları araçsallaştırdığı görülmektedir. Diğer yandan kendi iktidarı için diğer kesimlerle de kendince bir takım uzlaşılara varabildiği görülmektedir. Bu haliyle o ülkesine has kimlik bağlarını çıkarı için değerlendirirken bu çalışmada demokratik kurumlar içinde olması düşünülen uzlaşmayı da diktası için kullanmıştır. Böyle bir uzlaşının mümkün kılınıyor olunabilmesi ise uzlaşma aracının demokratik bir ortamda gerçekleşebileceği olasılığını da göstermektedir.

Esad Cumhurbaşkanı olduğunda öncelikli, siyasal hedef olarak muhalif sesleri susturacak otoriter bir rejim kurmayı tercih etmiştir. Bu amaca ulaşmak için, kendi rejiminin yasal zemine oturması adına 1973 yılında kabul edilen anayasayı hazırlatmıştır. Anayasal olarak halka bazı haklar veriliyor gözükse de bunlar gerçekleşmemiş ve katılımcı siyasal mekanizmaların oluşması engellenmiştir. Esad'ın Baas Partisi üzerinden kurduğu bu otoriter yapı, bu şekliyle kişi diktasına dönüşmüştür (Mercan 2012: 70-71). Dolayısıyla da Esad iktidarı bu haliyle halk nezdinde meşruiyeti sorgulanır hale gelmiştir. Oysaki Hafız Esad seçimlerle iş başına geldiği ilk dönemde istikrarsızlıktan bıkmış halk tarafından güçlü bir desteğe sahip bulunmaktadır (Haddam 2011).

1970'lerde ekonomisi tarıma dayalı olan Suriye, Hafız Esad başa geçince ekonomik bir patlama yaşamıştır. Bu durumun sebeplerinden biri de, Arap ülkelerinden alınan mali yardımlar ve az da olsa kendine ait petrol gelirleridir (Cleveland 2008: 445). Ancak ülkede idari görevlere gelmek liyakat ile değil de, Baas Partisi'ne sadakat esasına bağlı olduğu için, zamanla verimsizlik ve yolsuzluk artmıştır. Yine bu özellikler Esad'ın kurduğu yönetimin meşruiyetini zedelemiştir, çünkü demokrasilerde olması gereken eşitlik ilkesi ciddi şekilde zedelenmiş olmaktadır. Esad kendisi mütevazı bir hayat yaşasa da, çevresindeki üst düzey yöneticilerin lüks yaşantısı ve rüşvet gibi konular

²⁹ Hafız Esad'ın çabaları, eski nüfuzlarını kaybeden bu kesimlerin İslamcı muhalefetin yanında yer almalarına engel olamamıştır (Taştekin 2015: 31).

gündeme gelmiştir. Eğitimde yetersizlikler ve merkezi planlamadan kaynaklı sorunlar çoğalmıştır. Bir taraftan yenilikçi reformlar yapılırken, diğer yandan siyasal katılık ve entelektüel itaat zorunluluğu çelişkisi ortaya çıkmış ve Suriye’de değişim devlet kontrolünde ve baskıcı bir yapıda gerçekleştirilmeye çalışılmıştır (Cleveland 2008: 446-447). Özellikle siyasal itaat beklentisi de Baas rejiminin özgürlüğü kısıtlayıcı bir özelliği olarak meşruiyetini zedeleyen unsurlardan biri olarak dikkat çekmektedir.

Esad’ın, kırsal ve azınlık gruplarına hizmet götüren yönetim çizgisi ve yeni oluşturduğu seçkin kesimin barlığı beraberinde muhalif bir kesimi de getirmiştir. Dahası ortaya çıkan yolsuzluklar ile de Esad yoğun kentli bir muhalefete maruz kalmaya başlamıştır. Zaten hükümetin ideolojisine karşıt olan Müslüman Kardeşler (İhvan), rejimin oryantalizmi, adam kayırmacılığı ve yolsuzluklarından şikâyetçi olan halkı da çevresinde toplamayı başarmıştır. Bu muhalefet giderek artan şiddet olayları ve protestolarla kendini göstermiştir (Cleveland 2008: 450-451). Zira ülkede muhalefet etme imkânı bulunmamaktadır. 1982 yılında gerçekleşen Hama isyanını rejimin acımasızca kanlı bir şekilde durdurması³⁰, halkın tamamen pasifleşmesine neden olmuştur (Cleveland 2008: 450-451).

Muhalefeti acımasızca durdurmayı başaran kişi ise Hafız Esad’ın kardeşi Rıfat Esad tır ve zamanla bu kişi, abisi Hafız Esad’ın karşısına rakip olarak çıkacaktır. Hafız Esad, Kasım 1983’de ağır bir rahatsızlık geçirmiş, bu süreçte tek adam iktidarı olan Suriye’de ülkeyi kimin yöneteceği sorusu önemli bir sorun olarak ortaya çıkmıştır. Esad’ın ülkeyi yönetmesi için belirlediği komite içerisinde ülkenin ikinci önemli ismi olan Rıfat bulunmamaktadır. Seale kitabında bu süreci ‘Kardeşler Savaşı’ başlığı ile anlatmıştır. Görünen odur ki, Esad karakter olarak uyuşmadığı kardeşini halefi olarak da görmek istememiştir. Bunun üzerine Rıfat Esad abisine muhalefet yapmaya başlamış ve ülkeyi yöneten kabinede bulunmayan Alevi üst düzey askerleri yanında toplamayı başardıysa da kısa bir süre sonra, Rıfat’ın etrafında toplanan Alevi generaller sağlık durumu düzelmiş olan Hafız Esad’a sadakatlerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Rıfat’ın darbe girişimine varan çabaları ile iki kardeşin mücadelesi 5-20 Ocak 1985 tarihlerinde Şam’da toplanan, Baas Partisi’nin Sekizinci Bölgesel Kongresi’nde,

³⁰ İlerleyen bölümlerde Hama katliamına değinilecektir.

Rıfat'ın yalnız bırakılması ile son bulmuştur. Rıfat çok geçmeden Avrupa'ya gitmiştir/kaçmıştır (Seale 1989: 421-440). Suriye'de iktidar için yapılan antagonistik mücadeleler sadece mezhepsel bağlarla kalmamış bizzat en güçlü kişi olan Hafız Esad'a karşı kardeşi tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu anlamda da Suriye siyasal hayatını sadece mezhepler arası bir mücadele olarak görmek çok yanlış ve eksik bir değerlendirme olacaktır. Bu mücadeleleri güç için verilen hegemonik mücadeleler olarak değerlendirmek ise daha doğru bir yaklaşımdır.

Suriye uzmanı DAM da muhalif hareketlerin sebebinin yönetici kesimin mezhebine olan tepkiden çok, yolsuzluk, ekonomik sıkıntılar, demokrasiyle uyuşmayan baskıcı yöntemler, parti içi disiplinsizlik ve bundan kaynaklı toplumda oluşan hoşnutsuzluk ve sosyo-ekonomik sorunların, mezhep kanalları yoluyla gündeme getirilerek, yönlendirilebiliyor olması olduğunu iddia etmektedir (Dam 2000: 165). Buradan ortaya çıkmaktadır ki demokratik sistem içerisinde muhalefet imkânı bulamayan toplum bu sorunları başka sosyal kanallar yoluyla ifade etmektedir ki bu durum da demokratik araçlara olan ihtiyacın bir göstergesidir. Diğer yandan Batı tipi ferdiyetçilik anlayışının gelişmemiş olduğu Suriye gibi ülkelerde mezhepsel ve dini, bağların bitmesi düşünülemeyeceğine göre bu bağların birer sivil toplum örgütü şeklinde işleyecek hale getirilerek radikal demokrasi kuramları içerisinde bir yol bulunabileceği gibi oydaşmacı model içerisinde bu tür yapılar için yer açılması da mümkün gözükmemektedir. Sonuçta meşruiyeti zedelenen Baas rejimi bunu sağlamak için demokratik araçları kullanmak yerine iktidarını baskı araçları ile devam ettirmeyi tercih etmiş. Bu durum görünüşte çözüm olmuşsa da meşruiyet zeminini yitirmiş rejim bu gün gelinen noktada bir iç savaşın adeta tetikleyicisi olmuştur ki bu durum ilerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

Esad'ın kurduğu otoriter rejim, devamlılığını çoğunlukla kurmuş olduğu çeşitli istihbarat ve güvenlik servislerine borçludur. Bunlar, olası bir dış tehdidi tespit etmenin yanı sıra, muhalefeti, orduyu ve birbirlerini de takip etmekteydiler. Kişiler hakkında rejime sadakatleri hakkında ve küçük suçları ile ilgili olarak dosyalar tutmaktaydılar. Özellikle 1970-1980 yıllarından sonra gerçekleşen İslami muhalefet dalgasından sonra resmi olarak, pek çok yetki ile donatılmışlardır (Hinnebusch 2011:

111). Görülen odur ki, Hafız Esad iç politikada karşısına çıkan ve çıkabilecek olan tüm muhalif hareketleri bertaraf etmeyi başarmış ve tek adamlığını ve toplum üzerindeki hegemonyasını pekiştirmiştir.

Hafız Esad'ın dış politika yönünden politikalarına gelince, kendi çıkarları doğrultusunda çok farklı davranışlar sergilediği görülmüştür (Mercan 2012: 75). 1980 de İran'da Humeyni rejiminin kurulması, Esad için bir dönüm noktası olmuş, Suriye Sünni Arap dünyasından koparak İsrail ve ABD'ye bir başkaldırı olarak gördüğü yeni İran rejiminin yanında yer almıştır (Cleveland 2008: 450). Zaten Hafız Esad kendini anti-Amerikan kampında olarak tanımlamaktadır ve bu yüzden İran devriminde Humeyni'ye destek vermiştir. Hafız Esad, İsrail'e karşı mücadelesinde yalnız kalması gibi çok önemli stratejik sebeplerden dolayı da Orta Doğu ülkelerinin geleneksel tepkilerinden çok farklı bir yaklaşım sergileyerek, Şii İran rejiminin yanında yer almayı tercih etmiştir (Seale 1989: 351). Dolayısıyla da günümüze kadar devam eden Baas Rejimi ve İran dostluğunun temellerinin de bu dönemde ve anti-Amerikancılık temelinde şekillendiğini ifade etmek yanlış olmayacaktır.

Esad'ın dış politikası Arap birliğinin kurulması için mücadele etmek ve İsrail tehdidine karşı direnmek üzerine şekillenmiştir. Bu bakış açısı ise Suriye halkının fikirlerini yansıtmaktadır. Zira Filistin, çok yakın bir geçmişte Suriye'nin bir parçasıdır ve buranın İsrail Devletine dönüştürülmesi Suriyelilerde büyük bir öfkeye neden olmaktadır (Cleveland 2008: 447-448). Bu bağlamda da Hafız Esad, düşmanı olarak gördüğü İsrail'e karşı için muazzam askeri yatırımlarda bulunmuş (Cleveland 2008: 448-449) ve böylece de, Suriye SSCB'den danışman ve silah alan ilk Arap ülkesi olmuştur (Goldschmidt ve Davidson 2011: 556). Daha sonraki dönemde Suriye, SSCB'nin Afganistan'ı işgali sırasında Sovyet Bloku dışında SSCB'yi kınamayan az sayıdaki devletten biri olarak dikkat çekmektedir (Seale 1989: 346-347). Bugün gelinen noktada iç savaşa rağmen Baas rejiminin ayakta kalmasını sağlayan dinamiklerden biri de Rusya'nın desteğidir ki bu ittifakın temelleri de -tıpkı İran ile olduğu gibi- Hafız Esad döneminde atılmıştır. Dahası, Baas rejimi kendini reforme ederek, ülkesindeki krizi aşmak yerine, adeta ülkeyi Rusya ve İran'a teslim etmeyi tercih etmiştir.

Suriye, Esad yönetiminde, iç savaş sırasında Lübnan'ın işgal edilmesi, Ürdün ve Türkiye'ye yönelik olarak teröristlere destek verilmesi, Filistin meselesinde Hamas'a verilen destekler gibi nedenlerle, Batı tarafından dünya barışını tehdit eden ve terör destekçisi bir ülke olarak nitelendirilmiştir (Clawson 1996: 36-39) ve bunlardan dolayı da ABD tarafından haydut devletler listesinde alınmıştır³¹ (Oran 2013: 19). Dahası, sivil halka yönelik kullanım amaçlı ürettiği kimyasal silahlar ve dolayısıyla kitle imha silahları üretimi yapması ve uzun süreli gözaltı, gözaltında işkence, basın özgürlüğünün olmayışı, toplanma yasağı gibi pek çok alanda insan hakları ciddi anlamda çiğnenmekte olan bir ülke olması nedeniyle de bu şekilde tanımlanmıştır (Clawson 1996: 36-39). Diğer taraftan, Suriye'nin muhalefete sıcak bakmayan, ağır sanayi ve kamu hizmetleri devlet kontrolünde olan yönü de, ABD tarafından Ortadoğu'daki barışın önünde bir engel olarak görülen, diktatör bir rejim olarak değerlendirilmesine neden olmuş ve demokratik açılımlar yapması adına baskı uygulanmıştır (Goldschmidt ve Davidson 2011: 554). Demokrasi yönündeki bu baskıların neticeleri Beşar Esad döneminde kendini daha net gösterecektir.

Esad'ın bu dönemde elde ettiği güç, 2000 senesinde yaklaşık 30 yıllık bir iktidardan sonra ancak ölümüyle sona ermiştir. Arkasından, apar topar 36 yaşındaki oğlu Beşar Esad cumhurbaşkanı seçilmiştir (South 2011: 31). Hafız Esad'ın çok güçlü bir iktidara kavuşmuş olduğu doğrudur ancak, köy kökenli ve Alevi olması, başlangıçtan beri O'nun, Sünni çoğunluğun oluşturduğu Suriye toplumuna kendini kabul ettirmesi sorunu ile mücadele etmesini gerektirmiştir. Hatta bu çabalarından dolayı Fehim Taştekin, "Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal!" adlı eserinde Hafız Esad'ı Alevi gibi inandı, Sünniler gibi yaşadı şeklinde tarif etmiştir (Taştekin 2015: 31). Esad'ın bu sorununun farkında olan muhalif İhvan hareketi de, Esad'ın mezhebi üzerinden Sünni çoğunluğu harekete geçirmeye çalışmıştır. Bu kadar kudretli bir tek adam iktidarı kurmasına rağmen Esad, 1970 yılında iktidara geldiğinden itibaren sürekli meşruiyet sorunu ile mücadele etmiştir. 1976 yılında Lübnan'daki manevrası, O'nun muhaliflerinin güçlenmesine zemin hazırlamış, Aleviliği üzerinden yürütülen muhalefet

³¹Haydut devlet: bu terim 1990'lardan itibaren Amerikan uluslararası ilişkiler terminolojisinde diktatörlük, kitle imha silahlarına sahip olmak, terörizmi desteklemek gibi nedenlerle dünya barışını tehdit ettiği öngörülen; Küba, Lübnan, İran, K. Kore ve Suriye gibi ülkeler için kullanılmış bir terimdir (Oran 2013: 19).

ve yönetsel sorunların da ivmesiyle, neredeyse ülkeyi iç savaşın eşiğine getirmiştir. Agonistik perspektiften de ülkede agonizmaya dönüşemeyen antagonistik mücadeleler bir hegemon gücün diğerlerini kendine eklemlenmesi ile sonuçlansa bile devamlılığını sürdürmüştür.

2.1.3.2. Beşar Esad Dönemi

Hafız Esad'dan aldığı miras üzerine iktidarını devam ettiren Beşar Esad, 2011 baharında patlak veren ve 2018 yılının ilk ayları olan şu günlerde hala devam eden bir iç savaşla mücadele etmektedir. Dolayısıyla da Suriye için olası demokratik unsurlarının müzakereci, agonistik ve oydaşmacı modeller üzerinden araştırıldığı bu çalışmada hem Beşar Esad dönemi, hem de yönetsel sıkıntıların bilinmesi yapılan analizler için önem kazanmaktadır.

30 yıl boyunca devam eden ve çok güçlü ve güvende gözüken Esad saltanatı, gerçekte 1980'lerin sonlarında, çatlamaya başlamıştır. Bu durumun, yakın ortağı konumunda olan SSCB'nin çökmesi, ABD'nin tek süper güç olarak kalması, yaygınlaşan küreselleşme, durgun ekonomi, artan doğum oranları, Hafız Esad'ın sağlık durumunun kötüleşmesi gibi pek çok farklı nedeni vardı (Zisser 2012). Tam da bu çok farklı etmenin Baas rejimi sıkıştırdığı bir dönemde, Hafız Esad'ın vefatı ülkeyi zorunlu bir değişim aşamasına getirmiştir. Hafız Esad 10 Haziran 2000'de öldüğünde, oğlu Beşar Esad, Baas partisinin referanduma sunduğu tek aday olarak %97 oy oranıyla beklendiği gibi babasının yerine geçmiştir (Taştekin 2015: 45).

Kamuoyu tarafından tanınmayan Beşar Esad, babası tarafından yerli ve yabancı basına, ülkedeki yolsuzluklarla baş edecek, genç ve dinamik biri olarak lanse edilmiştir. Beşar Esad, Hafız Esad'ın hiç yapmadığı şekilde halkın içerisine karışmış ve ayrıca başa geçtiği yıl, birçok Arap ülkesine yurt dışı gezisinde bulunmuştur. Yabancı gazetelere verdiği mülakatlarda da reform vaatlerinde bulunmuştur. Bu süreç sonunda herkes Beşar Esad'ın babasından daha çok bilimsel ve teknolojik yeniliklere açık olduğu konusunda hemfikirdir (Zisser 2007). Daha babası hayattayken, babasının yönetimi boyunca mevzusu bile olmayan ekonomik ve yönetsel reformlardan Suriye

medyasında bahsetmektedir (Ziadeh 2011: 44). Bu bağlamda Beşar Esad hakkında olumlu bir imaj oluşmuştur. Ancak Suriye’de geleneksel olarak medyanın hükümetin demir yumruğu altında olduğu, asla hükümet, rejim, yöneticilerin kendileri veya aileleri hakkında aleyhte haber yapılamadığı, kritize edilemediği (Salama 2012: 518) düşünüldüğünde, medyanın Beşar Esad’ın imajı için kullanıldığı ve bu imajın rejim tarafından bilerek oluşturulduğunu ifade etmek yanlış olmasa gerektir.

Suriye’de rejim, üç adet hiyerarşik güç odağı ile şekillenmiştir: En üstte parti, daha sonra asker-polis, en sonunda da bakanlık bürokrasisidir. Bu iç içe geçmiş yüksek elit gruplar sayesinde sorunlar çözülmekte ve bu şekilde toplumun yönetimi ve kontrolü gerçekleşmektedir (Hinnebusch 2011: 111). Çeşitli popülist kampanyalar ve medya ayağı ile halk ve dış dünya Beşar’a hazırlanırken, bir taraftan da Hafız Esad’ın yaptığı düzenlemeler ile ülkeyi yöneten bu üç elit kesimin muhalefeti önlenmiş ve Beşar Esad iktidara sorunsuz olarak yerleşmiştir (Hinnebusch 2011: 111).

Babadan oğula devredilen iktidar, Batılı araştırmacılar tarafından Suriye Cumhuriyeti’nin monarşik bir rejime dönüşümü olarak yorumlanmış (Zisser 2007: 30) olsa da, Beşar başa geçtiğinde, uluslararası ve bölgesel olarak çok popüler bir konumdadır (Ziadeh 2011: 47). Beşar Esad’ın gelmesiyle Suriye halkı, gerek eğitimli bir kişi olması, gerekse Batı’da yaşamış bulunması nedeniyle, ülkede büyük çaplı ekonomik, sosyal ve politik olarak değişim getireceği beklentisine girmiştir (Zisser 2005: 115). Ancak, o dönem için sorulması gereken iki önemli soru vardır ki; birincisi Beşar Esad’ın bu denli cesur reformları yapmaya istekli olup olmadığı ve ikincisi de bu denli önemli reformlardan sonra kendi konumunu koruyup koruyamayacağı sorularıdır (Leverett 2005: 68).

Hafız Esad iktidarını dış politik dinamikler üzerine kurmuşken Beşar Esad, iç politik dinamik olarak reform vaatlerini öne almıştır (Hinnebusch 2011:114). Suriye’de rejim bir reform sancısı çekmektedir. Alttan gelen bu baskılarla Beşar Esad, iktidarının başlarında birtakım liberal açılımlara imza atmıştır (Taştekin 2015: 46). 2000 yılında Hafız Esad’ın vefatıyla ülkede var olan reform taleplerinin Beşar tarafından karşılık göreceği umuduyla başlamış olan (Pace ve Landis 2007: 47) bu sürece ‘Şam Baharı’ adı

verilmiştir. Ancak Beşar Esad, Baas tekeline aşmayı başaramamıştır (Taştekin 2015: 46). Beşar'ın iktidara geçtiği 2000 senesinde 17 Haziranda gerçekleştirilen 'Baas Partisinin Dokuzuncu Bölgesel Kongresi'nde, özellikle yolsuzlukların giderilmesi ile ilgili reform programları açıklanmıştır (Mulhem 2000, <http://www.albawaba.com/news/ninth-regional-baath-congress-kicks-saturday>, 2 Kasım 2016'da erişildi). Ancak yoğun bir şekilde dile getirilen ekonomik reformlar, pek çok kere parlamento tarafından ertelenmiş, onaylanmak zorunda kalındığında ise, pratikte etkili bir şekilde uygulanmamıştır (Hinnebusch 2011: 111).

Bu dönemde her ne kadar devletin başına Beşar Esad geçmiş olsa bile, Baas Partisi'ndeki aşırı tutucu ve eskiden kalmış bir lider grubu görevlerine devam etmektedir. Bunlar ortalama 60'lı yaşlarda ve akademik bir kariyerleri ve uzmanlıkları bulunmayan lider kişilerden oluşmaktadır. Bu kişilerden neredeyse tamamı Batı'daki politik, teknolojik, bilimsel, yönetsel ve sosyal gelişmeleri gözlemleme imkânları olmamış liderlerdir. Bu yaşlı lider grubu Beşar'ın getirdiği özel üniversiteler, özel bankalar gibi bazı ekonomik yeniliklere negatif yaklaşmışlardır (Ziadeh 2011: 48-49). Beşar Esad bir değişim yakalamak amacıyla 'Baas Partisinin Dokuzuncu Bölgesel Kongresi'nde özellikle yolsuzlukla anılan bu eski yapıyı bertaraf etmek için ve partide bir kan değişimini sağlamak amacıyla, kendi yakınlarını aday yapmışsa da, bunu başaramamıştır. Bu kongrede önemli konular tartışılmamış, tartışmalar bölgesel ve aşiretsel konular olmaktan öte gitmemiştir (Hinnebusch 2011: 113).

Bu çerçeveden de 2000-2005 yılları, parti ile Beşar Esad'ın çekişme yaşadığı yıllar olmuştur. Özellikle hükümet kurma noktasında Beşar'ın tercihi daha genç, yolsuzluğa bulaşmamış, fazla ideolojik davranmayan, teknokrat ve daha liberal bakanlardan yana olmuştur. Ancak, bakanlıkların Baas Partisi'nin elitleri arasındaki dağılımı, artarak devam etmiştir. 2000-2005 yılları arasında dört adet hükümet değişikliğinin olması, bu mücadelenin bir yansıması olarak ortaya çıkmıştır (Hinnebusch 2011: 115). Ancak çok geçmeden, bizzat kendisinin öne sürdüğü reform vaatleriyle muhalefeti teşvik etmiş olmasına rağmen, farkına varmıştır ki, kendi iktidarının varlığı Baas partisinin varlığı ile sıkı sıkıya bağlıdır (Hinnebusch 2011: 113). Dahası 2011 krizi ile de görülmüştür ki Beşar Esad aynı otoriter rejimi devam

ettirmeyi tercih etmiştir (Britannica, <https://global.britannica.com/biography/Bashar-al-Assad>, 01 Kasım 2016'da erişildi). Dolayısıyla da Suriye'de krize neden olan rejim sorunu Beşar Esad'a babasından miras kalan ülkede kökleşmiş bir oligarşik yapıdır.

Şunu kabul etmek gerekir ki; Beşar Esad'ın iktidara geldiği dönemde kendisini bekleyen yerel, bölgesel ve uluslararası krizlerle dolu bir ortam söz konusudur (Salık 2011: 23). Bir taraftan mücadele etmek zorunda olduğu sorunlar, uzun yıllardır devam eden kemikleşmiş sorunlardır ve hızlı nüfus artışı ve buna bağlı olarak artan işsizlik de, diğer önemli bir sorun olarak karşısındadır (Zisser 2010: 84-86). Beşar Esad, beklenen liberal reformları hayata geçirememiş ve dış yatırımı ülkesine çekmeyi de başaramamıştır (Hinnebusch 2009: 11).

2001 yılında gerçekleşmiş olan 11 Eylül olayları sonrasında ABD yönetimi Arap/İslam coğrafyasında saldırgan politikalar izlemeye başlamış, bu bağlamda Afganistan ve ardından da Irak'ın işgal edilmiş olması Beşar Esad için diğer olumsuz etmenler olarak ifade edilebilir. Zira ABD'nin baskılarından bölgedeki diğer devletler gibi Suriye de etkilenmiştir (Yeşilyurt 2013: 413) ve 11 Eylül sonrası 2003 yılında Irak'ı işgali sırasında ABD Suriye'den destek beklemektedir. Oysaki Suriye komşularla iyi ilişkiler geliştirme politikası çerçevesinde Irak ile 2001 yılından itibaren önemli ekonomik ilişkiler geliştirmiştir (Syria Under Bashar (I): Foreign Policy Challenges 2004, <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/eastern-mediterranean/syria/syria-under-bashar-i-foreign-policy-challenges>, 10 Aralık 2016'da erişildi). Ekonomik darboğazdan kurtulmak için BM'nin yaptırımlarından biri olarak kapatılmış olan Irak petrol boru hattını açarak, buradan yıllık 1 milyar dolarlık bir gelir elde etmeye başlamıştır (Hinnebusch 2009: 11). Bu nedenle Suriye, Irak'a karşı kurulan koalisyonu katılmayı reddetmiştir. Diğer yandan ABD, Suriye'nin Lübnan'dan çekilmesini istemiştir ve Hizbullah, Hamas, İslami Cihat gibi kendi çıkarı için kullanabildiği bölgesel ajanlara verdiği desteği çekmesi için de zorlamaktadır (Syria Under Bashar (I): Foreign Policy Challenges 2004, <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/eastern-mediterranean/syria/syria-under-bashar-i-foreign-policy-challenges>, 10 Aralık 2016'da erişildi). Bütün bunlar, Suriye ve ABD ilişkilerinin gerginleşmesine neden olmuştur.

Kırılgan yapıdaki Suriye, Irak Savaşı'ndan pek çok yönden negatif etkilenmiştir. Örneğin; Suriye, Irak savaşı sırasında mültecilere kapılarını açmıştır (Failed Responsibility: Iraq Refugees in Syria Jordan and Lebanon, 2008: 3, (<https://www.crisisgroup.org>, 21 Kasım 2016'da erişildi). 2007 yılına gelindiğinde Suriye'de 1,5 milyon Iraklı mülteci ve 300 bin kadar da diğer milletlerden mülteci bulunmaktadır (Failed Responsibility: Iraq Refugees in Syria Jordan and Lebanon, 2008: 16, <https://www.crisisgroup.org>, 21 Kasım 2016'da erişildi). 2007 yılı için, bu mülteciler Suriye ekonomisine yıllık 1 milyar Dolar gibi önemli ölçüde yük getirmiş ve buna rağmen kayda değer bir dış yardım da alınmamıştır (Sami Moubayed 2007, <http://www.commongroundnews.org/article.php?id=21824&lan=en&sp=0>, 02 Aralık 2016'da erişildi). Ayrıca Saddam'ın devrilmesi, Suriye'de gizli kalmış bir takım gerilimlerin gün yüzüne çıkmasına da neden olmuştur ki, bu gerilimler mezhep ve etnik kökenli gerilimlerdir³². Görülen odur ki, o dönemde meydana gelen bu savaş ve Iraklı göçmenler Suriye'ye çözümü zor, önemli ekonomik, sosyal, siyasal problemler yüklemiştir.

Beşar Esad özellikle başa geçtiği ilk yıllarda, ABD ve AB ile iyi ilişkiler geliştirerek, ekonomik liberalleşmeye kapı aralayarak, küresel kapitalist sisteme uyum sağlamak suretiyle, Suriye'nin ekonomik darboğazından kurtulmasını hedeflemiştir. Diğer taraftan da, ülkesinin güvenliği için çeşitli çıkar ittifakları kurmaktan da çekinmemiş, bu anlamda, dış politikada babasının pragmatik anlayışını da devam ettirmiştir (Salık 2011: 22-23). Amerika'nın bütün baskılarına rağmen, Irak savaşı sürecinde Hamas ve Hizbullah örgütlerini desteklemeye devam etmiştir (Darwish 2013: 13). Bu nedenlerden dolayı da, Suriye'ye 2003 yılından beri ABD tarafından ambargo uygulanmıştır. Bir de üstüne, 2005 yılında Suriye karşıtı eski Lübnan Başbakanı Refik Hariri'nin bombalı bir saldırıda hayatını kaybetmesi sonucu başlayan ve Suriye ve İsrail'i de kapsayan bir dizi siyasi kriz çıkmış, ABD bu suikastın arkasında Suriye'nin olduğu iddiası ile zaten var olan ambargoyu genişletme kararı almıştır (Yeşilyurt 2013: 415). Yapılan baskılar neticesinde, Suriye 2008 yılının başlarından itibaren İsrail ile Türkiye'nin arabuluculuğunda, temkinli ve dolaylı görüşmelerde

³²Örneğin, Hasaka'da Hristiyan ve Müslümanlar arasında çatışma çıkması, bir futbol karşılaşmasında Kürt ve Arap taraftarlar arasında çıkan olaylar bunlardandır (Failed Responsibility: Iraq Refugees in Syria Jordan and Lebanon, 2008: 21, <https://www.crisisgroup.org>, 21 Kasım 2016'da erişildi).

bulunmuştur. Gerçekte ise bu görüşmeler, ABD'nin isteği ile gerçekleşmiş görüşmelerdir (Quandt 2009: 40).

Beşar Esad, babasının uygulamış olduğu dış politik uygulamalardan farklı bir çizgi çizmiş olsa da, Suriye dış politik geleneğinin tamamen dışına çıkmamıştır. ABD karşıtı politik duruşuna rağmen, pasif ve ihtiyatlı davranarak, rejimin çıkarlarını ön planda tutmuştur (Mercan 2012: 152). İç politik olarak ise başlangıçta, kendi güçlü konumunu ve rejimi zayıflatma riskine rağmen, ekonomik reformlar ve siyasi liberalleşme konusunda bir açılım yapmayı ummuştur. Bu noktadan da, “Şam Baharı” adı verilen süreçte, yapıcı tenkitlere açık bir duruş sergilemiştir. Ancak daha sonra hükümetin reformist kanadı, Baas Partisi'nin rolünün ve yetkilerini korunması taraftarı olanlar ve popülist yaklaşım sergileyen milliyetçi çizgide olanlar şeklinde iki fraksiyona ayrılmıştır. Muhalefet demokratik dönüşüm istemektedir ancak, bu dönüşüm çok yavaş ilerlemiştir.

Beşar, yapıcı eleştirileri teşvik etmiştir etmesine, ancak, muhalefet reform isteklerini genişleterek, yolsuzluklar ve rejimin baronları ile ilgili sorunların da çözümünü istemiştir. Bu talepler ise sonuçta, kurulu düzenden ödün vermek istemeyen rejim elitlerinin değişime kapılarını tamamen kapatmasına neden olmuştur ve böylece Beşar reform ve açılım deneyiminden vazgeçmiştir (Hinnebusch 2009: 22). Suriye’de gerçekleşen olaylar göstermiştir ki, reform beklentilerinin yerine daha kapalı bir politik sisteme geçilmiştir (Sorenson 2014: 576).

Görülen odur ki; Suriye siyasi hayatı müzakereci model anlatılırken değinilen Habermas'ın yaşama evreni dediği, ülkede internet kullanımı, Batı'dan gelen reform baskılarının gevşettiği ortam ve Irak savaşı gibi zamansal ve uzamsal etkenlerden ciddi anlamda etkilenmiştir. Ancak bu etkilenmeler hegemonyasından vaz geçmeye yanaşmayan rejim tarafından dikkate alınmamış ve böylece bu gün varılan noktaya gelinmiştir. Suriye’de 2011 yılında patlak veren olaylar sonunda oluşan bu iç savaşın nedenleri, gelişim süreci, tarafları ve tarafların beklentileri olarak ayrıntılı bir şekilde ilerleyen bölümlerde incelenecektir. Bu incelemeye geçilmeden önce de Suriye'deki iç

dinamiklerin anlaşılması için, Suriye'nin siyasi ve toplumsal yapısına genel hatlarıyla bakılacaktır.

2.2. Suriye'nin Siyasi ve Toplumsal Yapısı

Suriye için demokrasi kuramları arasından uygun düşebilecek araçları ortaya çıkarabilmek için, Suriye'nin toplumsal yapısını ve bu toplumsal yapı içerisinde filizlenmiş siyasi akımları bilmekte fayda vardır. Bu nedenlerden dolayı da, tarihi derinliklerden günümüze gelmiş olan siyasi ve toplumsal yapı incelenecektir.

Suriye toplumu, kültürel açıdan önemli ölçüde homojen olarak nitelendirilebilecek olsa bile, dini ve etnik kimlik noktasında son derece önemli farklılıklar göstermektedir (Dam 2000: 17). Nüfusu, etnik olarak sınıflandırılırsa; yüzde 90,3 Arap, kalan yüzde 9,7'lik kısım ise Kürtler, Ermeniler ve diğerleri şeklinde belirtilebilir³³. Suriye'nin toplumsal yapısı, içerisinde 20 den fazla dinsel inancı ve pek çok etnisiteyi barındıran bir mozaik görünümündedir. Bu bölge, uzun yıllar Grek-Roma ve Mısır medeniyetleri gibi farklı uygarlıkların yönetiminde bulunmasına rağmen, İbraniler, Kenanlılar, Aramiler, Fenikeliler gibi halklar kimliklerini ve Sami dini ve dillerini korumayı başarmışlardır. Suriye'deki ağırlıklı unsur olan Arapların varlığı ise, eski çağlardan beri bilinmektedir. Bütün bunlardan dolayı da, ülkede çok kozmopolit bir kültür gelişmiştir (Hopwood 1988: 13). Ayrıca bölgenin tarih boyunca fetih ordularının konaklama alanı olması ve dağlık bölgelerinin, zulümlerden kaçan, ezilen halklar için iyi bir sığınak oluşturması, diğer yandan dinlerin kutsal gördüğü topraklara ulaşım için geçiş bölgesi konumunda bulunması da, bölgenin hem önemini, hem de bu günkü etnik ve dini çeşitliliğinin nedenlerini açıklar nitelikteki bir özelliğidir (Pipes 1990: 15-16).

Tarihi olarak, Suriye'deki kimlik çeşitliliğindeki bolluk, ülkenin toplumsal hayatını derinden etkileyen bir unsurdur. Her toplumsal grup, geçmişten günümüze kendi iç bağlarını ve diğer gruplardan olan farklılıklarını sağlam tutma eğilimindedir.

³³ Nikolaos Dam eserinde bu ayrımı Kürtler (yüzde 8,5), Ermeniler (yüzde 4), Türkmenler (yüzde 3) ve Çerkezler şeklinde yapmıştır (Dam 2000: 18).

Bazı özel politik hedefler haricinde, bir Suriyelilik kimliği duygusu oluşmuş değildir. Suriye’de yaşayanlarda öncelikle, kendi ailelerine bağlılık duyguları, daha sonra ise sırasıyla soya bağlılık, dini, etnik, bölgesel ve dilsel bağlılık duyguları gelmektedir (Pipes 1990: 18). Bu anlamda Suriye’de ulusal duygular yerine bölgesel ve mezhepsel aidiyetler öne çıkmaktadır (Hopwood 1988: 8). Bu tür aidiyetler güçlü olsa bile Suriye’de, genel olarak toplum içerisinde birbirleri için hoşgörü hâkimdir³⁴ (Lewis 2005: 288). Bu bölümde öncelikli olarak Suriye’deki etnik ve dini gruplar incelenecek, daha sonrasında ise, Suriye’deki siyasal eğilimler ve bu eğilimlerden ülkenin kaderine uzun yıllardır hâkim olan Baas Partisi’ne ayrıntılı olarak değinilecektir.

2.2.1. Suriye’de Etnik Gruplar

Suriye toplumu baskın olarak Arap etnik kimliğine sahiptir. Ancak toplum içerisinde, binlerce yıldır varlığını sürdüren Asuriler gibi kadim topluluklar olduğu gibi, yüzlerce yıldır bu topraklarda yaşamış Türkmen, Kürt, Çerkez, Ermeni halkları da vardır. Bu bölümde, Suriye’nin içinde hayatını devam ettiren belli başlı etnik varlıklar kısaca incelenecektir.

Araplar: Yukarıda değinildiği üzere Suriye, etnik ve dini kimlik yönünden oldukça farklı topluluklara sahip bir ülkedir. Ancak, nüfusun % 90’ı Arap etnik kimliğine sahiptir. Arapların ise % 70’i Sünni mezhebine sahipken, diğer kısmı ise Alevi, İsmaili ve Şii mezhebine mensuptur. Kalan %30’luk kısım içerisinde Hristiyan Araplar da mevcuttur ki, bunların çoğu Ortodoks ve Katolik mezhebine sahiptirler. Ülkede Sünni Araplar, Lazkiye ve El-Süveyde dışında her yerde çoğunluğu oluşturmaktadırlar. Özellikle Manda döneminde Fransa’nın Suriye’de uyguladığı etnik ve dini azınlıkların belirginleştirilmesine yönelik politikalardan kaynaklı, kimlikler arası çatışmalar çıkmış ve baskın Arap etnisitesine rağmen, bir ulus devlet yapısı ve milli bir Suriyelilik kimliği gelişmemiştir. Suriye’deki Araplarda -özellikle Sünni Araplarda- Suriyelilik kimliğine oranla Arap kimliği daha ağır basmaktadır (Dam 2000: 17-22). Bir toplumda doğal olarak baskın dini ve etnik grupların, o toplumdaki gücünün kalıcı olma

³⁴Bu noktada şunu da belirtmek gerekmektedir ki bu hoş görü ortamı iç savaşın getirdiği ortamda zedelenmiş ve ülkedeki ayrımlar keskinleşmiş durumdadır. Ancak iç savaş süreci arızı bir durum olduğu için ülkenin normal hayat koşullardaki durumunu incelemek daha doğru olacaktır.

eğilimi vardır. Bilhassa askeri kurumlarda ve eğitim alanında orantısız bir temsil varsa, bu daha dikkat çekicidir (Dam 1980: 43). Bu nedenlerden dolayı da, 1960'lardan önce Suriye'de ekonomik ve politik hayat Şamlı ve Halepli Sünni Arap ve şehirli elit ailelere tarafından domino edilmekteydi (Salamandra 2013: 304). Ancak, baskın konumları - daha önceki bölümde Suriye'nin tarihi sürecinde anlatıldığı üzere- 1963 yılından sonra azınlık bir grup olan Alevilerin eline geçmiş ve bundan sonra Alevi Esad ailesi Suriye'nin kaderi olmuştur.

Suriyeli Kürtler: Suriye'de Kürtler en büyük etnik azınlık olarak dikkat çekmektedir (Prados ve Sharp 2005: 17). Diana Darke'nin 2010 baskılı kitabında verdiği verilere göre, o gün için, Suriye'de 1,6 milyon Kürt yaşamakta ve Suriye'deki en kalabalık etnik azınlık grubunu oluşturmaktadırlar. Kürtlerin, nüfusun yaklaşık %6 ila %9'unu teşkil ettiği tahmin edilmektedir. Yoğunluklu olarak Halep ve Suriye'nin kuzeydoğusunda yerleşmiş önemli bir azınlık nüfusuna sahiptirler (Darke 2010: 294). Kürtlerin Suriye'deki nüfusu hakkında Suriye Kürt Demokratik Partisi Genel Sekreteri Abdulhekim Beşar, toplam 3,5-4 milyon arası olduğunu belirtmekte, bu konuda net bir çalışma bulunmadığını da eklemektedir (Beşar 2012: 63). Rakamlar arasındaki bu büyük farklılık, Suriye rejiminin çok otoriter ve kapalı yapısından dolayı, net veri elde edilemeyişinden kaynaklıdır.

Büyük bir çoğunluğu Sünni Müslümanlardan oluşmaktadır, diğer yandan, Suriye'nin Haseki vilayetinde Ezidi inancına sahip Kürt nüfusu da mevcuttur. Kürtler Haseki vilayetinde, Baas politikası gereği, bölgeye yerleştirilmiş olan Araplar ve bölgenin kadim halklarından olan Hristiyan unsurlarla birlikte yaşamaktadırlar. Kobani ve Afrin bölgesinde ise, Kürtler çoğunluğu oluştururken, Halep, Hama, Humus, Rakka ve Şam'da da hatırı sayılır sayıda varlıkları vardır³⁵ (Suriye Kürtlerinin Türkiye'deki Kürt Sorunu ve Çözümüne Yönelik Algısı. Suriye Kürtleri Saha Araştırması Raporu, 2014: 17, http://aciktoplumvakfi.org.tr/pdf/suriye_kurtleri_rapor1_11072014.pdf, 15 Ocak 2016'da erişildi).

³⁵Bakınız harita 2.3:

Suriye’de Arap milliyetçiliğinin doruk noktasında olduğu 1958-1976 yılları arasında rejimin ‘Türk sınırı boyunca Arapları yerleştirme’ politikası kapsamında 60.000 Kürt yer değiştirmek zorunda kalmıştır ve bu dönemde pek çok Kürt tutuklanmış, bu baskılar yıllarca devam etmiştir (Syria-Kurds, 2001, <http://minorityrights.org/minorities/kurds-5/>, 9 Kasım 2016’da erişildi). 2003’den sonra komşusu Irak’ın ABD işgali ile gelişen olayların ardından, Kürt nüfusun çoğunlukta olduğu Kuzeydoğu Suriye’de, Mart 2004’te rejim ile halk arasında bazı gerilimler yaşanmıştır³⁶. Burada görülmektedir ki komşu ülkede meydana gelen bu savaş Habermas’ın deyiimiyle uzamsal ve zamansal bir bağlam Kürt halkı üzerinde etkili olmuştur. Zaten Suriye Kürtlerinin siyasi yaklaşımlarının³⁷ genelde komşu ülkelerdeki hareketlerden etkilenmiş olması da Habermas’ın yaşam evreni adını verdiği konunun önemini göstermektedir.

Sonuç olarak; Suriye’deki en büyük azınlık grubu olan ve ülkede önemli oranda varlığı bulunan Kürtler, bazı temel ve siyasi haklardan da yoksun olagelmışlerdir. (Darke 2010: 294; Yıldız 2005: 115). Suriye hükümeti, 1945 yılında diğer ülkelerden çok sayıda yasadışı göç olduğu gerekçesiyle, bu bölgede yaşayan Kürtlerin çoğunu vatandaşlık hakkından mahrum bırakmıştır (250 bin Kürt 50 Yıl Sonra Vatandaş Oldu 2011, <http://www.milliyet.com.tr/250-bin-kurt-50-yil-sonra-vatandas-oldu/dunya/dunyadetay/08.04.2011/1374800/default.htm>, 20 Kasım 2015’de erişildi)³⁸.

Suriye’deki Kürtler pek çok yönden etnik ayrımcılığa uğramışlardır. Bu durum Beşar Esad döneminde de devam etmiş, çözüm adına çok az bir ilerleme olmuştur (Yıldız 2005: 123-124). Beşar Esad iktidara geldiğinde, Kürtlere vatandaşlık hakkı vaadinde bulunmuştur (Darke 2010: 294). Ancak bu vaadini 2011 yılında Kürtlerin vatandaşlık ve özgürlük talebiyle sokağa dökülmelerinin ardından yerine getirmiştir.

³⁶8 Mart’ta Dünya Kadınlar Günü dolayısıyla Türkiye sınırında bulunan Kamışlı ’da yapılan gösteriler polis tarafından bastırılmış, daha sonrasında ise 12 Mart 2004’de Kürt ve Arap futbol takımları arasında oynanan maç sırasında Arap taraftarların devrik Irak Lideri Saddam, Kürt taraftarların da Başkan Bush lehine tezahüratta bulunmaları neticesinde taraftarlar arasında çatışmalar çıkmış, güvenlik güçleri ise, Kürt taraftarların üzerine ateş açarak müdahale etmiştir. Bu şekilde patlak veren olayların hızla diğer Kürt kentlerine ve daha sonrasında da, Şam’ın dış mahallelerine kadar ulaşması neticesinde ordu devreye girmiş, bu operasyonlar sırasında büyük çoğunluğu Kürt olan yaklaşık 40 kişi ölmüştür (Cumhuriyet Gazetesi Arşivi, 2006).

³⁷ İlerleyen bölümlerde ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

³⁸ 1920’li yıllarda önemli ölçüde Kürt Türkiye’den Suriye’ye göç etmiştir (Yıldız 2005: 33).

Türkmenler: Nikolas van Dam, Suriye’deki Türkmen nüfusunu %3 olarak belirtmiştir (Dam 2000: 18). Ortadoğu Stratejik Araştırma Merkezi (ORSAM)’nin, 2011 yılında Suriye’de yapmış olduğu saha çalışmaları sonucunda, ulaşılmış olduğu bilgilere göre, Suriye’de 1,5 milyon civarında Türkçe konuşan ve 2 milyona yakın ise, Türk olduğunun bilincinde olmakla birlikte, anadilini unutmuş Türkmen varlık bulunmaktadır. Suriye’nin çok parçalı toplumsal yapısı göz önüne alındığında, bu rakam siyasal olarak önemli bir orana tekabül etmektedir (Suriye Türkmenleri, 2012, <http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/4625?s=turkmen%7Cturkish>, 6 Aralık 2016’da erişildi). Bu verilerin doğruluğu kabul edilirse, Suriye’de % 8 civarında Türkmen etnisitesine sahip bir nüfus varlığı ortaya çıkmaktadır. Bu da Türkmenlerin Suriye’de önemli bir etnik azınlık olduğunu göstermektedir. Ancak bu rakamlar hakkında farklı iddialar mevcuttur. Örneğin, Suriyeli yazar Mustafa Khalifa, Suriye’de Türkmen mevcudiyetini nüfusun % 4-5’i olarak açıklamaktadır (Khalifa 2013: 4). Türkmen nüfusunun oranları üzerinde mutabakat olmamasının temel nedeni ise; Suriye yönetiminin azınlık olarak sadece Ermenileri kabul etmiş olması, diğer azınlıklarla birlikte Türkmen kökenli olanları ise, Suriyeli Araplar içerisinde kabul etmesinden kaynaklanmaktadır. Suriye Türkmenleri iç savaştan önce Şam, Halep, Humus, Lazkiye, Hama, Kuneytra, Tartus, Rakka, İdlib, ve Dera vilayetlerinde yaşamaktadır³⁹ (Öztürkmen ve diğerleri 2011). Türkmenler ağırlıklı olarak Sünni Hanefi mezhebine mensuptur. Ancak, az sayıda Alevi Türkmen de bulunmaktadır (Suriye Türkmenleri, 2012, <http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/4625?s=turkmen%7Cturkish>, 6 Aralık 2016’da erişildi). Osmanlı Devleti’nin ardından Suriye’yi yöneten bütün iktidarlar, Türkmenleri her zaman “Türkiye’nin uzantısı” olarak görmüş ve bundan dolayı da, Türkmenlere baskı politikaları uygulamışlardır. Bu durum, Arap Milliyetçiliğinin öne çıktığı 1958’den sonraki dönemde ve devamında da, artarak sürmüştür. Hafız Esad ve Beşar Esad dönemlerinde de Türkmenler, Türkiye-Suriye ilişkilerinin bir bileşeni olarak görüldüğünden, baskılar sistematik olarak devam etmiştir. Özellikle Türkiye ile ilişkilerin “gergin” olduğu dönemlerde -PKK, Hatay ve su sorunlarının tırmandığı dönemlerde- Türkmenler üzerindeki baskı politikalarının oranı artmıştır (Mustafa 2015: 2). Suriye rejimi Türkmenler karşısında da, sistemli olarak Araplaştırma politikası uygulamıştır (Kirişçioğlu 1995). Suriye’de bulunan

³⁹ Bakınız harita 2.4.

Ermeniler: 2009 verileri olarak Suriye’de yaklaşık 65-70 bin kadar Ermeni yaşamaktadır. En büyük Ermeni toplulukları Halep, Kamışlı, Şam, Latakya, ve Kesap da yaşamaktadır (Pashayan 2009, http://www.noravank.am/eng/issues/detail.php?ELEMENT_ID=3702, 15 Kasım 2016’da erişildi). Ancak Aralık 2015’de Suriye’de yapılan bir röportaja göre bu rakam, savaş esnasında 35 bine kadar düşmüştür (Sarkissian 2015). Pashayan Suriye’deki Ermenilerin apolitik bir topluluk olduğunu ve Suriye’nin kriz dönemlerinde her zaman Arapların yanında yer aldıklarını belirtmiştir (Pashayan 2009, http://www.noravank.am/eng/issues/detail.php?ELEMENT_ID=3702, 15 Kasım 2016’da erişildi). Şam Üniversitesi’nde Öğretim Görevlisi Nora Arisyan’a göre, Suriye’de hem toplum, hem hükümet Ermenilere nazik davranmakta ve hükümet, dinler ve mezhepler arasında herhangi bir ayırım gözetmemektedir. Suriye Ermenileri için iki önemli problem tarif etmekte; birincisi kimliklerinin korunması noktasında karışık evliliklerin, bilhassa Hristiyan Araplarla olan evliliklerin bunu zorlaştırdığını ifade etmiştir. Diğerini ise, ekonomik sorunlar şeklinde tarif etmiştir (Pashayan 2009, http://www.noravank.am/eng/issues/detail.php?ELEMENT_ID=3702, 15 Kasım 2016’da erişildi). Görülen odur ki Ermeni toplumu kendi kimliklerini koruyabildiği için hegemon güç olan iktidara tamamen eklemlenmiş ve rejimle antagonistik bir mücadeleye girişmemiştir.

Asuriler ve Çerkezler: Asuriler bölgenin yerli halklarından. Irak’tan Suriye’nin güney bölgelerine yayılmışlardır. Bu topluluğa Keldaniler de denilmektedir. Aramice konuşan Hristiyan bir topluluktur (Assyria 2008, <http://unpo.org/members/7859>, 15 Kasım 2016’da erişildi). Aynen Ermeniler gibi küçük gruplar halinde yaşamakta ve yönetimle iyi geçinmektedirler. Onlar da Ermeniler gibi, kendi kimliklerinin korunmasına dikkat etmektedirler (Hourani 1947: 118). Çerkezler Suriye’ye ilk olarak 1877-1878 yılları arasında iki büyük grup halinde gelmişlerdir. Halep, Humus, Şam ve Kuneytre’de⁴¹ yaşamaktadırlar (Suriye’de Kuzey Kafkasyalılar, 1967: 18). Farklı veriler ışığında Suriye’de bulunan Çerkes nüfusu 90 bin ila 100 bin civarındadır (Neflyaşeva 2012: 49).

⁴¹ Kuneytre’ de yaşayanlar Arap-İsrail savaşından buradan göçmüşlerdir (Suriye’de Kuzey Kafkasyalılar, 1967: 18).

Sünni Müslümanlar: Suriye toplumunun yaklaşık % 74'ünü teşkil etmektedir. Sünni nüfus ülkenin tamamında yaygın olarak yaşamaktadır. Sünni topluluk Arapların yanı sıra, Kürtleri, Türk kökenlileri, Çerkez ve Çeçenleri de kapsamaktadır (Syria 2013 International Religious Freedom Report, 2013, <https://www.state.gov/documents/organization/222525.pdf>, 18 Şubat 2016'da erişildi). Sünni kentli elitler, 1946'da Suriye'nin bağımsızlığından 1963 yılında Alevi subayların idareyi ele geçirmesine kadar geçen sürede, politik ve ekonomik hayatı yönetmekteydiler (Pipes 1990: 159). Dam'a göre, Suriye'de Sünniler daha çok şehirlerde yaşayan kentli nüfusu oluştururken, dini azınlık grupları, daha çok kırsal kesimlerde yaşamaktalar (Dam 1980: 55). Bu gün geline noktada da Esad rejimine karşı en önemli muhalif hareketlerin Sünniler arasından ve Sünni cihadist söylemlerle çıkması rejim ve mezhepsel bağlamların siyasi ve toplumsal etkisi açısından dikkat çekicidir.

Alevi (Nusayri) Müslümanlar: Alevi veya Nusayrilik denilen mezhep Müslümanlığın Şii mezhebinden 9. yüzyılda kopmuş bir akımdır. İçerik kapalı yapısı nedeniyle, Nusayrilik'in tarihi ve inanç yapısı hakkında önemli bilgi eksiklikleri ve çelişkili görüşler bulunmaktadır⁴³. Ancak güncel olarak, mensuplarınca yayımlanan eserler ve akademik araştırmaların katkısıyla, bu mezhep bir dereceye kadar anlaşılabilmiştir. Tarih boyunca Nusayrilik adıyla anılan bu inanç sahipleri, I. Dünya Savaşı'ndan sonra bölgenin hâkim gücü olan Fransızların isteği üzerine, mezhep mensuplarının da onayı ile, Alevi adıyla anılmaya başlanmıştır. Özellikle Suriye'de Alevilik hakkında çok sayıda eser yayınlanmıştır (Üzüm 2007: 270-274). Alevi toplumu kendisini Suriye'nin diğer topluluklarından ayrı olarak görmekte, dışlayıcı bir bakış açıları vardır. Belki de bunun temel nedeni, tarihte Lazkiye bölgesinde belli bir otonomiye sahip olarak yaşamalarından kaynaklanmaktadır. Geçmişte kendilerini, Suriyeli veya Arap milliyetçisi olarak tanımladıklarını söylemek de mümkün değildir (Daviş 2004: 87).

1963 yılından sonra Suriye yönetimi, ülkede yaklaşık %10-15 oranında bulunan Alevi azınlık gurbuna mensup birkaç askeri elitin eline geçmiş, daha sonrasında ise, ülkede anahtar konumda olan Şamlı ve Halepli Sünniler peyder pey bu konumlarını

⁴³Bu bilinmezlikten dolayı zaman zaman ateistlikle suçlanmaktadırlar (Salamandra 2013: 305).

kaybetmişlerdir. Böylece, ülkedeki dengeler yer değiştirmiştir (Salamandra 2013: 304-305). Bu çerçeveden de, Nusayriler inanç sistemleri ile değil, Suriye'nin 20. yüzyıl siyasetinin en önemli siyasi aktörü olması yönünden önem kazanmaktadırlar (Friedman 2010: 6). Suriye'yi Alevi cemaatinin yönettiğini söylemek, tamamen doğruları anlatan bir ifade değildir. Ancak, ülkenin Alevi hâkimiyetindeki Baas iktidarı tarafından yönetildiğini söylemek de yanlış olmasa gerektir. Gerçekte ise, Baas yönetiminde etkili kişiler, sadece belirli bir aşiret ve bölgeye mensup Alevi cemaatinden olanlar ile sınırlıdır (Dam 2000: 164). Hâlihazırda ise, kırsal kökenli Aleviler, Şam'daki zengin Sünnilerin (Siyaseten dışlanmış olsalar da toplum içerisindeki güçlü konumları hala devam etmektedir.) yanında çalışmaktadırlar. Buna rağmen azınlık grupları, bilhassa Aleviler kırsal ve fakir durumlarının devam etmesine rağmen, rejime çok bağlıdırlar. Alevi toplumu, toplumun diğer kesimleri tarafından, iktidarla olan ilişkileri yüzünden suçlanmakta, Suriye elitleri de iktidar gücü ve Aleviler arasındaki bağlantıyı sık sık dile getirmektedirler (Salamandra 2013: 305). Toplumda böyle bir bakış açısının oluşmasının nedenleri, iktidar kurumlarında görev alan Alevilerin kendi mezhebinden olanları kayırması ile Alevilerin avantaj kazanıyor olmaları (Dam 2000: 164) ve/ve ya Alevilerin rejime olan bağlılıklarının bir yansıması olabilir. Diğer taraftan daha önceki bölümlerde anlatıldığı üzere, 1963 darbesi ile Aleviler başa geçtikten sonra, Alevi elit yetiştirme çabaları olarak eğitim noktasında yapılan kayırmalar da, toplum tarafından bilinen noktalar. Örneğin, birebir görüşmelerden öğrenildiğine göre, herhangi bir pozisyona başvuru yapıldığında şayet başvuranlar arasında bir Alevi varsa, liyakate bakılmadan bu kişiler o işe atanmaktadır (Halepli 2016). Suriye üzerine önemli araştırmaları ve yazıları olan gazeteci Fehim Taştekin'e göre ise, Şebbiha gibi özel alanlar ve üst düzey kadrolarda olup, rejimden nemalanan küçük bir grup haricinde Aleviler, Baas rejiminden abartıldığı kadar himaye görmemişlerdir (Taştekin 2015: 53).

Yakın Doğu Haber Suriye temsilcisi Mehmet Serim'e göre, Aleviler içerisinde Esadları fanatik bir şekilde sevenler de, iktidarın nimetinden sonuna kadar faydalananlar da bulunmaktadır. Ancak tüm Alevilerin iktidar ile ilişkileri her zaman barışık olmamıştır. Aleviler rejimle ilişkileri açısından birkaç kısma ayrılabilir: Kronik muhalifler: Uzun yıllardır Arap milliyetçisi / Sol / Komünist hareketler içinde yer almış Alevilerdir; dini önderler: Alevi bir aileden gelseler de, katı birer laik olan Esadların

Alevilik ile resmi bir ilişkileri bulunmadığından, toplum içinde önemli birer unsur olan Alevi din adamları ile yakınlıkları da olmamıştır; Alevi sade vatandaşlar: Herhangi bir meslek ile uğraşarak hayatını sürdüren ve iktidar ile herhangi bir ilişki içinde olmayan, geniş kitleler olarak ifade edilebilir; mutlu azınlık klanı üyeleri: Esad'ın akrabalarının, yüksek rütbeli subayların, bürokrat ve işadamlarının bulunduğu kesimdir. Her türlü yolsuzluğa bulaşmışlardır ve Alevilikle ilgili bağları, arada bir gittikleri köylerine yaptırdıkları villalarından ibarettir (Serim 2014, http://www.ydh.com.tr/HD13449_suriyedeki-alevilere-dair-bir-cehaletin-analizi.html, 16 Aralık 2016'da erişildi). Ancak iç savaş süreci Alevilerin Baas rejimi etrafında tamamen kenetlenmeleri sonucunu doğurmuştur⁴⁴.

Diğerleri: Dürziler ve İsmaililer: Dürzilik, Şii İsmaili mezhebinden ayrılmış bir koldur (Sorenson 2014: 26). Suriye'de Dürziler %3 oranında bulunmaktadır (Pipes 1990: 151). Dürzilerin bulunduğu yerleşim yeri, Halep'in güneybatısında ve İdlib'de birkaç köyden ibarettir (Batatu 1999: 14). Geçmişte otonomi şeklinde yaşadıkları için, Suriye'nin ayrılmaz bir parçası oldukları fikrini çok zor benimsemişlerdir. Tek Allah inancı olan, Kur'an'ın bazı hükümlerinin yanı sıra, ruh göçüne de yer veren 'Kitab al-Hikma' adında ayrı bir kitapları mevcuttur. Dürzilerin dışarıdan evlenmeleri ise yasaktır (Sorenson 2014: 148). Hafız Esad'ın iktidarı döneminde Dürziler de yönetimde önemli görevler almışlardır (Sorenson 2014: 579).

İsmaililer, kendilerini İsmâil b. Ca'fer es-Sâdık'a nispet eden, Şîî mezhebinin ekstrem kollarından biridir (Öz 1988: 133). Tarih boyunca pek çok İslam âlimi tarafından din dışı olarak değerlendirilseler bile, toplumsal ve siyasal olarak, yıkıcı faaliyetlerde bulunmadıkları sürece, Müslüman statüsünde değerlendirilerek, kendilerine hoşgörü ile yaklaşılmıştır (Lewis 2005: 288). Sayısal olarak Suriye'de % 1,5 oranında İsmaili bulunmaktadır (Pipes 1990: 151). Fransız Mandası döneminde Fransızların, Alevilere büyük bir otonomi tanınması üzerine İsmaililer, Alevilere düşmanlık beslemişlerdir. Ancak 1963 darbesinde birlikte hareket etmeye alışık olmayan Aleviler, Dürzi ve İsmaililer çıkarları için birlikte hareket etmiş, böylece İsmaililer, yönetimde hassas noktalarda bulunmuşlardır (Pipes 1990: 166-170). Bu

⁴⁴İç savaş sürecinin anlatıldığı bölümde açıklanacaktır.

noktadan da bu kadar küçük bir azınlık için bile Suriye’de iki noktanın önemli olduğu görülmektedir; otonomi sahibi olabilmek ve siyaseten söz sahibi olabilecekleri konumlarda bulunabilmek. Bu durum ise bir Suriyelilik bilincinin bulunmayışının ve bireyler için ailesel ve kabilesel alt özgüllüklerin öneminin bir yansıması olarak ortaya çıkmaktadır.

Yezidiler: Kürtçe konuşan Yezidi dinine mensup 20 kadar köy, Halep’in kuzeybatısında ve Afrin Nehri havzasında bulunmaktadır (Batatu 1999: 13). ABD’nin resmi sitesinde yer alan, 2013 yılı uluslararası dinlerin özgürlüğü raporuna göre, Suriye’de 80 bin kadar Yezidi bulunmaktadır (Syria 2013 International Religious Freedom Report, 2013, <https://www.state.gov/documents/organization/222525.pdf>, 18 Şubat 2016’da erişildi). Yezidizm inancının, birçok inancın unsurlarını içerdiği görülmektedir. Hindular gibi reenkarnasyona inanmakta, eski Mithraistler gibi boğaları kurban etmekte, Hristiyanlar gibi vaftiz yapmaktadırlar. Dua ettikleri zaman Zerdüştler gibi güneşe yönelmektedirler. İslam’ın mistik dalı olan Tasavvuf ile de güçlü bağları vardır (Thomas 2007, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1560714/The-Devil-worshippers-of-Iraq.html>, 6 Aralık 2016’da erişildi). Al-Monitor’un Yezidilerle yaptığı görüşmelere göre, Yezidiler 1963 Baasçı darbeden sonra, rejimin uyguladığı Kürt karşıtı politikalara katlanmak zorunda kalmışlar, ayrıca kendilerine özgü inançları kabul edilmeyerek Müslüman statüsünde değerlendirilmişlerdir. Kendi inanç ve geleneklerini sürdürebilmek için kırsal kesimlerde yaşamayı tercih etmişlerdir. Genellikle apolitize bir yaşayışları vardır. İç savaş sırasında çekimser kalmışlardır. Yezidi Nacak, başlangıçta muhalefeti desteklediklerini, ancak, şimdi selefi grupların Yezidileri tahliye etmesinden dolayı, görüşlerinin değiştiğini ifade etmektedir (Gliot 2013, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/10/syria-yazidi-minorities-kurds.html#ixzz4S32wb31j>, 6 Aralık 2016’da erişildi).

Hristiyanlar: Pipes’in verilerine göre, Suriye’de Hristiyan toplumu yaklaşık % 14 civarındadır (Pipes 1990: 151). Önemli sayıda Grek Ortodoks, Suriyeli Ortodoks ve Grek Katolik mezhebinden Hristiyanlar, Alevi Dağı’nın güneydoğusundaki bölgede bulunmaktadırlar. Aramice konuşan bir kısım Hristiyanlar da, Şam’ın kuzey taraflarında yaşamaktadırlar (Batatu 1999: 14). Dinçer ve Çoşkun, Suriye’deki Hristiyanların İslam

öncesi dönemden beri, bu topraklarda bulunduklarından dolayı, kendilerini Suriye'nin asıl varlıkları olarak gördüklerini ve hayatın her alanında ve pozisyonunda bulunma noktasında, herhangi bir kısıtlama ile karşılaşmadıkları⁴⁵ gibi, inançlarını da özgür bir şekilde yaşayabildikleri⁴⁶ için Baas rejiminden herhangi bir rahatsızlık duymadıklarını belirtmiştir (Dinçer ve Çoşkun 2011: 7). Buradan anlaşılmaktadır ki bu tür siyasal ve dinsel özgürlük ortamının sağlanması ile Hristiyanlar için Baas rejimi meşruiyet kazanmış olmaktadır.

Her ne kadar yukarıda, Suriye'nin etnik ve dini yapısının, kabataslak bir çerçevesi sunulmaya çalışılsa bile, Suriye rejiminde Baas ideolojisinin, mezhepsel, bölgesel ve dinsel ayrımlara dayalı bir tabu var olduğu sürece, Suriye'nin toplumsal yapısı hakkında, kurumsal kaynaklardan alınmış net verilere ulaşmak mümkün olmamaktadır (Dam 1980: 52-53). Bu nedenle, burada verilen veriler, tahmini verilerden öteye geçmemektedir. Bütün bu zorluklara rağmen ortaya çıkmaktadır ki Suriye'de bütün kesimler için kendi alt kültürlerini koruyabilecek kadar özgür oldukları ve siyaseten de kendilerini ifade ederek yönetime katılabilecekleri bir sisteme ihtiyaç duyulmaktadır. Böyle bir sistemi sağlayacak olan ise demokrasi modelleri içerisinde çoğulluklara hayat hakkı tanıyan modellerden birisi olsa gerektir.

2.3. Suriye'de Devlet Yapısı ve Başlıca Siyasi Yönelimler

Ortadoğu'da iki savaş arası dönemde, Osmanlı'nın yıkılmasıyla Arap dünyasında, yeni bir toplumsal ve siyasal bağlılık duygusunun inşa edilmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Bu gerekliliğin sonucunda ise o dönemde, Bölgecilik, Pan-Arabizm (Arap Birliği) ve Pan-İslamizm (İslam birliği) şeklinde ortaya çıkmış olan üç temel yaklaşım dikkat çekmektedir. Bölgeciler, belirli bir bölgenin İslam öncesi geçmişine atıf yapmak suretiyle, yerel bir milliyetçilik inşa etmeye çalışırken, Arap birliğini savunanlar, bölgesel milliyetçi yaklaşımları eleştirmekte ve Arapların bölünmesinin

⁴⁵Hava Kuvvetleri Komutanı Vadih Mukabari bir Hristiyandır, Hafız Esad'ın o dönemde sözcüsü olan Gubran Kourich de bir Hristiyandır ve böyle daha pek çok siyasetçi ve önde gelen kişi bulunmaktadır(Dinçer ve Çoşkun 2011: 7).

⁴⁶Hristiyanlara ait özel günler, resmi tatil olarak kutlanmaktadır (Dinçer ve Çoşkun 2011: 7).

onları zayıflatacağını ve Arapların tek bir siyasal birlik olması gerektiğini savunmaktadırlar. Diğer taraftan, İslam birliğine önem verme temelindeki düşünsel akım ise, üçüncü düşünce akımı olan Pan-İslamizm'i oluşturmuştur (Cleveland 2008: 261-263). Bütün bunların ötesinde ise Suriye siyasal hayatında, Suriyelilik yerine bir yandan Arap milliyetçiliği, bir yandan da yöresel aidiyetler hep ön planda kalmıştır (Gürsun 2010: 25).

Bu bağlamda Suriye'deki bağımsızlık sonrası temel siyasi eğilimlere bakıldığında; Arap Milliyetçiliği, Arap Sosyalizmi ve İslami diriliş hareketleri gibi belli başlı birkaç eğilim göze çarpmaktadır. Bu görüşlerin siyasi hayata yansımaları olarak; Arap milliyetçiliği ve Arap sosyalizmini bünyesinde birleştirmiş ve modern Suriye'nin kaderine hâkim olan Baas Partisi Suriye'sinin siyasal hayatında en çok dikkat çeken köşe taşlarıdır. Bu çerçeveden de, bu bölümde öncelikle Arap Milliyetçiliği üzerinde durulacak, daha sonra ise, Arap Sosyalizmi ve İslami diriliş hareketleri ve daha sonra ise, Suriye siyasal hayatının temel aktörü olan Baas partisi açıklanacaktır.

2.3.1. Arap Milliyetçiliği

Ortadoğu coğrafyasında Arap milliyetçiliğinin temelleri, Suriyeli Hristiyan Araplar tarafından atılmıştır. Arap milliyetçiliğini yeşermesinde 19. yüzyılda, Fransa'nın korumasına giren Suriye'deki Katolik Marunîleri ve Rusya'nın yakından ilgilendiği Suriye'deki Ortodoks Hristiyanlar için bu ülkeler tarafından açılan okullar etkili olmuştur. Bütün bunlara ek olarak bölgede varlık gösterme hedefindeki Amerika da Suriye'de okullar açmıştır. Açılan bu okullar sayesinde Batı kültürü Suriyeli Hristiyan gençlere aktarılmış ve Batı kültüründen filizlenen milliyetçilik anlayışı da, Hristiyan gençlerin önderliğinde Suriye'de boy atmıştır (Goldschmidt ve Davidson 2011: 274-275). Diğer taraftan, yine Batı'da yüksek tahsil yapmış Suriyeli gençler, milliyetçilik akımının inşasında bel kemiğini oluşturmaktadırlar. Örneğin İtalya'da eğitim görmüş ve Alman romantizm hareketinden etkilenmiş olan Arap milliyetçi hareketinin önemli isimlerinden Sati el-Husri ve Suriye Baas Partisi'nin kurucularından Fransa'da eğitim görmüş Mişel Eflak düşünüldüğünde, milliyetçiliğin Avrupa düşünsel hayatından ilham alan bir hareket olduğunda şüphe yoktur (Tauber 1993). Bu bağlamda

da, Hristiyan Arapların Arap milliyetçiliğinin temellerinin atılmasında kurucu rol oynamış olduğu ifade etmek mümkündür (Gürsun 2010: 10).

Batıdan etkilenen Suriyeli Hristiyanlar ile gelen milliyetçilik akımı, Suriyeli Müslümanlar tarafından hemen benimsenmemiş bunun olması için ise, birkaç on yıl geçmesi gerekmiştir (Pipes 1990: 21-22). Bu kabullenişin en önemli nedenlerinden biri, Osmanlıda gerçekleşen 1908 yılındaki Meşrutiyet hareketinden sonra Türk milliyetçilik akımının etkisiyle değişen devlet anlayışında, Osmanlı için Müslüman olduklarından dolayı ayrıcalıklı bir yere sahip olan Arapların, değer yitirmeleridir. Bu politikalar, Müslüman Araplar'da, Arap milliyetçiliğinin benimsenmesi şeklinde yansımaları bulmuştur. Böyle bir ortamda, İngiltere ve Fransa'nın Arap bağımsızlığı yönündeki bölgeye yönelik politik çabaları da çok etkili olmuştur (Kürkçüoğlu 1972: 4-5).

Osmanlıya karşı çeşitli hareketlenmeler, 19. yüzyılın sonlarında kendisini iyice belli etmiştir (Buzpınar 1998). Ancak yine de I. Dünya savaşına girildiğinde, Arapların çoğunluğunun Osmanlı'nın korunması gerekliliğine inanıyor olmaları (Cleveland 2008: 161) bilgisi de, kenara not düşülmesi gereken bir gerçekliktir. Zira bu dönemde çoğu Arap, Osmanlıya bağlılığını sürdürmektedir. Araplar, ne Fransızları, ne de İngiliz egemenliğini arzulamışlardır. Bu nedenle, Arap milliyetçileri Osmanlı'dan ziyade bu tehditlere karşı çıkmışlardır (Goldschmidt ve Davidson 2011: 279).

Arap milliyetçiliğine ivme kazandıran nedenlerden biri de Osmanlıda iktidarı ele geçiren Jön Türkler'in Arap eyaletlerinde köklü değişiklikler yapmaya başlamış olmalarıdır (Cleveland 2008: 158). Bunlar, toplumdaki Türk olmayan bütün gruplaşmaları yasaklamışlar ve böylece Arap milliyetçilerini yer altına itmişlerdir (Hitti 1959: 237). Özellikle Şam'da, yerel Suriye idaresini Osmanlı nezdinde temsil eden El-Abid'ler ve el-Azm'lar adındaki iki köklü aile, gelenekselleşmiş yerlerinden edilerek, yurtdışında yaşamaya mecbur edilmişlerdir. Yeni rejim, bunların yerlerine kendilerine sadık memurlar atamıştır. Bu durum, bölgenin yerleşik toplumsal ve siyasal düzenini bozmuştur. Gerçekte Jön Türkler'in merkezileştirme çabaları olan bu uygulamalar, yöre halkı tarafından Türkleştirme politikaları olarak algılanmıştır. Neticede bu idari değişiklikler, İttihat ve Terakki'nin hem siyasal tepki ile karşılaşmasına, hem de

Arapçılığın yaygınlaşmasına ve örgütlenmesine neden olmuştur (Cleveland 2008: 158). Bununla beraber başlangıçta Arap milliyetçi hareketi Osmanlı Devleti'nin kendisine değil, İttihat ve Terakki yönetiminin icraatlarına tepkilidir. Zira Arap milliyetçiliği için önemli köşe taşlarından olan 1913 Arap-Paris Kongresinde alınan kararlar ayrılıkçı nitelik taşımamaktadır. Sadece bu toplantı, Osmanlı hükümetine, Arapların huzursuzluğunu hissettirmesi bakımından çok önemlidir. Zira o dönemde Osmanlı yönetimi, bir takım önlemler alarak, Arap milliyetçiliğinin sesini son derece azaltmıştır (Cleveland 2008: 157-159).

20. yüzyılın başlarında bu bölgede Osmanlıcılık ve Arap milliyetçiliği şekline iki düşünce akımı hâkim olmuş, sonrasında ise, bu coğrafyada yaşayanlar için Arap milliyetçiliği daha çekici hale gelmiş ve zamanla hâkim görüş halini almıştır. (Kılınçkaya 2004: 58). Dolayısıyla Arap milliyetçiliği, I. Dünya Savaşından sonraki süreçte Müslümanların ve Hristiyanların uyumlu ve birlikte hareket ettikleri bir alana dönüşmüştür (Pipes 1990: 22). Şehirlerin üst sınıf aileleri tarafından yürütülen siyasi faaliyetler ve siyasal akımlar zamanla şehir merkezlerinden başlayarak, kırsal kesime ve hatta göçebe yaşayanlara kadar ulaşmıştır (Khoury 1989: 3).

1920-30 yılları arası Arap milliyetçiliğinin zaman zaman İslam ile yakınlaştığı, zaman zaman ise, kopuşlar yaşadığı zaman dilimidir. 1930'lu yıllar ise, Batıdan gelen radikal milliyetçilik düşüncesinin bu topraklarda yeşerdiği yıllar olmuştur (Bozarıslan 2014: 66-67). Fransız işgali döneminde Arap milliyetçilerinin hedefi bu kez, Fransız manda yönetimi olmuştur, zaman zaman ayaklanmışlar ve 1930'lu yılların sonlarına kadar da, faşist Almanya ve İtalya ile çeşitli ilişkiler kurmuşlardır (Tauber 1993). Fransa'nın baskıcı uygulamaları neticesinde, şehirlerde politika yapma imkânı bulamayan milliyetçi hareketler ise, bu dönemde kırsal kesimlerde aktivitelerini sürdürmeye devam etmişlerdir. Köylü kesimin nispeten politik yönden bilinçsiz olması, yöneticilere karşı yerleşmiş derin bir korkunun varlığı gibi nedenlerle bu politik hareketlerin gerçekleşmesi de hiç kolay olmamıştır. Bütün bunlar kadar etkili bir diğer neden olarak da, tarım arazilerine sahip milliyetçi liderlerin çıkarlarının zarar görme ihtimalidir (Khoury 1989: 8).

Başlangıçta Osmanlı yönetimine karşı olan Arap Milliyetçiliği, daha sonra Fransız manda yönetimine karşı bir hareket halini almıştır. Ayrıca bu arada, yerel planda Suriye Milliyetçiliği de gelişmiştir. Dolayısıyla bu süreçte Arap devletlerinde genç kuşak arasında gelişen yerel milliyetçilik, anlayışları Pan-Arabizm düşüncesinin de zayıflamasına da neden olmuştur (Hitti 1959: 236). Arap milliyetçiliği adına belki de ilk derin hayal kırıklığı, 1948-1949 Arap-İsrail Savaşı sonunda Arapların bölünmüşlüğü, kıskançlığı, acizliğinden kaynaklı yenilgi yüzünden yaşanmıştır. Bu sonuç, Araplık bağı aleyhine ve yerel eğilimlerin ise lehine sonuçlar doğurmuştur. Bu süreçte İslamcılık eğilimleri de kuvvetlenmiştir (Daviş 2004: 115-116).

İsrail devleti 1948 yılında kurulduktan sonra baş gösteren Filistinli mülteciler problemi ve buna bağlı olarak ortaya çıkan ciddi ve önemli sosyal ve politik karışıklıklar, Filistin meselesini, henüz bağımsızlığını kazanan Arap dünyası için politik olarak devamlılık kazanan önemli bir konuma çıkarmıştır (Abu-Rabi' 2004: 50). Filistin davasına, Suriye'den oldukça önemli toplumsal destek vardır. Bilhassa milliyetçi ideolojiyi benimseyenler açısından, Filistin duyarlı oldukları bir noktadır. Öte yandan bu duyarlılığın jeostratejik ve ekonomik boyutu da mevcuttur (Daviş 2004: 100). Bu dönemde, Filistin'e göç eden Yahudilerden kaynaklı endişe, Arap milliyetçilerini, İslamcıları ve Büyük Suriyecileri aynı noktada birleştirmeyi başarmıştır (Daviş 2004: 98). Böylece, 1948 yenilgisinin negatif etkisi kolayca aşılmıştır.

1950'li yıllarda ise, Arap milliyetçiliği en parlak dönemini yaşamıştır ki, bunun temel nedeni olarak, Batılılara karşı Mısır lideri Nasır'ın mücadelelerinde kısmen başarı kazanması olarak gösterilebilir (Daviş 2004: 128). 1956-1963 yılları arasında bilhassa Mısır'ın lideri Nasır'ın etkinliğiyle, Arap milliyetçiliği son derece popüler bir hal almıştır. Bu popülerliğe rağmen azınlıklar açısından durum çok farklı bir yere taşınmıştır. Arap milliyetçiliğinin temellerini oluşturmuş olan Hristiyan Araplar, bu süreçte yabancılaşmışlardır. Çünkü toplumda Sünni olmayan Arapların, daha az Arap olduğu gibi bir anlayış hâkimdir. Başka bir açıdan da, azınlık konumundaki Araplarda, Sünni çoğunluk içerisinde asimile olarak kaybolma korkusundan dolayı, bir uzaklaşma söz konusu olmuştur (Pipes 1990: 39). Oysaki Hourani, henüz Suriye'nin bağımsızlığını kazandığı ilk yıl yayınladığı kitabında, Arap milliyetçilerinin azınlık sorununun

öneminin farkında olduklarını ve bu grupların güvenini kazanmak için, oldukça önemli çabalar sarf ettiklerini anlatmıştır. Devamında ise prensip olarak, Müslüman Arapların, Arap Hristiyanlara Arap toplumunun bir üyesi olarak baktıklarını ve dil olarak azınlık olanlara ise, belli bir dereceye kadar asimile olma noktalarına odaklanarak, ırksal ayrılığın üzerinde durmadıklarını (Hourani 1947: 86-87) belirtmiştir.

Suriye'nin, Mısır ile birleşerek Birleşik Arap Cumhuriyetini (BAC) kurdukları 1958 yazı ise, Pan-Arabizm'in doruk noktası olarak değerlendirilebilir (Goldschmidt ve Davidson 2011: 422). Gerçi Arap milliyetçileri, Arap devletlerinin en sonunda birleşeceklerine sağlam bir şekilde inanıyorlardı. Ancak, 1 Şubat 1958 yılında gerçekleşen Mısır Suriye birleşmesi, o kadar ani gelişen bir olaydı ki, onlar bile bu duruma hazır değillerdi (Daviş 2004: 167). Daha önceki bölümlerde anlatılan sebepler nedeniyle, BAC'ın kısa sürede son bulması ile adeta Pan-Arabizm ideolojisi boşa çıkarken, 1967 Arap-İsrail savaşında fiziki olarak İsraililerden son derece güçlü olan Arap ülkelerinin yenik düşmesi ile de, Arap milliyetçiliğinin itibarı iyice azalmıştır (Goldschmidt ve Davidson 2011: 435).

Gelinen noktada ise; Arap milliyetçiliğinin Osmanlı sonrası dönemde Suriye açısından Arapça konuşan çoğunluk için, bilhassa Sünni çoğunluk ile Alevi ve Hristiyan azınlık arasında bir köprü oluşturması noktasında, çok başarılı bir ideoloji olduğu da tartışmalı bir konudur (Hinnebusch 2008: 264). Gerçekte Suriye için Arap milliyetçiliğinin doğurduğu en önemli olgulardan biri de, Baas Partisidir (Daviş 2004: 138). Baas Partisi bir Hristiyan ve bir Müslüman tarafından kurulmuştur ve bu partide, birleştirici faktör din değil milliyetçiliktir ve bu ideolojide ezilen Arap olma düşüncesine karşı bir tavır sergilenmektedir (South 2011: 31). Suriye'nin kaderine 50 yıldan fazla bir süredir hükmetmiş bulunan ve bu gün de varlığını devam ettiren Baas Partisi bu öneminden dolayı da, ayrı bir başlıkta incelenecektir.

Arap milliyetçiliği ile ne anlaşılması gerektiği konusu hem araştırmacıları hem de Arapları anlaşmazlığa düşürebilecek bir konudur. Güncel olarak çok farklı anlayışları içerse bile, kendi siyasal kaderlerini çizme gayretindeki Arapça konuşan halklara ait bir çaba olduğunda şüphe yoktur. En basit bir tanımlamayla; Arapların tek bir siyasal

toplum içerisinde, tek bir hükümetle yönetilmesi gerekliliğine inanan bir ideolojidir (Goldschmidt ve Davidson 2011: 271). Azınlıklar için düzenlenecek özel bir rejime karşıdırlar. Çünkü yabancı güçlerin azınlıklar aracılığı ile ülkeye müdahale edeceği endişeleri vardır (Hourani 1947: 86-87).

Arap milliyetçiliği, Habermas'ın bahsettiği yaşama evreni kapsamında geçirmiş olduğu tarihsel bağlamın etkisi ile ülkede etkili olmuş siyasi bir görüştür ve bir anlamda ülkedeki Arap kökenli olanların uzlaşıya ulaşabilecekleri ortak bir zemini kısmen de olsa sağlamıştır. Zaten bundan dolayıdır ki, Baas rejimi temellerini Arap milliyetçiliği üzerine atmış ve Hafız Esad da meşruiyetini Arap milliyetçiliği üzerinden sağlamlaştırmaya çalışmıştır⁴⁷.

2.3.2. Siyasal İslam ve İslami Diriliş

Modern dönem Arap dünyasının siyasi hayatını şekillendiren ‘sömürge dönemi, İslami diriliş, milliyetçilik’ gibi üç kompleks faktör vardır. İslami hareketler, sömürgecilğe karşı çok yönlü mücadelenin dini ve kültürel yönde ciddi bir tepkisi olarak ortaya çıkmıştır. Son dönemde İslami canlanma, fakir kırsal kesim ve kentlerdeki dışlanmış topluluklar için din adına bir umut olmuştur (Abu-Rabi‘ 2004: 156). İslamcı Cihadizm ideolojisi, temellerini Selefi akımlardan almıştır. Bu akım yeni bir düşünsel yapı değildir. Suriye’de daha 20. yüzyılın başlarında II. Abdülhamid’in mahiyetinde aktivitelerini sürdüren Sufi düşüncesine karşı eleştirel bir bakış açısıyla ortaya çıkmıştır. Batılı rasyonalist düşünceden ilham alan bir tepki olarak ortaya çıkmış bir akımdır. İdeolojik olarak İslam’ın orijinaline dönmeyi idealize etmektedirler. Suriye’de manda döneminde, Said El-Jabi liderliğindeki Selefiler Fransız politikalarına direniş noktasında çok fazla gayret sarf etmişlerdir. Bağımsızlık sonrası Sufi akımların İslami canlanışı temsil eden kesimi, Müslüman Kardeşler’in çabaları ile Selefi ve Sufi ayrılığı, radikal İslami hareketlerin yükselişine kadar ortadan kalkmıştır (Weismann 2005: 53).

Müslüman Kardeşler (İhvan) grubu, Ortadoğu coğrafyasındaki en güçlü İslami hareketlerden birdir. 1930 yılında kurulmuştur ve Batı’nın tahakkümüne ve kültürel

⁴⁷İlgili bölümlerde açıklanmıştır.

etkinliğine karşı İslami bir sistem önermektedir (Goldschmidt ve Davidson 2011: 628). Dr. Mustafa El Siba Kahire’de bulunduğu yıllarda Müslüman Kardeşler grubunun fikir babası Hasan el- Benna’nın İngiliz idaresini değiştirerek İslami bir devlete dönüştürme gibi düşüncelerinden etkilenmiş ve Suriye’de bu hareketin öncülüğünü yapmıştır. Müslüman Kardeşler grubu Suriye’de politik hayata 1949 yılında güçlü bir şekilde girmiştir (Seale 1989: 322). Tam da kurulduğu bu dönem, Baas Partisi’nin kuruluş yıllarına denk düşmektedir ve iki eğilim birbirlerine tamamen zıt ve iki ezeli rakip olmuşlardır (Dinçer ve Çoşkun 2011: 13). Suriye Müslüman Kardeşler’i başlangıçta Mısır’daki İhvan’dan farklı olarak, elit küçük bir grup tarafından kurulmuştur. Hareketin Suriye’deki fikri mücadelesi parlamentoda ve siyasal zeminde gerçekleşmiştir⁴⁸ (Teittelbaum 2004:136) Suriye’deki Müslüman Kardeşler grubu; Şam ve Halep’teki geleneksel Sünni kentlilerden oluşmuş bir gruptur. Bu elitlerin ise, İhvan’ı ideolojik olarak tamamen benimsemediklerini söylemek ise mümkün değildir. Ancak siyasal sistem olarak, Baas’ın yükselişine karşı bir duruş olarak, bu gruba dâhil olmuşlardır (Porat 2010: 3).

1955 yılında Baas Partisi’nin hızlı yükselişi Müslüman Kardeşler’in üyelerini kızdırmış, hatta 1963 darbesi ile Aleviler, yönetimi ele geçirmiş, Müslüman Kardeşler Halep ve Hama’da silahlı direniş göstermişlerdir (Seale 1989: 322). Belki de bu rekabetten dolayıdır ki; özellikle 1960-1980 yılları arasında güvenlik güçleri ile bu hareketin önde gelen grubu olan Müslüman Kardeşler arasında, kanlı şiddet olayları patlak vermiştir (Ziadeh 2011: 129). Hafız Esad’ın Lübnan’a müdahalesinin akabinde, Suriye’de, Baas Partisi’nin önemli isimleri olan Alevilere suikast ve saldırılar gerçekleşmiştir (Dam 2000: 125-126). Bu suikastların sorumluluğunu ise, Müslüman Kardeşler grubunun bünyesinde olan ancak, Suriye Müslüman Kardeşler örgütünden farklı olarak Mücahidin (Mücahitler) adını kullanan bir grup üstlenmiştir (Dam 2000: 148). Böylece bu olayların tamamı Müslüman Kardeşler grubunun yaptığı eylemler olarak tarihe geçmiştir. 1979-1980 yılları arasında sadece Halep’te 300 Baaslı ve Alevi, terörist saldırılar sonucu hayatını kaybetmiştir (Seale 1989: 325).

⁴⁸Müslüman Kardeşler Partisi 1961 yılında yapılan Suriye genel seçimlerinde mecliste 10 sandalyeye sahip olmuştur (Oron 1961: 303-305).

Bu terör eylemlerinin bertaraf edilmesi için, Yedinci Bölgesel Kongre’de, devlet hiyerarşisinde devlet başkanından sonra ikinci sıradaki bir konuma yükselmiş olan Esad’ın kardeşi Rıfat Esad görevlendirilmiştir. Rıfat Esad, Müslüman Kardeşler örgütünü bitirmek için çok sert ve tehlikeli uygulamalar yapmıştır. Bu kapsamda Baas Partisi’nin üyelerini silahlandırmıştır. Hafız Esad 26 Haziran 1980 senesinde İhvan’ın düzenlediği suikasttan kıl payı kurtulması ile Palmira Hapishaneleri’ndeki yaklaşık 500 İhvan üyesi için ölüm emrini vermiştir (Seale 1989: 328-329). Daha sonra başlayan Hama Ayaklanması, Suriyeli Müslüman Kardeşler ile hükümetin çatışmasının doruk noktası olmuştur. Ayaklanma, Suriye Ordusu tarafından son derece sert bir şekilde bastırılmıştır (Dam 2000: 173). 1982 senesinde Müslüman Kardeşlerin kalesi olan Hama şehrinde rejim tarafından bir ay kadar kanlı bir müdahale gerçekleştirilmiştir. Burada ölenlerin sayısı farklı kaynaklarda 5.000 ila 25.000 kişi olarak belirtilmektedir (Dam 2000: 183).

Böylece Esad rejiminin almış olduğu sert tedbirlerle, Suriye’de İhvan dağılmıştır. Özellikle, çıkarılan 49. Madde ile Müslüman Kardeşler’e idam cezası getirilmiş ve 1981 yılına gelindiğinde, yüzerlerce üyesi rejim tarafından öldürülmüştür (Abd-Allah 1983). Ancak bu yöntem, muhalif hareketi bitirmeye yetmemiştir. Aksine, 1980’lerin sonunda, Müslüman Kardeşler, çeşitli Sünni muhalif gruplar ile birleşerek ‘Suriye İslâmî Cephesi’ni kurmuş, hatta Kasım 1980’de Müslüman Kardeşlerin liderleri Said Havva, Ali El-Bayanuni ve Adnan Saad el Din’in imzasını taşıyan “Suriye İslâm Devrimi ve Programı” başlığını taşıyan siyasi bir bildiri yayımlamışlardır (Dam 2000: 176). 1980’den sonra Müslüman Kardeşler’e rejim karşıtı olarak dahil olanlar arasında, ekstrem gruplar da bulunmaktadır. Hareket, 1990 yılından itibaren merkez olarak Londra’yı seçmiştir. 1990 Şubat’ında Suriye yönelik faaliyetler için, “National Alliance for the Liberation of Syria” (Suriye’nin Özgürlüğü İçin Ulusal İttifak) adında yeni bir ittifak kurmuşlardır (Porat 2010: 3-4). 2010 yılında Müslüman Kardeşler’in lideri olan Bayanuni değişmiş, yerine Muhammad Riad al-Shakfa gelmiştir. Bu değişiklik, İhvan’ın hedeflerinde ve ideolojisinde herhangi bir değişime neden olmamıştır. Grubun Esad rejimine olan muhalif duruşu devam etmiştir (Porat 2010: 6).

Suriye'deki Müslüman Kardeşler grubu, diğer Arap ülkelerindeki kadar yerel destek görmemektedir. Çünkü Suriye nüfusunun hemen %40'ını oluşturan azınlıklarca desteklenmemekte, dahası, Sünni kitleler arasındaki milliyetçi görüşe sahip topluluklar tarafından da, alternatif bir ideoloji olarak bakılmamaktadır (Aras ve Toktaş 2008: 38). Bu durum ise bu gün gelinen noktada Suriye iç savaşında muhaliflerin birlikte hareket etmelerine bir engel olarak ortaya çıkmakta ve Baas rejimi karşısında onları zayıflatmaktadır. Dolayısıyla da daha sonraki bölümlerde değinileceği üzere Müslüman Kardeşler grubunun ağırlıklı olarak muhalif hareketler içerisinde görünür olmaları muhaliflerin birlikte hareket etmesini engellerken sahada çatışan taraflarda da Müslüman Kardeşler'in çizgisinden ayrı Selefi radikal gruplardaki artış dikkat çekmektedir. Sonuç olarak; Suriye krizinin ilk zamanlarda İhvan hareketi Suriyeli muhalifler arasında dikkat çeken bir konumdayken bu gün gelinen noktada etkililiği iyice azalmıştır.

2.3.3. Arap Sosyalizmi

Arap sosyalizminin 19. yüzyıldan beri taraftarları olsa bile, Arap dünyasında bu ideolojiye olan ilginin artması, II. Dünya Savaş'ından sonra olmuştur. İlk Arap sosyalisti nüfuzlu bir kişi olan Shumayyıl Shibli'dir. Sosyalizm fikrinin Arap coğrafyasına taşınmasında Batı'da eğitim görmüş yazarların önemi büyüktür. Bu yazarlar, hem yazıları ile hem de parti kurmak suretiyle bu fikrin yayılmasını sağlamışlardır. Arap sosyalizmi ilk olarak Mısır'da doğmuş, daha sonra ise, diğer Arap ülkelerine yayılmıştır (Jaber 1970: 1-5). Bağımsızlığın başından itibaren sosyalizm, birçok Suriyeli için önemli bir alternatif ideoloji olmuştur. Nedeni ise; öncelikli olarak sosyalizmin eşitlikçi anlayışıdır ki, bu anlamda toplumun alt kesimlerine hitap etmiştir. Diğer taraftan, sosyalizmin ideolojisi ile İslam'ın hiyerarşi kabul etmeyen bakış açısı uyumlu gözükmemektedir. Ayrıca yüzyıllar boyunca Osmanlı ile işbirliği yapan aristokratların, sadece kendi zenginlik ve güçlerini arttırmaları toplumun çoğunda bir bıkkınlık oluşturmuştur (South 2011: 31).

Sosyalizmin bağımsızlık öncesinde yaygın bir ideoloji olduğunu söylemek ise doğru değildir. Bu dönemde Suriye'de, sadece fikri bir akım olarak bulunmaktadır.

Arap sosyalizminin Suriye’deki en önemli temsilcisi ise, bugünkü Suriye’yi inşa etmiş olan Baas Sosyalist Partisi’dir (Jaber 1970: 8). Bu ideoloji; bütünsel bir yapı taşımayan, dine karşı duruşundan dolayı komünizme mesafeli duran ve sömürgeci yapıda ortaya çıktığından dolayı da kapitalist sisteme de karşı duran bir bakış açısı olan, belirli bir dönemde Arap ülkelerinde ortaya çıkmış, netlik kazanmamış, zayıf bir akım olarak nitelendirilmiştir (Goldschmidt ve Davidson 2011: 421-422). Marksist söylemlerden aldıkları değerler olsa da, sınıf mücadelesi anlayışını reddetmişlerdir. Arap sosyalistleri, kendi ideolojilerinin, Arap milletinin içinden doğmuş bir görüş olduğunu ve konu hakkındaki yorumların tamamen kendilerine özgü olduğunu iddia etmektedirler. Gerçekten de, Batıdan aldıkları sosyalist düşünceleri kendi gelenek ve görenekleri ile harmanlayarak, Batı değerleri üzerinden yeniden, kendi özel kimliklerini koruyan bir sosyalist görüş inşa etmişlerdir (Jaber 1970: 10-11). Yine Suriye’de milliyetçilik gibi sosyalist düşünüş de Batı’dan kaynaklı ve anti-emperyalist düşüncelerin eşlik ettiği zamansal ve uzamsal bir boyutta kendine zemin bulmuştur.

2.3.4. Suriye’de Baas Rejimi

Mişel Eflak ve Salahaddin Bitar tarafından daha sonra Baas Partisi adını alacak olan Suriye Sosyalist Partisi 1943’de Şam’da kurulmuştur (Wolff 2006: 177). Baas Partisinin ideolojisinin kurucularından Mişel Eflak, Ortodoks bir Hristiyan, Salahaddin Bitar ise Sünni bir Müslümandır. Bu iki lider öğrencilik yıllarını geçirdikleri Paris’te milliyetçilik ve sosyalizmi harmanladıkları bir doktrin oluşturmuşlardır. Daha sonrasında ise ülkelere dönerek, yıllarca Suriye’de öğretmenlik yapmışlardır. Bu öğretmenlik yıllarında da, kendi öğretilerine taraftar kitlesi hazırlamışlardır (Cleveland 2008: 361). Bu ideoloji Zeki Arsuzi⁴⁹, Mişel Eflak⁵⁰, Salahaddin Bitar ve Ekrem Hurani tarafından, Latakya’da okul ortamlarında yapılan tartışmalarla 1940’lı yıllarda geliştirilmiştir (Seale 1989: 24-26). Bu düşünür ve aktivistlerin hepsi, anti-Fransız ve

⁴⁹ Zeki Arsuzi Fransa’da Sorbonne Üniversitesinde felsefe eğitimi almış mütevazı bir entelektüeldir. 1932 Suriye’de de öğretmenliğe başlamıştır ve Fransız manda sisteminin acımasızlığının farkındadır. Öğrencilerine Fransız devriminin getirdiği özgürlük anlayışını anlattığı anlaşıldığında yönetim tarafından öğretmenliğine son verilmiştir. 1934 yılında bir sanat kulübü açarak etkinliğine devam etmiş ve bu süreçte politik düşüncelerinden Fransız kültürünün etkisini terk ederek ateşli bir milliyetçi olmuştur (Seale 1989: 27).

⁵⁰ Partinin kuramcısı olan Eflak, kariyerini “bölünmez bir Arap milleti” fikrini kabul ettirmek üzerine çalışarak geçirmiştir (Daviş 2004: 138).

dış güçlerin ülkeyi bölmelerine karşı zayıf düşen eski yönetimlere karşı bıkkındırlar ve II. Dünya Savaşından sonra, Suriye'nin bağımsızlığı beklentileri vardır. Bunlar ayrıca İslam'ı, Arap milliyetçiliği için uygun bulmayan azınlık gençlerdir (Seale 1989: 24-26). Bu tarihi anlatıma şunu not düşmek gerekmektedir ki Fransız manda döneminde bağımsızlık idealindeki gençlerin yaptıkları bu faaliyetler tam anlamı ile müzakereci modelin öncelediği kamusal alanlara karşılık gelmektedir ki burada yapılan tartışmalar sonunda ülkenin kaderine hâkim olacak bir partinin doğumuyla sonuçlanmıştır. Bu öyle olmuştur ki gerçekte bu müzakereleri yönetime aktaracak hiçbir mekanizma da bulunmamaktadır.

Sonuç olarak, Arap Baas Sosyalist Partisi ise, ülkenin içinde bulunduğu kötü durumun iyileştirilmesi gerekliliğini fark eden bir grup entelektüelin çabalarıyla oluşturulmuş bir harekettir. Bunlar Eflak ve Bitar dışında; Dr. Mithat Bitar, Dr. Bazzaz, Beyruttan Dr. Ali Cabir, Dr. Abdullah Abdul Daim, Dr. Vahip Ganim, Dr. Cemal Atasi, Dr. Musa Rizik, Badi Kasım, Sami Durubi, Abdul Birr İyun Sud'dan müteşekkil bir oluşumdur (Jaber 1970: 28). Partinin resmi kuruluşu ise 1947 yılında olmuştur (Daviş 2004: 138). Bozarslan, Baas Partisi'nin, milliyetçilik görüşlerinin benimsendiği bir zeminde, yeni anlamlar ve ideallerin arandığı ideolojik bir ortamda kurulduğunu belirtmiştir (Bozarslan 2014: 78). Bu çerçeveden de, Baas Partisi'nin tüzüğünde bulunan bazı temel ilkeleri açıklamak bu zemini anlamak açısından önemli gözükmektedir. Bilhassa tüzükte pek çok yerde, Arap milliyetçiliğinden bahsedilmiştir. En fazla bahsi geçen Arap milliyetçiliği ve hürriyet konusu iken, Arap Milleti'nin birleşmesi gerekliliği ve bir bütün oluşturdukları fikri ön plana çıkmaktadır. Bunun ise, sosyalizm ile gerçekleşeceği vurgulanmaktadır. Tüzükte her türlü din, aşiret, cemaat, ırk ve bölge hizipleşmesinin karşısında oldukları açıklanmış ve idari sistemi ise, adem-i merkeziyetçi bir sistem olarak tarif etmiştir. Ayrıca, anayasal parlamenter bir sistemi önermektedir (Jaber 1970: 186-191). Parti tüzüğü, milliyetçiliğin ağır bastığı sosyalizme atıf yapan seküler bir nitelik taşımakla birlikte, partinin hazırladığı 1964 geçici anayasasında; Suriye'nin demokratik bir halk cumhuriyeti olduğu, başlıca kanun kaynağının İslam olduğu ve devletin dinin, İslam olduğu yazılmıştır (Jaber 1970: 199).

Baas Partisi'nin benimsediği sosyalist ilkeler nedeniyle, Parti yerel burjuvazi ile tüccarların siyasete hâkim olduğu büyük kentlerden ziyade, kırsal kesimdeki kasabalarda ve yoksul yörelerde kendisine zemin bulmuştur. Baas Partisi'nin idealize ettiği Arap milliyetçili laik karakter taşımaktadır (Dam 2000: 41). Bağımsızlık sonrasında Suriye'de, Büyük Suriye düşüncesi genel olarak bir çekiciliğe sahiptir ve dolayısıyla Baas Partisi'nin söylemlerindeki Pan-Suriye ideolojisi ve buna uygun, programı çok popüler olmuştur (Pipes 1990: 55). Ancak Baas Partisi ilk kurulduğu yıllarda, bünyesinde tanınmış Suriyeli kişiler olmadığından ve/veya diğer partilere göre çok farklı bir söylem geliştirmiş olmasından kaynaklı olarak, çok zayıf bir başlangıç yapmıştır (Jaber 1970: 32).

Yukarıdaki bölümlerde değinildiği üzere, Filistin meselesi, Arap toplumları ve bilhassa Suriye toplumunu derinden etkileyen bir sorun olarak, ülkenin iç ve dış siyasetlerinin belirlenmesinde en önemli dinamiklerden biri olmuştur. Bu çerçeveden, ilk kurulduğu dönemde çok cılız bir akım olan Baas ideolojisi, ilerleyen dönemde Filistin meselesine odaklanmış ve bu konuda muazzam bir propaganda süreci yürütmüştür. Tüm bu bakış açıları ile Filistin davası, Baas ideolojisinin Arap siyasi hayatına derinlemesine nüfuz etmesine zemin hazırlamıştır (Jaber 1970: 34). Artık 1954 yılından sonraki süreçte Suriye siyasal hayatı, Baas'ın şekillendirmesi altına girmiştir (Perlmutter 1981: 139). Hatta bu dönemde Mısır ile birleşme konusunun bir hükümet siyaseti haline dönüşmesi Baas Partisi'nin etkililiği ile olmuştur (Jaber 1970: 51).

BAC deneyiminden sonraki süreçte, partiden uzaklaştırılan pek çok Sünni üyeye karşın, resmi olarak partide görevli olmasalar bile pek çok azınlık üyesi partili, partinin yapısında sadık bir şekilde kalmaya devam etmiştir. Bu nedenden dolayı Parti, ülke genelindeki popüleritesini ve Arap milliyetçiliğinin temel dinamiği olan Pan-Arabist (Arap halklarının birliği) ideolojisini kaybetse bile, özellikle Alevilerin çoğunlukta olduğu Lazkiye gibi yerlerde önemli ölçüde taraftara sahiptir (Pipes 1990: 156). Burada şunu not etmek gerekmektedir ki Baas Partisi'ne olan Alevi desteğinin ideolojik örtüşmeden dolayı olduğunu söylemek güçtür. Buradaki taraftarlık azınlık duygusundan kaynaklı bir bağlılıktır ki bu da yine Mouffe'nin vurgusunu yaptığı siyasette duyguların da etkili olduğu tezini ispatlamaktadır. Bu bağlılık o denli güçlü bir

bağılıktır ki bu gün Esad rejiminin ayakta kalmasının nedenlerinden biri olarak ortaya çıkmaktadır.

Suriye toplumunda bölge ve aşiret bağlarının kuvvetli olması yüzünden siyasi hareketler de, hedef kitlesi arayışlarını buna göre şekillendirmiş ve genellikle bölgesel olarak taraftar arayışları olmuştur (Gürsun 2010: 25). Bu nedenle, siyasi olarak hangi eğilimde olursa olsun, siyasi gruplar Suriye’de genellikle toplumun bu geleneksel sosyal kanalları aracılığıyla oluşmuştur. Mezhep, bölge ve aşiret bağlarının Suriye’nin siyasal hayatında ne denli etkili olduğu, 1963 yılında iktidara gelen Baas Partisi ile iyi bir şekilde anlaşılmaktadır (Dam 2000: 39). Suriye’nin siyasal hayatı açısından dikkat çeken bir nokta da, II. Dünya Savaşı’ndan sonraki dönemde, kırsal kesimden ve bilhassa azınlık grupların Suriye’nin politik sahnesinde ön planda olmalarıdır (Khoury 1991: 13). Bu bağlamda, azınlık grupların bölgesel ve aşiret bağlarını, siyaset sahnesinde çok iyi kullanabildikleri sonucunu çıkartmak yanlış olmasa gerektir. Buradan ortaya çıkmaktadır ki Suriye’de yeni kurulacak sistem de bu bağlamların demokrasi içerisine eklemlenmesi gerekecektir ki siyasi partiler bu yollardan birisidir.

Önceleri düşünürler, politikacılar ve aktivistler tarafından yönetilen Baas Partisi, 1960 yılından sonra artan bir şekilde askerler tarafından domine edilmeye başlanmıştır. Zaten 1966 yılına gelindiğinde partide sivil yöneticiler de kalmamıştır (Pipes 1990: 156-157). Suriye de bu gelişmelerin yaşandığı dönemde, 1963 Şubatında Irak Baas Partisi’nin bir darbe ile Irak iktidarını ele geçirmiş olması, Suriyeli Baasçılar harekete geçirmiş ve Mart 1963’da herhangi bir direniş görmeden bir darbe ile iktidarı ele geçirmişlerdir. Hükümetin başına ise, Emin Hafız’ı getirmişlerdir (Hopwood 1988: 45). Emin Hafız’ın başkanlığı göstermelik bir başkanlıktır denilebilir. Kendisi Sünni olan Emin Hafız başkan olsa da, gerçek iktidar 1963 darbesini yapan bir grup otuzlu yaşlardaki Alevi subayın (Muhammed Umran, Salih Cedit ve Hafız Esad) elindedir (Cleveland 2008: 442).

Bu yönetim Baasçı rejimi pekiştirmek için bir dizi çalışma yapmış, bu kapsamda 1965 yılında 100 adet şirketi millileştirmiş, büyük toprak sahiplerinin topraklarına el koyarak dağıtmış, ertesi yıl etkili ailelerden olan devlet memurlarının görevine son

vermiştir. Görünüşte sivil, özünde askeri olan bu rejim Baas'ın omurgasını teşkil eden köylü kökenliler ile orta sınıf kentliler arasında bir ittifak kurmak suretiyle, kendi yeni seçkinlerini inşa etmiştir (Cleveland 2008: 443). Rejim eski kentsel elitlerin ekonomik gücünü kırmış ve kaynak dağılımını kırsal alandan yana kullanarak sosyalist düzen adına girişimlerde bulunmuştur (Darwisheh 2013: 3). Başka bir bakış açısından ise Arı, bu politikaların en birinci hedefinin, Sünni tacir elit kesimin güç olmaktan çıkarılması ve bürokrasi ve yönetim de de Sünni yapı tasfiye edilerek, yerlerine Alevi Baas üyeler yerleştirilmesi (Arı 2007: 464) olduğunu belirtmektedir. Görülen odur ki Baas rejimi kendi hegemonyasını kurarak toplumsal yapıyı kendine eklemlemiş ve eklemlemesini beklemediği kesimleri ise kendi hegemonik gücü ile pasifleştirerek dönüştürmeyi hedeflemiştir. Gerçekleşen bu mücadele ülke içerisindeki bir kimliğin diğer kimlikler üzerinde hegemonik çabaları olarak da yorumlanabilirse de bu durumu sadece kimlik üzerinden açıklamak yetersiz kalacaktır. Zira Alevi kesim içerisinde de çıkar mücadeleleri olmuştur.

1966 Şubat'ında Baas Partisi için önemli bir olay gerçekleşmiş ve parti içi bir darbe ile Emin Hafız devrilmiştir (Cleveland 2008: 443), Böylece 1966 yılında Salah Cedit ve arkadaşları, rakiplerini bir darbe ile saf dışı bırakmıştır. Bu hamle ile Baas Partisi ideolojik olarak önemli bir değişikliğe uğramıştır ki; parti, hem dış politika olarak Batı ve İsrail karşıtlığı noktasında radikal bir pozisyon almıştır, hem de, iç politik olarak Doğu Avrupa modeli sosyalist bir düzenin kurulmasını benimsemiştir. Bu denli önemli ideolojik kırılma neticesinde artık partiye Neo-Baas adı verilmiştir (Zisser 2007:8). Nurettin Attasi devlet başkanı olmuştur (Arı 2007: 277). Ancak Baas Partisi'nde sular durulmamış, bu sefer her ikisi de Alevi toplumuna mensup Salah Cedit ve Hafız Esad'ın mücadeleleri başlamıştır. Cedit'in, Dara'lı Maoist bir Sünni olan Ahmed el- Suveydani'yi Genelkurmay Başkanı yapmış olması, Esad tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştır. Diğer yandan Filistinli gerillalara destek vermek isteyen Esad'ın aksine, Suveydani, olaya müdahale etmek istemiştir (Seale 1989: 107). Bu gibi politikalar ile Esad ve Cedit'in arası tamamen açılmış, güvenlik güçleri ve askeriyenin Esad'ı desteklemesi neticesinde, bu mücadelenin kazanan tarafı Esad olmuştur (Zisser 2007: 8). Bu süreçte Hafız Esad da hava kuvvetleri komutanlığına ve aynı zamanda savunma bakanlığına getirilerek, üst düzey bir pozisyon almıştır (Lesch 2012: 3). Bu iç

darbeden sonra da yine rejim sivil idarecilerin elinde gibi gözüксе bile, gerçekte darbeci askerlerin yönetimindedir. Esad hem hava kuvvetleri komutanı olarak, hem de savunma bakanı olarak askeriye'nin en etkili kişisidir. Tam bu dönemde meydana gelen yeni bir Arap-İsrail savaşı ise Suriye'nin bir kısım topraklarını kaybetmesi ve İsrail'in Suriye'nin hava kuvvetlerini yok etmesi ile neticelenmiştir. Bu süreçte Savunma Bakanı olan Esad gözden düşse de sorumluluğu dava arkadaşlarına yükleyerek kendisini kurtarmıştır ve 1970 Kasım ayında Suriye'nin bütün karar mekanizmalarını uhdesine almayı başarmıştır. Yenilgiden sorumlu tuttuğu arkadaşlarını da tutuklatmak suretiyle bertaraf etmiştir (Cleveland 2008: 443). 1971 yılına gelindiğinde ise; Hafız Esad kendi seçtiği bir meclis tarafından Cumhurbaşkanı seçilmiştir (South 2011: 31). Görüldüğü üzere Hafız Esad kendi kişisel çıkarı için dava arkadaşlarını bile tutuklatmıştır.

Buraya kadar baskın bir konuma gelen Alevi azınlığın buraya ulaşırken ki geçirdiği süreç anlatılmıştır. Bu süreçte dikkat çeken olgu ise iktidarı ele geçirmek ve Suriye'de siyaseten etkili olabilmek için ortaya konulan hegemonik mücadeleler olmuştur. Yüzyıllardır ülkeye ekonomik ve siyasi olarak kısmen de olsa hâkim olan Sünni Arap çoğunluğun yerini artık Alevi azınlık almıştır ve bunun için de ciddi antagonistik ve hegemonik çabalara girmişlerdir.

Bütün bu istikrarsız süreç toplumu bıktırmış ve bu bıkkınlığın neticesinde Sünni toplumun desteğinin de alan Esad (Haddam 2011) Suriye'de güçlü, stabil ve merkeziyetçi bir yapı inşa etmiştir. Esad'ın kurduğu rejim böyle başlasa da, üyesi olduğu Alevi toplumunun desteği ve arkasındaki askeriye ve güvenlik güçleri sayesinde devamlılığını sürdürmüştür. Esad'ın iktidarını güçlü kılan esas nokta ise; kendisine sadık arkadaşları, aile üyeleri ve kabilelerin varlığıdır (Zisser 2007: 8-9). Esad'ın inşa ettiği devlet yapısını tarif etmek gerekirse: Adı Suriye Cumhuriyeti olsa da, 1963 yılından beri otoriteren askeri bir rejimle yönetilmektedir (Syria, 2012, <http://www.state.gov/outofdate/bgn/syria/197938.htm>, 02 Aralık 2016'da erişildi). Halk, görüntüde cumhurbaşkanını ve meclis üyelerini seçme hakkına sahiptir ancak, bu seçimler halkın iradesini yansıtmamaktadır. Hafız Esad'ın ve Beşar Esad'ın seçildikleri referandumlarda rakipsiz olarak seçilmeleri de, bu durumun en açık ifadesidir (Dinçer ve Coşkun 2011: 10).

Suriye'nin 1973⁵¹ anayasası, devlet başkanına ülkeyi tamamen kontrol edebilecek yetkiler vermektedir. Görünüşte, hükümetin görev süresi yedi yıldır. Ancak Baas Partisi, hükümetin bir organı konumundadır. Doktrin olarak, Baas Partisi'nin yüceliği ve Başkan Hafız Esad ve onun halefinin 'bilgeliği ve tarihi liderlik konumu' hakkında ülkenin gençlerinin yönlendirilmesi, bir devlet politikası olarak kararlılıkla işlenmiştir (Coleman 2011: 33). Esad bütün partileri şemsiyesi altında toplayan "halk konseyi" kurumu için, özel bir çaba göstermiştir ki, bu konsey çiftçi birlikleri ve çalışanların birliklerini de kapsamakta ve rejimin meşruiyetine yardım etmektedir (Zisser 2007: 10). Halk Konseyi üyeleri, her dört yılda bir seçilen bir organdır, ancak bağımsız bir otoritesi yoktur. Parlamenterler politikalara eleştirilerde bulunabilseler de, gerçek yetki yürütmededir. 2001 yılında siyasi reform yanlısı iki milletvekili Ma'mun Humsy ve Riad Seif'in anayasaya aykırılık suçundan dokunulmazlıkları kaldırılarak hapse atılmış olmaları, sistemin gerçek işleyişini ifade eden örnek olaylar niteliğindedir (Dinçer ve Coşkun 2011: 11).

Suriye Anayasa'sının 8. Maddesi gereğince, Baas Partisi yönetimin hâkimi konumundadır. Diğer partiler ise, Baas Partisi'nin liderliğinde "Ulusal İlerici Cephe" adındaki bir organda varlık göstermektedirler. Bu organda Arap Sosyalist Hareketi, Arap Sosyalist Birliği, Suriye Komünist Partisi, Sosyal Demokrat Birlikçiler, Sosyalist Birlikçiler, Suriye Sosyal Milliyetçi Parti, Demokrat Sosyalist Birlikçi Parti, Arap Demokrat Birlikçi Parti ve Ulusal Ant Hareketi adlarında partiler bulunmaktadır. Bu güne kadar Baas'ın seçmiş olduğu tek aday, referandum ile halkoyuna sunularak devlet başkanı seçilmiştir (Taştekin 2015: 66). Millet Meclisi, kabine programlarını tartışabilir. Hükümet tarafından önerilen yasa ve direktiflerle ülkenin bütçesi Baas Partili Cumhurbaşkanı tarafından onaylanmaktadır. Meclisin veto hakkı vardır ama bu asla gerçekleşmemiştir. Meclis, ülkede demokrasiye en yakın bir kurum olarak ifade edilebilir. Tüm yetişkin bireyler oy kullanma hakkına sahiptir ve meclis adaylarının Baas Partisi üyesi olması gerekmemektedir (Coleman 2011: 33).

⁵¹26 Şubat 2012 senesinde bazı düzenlemelerle yeni bir anayasa çıkarılmıştır (Constitution of the Syrian Arab Republic - 2012, 2012, <http://www.voltairenet.org/article173033.html>, 13 Aralık 2016'da erişildi).

Hafız Esad'ın getirdiği sistem ile Baas Partisi'nin kendisine ait karar verme mekanizmaları terk edilmiş, ekonomiden siyasete ve askeriye her alanda, tek adam olan Esad'ın verdiği kararlarla ülke yönetilmeye başlanmıştır. Şekil 2.1:'de Suriye'de Esad'ın inşa etmiş olduğu iktidar piramidi gösterilmiştir. Buna göre, en tepede Esad bulunmaktadır. Bunun altında Esad'ın yakın çevresi vardır ki bunlar, parti teşkilatındaki konumlarından dolayı burada bulunmamaktadırlar. Bu kişiler, Esad'ı Suriye'nin başına getiren orijinal cuntanın bir parçası olan subaylardan oluşmaktadır. Bunlar Esad'a kardeşlerinden daha yakındırlar. Üçüncü kademede en yetkili kişiler, başkana enformel bağlarla yakın, de-facto bir kabine oluşturmuş olan teknokratlardan oluşmaktadır. Dördüncü düzeyde ise askerler ve istihbarat servisleri gelmektedir. - Suriye ordusu rejimin başlıca dayanaklarından biridir-. En son olarak da Baas Partisi vardır ki, ülke zaten Baas Partisi'nin kontrolündedir.

Şekil 2.1: Suriye rejiminin güç odakları (Bar 2006: 356). Kaynağından uyarlanmıştır.

Ülkenin temel güç merkezlerini bu şekilde açıkladıktan sonra, ülkenin siyasi yapısına bakıldığında; Hafız Esad'ın kişiliği üzerine oluşturulmuş bir kült ve Arap milliyetçiliği ideolojik zeminindeki temkinli bir otoriterlik hâkimdir. Diğer taraftan aile bağları, mezhepsel ve bölgesel bağlar gibi ilişkilerden kaynaklı yaygın bir patronaj

görülmektedir. Alevilerden ve özel seçilmiş Sünnilerden oluşmuş bir askeriye vardır ve bunların hepsini sürekli kontrol eden kimseye tamamen güvenmeyen, tek adam (Hafız Esad) bulunmaktadır (Bar 2006: 356-358). Bu sistem o kadar güçlü bir yapıda kurulmuştur ki Hafız Esad öldükten sonra bile sistem olarak devam edecek ve Suriye'nin bu gün içine düştüğü durumun da temel sebebi olarak ortaya çıkacaktır⁵².

1958 yılından sonra BAC ile başlayan süreçte, Suriye'de toplumun kültürel yapısının değiştirilmesi amaçlı olarak Suriye Kültür Bakanlığı kültürel etkinliklere finansal destek sağlamıştır. Zaten ülkede gazete, dergi, radyo ve televizyonlar tamamen devletin kontrolünde olduğu için, bu anlamda da kullanılmışlardır (Al-Saleh 2016: 2). Baas'ın resmî ideolojisi, sosyalist sistem temeline dayalı birleşik bir Arap toplumunu hedefleyen bir düşünce sistemidir. Bu çerçeveden de Parti, geleneksel toplumun mezhepçilik, bölgecilik ve aşiretçilik gibi özelliklerini reddetmektedir (Dam 2000: 12). Nicolas van Dam 1980 yılında yayınlanan bir makalesinde, o dönemde bir Alevi ve Sünni çatışmasının eşiğine gelen Suriye'nin durumunun ve olası tehditlerin medya tarafından sistematik olarak inkâr edildiğini yazmıştır (Dam 1980: 52). Baas rejiminin söylemlerine bağlı kalmak zorunda olan medya, Suriye'de mezhepçi bir deneyim yaşanmadığını ve böyle bir ihtimalin dış güçler tarafından öne sürüldüğünü iddia etmişlerdir (Dam 1980: 52-53). Dolayısıyla rejimin ideolojisine uygun olarak, Suriye'nin kültürel hayatında önemli bir yeri olan televizyon dizilerinde, özellikle ayrımcı söylemlerden kaçınılmış, hatta ayrımcılık eleştirilmiştir (Salamandra 2013:).

Baas rejiminin en önemli konumdaki kurumu olan Baas Partisi, Esad'ın liderliğinde 21 kişilik bölgesel komuta merkezi tarafından yönetilmektedir. Ülkedeki pek çok sivil organizasyon bu bölgesel komuta merkezine bağlıdır. Hatta Ordu bile, Partinin özel askeri birimi aracılığıyla sistemin içerisinde yer almaktadır (Coleman 2011: 35). Tarif edildiği şekliyle Baas Rejimi, hayatın her alanında etkili bir sistem kurmuş son derece merkezîyetçi ve baskıcı bir yapı inşa etmiştir. Meclis üyelerinin Baas Partisi'nde olma zorunluluğu yoktur ancak, fiili olarak böyle olmak zorundadırlar. Ayrıca, meclisin herhangi bir yasa çıkarılmasında veya dış politikada söz hakkı bulunmamaktadır. Belki bunlardan daha önemlisi, geçmişte siyasi tutuklu olanların,

⁵² Üçüncü bölümde ayrıntılı bir şekilde açıklanacaktır.

mecliste herhangi bir görev alma hakları olmadığı gibi, oy verme hakları dahi bulunmamaktadır (Coleman 2011: 34).

Hafız Esad, Suriye için olası ekonomik, etnik ve politik krizlere karşı toplumda kabul edilebilirliğini arttırmak ve iktidarını kolaylaştırmak için, bilhassa dış politikayı kullanmıştır. Bu noktada da, Büyük Suriye ideali onun için, üzerinde yoğunlaştığı bir ideoloji olmuştur (Pipes 1990: 150). Bir başka açıdan da önem verdiği ideolojik yaklaşım; Suriyelilik kimliğidir ki, zaten Alevi toplumunun rahat etmesi için Alevilik kimliğindense, Suriyelilik kimliği daha uygundur. Bu anlamda da Beşar Esad'ın, Alevi kökenli olmayan Sünni bir bayanla evlenmesi sürpriz olmamıştır (Zisser 2007: 58). Özellikle kurumsallaşmamış rejimlerde, mezhepçiliğin iktidar mücadelesindeki rolü yadsınamaz bir olgudur. Suriye çalışmaları yapmış pek çok yazarın ortak kanısı, Suriye'de iktidar içerisinde, yüksek bir güvensizlikle gelişen çatışma ortamında, mezhepçiliğin bir dayanışma aracı olarak kullanılmış olmasıdır (Hinnebusch 2008: 267). Bu bağlamda Esad'ın bu denli güçlü bir iktidar kurması ise ironik olarak rejimin ideolojisinin, tam da zıttı olan bu tür bağların işletilmesi sayesinde olmuştur. Görünürde ayrımcılığa karşı, gerçekte ise mezhepsel sadakate dayalı bu sistem Esad'ın yerini sağlamlaştırmıştır. Tam da bu nedenle Baas rejimi bir Alevi iktidarı olarak algılanmış ve algılanmaya devam etmektedir. Gerçekte içerisinde Sünni ve Hristiyanların da yer aldığı bu oligarşik sistem iç savaş ortamında yine dinsel ve mezhepsel bağlamları kullanmaya devam edecek ve bir özgürlük savaşı olarak başlayan mücadelelerin de bir mezhep savaşı olarak algılanmasına zemin hazırlayacaktır⁵³.

Baas ideolojisi, yukarıda anlatıldığı üzere, birbiri ile çelişen pek çok ideolojiyi bünyesinde barındırmıştır. Arap milliyetçiliğinden⁵⁴ doğmuştur ve temel dinamiklerini bunun üzerine örgülemiştir. Bir taraftan da, emperyalist Batı'ya olan tepkisinin bir göstergesi olarak sosyalist öğeler içermekte, ama çoğunluğu Sünni Müslüman olan Suriye'de yeşerdiği için de, sosyalizmi tamamen sahiplenmemektedir. Bu nedenle de, İslami öğelerle bağ kurmayı da ihmal etmemiştir. Hafız Esad'ın hazırlattığı 1973

⁵³ Üçüncü bölümde ayrıntılı olarak değinilecektir.

⁵⁴ Baas Partisi'nin fikir babalarından Eflak İslam'ın merkezi öneminin farkındadır ancak seküler bir Arap milliyetçiliği hedeflemektedir. 1963 yılında Baas iktidara geçtiğinde İslam'ın toplumsal yaşantıdaki ve devlet üzerindeki merkezi konumunun değişmesi ve bunun yerine seküler bir sistem yerleşmesi konusunda isteklidirler (Zisser 2005b: 44-45).

anayasasında, yine demokrasiye atıf yapılırken, Cumhurbaşkanı olmanın şartları arasında, İslam Dini'ne mensup olma gerekliliği de eklenmiştir (Constitution of Syria (1973) – 1: Basic Principle, 2013, <http://corpus.learningpartnership.org/constitution-of-syria-1973-1-basic-principles>, 3 Aralık 2016'da erişildi).

Mişel Eflak, Baas Partisi'ni ilk kurduğunda Arap milliyetçiliğini, İslam dininin yerine yeni bir kimlik olarak ikame etme idealini taşımakta olsa da daha sonra Baas'ın lideri olan Hafız Esad, Suriye'nin Müslüman bir devlet olduğu vurgusunu öne çıkartmayı tercih etmiştir (Zisser 2007: 58). Bu şekliyle de, Esad'ın evrimleştirdiği Baas ideolojisi, İslami öğeleri daha da öne çıkarmıştır. Bütün bunları içerisinde harmanlamaya çalışsa da, zaman içerisinde tamamen oligarşik bir diktatörlüğe dönüşmüştür. Son nokta da ise, adı cumhuriyet olsa ve demokrasiden dem vursa bile, babadan oğula geçen bir hanedan görüntüsüyle monarşik bir hal almıştır.

Yukarıdaki bölümlerde rejimin baskıcı otoriter yapısına ayrıntılı bir şekilde değinilmiştir. Ancak Baas Rejimi'nin, güncel olarak bu kadar şiddetli bir direnişe karşı nasıl hala ayakta kalabildiğinin anlaşılması adına, birkaç önemli noktaya değinmekte fayda vardır. Başlangıçta Hafız Esad rejimini üç sacayağı üzerine kurmuştur: Birincisi, sadık elit bir yapının inşa edilmesidir. Bu yapıda asker ve polis, parti içi yapılar ve bakanlık bürokrasisine dayalı Baas Partisi ve başkan arasında güç paylaşımına dayalı bir sistem vardır. Hepsinden önemlisi bu sistemin temel dinamiği, Esad'a sadakat üzerine yükselmektedir ki, bu anlamda önemli noktalarda hep Esad'ın klanından sadık kişiler bulunmaktadır. Bu sistem sayesinde darbelere dayanıklı bir rejim inşa edilmiştir. İkinci sacayağı ise, iktidara bağlı bir tüccarlar sınıfının varlığıdır ki, sınırlı ve seçici liberal uygulamalarla böyle bir sınıf oluşturulmuştur (Darwisheh 2013). Suriye rejiminde, siyasetçi ve işadamları yakın ilişkiler içerisinde ve bu yapıda ekonomi ve siyasetin birbirini desteklediği bir sistem vardır.

Ülkede genellikle en zengin işadamlarının aynı zamanda üst düzey bir yetkilinin yakını olduğu da görülmektedir. Örnek olarak, Suriye'deki protesto gösterilerinde halkın en fazla tepki gösterdiği kişi olan Rami Maluf, hem ülkenin en zengin ismidir, hem de Beşar Esad'ın anne tarafından akrabasıdır (Orhan, 2011: 12). Üçüncü sacayağı

ise, halka karşı baskı ve şiddet uygulama noktasında tereddüt edilmemesidir. Örneğin, bir kişi ideolojik olarak partiye karşı bir söylemde bulunduğunda, fiziksel olarak yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmaktaydı. Baba Esad'ın istikrarlı ve barış içerisinde anılan döneminde bile, binlerce kişi gözaltında işkenceye uğramış, hapse atılmış ve hatta kaybolmuşlardır (Darwisheh 2013: 9). Yapılan kişisel görüşmelerde, görüşülen kişilerin isimlerinin yazılmasını istemiyor olmaları ve tedirgin halleri, rejimin toplum üzerinde ne kadar sindirici bir etki oluşturduğunu ifade etmektedir. Diğer yandan anlatılanlara göre, Suriye'de aile içinde dahi rejim aleyhinde herhangi bir konuşma yapılamamaktadır. Zira bundan hemen Muhaberat'ın haberi olacak ve rejim sadece o kişiyi değil ailesinin hayatını mahvedecek, hatta öldürebilecektir (Halepli 2016) şeklinde ülkenin durumunu tarif etmişlerdir ki, belki gerçekler bu denli ürkütücü olmasa bile anlatılanlar halkın derin korkusunu yansıtmaktadır.

Suriye'nin iç güvenlik mekanizması, iç güvenliğe ilişkin istihbarat toplamak ve rejimin muhaliflerini tutsak etmek ve etkisiz hale getirmek için faaliyetlerde bulunmak üzere (çoğunlukla gizli olarak) oluşturulmuş örgütlerden müteşekkildi. Uluslararası Af Örgütü'ne göre Suriye'de birkaç güvenlik gücü şebekesi vardı. Her birinin kendi şubeleri, gözaltı hücreleri ve sorgulama merkezleri bulunmaktaydı. Bunlar ülke geneline yayılmıştı ve her biri kendi istihbarat servisine de sahipti. Her organizasyon doğrudan Cumhurbaşkanı ve onun en yakın danışmanlarına karşı sorumluydu. Kuruluşlar kendi alanlarında bağımsız olarak faaliyet göstermekteydiler ve aralarında herhangi bir koordinasyon da bulunmamaktaydı. Dolayısıyla, Suriye'nin iç güvenlik mekanizmalarının bu denli güçlü ve yaygın olmasının, Suriye halkının korkularına ilham kaynağı olduğunu ifade etmek yanlış olmasa gerektir (Syria Intelligence and Security Agencies 2012, <http://www.globalsecurity.org/intell/world/syria/intro.htm>, 31 Aralık 2016'da erişildi).

Hali hazırda ise karşımızda, iç ve dış pek çok faktörün devreye girmesi ile fiili olarak hürriyetini yitirmiş, büyük Suriye ve Pan-Arabizm idealleri ile şekillenen, birleşme rüyasından kantonlara ayrılma kâbusuna uyanmış, sosyalizmin handikaplarından liberalizme yelken açarken krize yakalanmış ideolojisini ve ideallerini kaybetmiş, adı var kendi yok bir ülke bulunmaktadır. Suriye'yi bu duruma düşüren ise,

adına Arap Baharı denilen, tüm Ortadoğu'ya sarsan bir süreçtir ki, ilerleyen bölümde bu sürecin, Suriye'de nasıl gerçekleştiği incelenecektir.

III. BÖLÜM

3. SURİYE KRİZİ: NEDENLERİ, GELİŞİMİ VE MUHALEFET

Abu-Rabi' 2004 yılında basılan "Contemporary Arab Thought: Studies in Post-1967 Arab Intellectual History" adlı kitabında, Ortadoğu'daki modern dönem diktatör rejimlerinin etkililiği nedeniyle, bu toplumlarda, sivil toplumun marjinalleşme ve gücü eline alma gibi bir beceri göstermesinin mümkün gözükmediğini (Abu-Rabi' 2004: 157) ifade etmektedir. Ancak bu ifadelerin üzerinden çok da fazla bir süre geçmeden, 2010 yılının son ayında başlayan ve Ortadoğu'da pek çok ülkeyi öyle ya da böyle etkilemiş olan, Arap Baharı denilen süreç Suriye'de de baş göstermiştir. Dahası bu sürecin sürüklediği kaotik döngüden en çok etkilenen ve zarar gören Ortadoğu ülkesi ise Suriye olmuştur. Zira iç savaşa sürüklenen Suriye için, 2011 yılında başlayan süreç, yedi yılı aşkın bir süredir devam etmektedir ve henüz çözüm adına bir umut ışığı da gözükmemektedir. Bu karmaşık ortamda ülke, bölünmenin eşiğine gelmiş durumdadır. Suriye nüfusu 2011 yılı sonunda yaklaşık 20,86 milyon iken (World Bank, 2017), Bağımsız araştırma kuruluşu Srian Center for Policy Research kaynaklı verilere göre; 2015 yılı sonu itibariyle 20.21 milyona düşmüş durumdadır⁵⁵. 3.1 milyon kişi yurt dışına göç etmiş, 6. milyon kişi de, şiddetten kaçarak, ülke içerisinde yer değiştirmiştir. 2015 yılı sonu itibariyle ise, iç savaşta ölenlerin sayısı 470 bini bulmuştur⁵⁶ (Nasser ve diğerleri 2016: 40-41-61). Ülkede yaklaşık 13.5 milyon kişi yardıma muhtaç hale gelirken, 4.6 milyon insan⁵⁷, kuşatılmış ve ulaşılması güç alanlarda sıkışıp kalmıştır ki, buradakiler güvenlik olarak ciddi tehditlere maruz kalmaktadırlar (About the Crisis). Bu sürece, Rusya'dan İran'a ve Amerika Birleşik Devleti (ABD)'den İngiltere'ye kadar pek çok ülke ve ülke dışı aktör müdahil olmuştur. Bu bölümde ise, son derece yıkıcı etkiler arasında ölüm kalım savaşı veren Suriye'nin bu duruma nasıl geldiği açıklanacaktır. İlk

⁵⁵ 2016 yılı sonu itibariyle 18.430.453 kişiye düşmüştür (World Bank, 2017).

⁵⁶ Ekrem Dede'nin iddialarına göre 400 bin şehit ve 15 milyon mülteci vardır (Dede 2016).

⁵⁷ Bu rakamlar Suriye'de gelişen olaylara bağlı olarak her geçen gün değişmektedir.

eylemler özellikle demokrasi ve özgürlük talepleri ile başladığı için önem kazanmaktadır. Bu bağlamda da bu sürecin başlangıcı ve nedenleri üzerinde durulacak, daha sonrasında ise, iç savaşta var olan taraflar ve bu tarafların beklentileri ortaya konularak, daha sonraki bölümde Suriye için olasılıkları tartışılan demokrasi modelleri için önemli noktalar araştırılacaktır.

3.1. Suriye'yi İç Savaş'a Sürükleyen Nedenler

Arap Baharı, bazı Ortadoğu ülkelerinde sadece az sayıda protesto ile atlatılırken, Suriye'de trajik bir iç savaşa dönüşmüş ve şu an için çözümün uzak görüldüğü karmaşık ve Suriye'yi aşan çok aktörlü bir hal almıştır. Suriye'de krizin bir iç savaş haline evrilmesinde, Arap Baharı'nın domino etkisi yaptığı muhakkaktır. Ayrıca diğer devletler ve küresel devlet dışı aktörler gibi yabancı unsurların etkinliğinin de, sürecin bir iç savaşa dönüşmesinde önemli ağırlığı olduğunu kabul etmek gerekmektedir. Ancak, her ne kadar dış faktörler olsa bile, bu dış faktörlerin etkili olabilmesi için, ülke içi dinamiklerin buna müsaade etmesi gerekmektedir. Bu nedenle, öncelikli olarak Suriye'nin dış dinamiklerin etkinliğine müsaade eden zayıf yönlerini ve problemli alanlarını araştırmakta fayda vardır. Bunları ise; Baas rejiminden kaynaklı sorunlar, ülkenin ekonomik sıkıntıları, mezhepsel dinamikler gibi birkaç başlıkta özetlemek mümkündür.

3.1.1. Baas Rejiminden Kaynaklı Sorunlar

Baas Partisi, diğer bütün Ortadoğu ülkelerinden daha geç kazanılmış ve özlemi çekilmiş bir bağımsızlık sonrasında kurulmuş bir partidir. Ayrıca Baas, yıllarca Fransız sömürgesinin alt üst etmiş olduğu bir toplumsal bağlamda, emperyalizme olan nefretin en dorukta olduğu bir düzlemde inşa edilmiştir. Böylece, Batı karşıtlığının yükselttiği Arap milliyetçiliği ve Pan-Suriyeizm akımlarının alt yapısında, sosyalizmle mayaladıkları ideolojilerini büyük çoğunluğu Sünni olan bir topluluğa dayatmışlardır. Baas Partisi 1963 yılında bir güç olarak ilk ortaya çıktığında, darbelere karşı bir rejim olarak kendisini lanse etse bile, sonuçta bu hareket, sadece birkaç subayın yönetimi ele

geçirmesinden başka bir şey değildir. Toplumsal bir tabandan yoksundurlar ve toplum içerisindeki, Nasırcılardan, Liberallere ve İslamcılara kadar birçok kesimi karşısına almışlardır (Hinnebusch 2008: 266). Zaten toplumsal kabulleri az olduğu içindir ki, nihayetinde Baas rejimi baskıcı ve otoriteryen bir rejime dönüşmüştür. Suriye, göstermelik seçimlerle demokrasiyi idame ettirdiklerini iddia eden, gerçekte, 1973'de Hafız Esad'ın yayınladığı anayasa ile tamamen diktatörlüğe dönüşen bir ülke olmuştur. Rejim, 1982'de Hama'da uyguladığı kitlesel zora başvurma yöntemlerinden, toplumsal itaat ve rejimin ritüellerine uyulması karşılığında vazgeçmiştir. Suriye'de herkes, Alevi toplumunun hâkim konumunun ve Pan-Arabizm ideolojisinin, kitleleri harekete geçiremeyeceğinin farkındadır ve bu örtülü anlaşma ise, kitlelerin, yönetime itiraz etmemeleri şartına bağlıdır (Bozarslan 2014: 257).

Yine yukarıdaki bölümlerde anlatıldığı üzere, Baas rejiminin yapmış olduğu toplumsal etki doğuran en önemli uygulamalardan biri de; yüzyıllardır ticaret ve siyasetin en etkili aktörleri olan Sünni kentli Müslümanlar yerine, kırsal kesimi ve bilhassa azınlıkları ikame ederek alışlagelmiş toplumsal yapıyı tersyüz etmiş olmasıdır. Bir başka yönden ise; zaten otoriter bir rejim olduğu için, temel insani haklarla ilgili sorunlu alanlar mevcuttur, örneğin; bağımsız bir medya bulunmamaktadır. Kanunlara göre gazeteciler, herhangi bir durumda hükümet yetkililerince yasal prosedürler beklenmeden gözaltına alınabilmektedir (Salama 2012: 518). Bu zorlukların canlı şahidi, Suriyeli Türkmen Meclisi üyesi ve Urfa'da Suriyeli mültecilere yönelik bir sivil toplum kuruluşuna başkanlık yapan Avukat Ekrem Dede'nin anlattıklarına göre; pek çok insan mahkeme olmadan 30-40 yıl hapiste yatmıştır ve çoğu da hapiste ölmüştür (Dede 2016). Özgür seçim ortamı, hakiki manada çok partili parlamenter bir sistem, söz konusu değildir (Bozarslan 2014: 345).

Suriyeli bireylerin siyasetle ilgilenmeleri istenmemektedir. O kadar ki, günlük konuşmalar bile sıkıntılı durumlara yol açmaktadır. İnsanlar, küçük çocuklarının yanında bile rahat konuşamamaktadırlar. Çünkü rejimin her yerde ajanları bulunmaktadır. Meclise ancak, rejime yakın olanlar seçilebilmektedir. Eğer bir ailede veya bir aşirette siyasi bir tutuklu varsa, o aşiretin tamamı cezalandırılmaktadır (Dede 2016). Aynı şekilde, kişisel görüşme yaptığımız Halepli Sünni Arap işadamı Rıza

Halepli⁵⁸, Suriye’de demokrasi bulunmadığını ifade etmiş ve eğer bir kişi Esad’ı kötüleyecek olursa, bir saat gibi kısa sürede o ortamdakilerin hepsinin hapse gideceğini iddia etmiştir. Halepli, Suriye’de telefonların dinlendiğini de eklemiştir (Halepli 2016). Buradan anlatılanlardan anlaşıldığına göre Baas Rejimi hiçbir şekilde ülke içerisinde siyasi bir duruşa müsaade etmemekte ve muhalefete izin vermediği gibi vatandaşlarını takip ederek bunların yolunu da kapatmaktadır. Halepli Ayrıca, Suriye’nin diktatörlük rejimi olduğunu, ticaret yapacak birinin, en azından istihbarata veya polise yakın olması gerektiğini, yoksa işlerin tamamlanamayacağını, çünkü işlerin yaygın rüşvet ilişkileri ile yürüdüğünü ifade etmiştir. Eğer maliyeye rüşvet verilirse, daha az vergi verildiğini de eklemiştir. Medya sahibi olabilmek için, rejime yakın veya akraba olması gerektiğini (Halepli 2016) de belirtmiştir. Yine emekli mühendis ve iş adamı Mustafa Lazkiyeli⁵⁹; 100.000 lira kredi çekmek için, 10 bin lira rüşvet vermeniz gerekmektedir (Lazkiyeli 2015) ifadeleri ile ülkedeki derin yolsuzluğa somut bir örnek vermiştir. Diğer yandan, küçük bir işyeri açacak kişilerin bile emniyetten izin almaları gerektiği, ya da, bir genç memuriyete başvuracağı zaman, emniyetteki bir yetkili onay vermezse onun hayatına mal olduğu ve 50 yıldır sıkıyönetimin kalkmadığını (Dede 2016), düşün yapmak için bile, polisten ve istihbarattan izin almak gerektiği (Halepli 2016) dile getirilmiştir.

Suriyeli bu kişiler, yukarıdaki ifadelerle nasıl bir ortamda yaşadıklarını açıklamışlardır. Görülen odur ki; istihbarat araçları ile (Rejimin istihbarat aparatları gereğinden fazla abartılarak bir mit halini almış da olabilir. Ancak bunun böyle olup olmadığını test etme şansımız yoktur. Yine de, ülke insanındaki derin tedirginlik bile, durumun tahlili için yeter sebeptir.) halk sindirilmiş ve tamamen rüşvetle yürüyen bir ülke ortamında, toplum zor kullanarak kullaştırılmış ve bu yolla toplumsal dinamizmleri yıpratılarak, toplumsal yorgunluk ve itaat üreten bir döngü kültürü oluşmuş, bu kültür de, otoriter rejimin devamını sağlamıştır (Bozarslan 2014: 345).

Baas rejiminin yıllar geçtikçe artan yolsuzluklarla anılıyor olması ve bir türlü söz verildiği halde yolsuzlukla mücadele edilememesi, zaten ekonomik zorluk yaşayan

⁵⁸ Güvenlik nedeni ile kişinin rızası olmadığı için ismi değiştirilmiştir.

⁵⁹ Güvenlik nedeni ile kişinin rızası olmadığı için ismi değiştirilmiştir.

halkın⁶⁰ gözü önünde Şam'da hükümete ait son derece lüks araçların varlığı, Şam dışındaki yerlerde ise, her gün saatler süren elektrik kesintilerinin yaşanması da, ülkenin durumunu açıklayan dikkate değer örneklerdir (Coleman 2011: 41) ve bütün bunlar iç karışıklıklara zemin hazırlamıştır. Ayrıca, parti içi mücadelelerde rejime ve/veya Esad'a sadakatinden şüphe edilenlerin, sistemden acımasızca elenmeleri de, bu süreçte yan etkenlerden biri olarak ifade edilebilir. Nihayetinde, 1982 Hama katliamını unutamayan İhvacılar ve Solcular, rejimle ters düşmüş eski Baasçılar, rejimin günahlarının bedelini ödemek zorunda kalan Aleviler, rejimin tokatlarını en ağır hisseden gruplardan Kürtler⁶¹ ve sistemden memnun olmayan herkes, 2011 yılında gelişen olaylarla rejimle hesaplaşacağını ummuşlardır (Taştekin 2015: 22). Çünkü bütün bu anlatılan özellikler artık Baas rejiminin meşruiyetini kaybettiğinin birer göstergesidir. Diğer yandan rejimin muhalefete müsaade etmeyen yapısı ise toplum içerisinde sistemden memnun olmayan herkeste antagonistik duyguların gelişmesine yol açmış ve neticede 2011 ayaklanmaları gerçekleşmiştir.

Gerçekte Beşar Esad'ın yanındaki uzman kişiler, Arap dünyasındaki sıkıntıların farkındadırlar. Esad da, reformlara olan ihtiyacı görmüştür⁶². Ancak Esad yapılacak reformların, uzun vadede olabileceğini, toplumun buna hazır olmadığını iddia etmiştir (Esad 2011). Arap Baharı ilk patlak verdiğinde, Rejim tarafı; Mısır ve Tunus'taki hükümetin Batı'dan gücünü alan bir yapıda olduğunu, oysa Suriye yönetiminin halkıyla bağlarının kuvvetli olduğunu düşünmekteydi. Ayrıca bir başka tespit olarak da, Suriye'nin gerçek sıkıntısının, Filistin sorununda İsrail'e karşı duruşundan kaynaklandığını ifade etmekteydiler (Lesch 2012: 45). Görülen odur ki, tipik Baas refleksi olarak dış politik araçlarla halkı yönlendirmeye çalışmışlar, ancak gelen dalganın ne kadar güçlü olduğunu hesap edememişlerdir. Lesch, Esad'ın, Mart 2011 de Arap Baharı'nın etkileri kendi ülkesinde görüldüğünde, şok yaşadığını iddia etmektedir. Çünkü O, kendini ülkesinde popüler, güvenli ve emin olarak görmektedir. Oysaki

⁶⁰Kişisel görüşme yaptığımız Halepli genç bayan, oldukça zengin oldukları için biz rüşvetle işlerimizi hallediyorduk ancak fakir halk daha fazla zorluk yaşıyordu şeklinde bu durumu ifade etmiştir (Selam 2016).

⁶¹Türkmen Rüya Doğan (güvenlik nedeniyle kişinin rızası olmadığı için isim değişikliği yapılmıştır) Türkmenlerin de rejimden çok sıkıntı çektiğini ama en çok Kürtlerin eziyet gördüklerini anlatmıştır (Doğan, 2015) .

⁶²Önceki bölümlerde anlatıldığı üzere bu ihtiyaçtır ki Beşar Esad kendi politikalarını iç reformlar vadederek dizayn etmiştir.

yaygın sosyal medya kullanımı ve ortadaki sosyo-ekonomik problemler, Suriye rejiminin, diğer Arap ülkelerinden pek de farklı olmadığını ortaya koymuştur (Lesch 2012: 48-49).

Diğer yandan, Beşar'ın böyle düşünmesinde haklılık payı da yok değildir. Zira yapılan kişisel mülakatlar ve medya üzerinden yapılmış diğer mülakatlar ve olaylar hakkında yapılan medya okumalarından, halkın Beşar'a bir sempati beslediği açıkça görülmektedir⁶³. Gerçekte de, problem sadece Beşar Esad ile ilgili değildir. Hafız Esad'ın kurmuş olduğu iktidar piramidinin aktörlerinden kaynaklıdır. Bu nedenle de, Beşar Esad'ın yapmış olduğu cılız çabalar, krizi atlatmak için yeterli olamamıştır. Zaten Beşar Esad, başlangıçta belli reformlar yapmak istemiştir. Ancak bunun yapılabilmesi için, hükümet ve güvenlik güçlerinin içinde bulunan eski üst düzey görevlilerin desteğini alması gerekmektedir. Fakat Hafız Esad'ın, on yıllardır koruduğu bu yetkililer, kendi güçlerinin azalmasını ve yolsuzluklarla elde ettikleri çıkarlarının bitmesini istemedikleri ve karlı sektörlerdeki tekellerinin ellerinden gideceğinden korktukları için, reformları istememişlerdir (Leverett 2005: 19).

Suriye'de krizin iç savaşla neticelenmesinde, rejimin süreci iyi yönetememesinin de çok büyük bir payı vardır. Çünkü ülkede gösteriler ilk başladığında, Mısır ve Tunus'taki gibi milyonlarca kişinin katılımı söz konusu değildir. Yüzbinlerle ifade edilen, nispeten az sayıda katılımın olduğu eylemler meydana gelmiştir. Ancak rejim, bu barışçıl eylemlere çok sert ve ölümcül bir tepki vererek, olayların derinleşmesine neden olmuştur (Zisser 2012: 107). Dahası rejim gösterileri bastırma bahanesi ile gösterilere katılmayan sivil halkı tutuklayarak hapisanelere atmış ve bu insanlar haksız yere işkencelere maruz bırakılmışlardır. Bunun neticesi olarak, örgütsüz olan sivil halk da örgütlenerek aktif şekilde muhalefete katılmışlardır (Tello 2012).

Zisser'e göre rejim, eski Baas refleksi ile hareket etmeyerek, süreci iyi yönetebilmiş olsaydı, krizin bir iç savaşa dönüşmesi önlenebilirdi. Zaten Şam ve Halep

⁶³Suriyeli genç kadın Aişe Selam (güvenlik nedeniyle kişinin rızası olmadığı için isim değişikliği yapılmıştır) Esad'ı her kesimden çok miktarda seven kişilerin bulunduğunu ifade etmiştir (Selam 2016). Görüşülen (adını vermek istemediğinden dolayı ismi değiştirilen) Suriyeli bir Profesör Ahmet Mecit, Beşar için, "İlk başladığında böyle değildi. Halkın içindeydi, sistemin kurbanı oldu. Çünkü Suriye'de, Muhaberat, Esad'dan daha kuvvetlidir" (Mecit 2016) ifadelerini kullanmıştır.

burjuvazisi, ülkenin istikrarlı durumundan ve ülkedeki konumlarından memnun olduklarından, muhalif hareketleri desteklememekteydiler (Zisser 2012: 108). Suriye kökenli siyaset bilimci Bassma Kodmani de bu düşünceleri paylaşmaktadır ve O'na göre, Suriye krizi barışçıl yollara çözülebilecekken, çözülmemiştir⁶⁴ (Kodmani 2015: 2). Fawaz Tello,⁶⁵ Şam'da orta ve orta-üst sınıfta bulunan kesimlerin ayaklanma hareketini başlangıçta desteklemediklerini, ancak bunun, Esad yönetiminden memnun olduklarından değil, değişimin bedelini ödemek istemediklerinden kaynaklı olduğunu (Tello 2012) belirtmiştir. Nihayetinde 20 Şubat 2012'de, Halep'in bombalanması ile ekonomik elitler yer değiştirmek mecburiyetinde kalmıştır ki, bu değişim de, Rejimin süreci iyi yönetememesi sonucu kendi eliyle sebep olduğu bir durumdur (Bodansky 2012: 7).

Yapılan kişisel görüşmelerde de genellikle ortak kanaat; iç savaşın rejimin hatalarından meydana gelmiş olduğudur⁶⁶. Yine aynı şekilde görüşme yapılan kişilerin tamamının ifade ettiğine göre; muhaliflerin terörist damgası yemesi için rejimin, af kapsamında El-Kaidecileri hapisten bıraktığını ve onlara Muhaberat'ın silah sattığını iddia etmektedirler⁶⁷ (Dede 2016; Halepli 2016; Lazkiyeli 2015;). ABD ile Batılı ülkeler tarafından Suriye'deki muhalif grupların radikal ve ılımlı olarak farklı şekillerde sınıflandırılmasının ardından ise Esad rejimi, El-Kaide'nin Suriye kanadı olan En-

⁶⁴Suriye halkı cenazelere katıldığı zaman rejim tarafından öldürüldüğünde, genç erkekler hapislerde işkencelere uğradıklarında, genç bayanlar hapislerde cinsel şiddete uğradıklarında bile, muhalifler aylarca silahlanmamak için direnmişlerdir. Bütün bunlar olurken, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nin, Suriye rejimini açık bir dille kınayamaması gibi etkenlerin de birleşimi ile Suriyeli aktivistler sonunda silahlanmaya başlamışlardır (Kodmani 2015: 2). Kodmani bu ifadeleri ile krizin iç savaşa nasıl evirildiğini de özetlemiş olmaktadır.

⁶⁵Şam Baharı hareketinin içinde yer almış, 2006 yılında kurulan "Şam Deklarasyonu Ulusal Konseyi"nin 2011 yılına kadar kurucu üyesi olarak devam etmiş, Suriye Ulusal Konseyi eski üyesi olan Şamlı muhaliftir (Tello 2012).

⁶⁶Ekrem Dede, rejimin radikal İslamcılar ve Demokratik Birlik Partisi (PYD)'yi destekleyerek ülkeyi bu hale getirdiğini iddia ederken (Dede 2016). Mustafa Lazkiyeli iç savaşın başlaması halkın elinde değildi devlet başlattı (Lazkiyeli 2015) ifadeleri ile net bir şekilde rejimi suçlamaktadır. Prof. Dr. Ahmet Mecit ise iç savaş rejimin hatalarından oldu (Mecit 2016) sözleri ile diğerlerini teyit etmiştir.

⁶⁷Kişilerin birebir ifadeleri: Muhaliflere bu silah nereden geldi? Suriye'de Ordu polis çok güçlüdür. Bende silah olsa on sene hapis yatarım. Sivil insanlara silahları istihbarat sattı. İnsanları barışçıl değil silahlı olarak göstermek için yaptılar bunu. Dışardaki insanlar bu Suriyeli insanları terörist sanırlar. Oysa altı ay hiç silah yoktu (Halepli 2016). Rejim radikal İslamcılar af çıkartarak kendi bıraktı. Trafik kazası yapını, muhalefet yapını bırakmadı, insan öldürenleri bıraktı. Tudmor (Palmira)'da en büyük silah deposunu Irak Şam İslam Devleti (İŞİD/DAEŞ)'e kendileri bıraktılar (Dede 2016). Bu örgüt hakkında DEAŞ-DAESH- DAEŞ şeklinde adlandırmalar da mevcuttur. Örgütün Arapça isminin kısaltılmışını ifade etmektedir (ad-Dawlah al-Islamiyah fil- 'Iraq wa ash-Sham) (DEAŞ nedir ne anlama geliyor? Erdoğan niçin İŞİD'e DEAŞ diyor?, 2014, <http://www.internethaber.com/deas-nedir-ne-anlama-geliyor-erdogan-nicin-iside-deas-diyor-735799h.htm>, 2 Ocak 2017'de erişildi).

Nusra Cephesi'ne güçlenebilmesi için, belli bölgeleri mücadele etmeden terk etmiştir (Semin 2015: 3). Buradan anlaşılan odur ki; böylelikle rejimin muhalifler için terörist diyebilme olanağı doğacaktır. Böylece Batı, zaten karşı olduğu radikal İslamcılara destek vermeyecektir. İlerleyen süreçte Batılı ülkelerce Suriye krizi, adeta Esad Rejimi ve İslamcılar arasında yapılması gereken bir tercihe indirgenmiştir. Bir taraftan da Şam Yönetimi'nin, müttefiklerinden her türlü askeri desteği aldığı bir ortamda, muhalefet ise, rejimi müzakere masasına oturmaya zorlayacak destekten yoksun kalmıştır (Ulutaş ve diğerleri 2015: 18). Bu durumdan da, rejimin amacına ulaştığı anlaşılmaktadır. Ayrıca Suriye uzmanı Seale de, Beşar'ın siyasi tasavvur yoksunu olduğunu, sadece Suriye'ye yönelik bir yabancı komplonun olduğunu düşündüğünü ve bu düşünceye odaklanarak halkın haklı şikâyetlerini ve taleplerini önemsemediğini (Seale 2012) belirtmiştir.

Rejim, göstericilerin reform taleplerini yerine getirerek, iç barışı temin için en azından krizin çözümünde daha iyi bir ortam sağlayacaktı. Ancak rejimin ikilemi tam da burada başlamıştır ki, gerçekten reform yapması, kendi çöküşüne yol açacak bir hamle olacaktır (Dam 2011). Prof. Dr. Ahmet Mecit, Esad için şayet reform yapmaya gücü yetseydi, zaten 10 yıllık iktidarında bunu başarırды şeklinde (Mecit 2016) ifadeleri ile bundan sonra da rejimden bunun beklenmemesi gerektiğini ifade etmiştir. Dolayısıyla da görülmüştür ki Suriye iktidarı, reformları artırarak ve hızlandırarak muhalif hareketlerin taleplerini yerine getirmek yerine, silahla durdurmayı tercih etmiştir. Rejim başlangıçtan beri çözüm konusunda samimi değildir, sadece zafer kazanmak peşindedir. Çünkü Ahmet Lazkiyeli'nin anlatımlarıyla; Dera'da çıkan olaylardan sonra, daha silahlı olaylar gerçekleşmeden önce, rejim ile muhalifler arasında pek çok görüşmeler olmuş, ama sonuç alınamamıştır. Esad görüşmeyi kabul ederek çağırdığı yüz kişilik heyeti görüşmeden hemen sonra tutuklatmıştır. Toplantıda çeşitli vaatlerde bulunmuş ve bunları medyada yayınlatarak Batı'ya karşı anlaşma yapıldı diye propaganda malzemesi olarak kullanmıştır. Bu kişiler ise, ancak bir sene sonra hapisten çıkabilmişlerdir (Lazkiyeli 2015). Yine rejimi iyi tanıyan Ekrem Dede: Rejimin siyasetten anlamadığını ve muhalifleri terörist olarak düşündüğü için muhatap almayacağını ve yapılan bütün görüşmelerde Esad rejiminin gerçek niyetinin muhaliflerin terörist ilan edebilmek ve böylelikle muhalefeti bertaraf etmek (Dede 2016) olduğunu açıklamaktadır.

Rejim daha krizin başlangıcında ilk etapta, Kürt muhalefetinden kurtulmak amaçlı olsa gerek ülkenin kuzeyini PYD'ye bırakmış (internethaber, <http://www.internethaber.com/besar-esad-kontrolu-pkky-birakti-440297h.htm>, 20 Ocak 2018'de erişildi), daha sonrasında ise yukardaki iddialara göre, muhaliflere olan uluslararası desteği kesmek amacıyla El-Kaide ve uzantılarına çanak açmış ve onların gelişimine zemin hazırlamıştır.

İleride anlatılacağı üzere, rejim iktidarını kaybetmemek için adeta ülkenin özgürlüğünü ipotek altına alarak İran ve Rusya gibi ülkelerin, ülkesinde serbestçe hareket etmelerine müsaade etmiş ve bu kaotik ortamın gerçek sebebi olmuştur. Buradan da anlaşıldığı üzere rejim, muhalifleri Suriye'nin geleceği için birlikte hareket etmesi gereken bir aktör olarak görmemektedir. Bu açıdan da Suriye'nin geleceği adına müzakere temelli ve az ya da çok uzlaşma hedefindeki demokrasi modelleri için bu bakış açısı en önemli engellerden birini oluşturmaktadır.

3.1.2. Suriye'de Ekonomik Sorunlar

Petrol zengini olmayan Suriye gibi Arap ülkelerinde, ekonomi çökmek üzere, yolsuzluklar had safhada, yüksek doğum oranıyla geçimini zor sağlayan bir halk kitlesi dikkat çekmektedir. Bu halk kesiminden gençler yüksek okul okumak suretiyle, ekonomik olarak refah seviyesine ulaşacaklarını zannetmişlerse de, ancak ekonomik kapasite buna müsaade etmemiştir (Lesch 2012: 44-45). Diğer taraftan Güney Asya'da 2007-2009 yılları arasında meydana gelmiş olan kuraklıklar, zaten son 10 yılda artan su ihtiyacı ile birleştiğinde, Suriye için önemli ekonomik kayıplara ve olumsuz sosyal sonuçlara neden olmuştur. Kuraklık bu dönemde 1 milyondan fazla kişiyi etkilemiştir. Özellikle Hasaka, Rakka, Dar ez-Zor bölgeleri bu durumdan etkilenmiştir. Devamında, sosyo-ekonomik istikrarsızlık, sağlık sorunları, gıda güvensizliği ve büyük oranda gerçekleşen göçler ve göç kaynaklı problemler oluşmuştur (Erian 2010: 15, http://www.preventionweb.net/english/hyogo/gar/2011/en/bgdocs/Erian_Katlan_&_Bah_2010.pdf, 2 Şubat 2016'da erişildi). On binlerce korkmuş, öfkeli, aç ve yoksul eski çiftçiler, Suriye'nin kasabalarına ve şehirlerine sıkışmış ve ülke patlamaya hazır bir

bomba haline gelmiştir⁶⁸ (Polk 2013 <http://www.theatlantic.com/international/archive/2013/12/understanding-syria-from-pre-civil-war-to-post-assad/281989/>, 9 Aralık 2016'da erişildi).

Suriye'de işgücünün dörtte birinden fazlası tarım sektöründe çalışmaktadır. Yaklaşık üçte biri de endüstri sektöründedir ki, ülkede sanayi kuruluşları devlete aittir. Var olan endüstrinin de uluslararası ticarete rekabet şansı yoktur. Devlet, tarım ürünleri dışında ihracatı desteklememekte ve tarım ürünlerinden elde edilen kazanç da düşük olmaktadır (Leverett 2005: 5). Diğer taraftan Suriye'nin politik, ekonomik ve toplumsal sistemi, petrol gelirleri ile bağlantılı olarak inşa edilmiştir. Ancak, petrol rezervleri azalmıştır (Azmeah 2016: 509). İç savaş öncesinde Suriye nüfusunun neredeyse % 60'ı 20 yaşın altındadır. İşsizlik, % 25 -% 30'lar gibi yüksek bir orandadır. % 3,5'luk nüfus artış oranı ile dünyanın en hızlı nüfus artışına sahip bir ülke konumundadır. 2008 yılında enflasyon %30'un üzerinde tespit edilmiştir (Syria-Economy, 2015, <http://www.globalsecurity.org/military/world/syria/economy.htm>, 31 Aralık 2016'da erişildi). Seale Suriye'deki krizde, işsiz gençlerin motor görevi gördüğü noktasında şüphe olmadığı (Seale 2011) tespitinde bulunmuştur.

Suriye'nin ekonomisinde önemli yeri olan Halep şehri, Hafız Esad'ın izlemiş olduğu dışa kapalı ekonomik sistemden dolayı ağır darbeler almıştır. Beşar Esad döneminde ise, kontrolsüz dışa açılım ve üreticilere uygulanan yüksek vergi politikaları ile zayıf düşmüş ve bu üreticilerin hemen yarısı üretimi bırakıp, ithalat ile ticari hayatlarına devam etmeye başlamışlardır (Hasan 2012). Diğer yandan, Hafız Esad'ın politikalarından kaynaklı, ekonomik durgunluğa çare olarak ortaya atılan liberal politikalar ile ekonomik fırsatlardan yararlanan/yararlandırılan kentli elit bir kesim ortaya çıkmıştır ve bu elit kesim içerisinde toplumun bütün kesimlerinden kişiler bulunmaktadır. Bunlar arasında Emad Ghraiwati, Muhammed Hamsho, Nabeel Kuzbari, Tarif Akhras, Fares Chehabi, Halid Hboubati, Mohamad Al-Shaer, Kamel Sharabati, Mortada Dandashi, Zuhair Sahloul, Shallah ailesi, Tlass ailesi, Joud ailesi,

⁶⁸Ülkede genel olarak insanlar çok düşük maaşlarla geçinmeye çalışmaktadırlar. Evlenen çok az çift yeni ev açabilmekte, çoğunluk ise, aileleri ile birlikte yaşamaya devam etmektedir. Yükselen enflasyon ve halkın büyük çoğunluğunun fakir durumu, bilhassa dikkat çeken önemli bir sorundur (Coleman 2011: 39-46).

Anzrouti ailesi, Daa'boul ailesi Shamel Azmeh, gibi Sünni ailelerin yanı sıra; Essam Anbouba, Yakupian ailesi, Hani Azzouz, Ömer Karkour, gibi Hıristiyanlar ve Esad, Makhulf, Şalice ve Süleyman gibi Alevi aileler bulunmaktaydı. Bu ailelerin giderek fakirleşen ve yeni ekonomik fırsatlardan yararlanamayan kırsal kesimin gözleri önündeki rahat aristokrat yaşantıları toplum içerisinde önemli tepkilere neden olmuştur (Azmeh 2016: 513-517).

Kırsal kesimde kalan Dera kenti, Baas Partisi'nin kalesi sayılacak bir bölge iken, protesto hareketleri burada patlak vermiştir. Daha sonra ise, özellikle de yoksul, kırsal, yarı kentsel ve fakir banliyö alanlarında ve Humus, İdlib, Halep ve Şam'ın kırsal yerleşim yerlerinde ve çoğunlukla da Sünni bölgelerde yaygınlaşmıştır. Bütün bunların yanı sıra, eylemlerde yeni zenginlerin hedef alınması da, gösterilerin ekonomik arka planı için önemli göstergeler olarak değerlendirilebilecektir (Azmeh 2016: 513-517). Darwisheh ekonomik boyuta bir başka açıdan değinmiş ve 2005 yılında gerçekleşen Refik Hariri suikastından sonra, Lübnan'dan çıkmak zorunda kalan Suriye için; Lübnan'ın ekonomik olarak Suriye rejimi için hayati bir öneme sahip olduğuna değinmiştir. Özellikle, Suriyeli subayların Lübnan karaborsasından nemalandıklarını anlatmıştır. Buradan elde edilen faydanın kesilmesi ile Baas rejimine sadık bazı bölgelerde, yönetime yönelik kanaatlerin değiştiğini de ifade etmiştir⁶⁹ (Darwisheh 2013: 11). Diğer yandan yukarıda anlatıldığı üzere 2003 yılı Irak savaşından sonra, yoğun olarak göçmen kabul etmiş olan Suriye'nin, yakın geçmişinde meydana gelen bu göç dalgasından, hem ekonomik, hem toplumsal, hem de siyasal olarak etkilenmiş olması da, bu ekonomik sebepler arasında sayılması gereken kalemlerden biridir. Görülen odur ki; Suriye pek çok ekonomik etmenden dolayı bir daralma yaşamış ve bu ekonomik durgunluğu aşmak için, devlet merkezli ekonomik yapıya, bazı liberal ekonomik açılımlar yapmıştır. Ancak bunu yaparken Suriye yönetiminin geleneksel yapısından kaynaklı patronaj ve rüşvet gibi bazı rejimsel sıkıntılar liberal ekonomiye geçişi zorlaştırmış ve zaten fakirleşen kırsal kesim, Baas rejiminin ekonomik desteklerinden yoksun kalınca bu durum, toplumsal patlamalara neden olmuştur. Buraya

⁶⁹ Bir mülakatta, Suriye eski Devlet Başkan Yardımcısı Abdülhalim Haddam'ın, ordu ve Muhaberat'tan 'Fedai ül Esad' (Esad'ın fedaileri) ismi ile bir birimden ve bunların, Suriye ile Lübnan arasında kaçak trafiğini düzenlediklerinden (Haddam 2011) bahsetmesi, Lübnan ile Suriye arasındaki bilinmeyen ekonomik bağlantılara da açıklık getirmektedir.

kadar Suriye'deki krizin ekonomi ile bağlantılı olabilecek yönü açıklanmaya çalışılmıştır. Ekonomik sıkıntıların, krizin tek ve en önemli nedeni olmadığını belirtmekte fayda vardır. Bununla birlikte, ekonomik yetersizliklerin zaten var olan sıkıntıların dışı vurulmasında fitili ateşleyici bir etki oluşturduğu da ifade edilebilir.

3.1.3. Mezhepsel Farklılıklar

Suriye iç savaşının nasıl şekillendiğini anlayabilmek için, toplumun parçalı yapısı bilinmesi gereken noktalardan biridir. Ancak, meseleyi salt mezhepçiliğe indirgemeksizin, devlet yapısının ve toplumun kimlik gelişiminin karmaşık ve çok yönlü evrimini de dikkate almak bir o kadar önemlidir (Phillips 2015: 358). Suriye toplumu Arap etnisitesi anlamında oldukça homojen olmakla birlikte içerisinde farklı dinlerden ve mezheplerden alt özgülükleri de barındırmaktadır.

Güçlü bir Sünni çoğunluğun varlığına rağmen Suriye'nin bütünlüğünden yana olmayan güçlü bir Sünni Kürt azınlık mevcuttur ve gerçekte Suriye'nin ülke bütünlüğüne yönelik en önemli tehdit ise buradan gelmektedir. Ancak Suriye üzerine oluşturulan yazında azınlıklar konusu özellikle Alevi azınlık üzerinden tartışılmaktadır. Belki de bunun en önemli nedeni 1970'den beri ülkeye hâkim olan Esad ailesinin ve onun şekillendirdiği sistemin Alevi ağırlıklı yapısından olsa gerektir. Yukarıdaki bölümlerde de değinildiği üzere geleneksel yapıdaki Suriye'de toplumdaki sorunların aşiretsel, kabilesel ve mezhepsel bağlamlar aracılığıyla çözülmeye çalışılması alışkanlığının bir yansıması olarak Baas Partisi'nin Alevi rejimi olarak adlandırılması ise kısmen doğru olmakla birlikte eksik bir tespiti işaret etmektedir. Çünkü ülkede gerçekleşen siyasi mücadelelerin zaman zaman Sünnilerle Sünniler, Alevilerle Aleviler arasında gerçekleştiği düşünüldüğünde bu durumun güç mücadeleleri bağlamında değerlendirilmesi daha doğru olacaktır. Ancak mezhepsel bağlamların bu mücadeleler sırasında en kolay birleştirici unsur olduğunu ve tarihi derinliklerden gelen azınlık duygusunun da varlığını kabul etmek de gerekmektedir. Bu durumun varlığı iç savaş öncesinde toplumda mezhepsel anlamda antagonistik bir mücadele ortamını doğrulamaya yetmemektedir.

Diğer yandan İç Savaş öncesi Suriye’de, Dam, “Middle Eastern Political Clichés: Takriti and Sunni Rule in Iraq; Alawi Rule in Syria: A Critical Appraisal” adlı makalesinde; sosyal hayat ve politikanın en hassas noktalarından olan mezhepçilik konusu hakkında açıkça konuşup yazmanın, Suriye’de ve bilhassa Arap milliyetçileri arasında bir tabu olduğunu, aynı şekilde bölgecilik ve kabilecilikle ilgili de konuşulmadığını anlatmıştır. Dam’a göre, bu nedenle araştırmacıların bölgeden doğru veriler elde etmeleri de zordur (Dam 1980: 53). Ancak yapılan araştırmalar neticesinde ve bu çalışma kapsamında yapılan birebir görüşmelerde de, iç savaş öncesinde toplumda bir kutuplaşma olmadığına ve kendileri için mezhep, din veya etnik farklılıkların düşmanlık doğuracak ölçüde bir önemi bulunmadığına dair vurgular dikkat çekmektedir⁷⁰.

Yine bu konu ile ilgili olarak Hafız Esad’a 21 yıl gibi uzun bir süre Cumhurbaşkanı yardımcılığı yapan, Esad ölünce Beşar gelinceye kadar vekâleten Cumhurbaşkanlığını sürdüren Abdühalim Haddam, Sünni Müslümanların Suriye’de ezici çoğunluğuna rağmen, hiçbir zaman, aşırı davranışlar göstermediklerini, Suriye’nin birlik ve beraberliğini korumaya karşı çok özenli davrandıklarını belirtmiştir. Örnek olarak da 1943 yılında ilk parlamento başkanı olarak Hristiyan azınlıktan biri olan Faris El Khorî’nin seçilmesini göstermiştir. Diğer yandan Hafız Esad’ın 1970 yılında Suriye’de şehirlere yaptığı ziyaretlerde, halk tarafından benzeri görülmemiş bir kabul ve karşılaştığını ve sonrasında cumhurbaşkanı olduğunda halkın çoğunluğu tarafından desteklendiğini ve kendisini destekleyen çoğunlukların Hafız Esad’ın Alevi kesimden olduğunu da bildiklerini açıklamıştır. Ayrıca Suriye’deki Sünni Müslümanların vatanın birlik ve beraberliğine düşkün oldukları için, ülkedeki diğer Müslüman veya Hristiyan kesimlerle çatışma veya düşmanlıktan yana olmadıklarını (Haddam 2011) dile getirmiştir. Buradan anlaşılmaktadır ki; Suriye içerisinde uzun yıllar aynı coğrafyayı paylaşan halklar, birlikte yaşama kültürü oluşturabilmişlerdir.

⁷⁰Örnek olarak, Rüya Doğan’ın anlatımıyla: “Bizim apartmanımız çok güzel bir örnek 1. katta Aleviler, 2. katta biz karşımızda Hristiyanlar, 3. katta Ermeniler 4. katta Sünni Araplar oturmaktaydı. Biz birbirimizi o kadar severdik ki, birbirimizin bayramlarında çok güzel bayramlaşırız” (Doğan 2015) şeklinde ülkedeki toplumsal barış ortamını tarif etmiştir. Yine konuşmacılar daha önce Hristiyan başbakanları olduğunu, bunun hiçbir problem teşkil etmediğini belirtmişlerdir (Mecit 2016; Lazkiyeli 2015).

Suriye uzmanı Samir Al Taqi de, Suriye’de Osmanlı döneminden kalan geleneksel bir İslam anlayışının bulunduğunu ve Suriyelilerin ticaretle uğraşan ve hoşgörölü ve pratik insanlar olduklarını ifade etmiştir. Ayrıca kişilerin kimliklerinin toplum içerisinde gündem yapılmadığını anlatma sadedinde de; bir arkadaşının Hristiyan olduğunu, on sekiz sene sonra düğünü için kiliseye gittiğinde öğrenmiştir (Taqi 2012). Diğer taraftan da, ülkedeki Suriye’de farklı kimlikler kendilerini korumak için, evlilik müessesine özel önem vermişler⁷¹ ve bunun için de içten evlilik yaparak kimliklerini yüzyıllardır korumayı başarabilmişlerdir. Bütün bu anlatılanların ışığında, iç savaş öncesi Suriye toplumunda sivrilten mezhepsel ve etnik ayrımcı söylemlere rastlanmamaktadır. Azınlıkların, çoğunlukları yönettiği Suriye gibi ülkelerde, mezhepçiliğin gündemde olması, o rejim için yıkıcı etkilere sahip olacağından da, zaten Baas ideolojisi de bu ayrımları siyasi ve toplumsal vitrine yansıtmamaya özen göstermiştir⁷².

Toplum içerisinde süren hoşgörü ortamının devlet bağlamında bu şekilde yürüdüğünü ise söylemek mümkün değildir. Çünkü Suriye tarihine bakıldığında, mezhepçiliğin Suriye’nin geleceği için en tehlikeli ve yıkıcı alanı siyasi ve askeri güç alanlarındaki yansımaları ile olmuştur. Dam, 80 öncesinde Suriye’de gerçekleşen olaylar için; Baas rejiminin yapmış olduğu bölgecilik ve kabileciliğin, ülkede bir çeşit mezhepçiliğin yükselişine nasıl yol açtığına, iyi bir örnek teşkil ettiğini (Dam 1980: 54) iddia etmektedir. Aynı bakış açısıyla Salamandra da, ülkedeki ayrımların derinleşmesinin nedenini; Baas Parti’sinin ulus-üstü ayrımlardan kurtulma projesini idealize ederken, Esad Rejimi’nin politikalarından doğan çelişkinin bir sonucu olarak görmektedir (Salamandra 2013: 304). Rejim, hiçbir azınlık, din ve mezhebe ayrıcalık tanınmayacağı kaidesini öne sürerken, mezhepsel ve bölgesel ayrımları körüklemiştir.

⁷¹Sünni Araplar, Sünni kesimlerin tamamıyla evliliğe sıcak bakmaktayken (Doğan 2015; Dede 2016; Lazkiyeli 2016; Selam 2016; Lazkiyeli 2016), Ermeni Öğretim görevlisi Pashayan’ın Arap Hristiyanlarla yapılan evliliklerin, Ermeni kimliğinin korunmasına negatif etkileri olduğunu belirtmesi (Pashayan 2009, http://www.noravank.am/eng/issues/detail.php?ELEMENT_ID=3702, 15 Kasım 2016’da erişildi).

⁷²Suriye ordusunda Baasçı subaylarda mezhepçilik önemli bir rol oynamaktadır. Diğer örnekte ise, Baas Partisi’nin kendi iç yazışmalarında kişiler hakkında bilgi verilirken mutlaka mezheplerine de atıf yapıldığı görülmektedir. Bir diğer gösterge de, ordu disiplininin ve emir komuta zincirinin mezhepsel bağlara olan sadakat dikkate alınarak zayıflatılmış olmasıdır. Zaman zaman yüksek askeri mevkilere Sünni yoldaşlar atansa bile, bir Alevi kadar güven uyandırmadığı için, o kişinin yanına Alevi kişiler yerleştirilerek takip edilmesi ve böylece özgür hareket etmelerinin önlenmesi sağlanmıştır. Bu durum da ayrı bir göstergedir (Dam 1980: 54).

Yapılan kişisel görüşmelerde, Sünni olan katılımcılar, mezhepsel ve dini farklılıkların kendileri için önemsiz olduğunu vurgulamışlardır. Ancak yine de, rejimin Alevilere olan farklı muamelelerinin, onları rahatsız ettiği satır aralarından yakalanabilmektedir.

Ülkede sivil ve askeri bütün hassas konumlara Esad’a mezhepsel, kabilesel ve bölgesel olarak yakın çevresinden kişilerin yerleştirilmiş olması (Dam 1980: 54) da, dikkate çeken bir özelliktir. Bu konu ile ilgili olarak, Haddam gibi uzun yıllar rejimin en önemli kademelerinde görev yapmış birisi de, Esad’ın ilk başa geldiğinde kendisini destekleyen Sünni çoğunluğa uyguladığı izolasyon, ayrımcılık ve bastırma politikaları yüzünden, Sünni çoğunluğun emniyet ve askeri kurumlara girmekten alıkonularak, topluma etnik ayrımcılık pompalandığını (Haddam 2011) ifade etmiştir.

Bu çelişkili durumların neticesinde denilebilir ki; Baas rejiminin iktidarda kalabilmesi rejime olan sadakate bağlanmış olduğundan ve Suriye için bu sadakati de en kolay sağlayacak olan şey ise kabile ve mezhepsel bağlar olabileceğinden dolayı, bu kanallar sıkı bir şekilde rejim tarafından kullanılmıştır. Ayrıca yeri geldiğinde sadık Sünnilerle çalışmak⁷³ ve çıkar ilişkisine girilmekten de kaçınılmamış kendilerine sadık olmayan kim olursa olsun affedilmemiştir. Bu anlamda da Suriye yönetimi için Alevi azınlığın yönetimi şeklinde bir tanımlama yetersiz bir nitelendirme olacaktır. Zira Baas rejimi, Sünni bir tabana da sahiptir ve Sünnilerle önemli ittifaklar geliştirmiştir (Taştekin 2015: 49). Birebir görüşmede Ekrem Dede, rejim için; “Alevi rejimi değildir. İçinde Sünni, Alevi, Türkmen her kesimden kişiler bulunmaktadır ve bunlar bir çete grubu gibi Suriye’yi ellerine almışlardır” (Dede 2016) şeklinde rejimin yapısını tanımlamıştır.

2011 yılında Suriye’de iç savaşın patlak vermesinin ardından, zaten heterojen bir toplum olan Suriye’de bu çatışmalar, etnik ve mezhep gruplarının bölünmüşlüğüne arttıran bir anlatı olarak, sık sık "mezhepsel" bir çatışma şeklinde tanımlanmıştır (Phillips 2015: 357). Bu algının oluşmasında, iç savaş sürecinde devreye rejim ile

⁷³Rejim, kendi bünyesinde Sünnilere de yer vermiştir. Bunlar ise, Hafız Esad’ın kurduğu sistemde azınlıklardan çok kırsal kesim Sünnilerinden oluşmaktadır. Bu kişilerin, bilhassa Sünni din adamları ile Müslüman Kardeşler’den uzak duran ve Sünni kentlilerle bağlantısı bulunmayan kişiler olmasına dikkat edilmiştir (Leverett 2005: 25).

mezhepsel bağlantısından dolayı ittifak halinde olduğu düşünülen İran ve Hizbullah'ın girmesi ve diğer taraftan Sünni cihatçı savaşçıların ülkeye girerek müdahaleleri (kiliselere ve Şii camilerine saldırmışlardır) ve Esad yönetiminin Alevi topluma yönelik ayaklanmaların dini temelli olduğuna, bu eylemlerin arkasında Alevileri Suriye'den atmak isteyen El Kaide'nin bulunduğu dair söylemleri de etkili olmuştur. Ayrıca Esad yönetimi, Alevi kesimde bulunan azınlık olma duygusunu kullanarak, yenilirlerse evlerinden olacakları ve ikinci sınıf vatandaş durumuna düşecekleri ve Suriye'de hiçbir hakka sahip olmayacakları konusundaki propagandalar yaparak mezhepsel ayrımları körüklemiştir. Bu gibi etkenlerle, ülkenin diğer yerlerinde bulunan Aleviler Lazkiye bölgesine yığılmışlardır (BBC araştırması: Suriye Alevilerinin 'katliam korkusu', 2013, http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/03/130315_suriye_aleviler_2, 16 Aralık 2016'da erişildi). Dahası Suudi Arabistan ve Katar gibi ülkelerin iç savaş sürecinde Selefi akımları desteklemesi (Sandıklı ve Semin 2012: 31) ve bu bağlamda Suriye muhalefetine giderek radikalleşmesi ve demokratik söylemlerin yerini Selefi söylemlerin alması da mezhepçi ayrışmalara neden olmaktadır. Bütün bu mezhepsel ayrımlardan kaynaklı negatif yönler rağmen, Batılı bilim adamları, Suriye'deki durumun nedeninin mezhep ayrımlarından kaynaklı olup olmadığını sorguladıklarında; gerçek nedenin mezhepçilikten daha fazla otoriter baskıcı rejimden, dış politik öğelerden ve siyasal ekonomik yapıdan kaynaklı olduğunu tespit etmişlerdir (Salamandra 2013: 303). Phillips de yine Suriye'de gelişen olayları yarı-mezhepçi olarak tarif etmektedir (Phillips 2015: 358-360).

Sonuç olarak; Esad Rejimi kendi bekası için toplumun bütün kesimleri ile pragmatik ittifaklara yönelmiştir. Ancak bununla beraber, Esad rejimi mezhepsel ve bölgesel sadakat bağlarının gücü ile ayakta kalmayı başarmıştır. Bu durumu söylemlerine yansıtmamış olsa da, fiili olarak mezhepsel ayrımların doğmasına zemin hazırlamıştır. Bu üstü örtülü ayrımcı yapı üzerine, bir de iç savaşın getirdiği kaotik ortam eklenince, mezhepler ve etnik farklılıklar, tarafların propaganda aracı haline dönüşmüştür. Bütün birlikte yaşama kültürüne rağmen, toplumsal ayrımlar gittikçe daha bir keskinleşmektedir⁷⁴. Rejimin propagandaları ve IŞİD/DAEŞ ve benzeri

⁷⁴Toplumsal kırılmalar canlı örnek vermek gerekirse; Mustafa Lazkiyeli, önceleri ayrı kaldıkları zamanlarda Hristiyan komşularının kendisini arayıp sorduğunu, ancak şimdi hiç aramadıklarını; Alevi bir ahabının O'na: "Ben senden emin olamam." dediğini hayıflanarak anlatmıştır (Lazkiyeli 2015).

Cihadist grupların mezhepçi söylemleri ve muhaliflerin giderek radikalleşmesi gibi etkenler, toplumda var olan ayrılıkları derinleştirmiştir. Gerçekte bir mezhep savaşı değil, özgürlük ve demokrasi savaşı olarak başlamış olan Suriye iç savaşında demokrasi talepleri, adeta tarafların ayrımcı söylemleri arasında tamamen silikleşmiştir. Yine de ülkedeki mücadeleleri bir mezhep savaşı olarak düşünmek doğru değildir. Çünkü Özerklik talebindeki Sünni Kürtler Rejim ile çatışmazken, Sünni IŞİD/DAEŞ kendisine tabi olmayan diğer Sünni kesimlerle çatışmaya girebilmektedir. Zaten olayın başlangıcı rejime bir başkaldırı şeklinde gelişmiştir ki rejim tarafında Sünnilerden⁷⁵ de destekçiler olduğu gibi Aleviler arasından da muhalifler bulunmaktadır⁷⁶. Sadece taraflar mezhepsel bağlamları kendi çıkarları için kullanmaktadırlar.

3.2. Suriye İç Savaşının Gelişim Süreci

Arap Baharı sürecinde, diğer Ortadoğu ülkelerinde muhalif hareketler, genellikle başkentlerde başlamıştır. Ancak Suriye'deki ilk hareket, Dera kentinde birkaç gencin duvara yazmış oldukları Esad aleyhine yazılar sonunda, polisler tarafından tutuklanmasının akabinde gerçekleşen eylemlerle patlak vermiştir. Oysa daha önceleri, Baas Partisi'ne karşı muhalif hareketler 1982'de Hama'da, 1999 yılında ise Latakya'da gerçekleşmiştir. Bugün, Suriye'de iç savaşa varan olayların başlangıcı; (Sorenson 2014: 119) İnsan Hakları İzleme Örgütü'nün 1 Haziran 2011'de yayınlamış olduğu ve görüştükleri mağdur ve tanıklardan elde ettikleri verilerle hazırladıkları 57 sayfalık rapora göre de, Dera'da protestolar, hükümetin düşmesi gerektiğine dair slogan yazmakla itham edilen 15 çocuğun gözaltına alınarak işkence yapılmasına karşı bir tepki olarak başlamıştır. Ancak, bu barışçıl göstericilere rejim güçleri, çok kereler ateş açarak öldürmek suretiyle çok sert bir şekilde cevap vermiştir (Suriye: Dera'da İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar, 2011 <https://www.hrw.org/tr/news/2011/06/01/243073>, 12 Kasım 2016'da erişildi).

Rüya Doğan da; Hristiyanların fikirlerinin değiştiğini, rejimin desteklemeyen bir ahbabının şimdi bütün muhalifleri IŞİD/DAEŞ olarak değerlendirdiğini belirtmiştir (Doğan 2015).

⁷⁵İlerleyen bölümlerde Çerkezlerin bazılarının ve Şamlı Sünni tacirlerin Esad'ı desteklediği açıklanmıştır.

⁷⁶Suriye'deki muhalif hareketlerden "Suriye Devleti'ni İnşa Hareketi" lideri Luay Hüseyin bir Alevidir (Luay Hüseyin, <https://istiraki.blogspot.com.tr/2015/03/luay-huseyin.html>, 5 Şubat 2018'de erişildi).

World Street Journal, Ocak 2011’de Suriye’deki olaylar patlak vermeden sadece birkaç ay önce Beşar Esad ile Mısır ve Tunus’ta gelişen olaylarla ilgili olarak bir mülakat yapmış ve burada Beşar, Suriye’nin Mısır ve Tunus olmadığını ve kendilerinin ihtiyaç olan sosyal, ekonomik ve yönetsel reformları yapmış olduklarını belirtmiştir. İnsanların sadece çıkarları için yaşamadığını, aynı zamanda inanç ve ideolojileri için de yaşadığını ifade etmiş ve eğer böyle bölgede yaşamıyorsanız neler olduğunu anlayamazsınız demiştir. Ayrıca, ulusal bir reformun şart olduğunu, bunu da ancak dışarıdan öğrenerek değil, birbirleri ile diyalog yoluyla olacağını belirtmiştir. Başkalarının deneyimlerinin de öğrenilebileceğini, ancak tamamen sahiplenilemeyeceğini belirtmiş ve bu diyalog sürecinin yaklaşık yedi yıldır Suriye’de başladığını ifade etmiştir (Esad 2011). Bu konuşmalardan anlaşıldığına göre Beşar, kendi toplumundan böyle bir tepki beklememektedir ve çok ılımlı ve diyaloga açık ifadeler kullanmıştır. Ancak diğer Ortadoğu ülkelerindeki direniş hareketleri kendi ülkesine ulaştığında ise, verdiği tepkiler çok şiddetli olunca gösteriler Şam, Halep, Hama ve Humus gibi Suriye’nin diğer kentlerine kısa sürede yayılmıştır (Sandıklı ve Semin 2012: 6). İlk kez 27 Ocak 2011’de Facebook üzerinden seslerini duyuran muhaliflerin etkileri, artık sokağa yansımıştır. Başlangıçta Beşar Esad’ı doğrudan hedef alan bir söylemleri yoktur. Sadece olağanüstü hal yasasının kaldırılması, reformlar, yolsuzlukla mücadele, medyaya özgürlük, internetle ilgili kısıtlamaların kaldırılması⁷⁷ ile ilgili talepleri vardır. Ayrıca bu eylemlerde Şebbiha⁷⁸ denilen oluşumdan kaynaklı sorunlar da protesto edilmiştir (Abbas 2011: 2).

Arap Baharı sürecinde gençleri sokaklara döken belli başlı üç temel talep vardır: İlk ikisi siyasi ve ekonomik taleplerdir. Siyasi talepler; basın özgürlüğü ve toplanma özgürlüğü, siyasi parti kurma özgürlüğü, özgür seçimlerde kendi temsilcilerini seçebilme özgürlüğü ve polislin işkence ve keyfi tutuklama gibi uygulamalardan vazgeçmesi şeklindedir. Ayrıca, politik tutsakların serbest bırakılması ve bağımsız bir

⁷⁷Suriye’de birinci mesele rejimin hayatta kalması olduğundan Arap Baharı’ndan çok önce bazı yayın organları kapatılmış 2011 yılının başlarında da Youtube, Facebook gibi meşhur web siteleri dâhil 150 kadar web sitesi yasaklanmıştır (Salama 2012: 518).

⁷⁸Şebbiha: Hafız Esad’ın kardeşi Cemil Esad ve çocukları tarafından 1980’lerde kurulmuş; yolsuzluk, cinayet, şiddet ve uyuşturucu ticareti gibi pek çok illegal işlerle meşgul olmuş mafya tipi bir yapılanmayı ifade etmektedir. Beşar söylemlerinde bu yapı ile mücadele ettiğini ifade etmiştir (Abbas 2011: 2). Diğer yandan Oytun Orhan, Şebbiha için rejime bağlı sivil-silahlı milis, paramiliter kuvvetler tanımını yapmıştır (Orhan 2011: 11).

yargı şeklinde sıralanabilir. Ekonomik olarak da, işsizliğe çözüm ve yükselebilmek için adil bir ortam, yiyecek ve barınma fiyatlarında ulaşılabilirliğin artması taleplerinin yanı sıra, ismi yolsuzluğa karışmış hükümete yakın isimlerin cezalandırılması için şiddetli bir istekleri vardı. Üçüncü istekleri ise, onurlu bir hayat yaşamak idi ve yöneticiler tarafından aşağılanmamak ve şiddete maruz kalmamayı istemekteydiler (Seale 2011, <http://middle-east-online.com/english/?id=45345>, 4 Kasım 2016'da erişildi). Gençlerin bu talepleri Suriye'nin sosyo-ekonomik ve siyasi durumunu özetleyen isteklerdir ve bütün bunlar demokratik ülkelerde olabilecek özelliklerdir. Bu haliyle de bu istekleri meşruiyetini yitiren rejime karşı güçlü bir demokrasi isteği olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Bu eylemlerin hemen akabinde gösterilerin daha da büyümesinden korkan Esad Mart ayı içerisinde bir dizi adım atmıştır⁷⁹ (Taştekin 2015: 63-65). Ancak Beşar, gerekli reformları hayata geçirmek bir tarafa⁸⁰, reform adı altında gerçekleştirdiği anayasa değişikliği ile iktidarının 2028'e kadar devamını sağlayacak düzenlemeler yapmıştır. Olağanüstü hali kaldırsa bile, muhalefetin güçlü olduğu yerleşim yerlerine yönelik saldırıları artırmış ve neticede 10 binlerce⁸¹ sivil hayatını kaybetmiştir. Rejimin bu şekilde tepkisi ile muhaliflerden yükselen reform çağrıları rejim değişikliği çağrısı haline dönüşmüştür (Ryan 2012: 30).

Suriye'de 2011'in Mart ayından sonra başlayan halk ayaklanmalarının, başlangıçta herhangi bir bilinen lideri yoktur. Ancak devam eden süreçte, Suriye ordusundan ayrılan subaylar tarafından Özgür Suriye Ordusu (ÖSO) kurulmuştur ve bu grup, Esad rejimine karşı silahlı eylemlerde bulunmaya başlamıştır ve Özgür Suriye Ordusu'nun lideri de Albay Riyad El-Asaad olmuştur (Aydıntaşbaş 2011). Bu arada 50 yıldır süren Baas iktidarının tekeline bitireceğini uman, dağınık Suriye muhalefeti, ilk kez 31 Mayıs 2011'de Antalya'da toplanmış, bu toplantıya farklı görüşlerden 300

⁷⁹Kısmi afla bazı siyasi tutuklular serbest bırakılmış, askerlik süresi 21 aydan 18 aya indirilmiş ve olağanüstü hal kaldırılmıştır (Taştekin 2015: 63-65).

⁸⁰Zaten bu talepleri Beşar'ın kendisi istese bile yerine getirmesi mümkün değildir. Nasıl dünyanın her yerinde çıkarları tehdit edildiği için değişimi reddeden insanlar var ise Suriye'de de durum farklıdır. Her şeyden önce, Alevi azınlığın güdümündeki güçlü ordu ve güvenlik hizmetleri rejimi iktidarda tutmak için mücadele edeceklerdir. Bunların yanı sıra, uzun süredir rejimle ittifak halinde olan Şamlı Sünni tacirler de rejimin devamından yanadırlar (Seale 2011, <http://middle-east-online.com/english/?id=45345>, 4 Kasım 2016'da erişildi).

⁸¹Güncel olarak 100 binlerce demek daha doğru olacaktır.

kişilik katılım olmuştur. Bu toplantının üzerinden çok geçmeden, İstanbul'da “Kurtuluş Kongresi” adı altında tekrar bir araya gelinmiştir. Buradan, devrim gerçekleştirecek oluşum çıkmayacağı anlaşıncı, bu toplantıya katılan 20 kadar teknokrat, işadami, gazeteci ve hukukçudan oluşan Suriyeli, daha sonra “Suriye Ulusal Konseyi” (SUK)’ni oluşturmuşlardır (Ulutaş ve Hoca, 2014: 15).

Bir taraftan Suriye krizi derinleşerek iç savaşa dönüşürken, diğer yandan çeşitli arabuluculuk faaliyetleri de başlamıştır. Bunlardan biri de, Arap Birliği girişimiyle gerçekleştirilmiştir. Her ne kadar Arap Birliği bu dönemde Suriye'deki olayları ülkenin kendi iç meselesi olarak değerlendirse de, Genel Sekreteri Nabil El-Arabi'yi arabuluculuk yapması için görevlendirmiştir. Bu çerçeveden de El-Arabi 2012 yılının ilk aylarında Suriye'ye giderek, hem Esad hem de muhalefet delegeleri ile görüşmelerde bulunmuştur. Diğer taraftan bu konu ile ilgili olarak, bölgedeki ülkelerle de iletişime geçmiştir (Lundgren 2016: 275). Ancak Esad rejimi, bu arabuluculuk faaliyetlerine ilgisiz kalmış ve samimi davranmamıştır. Sonuçta, zaten etkili olamayan bu gözlemcilik faaliyeti, 28 Ocak 2012'de bitmiş ve artık Suriye konusu BM'nin ilgileneceği bir konu halini almıştır (Lundgren 2016: 275).

Bu arada Esad Rejimi halktan gelen baskıları, Şubat 2012 yılında yeni bir anayasa hazırlayarak yumuşatmayı hedeflemiştir. Bu anayasa ile Baas Partisi'ni “ülke ve toplumun lideri” olarak belirleyen 8. madde ve sosyalist temelli 12 madde kaldırılmıştır. Ancak, Cumhurbaşkanının dinini İslam olarak belirleyen 3. madde ile başbakan atama hakkını başkana veren 95. madde ve "parlamento oturumda olmadığı zaman" yasama gücünü başkana veren 111. madde problemli konular olarak kalmıştır (Moubayed 2012, http://www.huffingtonpost.com/sami-moubayed/syrias-new-constitution-t_b_1275519.html, 13 Aralık 2016'da erişildi).

Anlaşılan odur ki, zaten reformlar konusunda ağır davranan rejim, Suriye krizinde istenen taleplere de çok yavaş ve sınırlı cevap vermektedir. Ancak yine de bu yıllarda, Suriye için çözüm adına umut vadeden gelişmeler de olmuştur. Bu gelişmelerden en önemlilerinden birisi: BM ve Arap Birliği'nin Suriye Özel Temsilcisi olarak seçilen Kofi Annan'ın, krizin çözümüne yönelik hazırladığı barış planını, Suriye

Hükümeti'nin 2012 yılının Mart ayında kabul etmesidir (Suriye, Barış Planını Kabul Etti, 2012, <http://www.haberturk.com/dunya/haber/728510-suriye-baris-planini-kabul-etti>, 13 Aralık 2016'da erişildi). 1 Nisan'da yürürlüğe giren Kofi Annan Barış Planı, taraflar için siyaseten nefes aldırıcı bir diplomatik inisiyatif olarak ortaya çıkmışsa (Akgün 2012: 15) da gelişmelerin devamı gelmeyecek ve başlangıçta belli bazı talepler için yapılmakta olan bu barışçıl eylemler⁸² silahlı mücadeleye evirilecektir. Demokrasi yanlısı başlayan muhalif gösteriler, zamanla mezhep ayrımlarının hem rejim hem de muhalif kesimlerce öne çıkarıldığı, mezhepsel dolayımın öne çıktığı bir iç savaşa dönüşecektir.

Suriye'de, giderek derinleşen krizin çözümüne yönelik olarak birincisi⁸³ 30 Haziran 2012'de yapılan bir dizi Cenevre toplantıları gerçekleştirilmiştir. Bu arada Kofi Annan'ın ardından taraflara arabuluculuk yapması için Lakhdar Brahimi görevlendirilmiştir (Hinnebusch ve Zartman 2016: 1). Annan ve Brahimi karşılaştıkları güçlükler nedeniyle görevlerini bırakınca bu görevi 2014 yılında Staffan de Mistura devir almıştır (BM'nin Suriye özel temsilcilğine Mistura atandı, 2014, <https://www.dunya.com/dunya/bm039nin-suriye-ozel-temsilciligine-mistura-atandi-haberi-251687>, 12 Mart 2016'da erişildi). Ancak BM nezdinde yürütülen bu çalışmalardan bir sonuç elde edilememiştir. Çünkü hem muhalefet cephesi içerisinde derin ayrılıklar bulunmaktadır hem de Rejim tarafı siyasi çözüme sıcak bakmamaktadır.

Bu süreçte Suriye muhalefetine parçalı yapısını tek çatı altında toplayabilmek amacıyla, 11-18 Kasım 2012 tarihleri arasında Katar'ın başkenti Doha'da yapılan toplantılar ile Suriye Ulusal Konseyi ve Devrimci Güçler arasında bir anlaşmaya varılmış ve buna göre, "Suriye Muhalif ve Devrimci Güçler Koalisyonu" (SMDK) kurulmuştur⁸⁴ (Misyon, 2012, <http://tr.etalaf.org/about-us/misyon.html>, 3 Ocak 2017'de erişildi). Zaman içerisinde ülke içerisinde muhaliflerin, Irak kaynaklı grupların, yabancı

⁸²Kişisel görüşmelerden öğrenildiğine göre muhalif kesim kesinlikle silaha başvurmayacaklarına dair yemin etmişlerdir (Doğan 2015).

⁸³Bakınız. (Cenevre'deki Suriye Toplantısının Sonuç Bildirisi Yayınlandı, 2012, <http://www.turkishny.com/news/cenevredeki-suriye-toplantisinin-sonuc-bildirisi-yayimlandi>, 24 Aralık 2016'da erişildi).

⁸⁴Bu kuruluş içerisinde 2011 yılında muhalifler tarafından kurulan SUK ve sol eğilimli 16 parti, üç adet Kürt partisi ve diğer muhaliflerden oluşmuş Ulusla Koordinasyon Kurulu gibi yapılanmalar bulunmaktadır (Guide to the Syrian opposition (2013), <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-15798218>, 3 Aralık 2016'da erişildi).

katılımlı örgütlerin ve Kürt grupların oluşturduğu onlarca farklı örgütün bölgede varlık gösterdiğini ve bu örgütlerin bünyelerinde de, farklı farklı savaşçıların bulunduğu bir kaotik ortam oluşmuştur (Mercan 2015, <http://www.iktibasdergisi.com/suriyede-savasan-taraflar-kim-kimdir/>, 25 Aralık 2016'da erişildi). Ülkedeki güvenlik boşluğundan yararlanan bazı kimselerin, çeteler oluşturdukları da kişisel görüşmeler sonucu ortaya çıkmıştır⁸⁵. Tam bir kargaşa ortamındaki Suriye'de halk, artık rejimi eleştirmekten değil, ayrılıklar derinleştiği için birbirlerinden korkar hale gelmişlerdir (Salamandra 2013: 305). Çünkü devlet iktidarı zayıfladığından, herhangi bir güç odağı için itaati, tabiiyeti, hamiliği dayatacak koşullar da doğmuş olmaktadır. Suriye devletinin içine düştüğü bu kriz durumu, silahsız insanları tahakküm altına almaya hazır silahlı unsurlar için, müsait bir ortam hazırlamıştır (Bozarslan 2016: 81-83).

Suriye krizi devam ederken, Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ve ABD Dışişleri Bakanı John Kerry, ayrıca yaklaşık 20 ülke dışişleri bakanları, Arap ülkeleri temsilcileri, İslam İşbirliği Teşkilatı ve Avrupa Birliği temsilcilerinin katılımı ile Viyana'da Kasım 2015'de bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantıda Suriye Krizi ve IŞİD/DAEŞ ile El-Nusra gibi terör örgütleri ile mücadele konuları tartışılmıştır (Lavrov ve Kerry, Viyana'da Görüştü 2015, <http://www.haberler.com/lavrov-ve-kerry-viyana-da-gorustu-7876151-haberi/>, 3 Ocak 2017'de erişildi). Viyana'da toplanan Türkiye ve İran'ın da dahil olduğu 17 ülke tarafından oluşturulan bu gruba "Uluslararası Suriye Destek Grubu" (USDG) adı verilmiştir. Bu grup muhalefeti birleştirme çalışmaları için Suudi Arabistan'ı görevlendirmiştir (Cenevre-3 Görüşmelerine Katılanların Güncel Listesi, 2016, <http://www.stratejikortak.com/2016/02/cenevre-3-gorusmeleri-listesi.html>, 3 Ocak 2017'de erişildi). Viyana görüşmelerinde, rejim ve muhalifler arasında müzakere süreci başlatılması konusunda fikir birliğine varılmıştır. Buna göre; 1 Ocak'ta rejim ile muhalifler arasında müzakereler başlayacaktır ve bir geçiş hükümeti oluşturulması öngörülmüştür. Ancak, parçalı bir haldeki muhaliflerin bu yapısı, rejim karşısında 'güçlü' bir muhalefet oluşturabilmelerini engellediği için, Suudi Arabistan USDG'nin verdiği bir görev olarak 8-10 Aralık tarihleri arasında Riyad'da bir toplantı düzenleyerek

⁸⁵Şimdi Suriye'de herkes yönetici oldu. Üç kilometrede üç kere kimlik soruluyor. İnsanlar vahşileşti. Hırsızlık, kaçırma olayları oldu ve buradan para kazanmaya başlayınca çeteler oluştu. Mezhepler bahane ediliyor. Kanunsuzluk olduğu için. Fakir sıradan insanlar bir insan etrafında toplandı (Halepli 2016).

Suriyeli muhaliflerin birleşmeleri için ön ayak olmuştur (Riyad’da Suriyeli muhalifleri ‘birleştirme’ zirvesi 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/riyadda-suriyeli-muhalifleri-birlestirme-zirvesi>, 3 Ocak 2017’de erişildi). Bu toplantı sonunda muhalifler arasından “Yüksek Komite” adı altında 32 kişiden oluşan bir ekip kurulmuştur. Ayrıca, 15 kişilik bir müzakere heyeti de belirlenmiş ve bu oluşumlar da, katılım gösteren bütün muhalif gruplar tarafından onaylanmıştır (Yazıcı 2016 <http://www.tuicakademi.org/cenevre-3-baslamadan-duran-gorusmeler/>, 3 Ocak 2017’de erişildi).

Bu çabaların ardından Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK)’nde 18 Aralık 2015’de 2254 sayılı karar ile Suriye de bir geçiş hükümeti kurulması ve kapsayıcı ve sekteryen olmayan bir anayasa hazırlanması yönünde karar alınmıştır. Ayrıca sivillere yönelik olarak yapılan saldırıların hemen durdurulması, acil ateşkes sağlanması (İŞİD/DAEŞ bu karara dahil edilmemiştir) da kararlaştırılmıştır (UN Security Council unanimously adopts Syrian roadmap resolution, 2015, <https://www.rt.com/news/326466-un-syria-resolution-terror/>, 3 ocak 2017’de erişildi). Muhalifler geçiş süreci için rejim heyeti ile masaya oturmaya hazır olduklarını dile getirmiş olsalar da, rejim tarafı bunu reddetmiştir (İlerleyemeyen Cenevre 3’ün düğümleri, 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/ilerleyemeyen-cenevre-3undugumleri>, 3 Ocak 2017’de erişildi).

Suriye’ye İŞİD/DAEŞ ile mücadele amaçlı olarak; hem Türkiye, hem Rusya, hem de ABD’nin müdahaleleri de devam etmektedir. Bu arada Rusya ve Türkiye garantörlüğünde 30 Aralık 2016’dan geçerli olmak üzere bir ateşkes imzalanmış, en büyük savaştan muhalif grup olduğu tahmin edilen Ahrar-uş Şam grubu, bazı çekincelerinden dolayı bu anlaşmayı imzalamamıştır (Suriye’de ateşkes anlaşması, 2016, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyede-ateskes-anlasmasi>, 3 Ocak 2017’de erişildi). Her ne kadar ateşkes imzalanmış olsa da tıpkı önceki çabalarda olduğu gibi, SMDK’nin açıklamalarına göre, daha anlaşmanın üzerinden 24 saat geçmeden, Esad rejimi ve İran’a bağlı milis güçleri saldırılara başlamıştır⁸⁶. Şüphesiz bu gelişmeler,

⁸⁶ Yaklaşık 100 bin sivilin kuşatma altında yaşadığı Vadi Berda bölgesine rejim güçlerine bağlı hava gücü ve topçu birliklerinin yoğun saldırıları gerçekleşmiştir (Şam’ın Vadi Berda Bölgesi, Rejim Güçlerinin Yoğun Saldırıları Altında, 2016, <http://tr.etalaf.org/haberler/koalisyon-haberleri/sam%C4%B1n-vadi->

özellikle ard arda başarılar kazanan rejim tarafının samimi olmadığı, dahası, bu ateşkes ile zaman kazanmaya çalıştığı ve zafer kovalama peşinde olduğu yorumlarının yapılmasına yol açmıştır. Bununla beraber ateşteste kısmi ihlaller⁸⁷ devam etse de, çatışmalar büyük oranda bitmiş durumdadır.

Buraya kadar ki bölümde görülmüştür ki Suriye üzerinde oldukça yıkıcı bir etkisi olan iç savaşın çözümü için yapılan çabalar sonuç vermemiştir. Bunun temel nedenleri olarak; iktidarını küçük bir alanda da olsa devam ettirmeyi başarabilen Esad Rejimi'nin kendi konumundan vaz geçmeyi istememesi ve muhalif grupların birlikte hareket edememeleri ve dahası muhalif gruplardaki artan radikalleşme ile azalan uluslar arası destek olarak sıralanabilir. Bu bağlamda da geleceğin Suriye'sini inşa etmesi beklenen taraflardaki bu uzlaşmaz tutum ise barışın önündeki en büyük engel olarak görülmektedir. Bu uzlaşmaz tavırların uzlaşma esasındaki müzakereci ve oydaşmacı model açısından da riskli bir alanı oluşturduğu görülmektedir. Oysaki daha Suriye'de eylemler baş göstermeden hemen önce 2011 yılındaki bir mülakatta Esad'ın ülkesindeki değişim için diyaloga vurgu yapmış olması (Esad 2011) müzakereci araçlara olan ihtiyacı işaret etmektedir. Ancak bu ihtiyacı görse de Baas rejimi bu yönde hareket etmemektedir.

3.3. Suriye Muhalefeti, Rejim ve Diğerleri

Suriye'yi iç savaşa götüren süreç ilk başladığında, hemen bütün görüşlerden rejimin reforma ihtiyacı olduğuna inanan ve bu süreci siyasal, toplumsal ve ekonomik değişim için fırsat olarak gören bir muhalefet ve bu muhalefetin karşısında da, eski sistemin devamı konusunda kararlı bir rejim tarafı bulunmaktaydı. Muhalif kanadın çok

berda-bolgesi-rejim-guclerinin-yo%C4%9Fun-sald%C4%B1r%C4%B1lar%C4%B1-alt%C4%B1nda.html, 3 Ocak 2017'de erişildi).

⁸⁷ Bir tarafta, 9 Şubat 2017'de Suriye Devrimci Muhalif Güçler Ulusal Koalisyonu) ve devrimci askeri gruplar, Suriye halkını Cenevre müzakerelerinde temsil edecek olan heyetin oluşturulması hususunda uzlaşmaya vardıklarını açıklarlarken (Usame Telcu: Devrimci Güçler, Muhalefetin Müzakere Heyetini Oluşturma Hususunda Uzlaştı, 2017, <http://tr.etalaf.org/haberler/koalisyon-haberleri/usame-telcu-devrimci-gucler-muhalefetin-muzakere-heyetini-olusturma-hususunda-uzlast%C4%B1.html>, 10 Şubat 2017'de erişildi), aynı tarihte rejim ve müttefik yabancı askelerin Lazkiye kırsalına yönelik şiddetli saldırılarına devam etmiştir (Suriye'de Esed ağır kayıp verdi, 2017, <http://www.timeturk.com/suriye-de-esed-agir-kayip-verdi/haber-485607>, 10 Şubat 2017'de erişildi).

parçalı yapısı, birlikte hareket etmelerini zorlaştırırken, ilerleyen dönemde sürecin iç savaşa evrilmesi ile birlikte muhaliflerdeki reform talepleri rejimin değişimi taleplerine dönüşmüştür. Diğer yandan rejime muhalif Kürt kanadında ise, bağımsızlık talepleri ile kendi yönetimlerini kurdukları sürece ulaşılmıştır. Bu süreç içerisinde oluşan güvenlik boşluğu ve rejimin döktüğü kan ile birlikte artan Radikal söylemlerle, yurt dışından savaşçı kotaran IŞİD/DAEŞ gibi diğer radikal gruplar ortaya çıkmıştır.

Suriye yönetiminin muhalefete izin vermeyen baskıcı politikalarından dolayı ülkede sivil toplum, siyasi partiler ya da entelektüel oluşumlar tarafından sürdürülebilir bir muhalefet geliştirilememiştir. Muhalif düşünceler ifadesini ise dinsel ve etnik kimlikler aracılığı ile bulabilmiştir. Bu çerçeveden de, Suriye’de muhalefet daha çok İslami gruplar ve Kürtler etrafında şekillenmiştir (Aras ve Toktaş 2008: 42). Ancak Suriye’de muhalefet hakkında yorum yapabilmek hiç kolay değildir ve krizin çıktığı zamandan bu yana oldukça değişkenlik göstermiştir. Zaten Esad rejiminin sıkı yapısından dolayı, yıllardır Suriye muhalefeti hakkında sadece İslamcı muhalefet bilinmektedir (Pace ve Landis 2007: 45).

Suriye’deki muhalif hareketleri incelemeden önce daha önce adı geçen “Şam Baharı” denen sürece değinmekte fayda vardır ki, bu dönemde Beşar Esad siyasi tutukluların dörtte üçünü bırakmış, sivil toplum örgütlerine ve özgür tartışma ortamlarına müsaade etmiştir (Taştekin 2015: 46). İnternet kullanımı Beşar Esad’ın reform uygulamalarının bir parçası olarak 2000 yılında başlamış ve giderek çok yaygın bir şekilde kullanılmıştır (Syria, 2009, <https://opennet.net/research/profiles/syria>, 03 Kasım 2017’de erişildi). Beşar’ın resmi olarak demokratikleşme sürecini desteklediği şeklindeki imajı ve O’nun iç politikasını reform üzerine kurmuş olması, hem Suriye’de, hem de uluslararası toplumda liberalleşme ve demokrasi için "beyaz bir devrim" beklentilerini arttırmıştır. Bu süreçte, Suriye’de şimdiye kadar bastırılmış olan sivil toplum adeta patlama yaşamış, bilhassa Şam’da entelektüel ve siyasi tartışmaların yapıldığı çok sayıda "kulüp" kurulmuştur (Bar 2006: 371). Diğer yandan Salamandra 1990’ların sonlarında Şam’da yaptığı bir alan çalışmasında bireylerin mezhepsel bağlamda sosyal ve siyasal tartışmalara girerek agonistik yaklaşımlarla sosyalleştiklerini tespit ettiğini belirtmiştir (Salamandra 2004: 22). Bu tespiti ile de,

Şam’da toplumun zaten bu tarz sivil toplum eylemlerini o dönemde başlatmış oldukları anlaşılmaktadır. Beşar Esad’ın halktan yükselen reform taleplerine karşılık olarak, ortamı gevşetmesiyle birlikte bir açılım yaşanmış, ancak bu süreç çok kısa sürmüş, bir yıl geçmeden entelektüeller tutuklanmaya başlamıştır (Bar 2006: 372). Diğer yandan Suriye’de bu tür sivil toplum hareketlerinin yönetimin müsaade ettiği noktalarda çok çabuk ortaya çıkabilmesi, çalışmanın ana konularından olan radikal demokrasi kuramları için en önemli bağlamlardan birisi olduğu için de burada altı çizilmesi gereken dikkate değer bir özelliktir.

2005 Şubatında Refik Hariri suikastının ardından, Suriye Rejimi üzerinde uluslararası baskılar artmış, bu durumdan yararlanmak isteyen muhalif gruplar yine politik reform çağrılarını gündeme getirmeye başlamışlardır. Hatta bu dönemde, Müslüman Kardeşler’in de içerisinde yer alacağı bir muhalefet partisinin kurulması bile gündeme gelmiştir. 2005 yılı sonlarında muhalif yazar Mişhel Kilo, İhvan Genel Sekreteri ile görüşmüş ve ardından muhalefetin demokrasi, şiddet içermeyen bir muhalefet, muhalefet gruplarının birlikteliği ve demokratik değişim ilkeleri konularında uzlaştıklarını açıklamıştır. Ardından muhalif gruplar Ekim 2005’de Mişhel Kilo tarafından kaleme alınan “Şam Deklarasyonu” adı altında bir bildiri yayınlamışlardır (Ayhan 2012, <http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/1566?s=orsam%7Cturkish>, 13 Aralık 2016’da erişildi). Şam Deklarasyonu; Suriye’de laik bir muhalefet koalisyonu tarafından hazırlanan, çok partili demokratik sistemi talep eden, demokrasiye kademeli ve barışçıl bir geçiş öneren ve bütün vatandaşların eşit olduğu seküler ve egemen bir Suriye çağrısında bulunan çok sayıda muhalefet grubu ve kişiler tarafından hazırlanan bir bildiridir. İmzacılar arasında Ulusal Demokratik Topluluk ve Müslüman Kardeşler gibi geçmişten gelen muhalefet hareketleri bulunurken, Kürt partileri gibi azınlık grupları ve Şam Baharı hareketinden Michel Kilo ve Riad Seif gibi önde gelen muhalifleri bulunmaktaydı.

Sol ve Laik partilerin talepleri ile İslamcıların talepleri arasındaki uzlaşmazlıklar zamanla bölünmelere yol açmıştır (The Damascus Declaration 2012, <http://carnegie-mec.org/diwan/48514?lang=en>, 14 Aralık 2016’da erişildi). Kürt Partileri de, bağımsızlık talepleri ile 2007-2009 yılları arasında Şam Deklarasyonu’nu terk

etmişlerdir. Aynı yıllarda benzer şekilde Müslüman Kardeşler de Şam Deklarasyonu'ndan çekilmiştir (The Damascus Declaration 2012, <http://carnegie-mec.org/diwan/48514?lang=en>, 14 Aralık 2016'da erişildi). Şam Deklarasyonu hem demokratik talepler açısından hem de farklı görüşlerin kısa bir dönem için bile olsa uzlaşmayı sağlayarak birlikte hareket edebiliyor olmalarından dolayı çok önemli bir dönüm noktası olarak dikkat çekmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada üzerinde durulan uzlaşma temelli müzakereci model ve oydaşmacı model için dikkate değer bir tarihi bağlamı da işaret etmektedir.

Suriye'de Sokak eylemleri ile başlayan muhalif hareketler içerisinde ekonomik nedenlerle eylemlere katılan yoksul gençler olduğu gibi, kurulu sistemdeki yolsuzluklar nedeniyle ekonomik olarak yeterli gelir sağlayamayan küçük işadamları da vardır. Ayrıca bunların yanı sıra, her çeşit görüşü tartışma, konuşma, yazma ve yayınlama özgürlüğü isteyen entelektüel taleplerden kaynaklı muhalefet olduğu gibi, 1970-1980'lerde rejimin kanlı mücadelesini unutmayan Müslüman Kardeşler de bulunmaktadır (Seale 2011: <http://middle-east-online.com/english/?id=45345>, 4 Kasım 2016'da erişildi). Ancak ülkede hiç kimse -Müslüman Kardeşler grubu üyelerine idam cezası veren 49. Madde yürürlükte olduğu için- bu gruba üyeliğini açıklayamamaktadır. Bundan dolayı da eylemlere katılanların, Müslüman Kardeşler'e üye olup olmadıklarının bilinmesi mümkün değildir (Abbas 2011: 6). Fehim Taştekin, muhaliflerin düzenlediği İstanbul'daki ilk konferans sonunda yaptığı görüşmelerden, İhvandan solculara, liberallerden aşiret liderlerine kadar herkesin, Suriye'deki eylemlere hiçbir parti ya da grup önderlik etmediği, bu işin internetten üzerinden organize olan gençler tarafından örgütlendiği noktasında hem fikir olduklarını tespit etmiştir. Hatta bu faaliyetleri önlemek için gençleri uyaran aşiret liderlerinin, gençler tarafından dikkate alınmadığı ve ilerleyen süreçte ise, muhalif grupların bu gençleri desteklemek zorunda kaldığı yönünde bilgiler edinmiştir (Taştekin, 2015: 72).

Yine aynı şekilde protesto hareketlerinin Müslüman Kardeşler tarafından düzenlendiği iddialarını, Londra'daki Müslüman Kardeşler'in eski Lideri Ali el-Bayanuni, Esad rejiminin gitmesi noktasında sabırsızlanmalarına rağmen, Guardian için yazdığı bir yazı ile reddetmiştir (Kenner 2011: 35). Böylece, bu en bilindik muhalefetin

eylemlerde organizatör olmadığı anlaşılmaktadır. Görülen odur ki Hegemon Baas rejimine tabi kesimlerin raform talepleri bir nebze karşılık bularak zayıf da olsa rejimin karakterini demokratik açılımlar anlamında dönüştürmeyi başarabilmiş, bunu neticesinde oluşan kısmi özgürlük ortamı ve internet kullanımı topluma müzakereci anlamda kamusal alanlar kazandırmış, buralarda yapılan iletişimler neticesinde reform talepleri sokağa taşınmıştır. Dahası, Suriye gibi bir toplumda bile geleneksel liderlerin dikkate alınmadığı görülmüştür ki, bu durum da oydaşmacı modelde gerekli olan özellikleri yerine getiremeyen liderlerin varlığı Suriye için olumsuz bir olgu olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla da bu durumun oydaşmacı modelin Suriye’de uygulanabilirliğin zayıflatana riskli bir alan olarak değerlendirilmesi gerekmektedir.

Bütün bu farklı grupların başlangıçta ekonomik, siyasi ve sosyal birtakım reform talepleriyle ortaya çıktıkları açıkça görülmektedir. Görülen odur ki, pek çok farklı nedenden dolayı rejime muhalefet eden geniş bir yelpaze vardır. Gerçekte ise, bütün bu muhalefet zenginliğine rağmen, gelişen olaylara verilen tepkilerden, bu sürece muhalefetin hazırlıksız yakalandığını ortaya çıkarmaktadır. Çünkü bu denli güçlü bir rejim yapısına karşı bir başarı kazanmanın yolu, birlikte hareket edebilmelerinden geçmektedir ki muhalifler, ilk grup toplantılarını yaklaşık bir yıl sonra 2011 yılında Antalya ve İstanbul’da yapılan toplantılarla gerçekleştirebilmişlerdir. Muhaliflerin bu ilk organizasyonlarına ise Şam Deklarasyonu imzacılarının önemli bir kısmı da katılmıştır (Orhan 2011: 14).

Ekim 2011’de, çoğunluğunu sürgündeki Suriyeli muhaliflerin oluşturduğu bir grup İstanbul’da toplanarak, SUK’u kurmuşlardır. Bu oluşumdan amaç, Libya’dakine benzer bir sürgünde hükümet ve geçiş konseyi oluşturmaktır. Oysaki muhaliflerin arasında derin ayrılıklar bulunmaktadır (O’Bagy 2012: 9). 2012 yılına gelindiğinde, Suriye’deki çatışma gittikçe derinleşmekte, Batılı güçler de Suriye muhalefetine olan desteklerini genişletmektedirler. Ancak yine de, bu destek birleşik bir muhalefetin ortaya çıkması üzerinde etkili olamamıştır (O’Bagy 2012: 9). SUK yeterli iç desteği sağlayamadığı için başarısız olmuştur. Ülkenin en önde gelen Kürt gruplarından olan Kürt Ulusal Konseyi’nin üyeleri olan Sol görüşe sahip muhalif Kürtler, SUK’un yaygın yapısının Müslüman Kardeşler’den oluşmasından ve Konsey merkezinin Türkiye’de

olmasından dolayı SUK'a katılmayı reddetmişlerdir (Phillips 2012: 74). Zira İhvan bu olayları başlatan olmasa bile, ayaklanmaların başladığı ilk aylardan sonra, hızla SUK içerisinde baskın bir konuma gelmiştir (Oweis 2012, <http://www.reuters.com/article/us-syria-brotherhood-idUSBRE84504R20120506>, 4 Aralık 2016'da erişildi).

Suriye geçiş hükümeti, giderek azalan finansman ve insan kaynakları gibi negatif etmenlerle birlikte, yerel aktörleri de bir uzlaş zemininde buluşturamamıştır (Becker ve Stolleis 2016: 3). 12 Aralık 2012 yılında Fas'ta gerçekleştirilen Suriye'nin Dostları Grubu toplantısında, SMDK Suriye halkının meşru temsilcisi olarak kabul edilmiştir (Ekren ve Tahan 2012, <http://www.sondakika.com/haber/haber-suriye-halkinin-dostlari-grubu-toplantisi-4166365/>, 16 Aralık 2016'da erişildi). Bu karar alınmış olsa bile, Suriye muhalefetinin parçalı yapısı yine değişmemiştir. Suriye'de muhaliflerin bu parçalı yapısı uzlaşmayı merkezine almış olan müzakereci model ve liderlerin uzlaşmasında dayanan oydaşmacı model açısından olumsuz yönleri oluşturmaktadır.

3.3.1. Suriye'de Başlıca Muhalif Kesimler

2011 yılında Ortadoğu Stratejik Araştırma Merkezi (ORSAM) Ortadoğu uzmanı Oytun Orhan'ın hazırladığı raporda, Suriye muhaliflerini reformistler, Müslüman Kardeşler ve diğer İslami hareketler ve Suriyeli Kürtler olarak sınıflandırmıştır (Orhan 2011: 14). Bu sınıflandırmaya göre: Reformcular: Bu grup daha demokratik bir yönetim hedeflemekte ve bu çerçeveden de, mezhepsel farklılık ya da etnik köken ayırımlarına önem vermemektedirler (Yılmaz 2014: 188). Toplumsal tabanı çok geniş olmayan, orta üst ve eğitilmiş sınıflar tarafından desteklenen, Baas Partisi'nin üst düzey isimlerinden Ekrem Havrani'nin kızı olan Fida Havrani'nin yer aldığı bir harekettir. Bunlar arasında iş adamları ve aydınların da yer aldığı için toplum üzerinde etkililikleri fazla olan bir harekettir. Suriye'de radikal bir değişim istememektedirler ve dış müdahaleye kesinlikle karşıdırlar. Ayrıca şiddeti bir araç olarak benimsememektedirler. Sonuç olarak ülkede bir "devrimden ziyade reform" beklentileri vardır (Orhan 2011: 14).

Müslüman Kardeşler grubu: Suriye’de Esad rejimine karşı 70’li yıllardaki mücadelesi ve rejimin bu muhalefeti bitirmek için yaptığı kanlı müdahalelerden dolayı en iyi bilinen muhalif harekettir. Yukarıdaki bölümlerde bu hareketin tarihi arka planı ve ideolojisi açıklanmıştır. Müslüman kardeşler Suriye’deki muhalif gruplar içerisinde Sünni Arapların desteklediği en geniş toplumsal tabana sahip bir hareket olarak (Orhan 2011: 16) tarif edilirken ve başlangıçta Şam yönetimine karşı ayaklanmalarda muhalefetteki en etkili siyasi güç olarak dikkat çekmekteyken, hâlihazırda çatışmalarda ve çatışmaların muhtemel sonuçları üzerinde nerdeyse hiçbir etkisi yok gibidir (Ibish, 2013, <http://www.thenational.ae/thenationalconversation/comment/is-this-the-end-of-the-failed-muslim-brotherhood-project>, 26 Aralık 2016’da erişildi).

Suriyeli muhalifler içinde İslamcı bir akımdır ve demokratik seçimleri desteklemektedirler. Siyasi özgürlüklerden yanadırlar ve sadece Suriye devletinin mevzuatlarında Sünni bir vizyon hedeflemektedirler (O’Bagy 2012b: 17). İslamcıların iktidara gelmesinden edişe duyan Suriyeli etnik ve dini azınlıkları rahatlatmak için, kendilerini ılımlı, Türk tarzı İslamcı olarak tarif etmişler ve 2012 yılında İslam sözcüğünün kullanılmadığı ve bireysel haklara saygı gösterme noktasında taahhütte bulunan bir manifesto yayınlamışlardır. Yine aynı şekilde Kanada’da eğitim gören Mulhem Droubi isimli genç kuşak İhvan liderlerinden birisi, grubun siyasi şöhret peşinde olmadığını ve kabul edilebilir çözümler sunan bir parti olduklarını belirtmiştir. Ayrıca Sol ya da Sağ görüşe sahip olmadıklarını ve aşırılık yanlısı da olmadıklarını, sadece Suriye sokaklarının görüşlerini taşıdıklarını belirtmiştir (Oweis 2012, <http://www.reuters.com/article/us-syria-brotherhood-idUSBRE84504R20120506>, 4 Aralık 2016’da erişildi).

İslamcı Gruplar: Görece ılımlı Müslüman kardeşlerin yanı sıra İslamcı kesim içerisinde de aşırı İslamcı kanatlar mevcut olup bunlar, şariat düzenini hedeflemekte ve mevcut çatışmaları, İslami dönüşümün bir aracı olarak görmektedirler⁸⁸ (Yılmaz 2014: 188). Suriye’de sahada çarpışan çok fazla İslamcı grup bulunmaktadır. Ancak bunlardan

⁸⁸Hey’etu Tahrîrî’s-Şâm (Şam’ı Özgürleştirme Heyeti) grubunun lideri Ebu Cabir Haşim eş Şeyh ilk konuşmasında, Esad rejimini yıkarak, Suriye’de Müslüman bir yönetim kuracaklarını iddia etmiştir (Kemal 2017, <http://www.timeturk.com/hey-etu-tahriri-s-sam-dan-ilk-aciklama/haber-484183>, 9 Şubat 2017’de erişildi).

en fazla El-Kaide bağlantılı En-Nusra Cephesi ve IŞİD/DAEŞ adındaki iki grup dikkat çekmektedir (Entous ve Abushakra, 2013, <http://www.wsj.com/articles/SB10001424052702304202204579252021900591220>, 31 Aralık 2016'da erişildi). En-Nusra gibi İslamcı silahlı grupların kendi idari yapılarını geliştirmiş olmaları da dikkat çeken özellikleridir (Friederike ve Becker 2016: 3). Suriye direnişi, En-Nusra Cephesi adlı grubun 23 Ocak 2012'de Şam'da gerçekleştirdiği ilk saldırıdan sonra açık bir Sünni cihat bileşeni olarak ortaya çıkmıştır (Lister 2014: 87). En-Nusra Ağustos 2011 yılına kadar Suriye'de kayda değer bir aktivitesi olmayan küçük bir gruptur. Ancak Mayıs-Haziran 2011 yılında gelen af ile İslamcı tutsakların salınmasının ardından, Irak'dan Suriye'ye gelen Muhammed El-Culani'nin çağrısı üzerine ülkede El-Kaide bağlantılı pek çok cihatçı hücre oluşmuştur (Lister 2014: 87).

En-Nusra Cephesi iç savaş sürecinde çeşitli değişimler yaşamış, IŞİD/DAEŞ'e biat etmeyerek, rejimle savaştan ve diğer muhalif gruplarla işbirliği yapan bir yapıya dönüşmüştür. Bu değişimle birlikte de, savaştanlarının yarısından fazlası IŞİD/DAEŞ'e geçtiği için önemli ölçüde zayıflamıştır (Ulutaş ve Hoca 2014: 24). Bu dönüm noktasından sonra içindeki nispeten daha radikal unsurların IŞİD/DAEŞ'e kaymasıyla En-Nusra görece daha mutedil hale gelmiş ve daha Suriyeli bir yapıya evrilmiştir (Ulutaş ve Hoca 2014: 25).

Güncel olarak ise Suriye'de İslamcı muhalif gruplar içerisinde Şam, Dera, İdlib, Lazkiye, Hama ve Humus'ta 16 bin kişilik güç (Hacıoğlu 2016, <http://www.hurriyet.com.tr/putin-suriyede-ateskes-saglandi-40321107>, 1 Ocak 2017'de erişildi) ile en fazla savaşçıya sahip grup olarak Ahrar-üş Şam grubu dikkat çekmektedir. Bu grubun etkililiği net bir konu değilken, En-Nusra ile birlikte hareket ediyor olduğu bilinmektedir (O'Bagy 2012b: 27). En güncel olarak da Ocak 2017'de Cihadist gruplardan Fethu's-Şâm Cephesi (Şam'ın Fethi Cephesi), Ceyşu's Sünne, Ensaruddin, Liva El Hak ve Nureddin Zengi adlı gruplar birleşerek Hey'etu Tahrîri's-Şâm (Şam'ı Özgürleştirme Heyeti) adını almıştır (Kemal 2017, <http://www.timeturk.com/hey-etu-tahriri-s-sam-dan-ilk-aciklama/haber-484183>, 9 Şubat 2017'de erişildi). Görüldüğü üzere İslami bir devlet idealindeki Cihadist taraflar zaman zaman birleşerek çeşitli stratejiler geliştirmeye çalışmakta ve daha bir güçlenmeyi hedeflemektedirler.

Zaten, Suriye’de İslami cihatçı gruplar zaman zaman hızla genişleyen alanlara hâkim olmuş, ele geçirdikleri bölgeleri yıkıma uğratarak terör eylemleri gerçekleştirmişlerdir. Ayrıca Hristiyan azınlıklara yönelik olarak şiddet içeren davranışlarda da bulunmuşlardır. Kendilerine biat etmeyen muhalif diğer Müslüman gruplara da bu şekilde davranmaktadırlar (Myard 2015: 78).

Şunu belirtmekte fayda vardır ki, cihatçı gruplar sahada artan bir biçimde Suriye muhalefetini domine etmeye başlamışlardır. Bilhassa IŞİD/DAEŞ’in ortaya çıkışı ile birlikte bölgede hızlı ilerleyişi, Suriye muhalefetinin değişiminde bir dönüm noktası olmuştur (Ulutaş ve diğerleri 2015: 9). SUK’da Dış İlişkiler Başkanlığı yapmış olan akademisyen Bassma Kodmani, IŞİD/DAEŞ’in başarısını, güç boşluğuna bağlamakta ve umutsuzluk üzerine inşa edildiğini belirtmektedir. Kodmani, bölgedeki sivillerin çaresiz kaldığını, bundan dolayı da halkın ve rejime karşı savaşanların, finansal kaynakları olan, gıda ve mücadele için kapasitesi bulunan bu radikal grupların otoritesine boyun eğmekten başka yol bulamadıklarını (Kodmani 2014) iddia etmektedir. Zaten Suriye uzmanı Zisser, Suriye toplumunun seküler yapısından ve toplum içerisindeki farklı etnik ve dini yapılardan dolayı, İslam Devleti’nin ülkenin tamamına hâkim olmasının mümkün olamayacağını ifade etmektedir (Zisser 2012: 110). Bu bağlamda da ülkedeki Cihadist hareketleri domino eden IŞİD/DAEŞ terör örgütünün ortadan kalkması ile radikalleşen kesimlerin normalleşmesine de zemin hazırlayacağı beklenebilecektir. Suriye’de demokratik yönetim biçimine sıcak bakmayan grupların varlığı bütün demokrasi modelleri açısından ülke adına sıkıntılı bir alanı oluştururken, gerçekte Suriye’nin sosyal dokusunun bu tür görüşlere müsaade etmiyor olması da barış sonrası için demokrasi adına önemli bir fırsat olarak ortaya çıkmaktadır.

Kürt Grupları: Suriye’deki en güçlü muhalif hareket olan Kürtlerde muhalefetinin oluşmasında Irak rejimindeki değişikliğin çok önemli bir etkisi vardır. Saddam’ın düşmesi ile Kürt milliyetçiliğinde bir canlanma ve özgürlük taleplerinde artış meydana gelmiştir (Landis ve Pace 2006: 53). Başlangıçta Suriye’de rejim olarak yasal kabul edilmeyen on dört Kürt partisi faaliyet göstermekteydi ve bunların hiçbirinin bağımsızlık veya özerklik talepleri gündeme gelmiyordu. Ancak daha sonraki

süreçte, Suriye’de yaşanan değişimle beraber bu talepleri de artmıştır (Orhan 2011: 17). Bu bağlamda Suriye içerisinde sahada mücadele eden taraflardan olan PYD, ülkenin kuzey bölgesinde özerklik ilan etmiş bulunduğundan dolayı özellikle dikkat çekmektedir. Kürtlerin Baas rejimi sürecinde Arap milliyetçiliği kapsamında yaşadıkları zorluklar daha önceki bölümlerde anlatılmıştır. Yaşanan bu sıkıntılar ve Irak savaşının akabinde oluşan Suriye’de Kürt hareketlenmeleri ve devamında gelen Arap Baharı sürecinde Kürtler muhalif hareketler içerisinde yer almaya başlamışlardır.

Bu süreçte Esad rejiminin çok stratejik bir manevra ile muhaliflerin elini zayıflatmak amaçlı olarak, Kürtlerin yoğunluklu olduğu ülkenin kuzey bölgelerinden çekilmesi ile Kürtler fiili olarak özerkliğe kavuşmuşlardır (İnternethaber, <http://www.internethaber.com/besar-esad-kontrolu-pkky-birakti-440297h.htm>, 20 Ocak 2018’de erişildi). Bu bölge, Suriye’nin kuzeyinde takribi 700 km uzunluğunda, yer yer 150 km derinliğe ulaşan bir toprak parçasıdır. Bölge nüfusu ise, kesin olamamakla birlikte 2-3 milyon arasında değişen rakamlarla ifade edilmektedir ve burada farklı etnisiteden halklar da bulunmaktadır. Nüfusun yaklaşık yüzde 40’ı Kürt, kalan yüzde 60’lık kısım ise Arap, Türkmen ve Süryanilerden oluşmaktadır (Bingöl 2016: 9, http://merkezstrateji.com/wp-content/uploads/2016/06/Rapor_014_Kurtler-ve-PYD_s2.pdf, 20 Aralık 2016’da erişildi). Ayrıca Suriye’de Kürtler de tek bir blok halinde değildir, içlerinde çok farklı görüşlerden olanlar bulunmaktadır. Suriye krizinin başlarında, Suriye Kürtleri başlıca beş gruba ayrılmaktaydılar, bunlar: Irak Kürt Federe Bölgesi Başkanı Mesut Barzani’nin Kürdistan Demokrat Partisi (KDP)’yi örnek alan ve aynı ismi kullanarak siyaset yapan Barzaniciler olarak adlandırılmaktadır. Kuzey Celal Talabani’nin liderliğini yapan Kürdistan Yurtsevenler Birliği (KYB)’den etkilenen ve aynı adı kullananlar yani Talabaniciler. Bağımsız oluşumlar olarak bilinen Azadiler yani Özgürlükçüler. Suriye Kürdistan Birlik Partisi ki bunlar da yine Talabani geleneğini sürdürmektedirler. En son olarak da, PKK’nın Suriye’deki uzantısı olan PYD. Bunlar ise APO’cular olarak bilinmektedirler (Suriye’deki 5 Kürt grup kim kimdir, 2012, <http://www.ensonhaber.com/suriyedeki-5-kurt-grup-kim-kimdir-2012-07-26.html>, 01 Ocak 2017’de erişildi). Yerel ve dış destek, güçlü organizasyon ve silahlı unsurları sayesinde PYD bu gün baskın bir konumda gözükmektedir (Caves 2012:4).

Suriye’deki bu farklı Kürt grupları, Erbil’de 11 Temmuz 2012’de Barzani’nin girişimleri ile “Hewler Mutabakatı” adı verilen 7 maddelik bir uzlaşma metni imzalamışlardır. Bu mutabakat PYD ve 15 Kürt partisi arasında gerçekleştirilmiş ve burada Suriye Kürt Ulusal Meclisi (ENKS) oluşturulmuştur. ENKS 24 Temmuz’da tüm örgütlerin temsilcilerinin bulunduğu “Kürt Yüksek Konseyi”ni oluşturmuş ve bu konseyin fiili olarak özerk kalmış olan Kürt bölgesini yönetmesine karar verilmiştir. Ancak bu anlaşma yürümeyecek, PYD varılan mutabakata uymayarak tek başına hareket etmeye başlayacaktır (Tayız 2014, <http://www.aksam.com.tr/yazarlar/barzani-ve-pyd-anlasmasi/haber-268807>, 1 Ocak 2017’ de erişildi). Aslında Suriye hükümeti tarafından 2012 yazında terk edilen Suriye’nin kuzey doğusundaki fiili olarak oluşmuş olan özerk Kürt bölgelerinin bu komite tarafından yönetilmesi beklenmektedir (Guide to the Srian opposition, 2013, <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-15798218>, 31 Aralık 2016’da erişildi). Ancak buranın yönetimini PYD ele geçirmiştir. Etnik temelli bu örgüt, Suriye’de Kürtlerin yoğun olarak yaşadığı Kuzeybatı ve Kuzey bölgelerindeki varlığını devam ettirmektedir (Ulutaş ve Hoca 2014: 22).

Liderliğini Salih Müslim’in yaptığı PYD tek taraflı olarak Afrin, Kobani ve Cezire’de “demokratik özerklik” ilan etmiştir. Bu eylem hem Suriyeli Kürt gruplar, hem de Suriyeli muhalifler tarafından olumlu karşılanmamıştır (Ulutaş ve Hoca 2014: 23). Yerel Kürt halkında da PYD’ye taraf olmayan kesimler mevcuttur⁸⁹. Diğer yandan gerek PKK ile olan ilintisi gerekse Esad rejimi ile olan bağı nedeniyle PYD’nin özerkliği de sorgulanan konulardan birisidir⁹⁰ (Caves 2012:4). Dolayısıyla PYD’nin bu duruşu Suriyeli bir Kürt Partisi olarak, Suriyeli Kürtlerin beklentilerine karşılık

⁸⁹PYD’nin Kürt gençleri zorla askere almak istediği, vergi adı altında haraç aldığı ve Kamışlı’da olan Kürtlerin bu durumdan korktuğu (Kaya 2013, http://www.sanliurfa.com/koseyazisi4281-PYD_ve_EL_NUSRA.html, 06.11.2013’de erişildi) haberleri gazetelere yansımıştır. Dede, PYD’nin bir Kürt projesi olmadığını, PYD’nin Kürt halkının ancak %5 ini temsil ettiğini ifade etmiş ve bunu ispat sadedinde de, IŞİD/DAEŞ Kobani’den temizlendiği halde, bu yörenin halkının hala kampta zorluklar içerisinde kalmaya devam ediyor olmasını, PYD’nin, halkın küçük kızlarını askere almasına (Dede 2016) bağlamıştır. Yine aynı şekilde bu konuyla ilgili Kürt yazar İbrahim Güçlü, 2013 Ağustosunda yaptığı açıklamalarda, PYD’nin Suriye’de tabanı olmadığını ve insanların korktukları için ses çıkartmadıklarını belirtmiştir (PYD, Kürtleri Suriye’den Bilinçli Çıkartıyor, 2013, <http://www.haberler.com/kurt-siyasetci-ve-yazar-guclu-pyd-kurtleri-suriye-4978890-haberi/>, 1 Ocak 2017’de erişildi).

⁹⁰ Kürt Demokratik Birlik Partisi üyesi Mahmut Ali Muhammed bu konu hakkında, Rejimin, Kürtler ile anlaşma yaptığı kanısını oluşturmaya çalıştığını, çünkü Halep ve Şam’da toplam 600.000 Kürt yaşadığını ve eğer Kürtlere karşı silah kullanırsa, büyük şehirlerde patlak verecek Kürt ayaklanmalarından korktuğu için Kürtlerin yaşadığı bölgelerde silah kullanmadığını (Muhammed 2012: 69) ifade etmiştir.

gelmediği için yaygın iç desteği kaybetme riskini taşımaktadır (Caves 2012:1) şeklindeki yorumlar vardır. Bütün bu memnuniyetsizliğe çözüm olarak da ENKS ve PYD arasında Kasım 2014’de Duhok’da bir anlaşma imzalanarak, kantonların yönetimi; yüzde 40 PYD, yüzde 40 ENKS ve yüzde 20 de Bağımsızların olacak şekilde paylaştırılmıştır (Bozarslan 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/pyd-ile-anlasma-nasil-saglandi>, 1 Ocak 2017’de erişildi). Daha sonra ise Suriye Kürtleri 7 Mart 2016’da, ülkenin kuzey kesiminde Cezire, Kobani ve Afrin’i kapsayan Rojava olarak bilinen, PYD kontrolü altındaki bölgelerde federal bölge ilan etmiştir. Bu açıklama, hem Suriye hükümeti hem de bir muhalefet grupları tarafından hemen reddedilmiştir (Democratic Union Party [PYD] 2016, <http://www.globalsecurity.org/military/world/para/pyd.htm>, 1 Ocak 2017’de erişildi).

Alevi muhalif Luay Hüseyin ise, Kürtlerin federasyon ilanını, Suriye topraklarında bir bölgenin silahlı bir Kürt grup tarafından kontrol edilmesi şeklinde görmekte ve bunları Suriye’nin geleceğinde Kürtlerin kendilerine siyasi bir varlık kazandırma çabaları olarak (Hussein 2015) değerlendirmektedir. Kürtlerin Baas rejimine yönelik bu siyasi taleplerin oluşmasında da Habermas’ın ifade ettiği gibi yaşama evrenindeki uzamsal bağlamların ne kadar etkili olduğu burada görülmektedir. Zira hem Kürt hareketleri komşu ülkelerdeki liderlere göre şekillenmiştir hem de Kürtlerdeki siyasi hareketlilikler zaman gelişen olaylara göre artış göstermiştir. Bu bağlamda da Suriyeli Kürtlerin diğer muhaliflerden ayrı hareket ediyor olmalarını ABD’nin PYD’ye olan güçlü desteğine bağlamak doğru bir tespit olacaktır.

Suriye’deki sahada varlık gösteren muhalif güçler, silahlanma ve taktik becerileri açısından çok farklı görünümündedirler; bazıları disiplinli, iyi silahlanmış, komutanlarına bağlı gözüdürken, bazıları bu şekilde değildir. Bu gruplar, zengin ve fakir, kentsel ve kırsal, laik veya dindar, eğitilmiş ve eğitimsiz, eski askeri veya sivil Suriye toplumunun her katmanından gelmektedirler. Birçok birim ise yerel kökenlidir ve kasabalarının savunması için yerel halk tarafından oluşturulmuşlardır (White 2013: 7). Bu yerel sivil aktörler genellikle kendi bölgelerinde hâkim güçlere ve askeri gruplara bağlı olarak hareket etmektedirler (Friederike ve Becker 2016: 3). Suriye’de barışçıl eylemlerden iç savaşa dönüşen süreçte, Suriye muhalefetine katılan yabancı savaşçılar

ve cihatçı grupların da sahada etkinliğini arttırmasıyla, Suriye muhalefeti oldukça dramatik kırılmalar yaşamış ve bugün gelinen noktada ise, son derece farklı bir düzleme ulaşmıştır (Ulutaş ve diğerleri 2015:). Demokrasi talepleri ile başlayan muhalif hareketlerin demokratik talepleri adeta unutulmuştur. Ancak şunu unutmamak gerekir ki bu dönüşüm Habermas'ın bahsettiği uzamsal ve zamansal bağlamların getirdiği bir durumdur ve demokrasi modelleri açısından bir risk gibi gözüксе de barış ortamı geldiğinde demokratik taleplerin tekrar görünür olacağı muhakkaktır. Zira ülkede sorun demokratik unsurların yokluğundan kaynaklı temel sorunlardır.

Diğer yandan Suriye muhalefetine güçlü bir dış desteğe sahip olduğu da ifade edilebilir; en başta Fransa, İngiltere, Amerika Birleşik Devletleri, Türkiye, Suudi Arabistan ve Katar gibi ülkelerdir ve bu ülkelerin de tıpkı İran ve Rusya gibi Suriye'nin konumu üzerinden beklentileri vardır (Asseburg ve Wimmen 2013: 74). Suriye muhalefetine yanında yer alan bir oluşum olarak "Suriye Halkının Dostları" grubu özellikle dikkat çekmektedir. Bu grup Suriyeli muhalif grupların tek çatı altında toplanması amacıyla yapılan çalışmalar kapsamında oluşturulmuş bir gruptur. Temel hedefi, Suriye rejiminin değişmesi için uluslararası kamuoyunu harekete geçirebilmektir ve seksenden fazla ülke bu gruba katılmıştır (Sandıklı ve Semin 2012: 14). İlki 2012 Şubatında Tunus'ta yapılan grup toplantılarının, ikincisi aynı yıl Nisan ayında İstanbul'da 82 ülkenin çeşitli düzeylerde katılımıyla gerçekleşmiştir (Suriye Halkının Dostları Grubu Konferansı Başladı 2012, <https://www.akparti.org.tr/site/haberler/suriye-halkinin-dostlari-grubu-konferansi-basladi/22294#1>, 16 Aralık 2016'da erişildi). Bu toplantıların 2012 yılı içerisinde üçüncüsü Paris'te yapılmış, Esad rejimine kaşı olan 107 ülke temsilcisi, Suriye rejimine destek veren Rusya ve Çin'i ağır bir dille eleştirmiştir (Suriye'nin Dostları' Rusya ve Çin'e ultimatom verdi, 2012, <http://www.gazetevatan.com/-suriye-nin-dostlari--rusya-ve-cin-e-ultimatom-verdi-462780-dunya/>, 17 Aralık 2016'da erişildi). Yine aynı yıl 12 Aralık 2012'de Fas'ta gerçekleştirilen toplantıda önemli bir gelişme olarak, SMDK Suriye halkının meşru temsilcisi olarak tanınmış, rejim tarafından kimyasal ve biyolojik silahların herhangi bir şekilde kullanılması halinde uluslararası toplumun ciddi yanıt vereceği ikazı yapılmıştır (Ekren ve Tahan 2012, <http://www.sondakika.com/haber/haber-suriye-halkinin-dostlari-grubu-toplantisi-4166365/>, 16 Aralık 2016'da erişildi).

Suriye'deki muhalifleri destekleyen ülkelerden Fransa, Mart 2012'de Suriye ile olan diplomatik ilişkilerini kesmiş ve çeşitli yaptırımlarda bulunmuştur (Myard 2015: 78). Dahası Özgür Suriye Ordusu'na eğitim desteği vermektedir ki, buradan hareketle Fransa'nın Suriye'deki muhaliflere silah desteği yaptığı da düşünülmektedir (İnanç 2012: 27, <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/suriye%20analiz.pdf>, 12 Kasım 2016'da erişildi). Körfez'deki Arap ülkeleri, bölgedeki Şiiilerin tahrik edilmesinde önemli rol oynayan İran tehdidinden büyük rahatsızlık duydukları için Suriye Krizi'nde muhalif hareketlere destek olmaktadır (Uysal 2012: 37, <http://www.sde.org.tr/userfiles/file/suriye%20analiz.pdf>, 12 Kasım 2016'da erişildi). Suudi Arabistan, Katar gibi ülkeler halkın demokrasi isteklerinden dolayı rejim değişikliğine olan taleplerinden daha çok Esad rejiminin değişikliği hususunda isteklidirler (Ryan 2012: 31).

Avrupa Birliği de, Suriye'ye yönelik olarak, ilki 17 Mayıs 2011'de başlayan bir dizi ambargo uygulamıştır (Kronoloji: Suriye'ye AB yaptırımları, 2013, <http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-suriyeye-ab-yaptirimlari>, 17 Aralık 2016'da erişildi). AB'nin uygulamaya koyduğu yaptırımların ardından Türkiye de, Suriye'ye dokuz maddelik yaptırım uygulayacağını açıklamıştır (Türkiye'den Suriye'ye dokuz maddelik yaptırım, 2011, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/turkiyeden-suriyeye-dokuz-maddelik-yaptirim>, 17 Aralık 2016'da erişildi). Ayrıca ÖSO'nun Türkiye tarafından desteklendiği herkesin bildiği bir gerçektir ki 2018 yılında Türkiye'nin PYD⁹¹'ye ve IŞİD/DAEŞ'e yönelik askeri harekatinde ÖSO ile birlikte hareket edilmektedir. Türkiye'nin Suriye konusuna müdahil olmasının en önemli nedenlerinden birisi PKK terör örgütünün uzantısı konumundaki PYD'nin Türkiye'ye oluşturduğu tehdittir.

2011 yılı içerisinde Ürdün'den ABD'ye, pek çok ülke Esad'ın çekilmesi gerektiğini dile getirmiş, İngiltere Başbakanı David Cameron, Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy ve Almanya Başbakanı Angela Merkel ortak kaleme aldıkları bir metin ile Suriye Devlet Başkanı'nın artık tüm meşruluğunu yitirdiğini belirtmiş ve Beşar Esad'ı çekilmeye çağırmışlardır (Esad'ın meşruluğunu kaybettiğine inanıyoruz, 2011,

⁹¹ Türkiye'nin Suriye konusuna müdahil olmasının en önemli nedenlerinden birisi PKK terör örgütünün uzantısı konumundaki PYD'nin oluşturduğu tehdittir.

<http://starkibris.net/index.asp?haberID=98577>, 17 Aralık 2016'da erişildi). Ancak bütün bu söylemlere rağmen muhaliflerdeki genel kanaat, Batı'nın ve ABD'nin muhaliflere yeterli desteği vermediği yönündedir. Dahası ABD'nin, İsrail'in güvenliği için zayıflamış bir Beşar ile devam etmeyi istediğini ve İran'ın, Rusya'nın ve ABD'nin ülke üzerinde ayrı ayrı çıkarları bulunduğunu, istediklerinde bu savaşı durdurabileceklerini dile getirmişlerdir (Mecit 2016). Suriye krizi devam ederken, rejimi destekleyen taraflar ve muhalif grupları destekleyen taraflar, Suriye'de ki aktörlere silah malzeme ve maddi destek sağlamaya da devam etmişlerdir. Bunun sonucunda da, Suriye krizi giderek daha fazla derinleşmiş ve ulus dışı askeri unsurların da yer aldığı güç mücadelelerine dönüşen durum, artık iç savaştan daha fazlası olmuştur (Ryan 2012: 31). Suriye muhalefetinin aldığı bu destek yönetimi değiştirmeye yeterli olamamıştır zira ne destekler gerçekten çok güçlüdür, ne de Suriye rejimi yalıncıdır.

3.3.2. Baas Rejimi ve Diğerleri

Suriye'de Rejim başta İran, Rusya ve Çin gibi ülkelerin tavizsiz olarak verdikleri destekler ve ABD, İngiltere ve Fransa gibi ülkelerin BM Güvenlik Konseyinde Suriye ile ilgili karar çıkartılmasının, Rusya ve Çin tarafından engellenmiş olması (Ryan 2012: 31) ve daha başkaca nedenlerden dolayı ülkenin belli bir bölümüne hakim olsa bile ayakta kalmayı başarmıştır. Bu nedenlerden dolayı da mücadelesine devam etmektedir ve bulunduğu konumdan taviz vermek gibi bir niyeti de yoktur. Suriye'de eski düzeni arzulayan böylesi güçlü bir aktörün demokrasi anlamında Suriye için bir engel olduğu açıktır. 2018 yılına gelindiğinde hala ayakta kalan ve birtakım askeri kazanımlar da elde etmiş bulunan Esad rejimi yukarıda değinildiği üzere yapılan arabuluculuk çalışmalarında ise isteksiz davranmıştır. Bütün bu gelişmeler Suriye için demokrasi olasılıkları için önemli olumsuzluklar olarak ortaya çıkmaktadır.

Suriye'de yukarıda sayılanlar dışında Aleviler içerisinde de muhalifler bulunduğu gibi herhangi bir tarafta yer almayan halktan kesimler de bulunmaktadır. Fehim Taştekin muhaliflerin İstanbul'daki ilk toplantısında Alevi temsilci Vecdi Mustafa ile yaptığı görüşmede, Alevilerin de rejim tarafından ezildiğini Hamidiye'deki gösterileri kaydederek bütün dünyaya gösterenin bir Alevi olduğunu ve Alevilerin

başlangıçta Lazkiye ve Cebel'de ayaklanmalara destek verdiğini ve gösterilerden dolayı çok sayıda Alevi'nin de tutuklandığını tespit etmiştir. Ancak daha sonra silahlı grupların Alevileri hedef almasıyla, Alevilerin muhalif hareketlerden uzaklaşarak rejim ile kenetlendiklerini (Taştekin 2015: 74-75) belirtmiştir. Rejimin son bulması noktasındaki muhalif söylemler artık Alevilik ile özdeşleştirilmiştir (Abbas 2011: 9). Diğer yandan iç savaş ortamında rejimi korumak için rejim tarafında savaşan Aleviler de çok sayıda insan kaybetmişler ve bu trajedide en fazla mağdur olan taraflardan biri olmuşlardır (Kodmani 2015; Lazkiyeli 2015; Dede 2016).

İç savaşın giderek daha fazla mezhepsel ve dinsel boyut kazanması ile Suriye'de Hristiyanların çoğu kendilerini korumaya çalışmaktadırlar. Bazıları kaçıp Avrupa'ya ve başka yerlere göç etmişlerdir. Bazıları açıkça ayaklanmaları desteklese de, çoğunluk sessiz kalmıştır ve gelecekte endişe etmektedirler (Abbas 2011: 9). Ermeni Sarkissian, Suriyeli Ermenilerin ise, çatışma ortamında bile terörist gruplar haricindeki bütün taraflarla iyi ayarlanmış ilişkiler geliştirmeye devam ettiklerini beyan etmiş ve Ermenilerin Rusya'nın krize dâhil olmasını barış süreci için olumlu gördüğünü ve teröre karşı mücadele açısından da olumlu karşıladıklarını (Sarkissian 2015) belirtmiştir. Ermeni Marunî Archbishop Marayati de 2016 yılında kendisi ile yapılan bir mülakatta, Suriye'deki savaşın büyük güçlerin çıkarları yüzünden devam ettiğini, esas nedenin bu olduğunu, bu süreçte dinin bir araç olarak kullanıldığını, Suriye kültürünün tarihi olarak barış içinde bir arada yaşama üzerine kurulu olduğunu ifade etmiş ve uluslararası güçlerin ateşkesi sağlaması için baskı yapmaları gerektiğini ve artık akan kanın durmasını istediğini belirtmiştir (Marayati 2016). Bu sözleri ile de, Suriye toplumunun normal yapısını ve iç savaşın getirdiği trajik ortamı ve mağduriyetleri ortaya koymaktadır.

Suriye Türkmen Topluluğu Hareketi Sözcüsü Ziyad Hasan, Hristiyanlar ve Ermenilerin, İslami bir yönetimin gelmesinden korktuklarını ve çoğunlukla da rejimi desteklediklerini, ya da tarafsızlığı tercih ettiklerini (Hasan 2012: 57) ifade etmiştir. Suriye Kürt Demokratik Partisi'nin Genel Sekreteri Abdulhekim Beşar da benzer ifadelerle, yıllar boyunca rejimin devrilmesi halinde yerine İslamcı bir yönetimin geleceği faraziyesi ile ikna edildikleri için Hristiyanlar ve Durzilerin devrim hareketine

katılmadıklarını ve protestoları desteklemediklerini ifade etmiş ve muhalefetin açık bir programa sahip olmayışını da, (Beşar 2012: 64) bu grupların muhalafete uzak durmasının nedenlerinden biri olarak belirtmiştir.

Suriye’de gelişen olaylar Çerkezleri de çok zor bir durumda bırakmıştır. Bir tarafta rejimin yanında olduklarını açıklayan Çerkez kökenli askerler, idarî görevliler, Baas Partisi üyeleri varken, diğer tarafta muhalifleri destekleyen Çerkezler de bulunmaktadır. Ancak yine de muhalif Çerkezler, askerî hareketlere katılmayarak, tarafsızlık siyaseti izlemek istemektedirler (Kushabiev 2012: 88). Suriye’deki küçük azınlık gruplarından olan Yezidiler, iç savaş sırasında çekimser kalmışlardır. Başlangıçta muhalefeti destekleseler bile, Selefi grupların, Yezidileri tahliye etmesinden dolayı, görüşleri değişmiştir (Gliot 2013, <http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/10/syria-yazidi-minorities-kurds.html#ixzz4S32wb31j>, 6 Aralık 2016’da erişildi). Zaten Yezidiler gibi küçük azınlıkların IŞİD/DAEŞ dolayısıyla yaşadıkları mağduriyetler dünya medyasına da yansımıştır.

Suriye’de 1.5 milyon kadar bulunan Dürziler de iç savaş sürecinde farklı pozisyonlarda bulunmaktadır. Rejime muhalif olanları bulunduğu gibi, rejim tarafında orduda aktif görevli olanları da mevcuttur. Ayrıca IŞİD/DAEŞ ile anlaştıklarına dair söylentiler de bulunmaktadır. Dürzilerin en kalabalık olarak yaşadıkları Süveyda kentinde, Dürzilerin en saygın dini liderlerinden Hikmet Selman El Hecari kendisiyle görüşen, Hediye Levent’e, Beşar Esad’ın siyasi bakış açısına uyduklarını belirtmiştir (Levent 2015, <https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201507101016489660/>, 2 Mart 2017’de erişildi).

Anlaşıldığı kadarıyla küçük azınlık gruplar Suriye’de oluşan savaş ortamından kaynaklı sorunlar yaşamaktadırlar. Genellikle başlangıçta kararsız ve bir kısmı itibariyle muhalefeti destekleseler de, muhalif kanattaki giderek artan radikalleşme, onları daha güvenli buldukları rejime yanaştırmıştır.

IV. BÖLÜM

4. SURİYE'DE DEMOKRASİ VE DEMOKRASİ MODELLERİ ÜZERİNDEN ÇÖZÜM ÖNERİLERİ

Suriye krizi, gerek ekonomik nedenler, gerek otoriter rejimin baskıcı, adaletsiz ve sekteriyen yapısından kaynaklı sorunlar, gerekse diğer Ortadoğu ülkelerindeki halk hareketlerinin o dönem için başarılı görünümünün verdiği itici etki ile başlamış olsun, 2011 yılından 2018 yılına kadar hala bir çözüme ulaşamamıştır. Dahası, ülke dışı aktörlerin devreye girmesi ile kriz bütün dünyayı etkileyen bir iç savaşa dönüşmüştür. Bu iç savaş sürecinin bitmesi için uluslararası toplumda bir takım oluşumlar gerçekleştirilse bile, küresel ve bölgesel güçlerin rekabetleri bir çözüm üretilmesine mani olmuştur.

Önceki bölümlerde ayrıntılı olarak anlatılan Suriye iç savaşının bu kaotik görüntüsü, başta Suriyeliler için olmak üzere bir umutsuzluk görüntüsüne dönüşmüştür⁹². Yedi yılı aşkın süredir devam eden ve sosyal, siyasal, ekonomik ve insani pek çok boyutları ile başta Suriye'yi ve bölge ülkelerini ve dahası bütün dünyayı etkileyen bu iç savaşın nasıl bitebileceği ve barışın nasıl tesis edileceği bu gün için en önemli konulardan biridir. Suriye'de yakın zaman için bir barış ortamı öngörülemezse bile, bir gün barış geldiğinde Suriye için en ideal yönetim şeklinin bulunması, bir daha böylesi acı tecrübelerin yaşanmaması için elzemdir.

Genellikle çoğunlukçu olmayan modellerin derin ayrılıklar yaşayan parçalı yapılara sahip toplumlar için uygun olduğuna dair bir eğilim vardır. Bu modeller ise, karar alma süreçlerinin yavaş işlemesi ve bu müzakere süreçlerinin çok şeffaf yürümemesi ve katılımcıların sorumlulukları hakkında bulanıklık gibi zayıf yönleri

⁹² Kişisel mülakatlarda Suriyelilerde barış geleceğine dair beklentisizlik ve çaresizlik görülmektedir.

dikkat çekmektedir (Schmidt 2002b:150). Ama yine de çoğunlukçu sistemlerin, özellikle, azınlık grupların güvenli bir şekilde entegrasyonu meselesini göz ardı etmiş olmaları, bu nedenle de çatışmalı grupların entegrasyonu için yeterli kabiliyete sahip olamayışı, çok katmanlı ve köklü ayrılıkları olan toplumlarda uygulanırlığını mümkün kılmamaktadır. Zira derinden bölünmüş toplumları bir arada tutabilmek için çoğunlukçu demokrasi modelleri, müzakereleri temel alan demokrasi modellerinden çok daha fazla maliyet ödemek zorundadırlar (Schmidt 2002b: 151).

Tarihi örnekler ile bölgedeki özgüllüklere saygı gösteren Osmanlı Devleti'nin kendi dönemi için bölgeyi çok başarılı bir şekilde yönetmiş olması, yeni yönetim için önerilecek demokrasi modelinin mutlaka toplum içerisindeki bu özgüllükleri dikkate alması gerektiğini ihtar etmektedir. Zaten ülkedeki siyasi oluşumlar da genellikle toplumun bu geleneksel sosyal kanallar aracılığıyla oluşturulmuştur. Bu çerçeveden de Suriye'de bütün kesimler için kendi alt kültürlerini koruyabilecek kadar özgür oldukları ve siyaseten de kendilerini ifade ederek yönetime katılabilecekleri bir sisteme ihtiyaç duyulmaktadır. Böyle bir sistemi sağlayacak olan ise demokrasi modelleri içerisinde çoğulluklara hayat hakkı tanıyan modellerden birisi olsa gerektir. Bunlardan dolayı da bu çalışmada liberal demokrasi kuramlarının bir açılımı şeklinde olan ve esasen baskın olarak müzakereci özellikler taşıyan oydaşmacı, müzakereci ve agonistik modelleri üzerinden araştırmalar yapılacaktır. Bütün bunlar yapılmadan önce de öncelikle Suriye için neden demokrasi önerildiği açıklanacak ve sonrasında ise Suriye için nasıl demokrasinin tartışılması gerektiği araştırılacaktır. Bu araştırmalar ile genel olarak demokrasi açısından Suriye'nin güçlü ve zayıf yanları ortaya konulacaktır. Daha sonra ise müzakereci, agonistik ve oydaşmacı modeller üzerinden Suriye'de oluşabilecek demokratik fırsatlar araştırılacaktır. Sadece fırsatlar araştırılmayacak her modelin Suriye için kendine ait riskleri ve dolayısıyla da olası tehditleri de ortaya konulmaya çalışılacaktır. Bütün bunlar yapıldıktan sonra ise bu demokrasi modelleri üzerinden Suriye için seçilecek unsurlarla karma bir yönetim modeli üzerinde odaklanılacaktır.

Bütün bunlar yapılırken de SWOT analizi kullanılmıştır. Bu analiz şeklinde, esasen şirketlerin içyapılarıyla ilgili Strengths (güçlü), Weaknesses (zayıf), dış ortamlardan kaynaklı Opportunities (fırsatlar) ve Threats (tehditler)'i net bir şekilde

ortaya koyularak şirketler için bir strateji belirlenmesi amaçlanmaktadır. SWOT kelimesi İngilizce Strengths-Weaknesses-Opportunities-Threats kelimelerinin baş harflerinden oluşmaktadır (David 2011: 178). SWOT tekniği sadece işletmeler için değil diğer alanlarda kullanımı bulunan bir yöntemdir ve bu çalışmada da, SWOT analizi kullanılarak öncelikle Suriye'nin kendine has güçlü ve zayıf yanları ortaya konulacak daha sonra ise dış etmen olarak demokrasi modellerinin olası fırsat ve riskleri değerlendirilecektir. Bunun yapılmasının temel amacı Suriye'nin tarihi arka planı, siyasi ve sosyal yapısı ve yakın geçmişteki gelişmelerin analitik olarak net bir şekilde ortaya konularak daha sonrasında tıpkı işletmelerin strateji belirlediği gibi Suriye için yorum yapılmasına zemin oluşturmaktır.

4.1. Suriye İçin Neden Demokrasi

Arap Baharı süreci ile Ortadoğu toplumlarındaki sıkıntılar bir anda dünya gündemine oturmuş ve bu toplumlar demokrasi ve özgürlük talepleri ile dikkatleri üzerlerine çekmişlerdir. Suriye'de demokrasi ve özgürlük talepleri ile başlayan ve bugün iç savaşla devam eden süreçte, sorunların ilk başlangıcı olan bu talepler doğrultusunda, neden Suriye'de demokrasinin gerek şart olduğunu anlamak gerekmektedir. Bunu başarmak için de, öncelikli olarak bu demokrasi taleplerinin demokratik olarak hangi eksikliklerden kaynaklandığına değinmek gerekmektedir. Suriye'ye ait bu yapısal sorunlara daha önceki bölümlerde parçalar halinde değinilmiş olmakla birlikte, bir de demokratik özellikler penceresinden kısaca özetlemek faydalı olacaktır. Bunlar:

1. Suriye'de düzenli seçimler söz konusu olmaktadır, ancak bu seçimler sadece göstermelik seçimlerdir, herkesin katılabildiği adil bir yarışma ortamı söz konusu değildir.
2. Seçimler göstermelik olduğu ve özgür bir şekilde yapılmadığı için seçilenlerin kontrolü işlevini de yerine getirememektedir.
3. Suriye'de parlamento ve farklı siyasi partilerin varlığından bahsedilebilir, fakat gerçekte bu parlamento ve partiler Baas Partisi'nin kontrolündedirler.

4. Halkın bilgilendirilmesini sağlayacak alternatif kaynaklar ve bağımsız bir medya yoktur ve internet de kısıtlanmıştır.
5. Siyasi eşitlik söz konusu değildir. Siyaseten bir yere gelmenin şartı, Esad ailesine yakın olmaktan geçmektedir.
6. Gerçek bir muhalefet söz konusu değildir. Muhalefet etmeye kalkanlar hapse girmektedir.
7. Halk, istihbarat örgütleri, güvenlik güçleri ve Baas Partisi'nin ortasında sıkışmış durumdadır. Bu yapılar hayatın her alanına hâkimdir.
8. Toplanma ve gösteri yapma özgürlüğü yoktur. Nitekim 2011 yılındaki gösterilerde rejim göstericilere silahla karşılık vermiştir.
9. Bağımsız sivil toplum kuruluşları (STK) bulunmamaktadır. Bulunan STK ve mesleki örgütler bile Baas çatısı altında toplanmıştır.
10. Polis ve istihbarat gibi güvenlik birimlerinin halka karşı uygulamalarında herhangi bir denetim mevcut değildir.
11. Devlet yolsuzluğa batmış durumdadır. İşler genelde rüşvet çarkıyla ve patronaj ile dönmektedir. Bu anlamda da ekonomik fırsat eşitliği zaten bulunmamaktadır.
12. Mülkiyet hakkı ile ilgili azınlıklarda sorunlu alanlar mevcuttur. Örneğin sınır bölgesinde yaşayan Türkmenler mülk edinememektedirler (Dede 2016).

Yukarıda sayılmış olan bu demokratik eksiklikler, toplumda reform ve demokrasi taleplerinin yükselmesine neden olmuş, bu talepler karşılanmayınca ve daha başka etmenlerinde etkisiyle barışçıl eylemler nihayetinde şiddete dönüşmüştür. Gerçekte, bir rejim devlet kurumlarını ve toplumu kontrol etmeye devam etmek istiyorsa, kötüye giden şeylerin telafisi için bazı değişimlere müsaade etmek zorundadır (Darwisheh 2013: 10). Ancak, Esad rejimi kendinden kaynaklı sorunlara çözüm üretme becerisini geliştirememiş ve halkın taleplerine kulağını tıkamıştır. Zaten Baas rejiminin çizmiş olduğu sistem, tek kişiyi merkeze alan oligarşik bir yapı ve güçlü güvenlik aparatları ile kendisini sağlama almayı başarmış bir sistemdir. Ortadoğu'daki diğer bütün rejimler gibi zora dayalı bir rejimdir ve iktidar süreçlerinin içerisinde baskı araçlarını kullanarak hayatta kalmayı başarmıştır (1982 Hama katliamı gibi.) (Bozarslan 2014: 344).

Batı demokrasilerinde birey öne çıkarken, Suriye gibi Ortadoğu ülkelerinde gücün bireyleşmesi vardır. Ülkeler, artık o şahıslarla anılır olmaktadır (Esad'ın Suriye'si gibi.). Bu ülkelerde özgürlükler halkın kendi mücadeleleri ile elde ettiği bir sonuç değil, devletin anayasalar aracılığıyla halka sunduğu bir hediye olmuştur. Devlet kendi sunduğu bu hediyeyi isteğine göre genişletip daraltmıştır. Özgürlükler de iki parametreye bağlıdır: Birincisi, devletin tehlikeli bulduğu muhalif hareketlere karşı oluşturduğu güvenlik araçları ve bölgesel ve lokal krizlerin o andaki durumu. Örneğin, Arap-İsrail savaşları pek çok Arap ülkesinde sivil ve politik özgürlüklerin kısıtlanmasına neden olmuştur (Jaber 2003: 128). Pek çok Ortadoğu ülkesinde hâlihazırda bir demokratikleşme başlamadığı gibi, henüz yönetimler⁹³ ve halk tarafından da demokrasi tam anlamıyla anlaşılamamıştır (Jaber 2003: 127). Durumun böyle olması Ortadoğu ülkeleri için demokrasinin dikkate değer bir anlamı olmadığı veya dünyanın diğer bölgelerine göre daha önemsiz olduğu anlamını taşımamaktadır (Dalacoura 2015: 420). Suriye'de artık halk, kendi hakkı olan özgürlükleri kendi eliyle almak için bir mücadeleye girişmiş bulunmaktadır.

Bu mücadeleleri yürüten muhalif kanadın söylemlerinde bilhassa demokrasi ve demokratik öğelere olan talepler dikkat çekmektedir. Bu söylemlerden bazı örnekler vermek gerekirse: Suriye Ulusal Konseyi'nin Dış İlişkiler Komisyonu'nda görevli Halit Hoca, “Demokratik, çoğulcu, bireysel özgürlüklere riayet eden, hakların anayasa ile güvence altına alındığı, bağımsız yargı ve liberal piyasa ekonomisinin var olduğu bir ortamda, ordunun, siyasilerin egemenliğinde görev yaptığı ve kadın-erkek eşitliğinin olduğu üniter bir yapı öngörmekte” (Hoca 2012:5) olduklarını ifade etmiştir. Suriye Türkmen Topluluğu Hareketi sözcüsü Ziyad Hasan da siyasal ve anayasal reformlar gerçekleştirilerek çok partili sisteme geçilmesini (Hasan 2012: 58) talep ettiklerini dile getirmiştir.

Yine Suriye Türkmenleri resmi temsilcisi Abdurrahman Mustafa da; “demokratik, çoğulcu, evrensel insan haklarına dayalı hür bir Suriye'nin oluşması” (Mustafa 2015) beklentilerini dile getirmiştir. ÖSO eski komutanı Albay Riyad El-

⁹³ Örneğin, Esad verdiği bir mülakatta, kendi demokrasilerini sosyal demokrasi, Batınınkini ise birey odaklı demokrasi şeklinde tarif etmiştir (Esad 2011).

Esaad ise Müslüman ve laik bir demokrasiyi tercih ettiklerini (Beşar 2011) belirtmiştir. Suriye Türkmen Hareketi Sözcüsü Ali Öztürkmen, Suriye’de tüm halkların çıkarlarını dikkate alacak, modern ve sivil bir demokrasiye ihtiyaç olduğunu ve bunun haricinde bir yönetim tarzının, Suriye halklarının çıkarlarını göz önüne almayacağını (Öztürkmen 2011: 26) ifade etmiştir.

Müslüman Kardeşler grubunun 2010 yılına kadar uzun yıllar genel sekreterliği görevini yürütmüş olan Ali Sadrettin Bayanuni “Suriye’de gerçek bir demokratik rejime ulaşmak için modern esaslara göre yeniden bir yapılanmaya gerek duyulduğunu belirtmiştir. Bunun da, kısmi ya da şekli reformlarla gerçekleşmesinin mümkün olmadığını ve Suriye’de yapılması gerekenin; şeffaf bir ortamda, demokratik, çok partili, iktidar değişiminin gerçekleşebildiği, hukukun üstünlüğünün yer aldığı bir sistem inşa etmek” (El-Bayanuni 2011: 18) olduğunu belirterek, demokrasiye vurgu yapmıştır. Yine benzer demokrasi talepleri ile İhvan liderlerinden Mulhem Droubi, Müslüman Kardeşler tarafından çıkarılan ve gelecekte Suriye’de çok partili demokrasiyi gerçekleştirmeyi taahhüt eden bir siyasi programdan (Oweis 2012) bahsetmiştir. Bu açıklamalar özellikle Siyasal İslam taraftarlarının demokrasiyi kabullenmeye istekli olup olmadığı konusunda tartışmaların çokça yaşandığı günümüzde (Fuller 2010) ılımlı İslam olarak nitelendirilen görüş sahiplerinin bakış açılarını göstermesi açısından önem kazanmaktadır. Diğer yandan zaten Müslüman Kardeşler’in ilk kurulduğu yıllarda Suriye’nin siyasi hayatında bir siyasi parti olarak aktif olarak çalıştığı “Siyasal İslam ve İslami Diriliş” adlı bölümde açıklanmıştır. Bu anlamda da demokratik parlamenter bir sisteme zaten adapte olmuş bir grup oldukları ifade edilmelidir.

Devletin üniter yapısı ile ilgili olarak diğerlerinden farklı düşünmekle birlikte Kürt muhaliflerin de aynı şekilde demokrasi noktasındaki talepleri dikkat çekmektedir. Şöyle ki; Suriye İslah Partisi’nin Kürdistan bölgesindeki temsilcisi ve Suriye Ulusal Kürt Meclisi Kürdistan bölge temsilcisi Cedan Ali, Suriye Kürtleri’nin Suriye için demokratik, çoğulcu, parlamenter bir sistemi talep ettiklerini (Ali 2012), benzer şekilde Suriye Kürt Birlik Partisi temsilcisi Abdülbaki Yusuf, Suriye Kürt Demokrat Partisi Temsilcisi Behçet Beşir Resul, Suriye Kürdistan Demokratik ilerici Partisi’nin üst düzey yetkilisi Ali Şemdin, Kürt Demokratik Birlik Partisi’nin temsilcisi Mahmut Ali

Muhammed, Suriye Kürt Demokratik Partisi Genel Sekreteri Abdulhekim Beşar Suriye Kürt Ulusal Konseyi'nin üyesi Şelal Geddo gibi Suriyeli Kürt muhaliflerin ortak söylemi olarak Suriye için demokratik, anayasal ve parlamenter ve laik bir sistem önerdikleri görülmektedir⁹⁴.

Soğuk savaş sonrası dönemde, artık dünya sisteminin hızla değiştiği ve ekonomik, politik ve ideolojik olarak son derece hızlı değişim ve alt-üst oluş sürecine girildiği herkes tarafından kabul edilmektedir (Coşkun 2007: 13). Özellikle 20. yüzyılın ikinci yarısından sonra, seküler milliyetçiliğe dayalı pek çok devlet kırılgan hale gelmiş ve bu devletlerden yeni devletler ve yeni uluslar ortaya çıkmıştır. Bu farklı bölgelerin ortak noktası ise, geçmişte ekonomik, siyasi ve yönetsel olarak ototriteryen yapıda olmalarıdır (Hofstee 2010: 60). Bugünlerde ise, özellikle “Arap Baharı” olarak adlandırılan süreçte, hatta daha da öncesi, Körfez Savaşı'ndan beri Ortadoğu coğrafyasının son derece büyük değişim ve dönüşüm sürecine girdiği açıkça görülmektedir. Bir diktatörlük sürecinin nihayetinde demokratikleşen bugünün sanayileşmiş devletleri ve bir savaş sonrası yıkımı gören ve kurtuluşu demokraside bulan Japonya gibi (Nesic ve Dauve 2012: 18-20) Ortadoğu ülkelerinin demokratikleşmeleri de beklenebilir.

Her rejimde yöneten ve kamusal alan bulunmaktadır, ancak demokrasiler için vatandaşın yönetime olan katılımı ona demokrasi niteliğini kazandıran bir özelliktir. Kısmi demokrasilerin çoğunda, sınıf, cinsiyet ve ırk gibi belli özelliklerden dolayı seçme ve seçilme hakkı sınırlandırılmış, siyasi örgütlenmelere de çok kısıtlı biçimde izin verilmiştir. Bu haklar ise uzun uğraşlar ve bazen kanlı iç savaşlar neticesinde elde edilmiştir (Schimtter ve Karl 1995: 69). Dünya'da gerçekleşen tarihi süreçlere bakıldığında, genellikle demokrasilerin kriz sonrası çözüm üretme adına kurulduğu görülmektedir. Amerika demokrasisini, ancak 600.000 ölü verdiği Amerika İç Savaşı'ndan sonra kurabilmiştir. Herkesin yumuşak bir geçişle demokratikleştiğini düşündüğü İngiltere bile, Fransa'dan 142 yıl önce bir iç savaştan sonra Şanlı Devrim Anlaşması'nı yapabilmiştir (Dauve ve Nesic 2012: 20-21). Aynı neden-sonuç ilişkisinin, genelde Ortadoğu, özelde Suriye için de düşünülmesi mümkündür. Ancak,

⁹⁴ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Nebahat Tanrıverdi, 2012 Suriye Söyleşileri, Rapor No: 187, Kasım 2013.

bu toplumlardan beklenmesi gereken devrim veya reform değildir. İdeal olan, kendi sosyal koşulları içerisinde demokrasi düşüncesini kimlikleriyle bütünleştirebilmeleridir (Pace 2009: 4-5).

İç savaşın getirdiği toz duman içerisinde demokrasi ve özgürlük talepleri adeta önemini yitirmiş ve yaklaşık yedi yıllık sürede savaştan başka hiç bir şeye şahit olmamış, Suriyeli muhaliflerde ise, giderek artan radikalleşme söz konusu olmuştur. Bu durumun geçici bir durum olduğu ve barış ortamı gerçekleştiğinde radikalleşen pek çok muhalifin, sıradan bir Suriye vatandaşı olarak Suriye toplumunun kendine özgü toplumsal yapısına geri döneceği şimdiden ifade edilebilir⁹⁵. Suriye son derece sert bir yönetim tarafından yönetilmesine rağmen, arka planındaki kültürel birliktelikten dolayı gerçek anlamda hoşgörülü bir toplum (Erdemol 2013: 22) olduğu ve Cihadizim taraftarına ait Selefizm görüşlerinin, Suriye toplumunun inanç dokusuna uygun olmadığı Şamlı Sufi âlim Muhammed el- Yakubi tarafından ifade edilmiştir (El-Yakubi 2015). Diğer yandan, ülkelerinden göç etmek zorunda kalmış Suriyeli milyonlardan mutlaka geri dönenler olacaktır. Bunlar için radikalleşmeden bahsetmek yerine, özellikle daha özgür ülkelere göç edenlerin demokrasi hakkındaki görüşlerinin pekiştiği bile iddia edilebilir⁹⁶.

Bir Ortadoğu ülkesi olan Suriye’de bugüne değin demokratik bir idarenin olmayışını toplumun siyasal kültürüne bağlama eğiliminde olan görüşler de bulunmaktadır. Bu görüş, toplumların kültürel yapılarının demokrasinin normlarının ve kurumlarının yaygınlaşması noktasında etkili olduğu ve anti-demokratik olan bir kültürün demokrasinin kurulmasına engellemese bile işleyişini zorlaştırarak, yönetimi demokratik meşruiyetten yoksun bırakacağını (Huntington 1995: 41) iddia etmektedir. Ancak kültür Ortadoğu’da demokratikleşmeyi engelleyen bir bağımsız değişken olarak görülmeye uygun bir etmen olsa da, sadece geleneksel yapının otoriter rejimlerin yerleşmesine müsaade eden kolaylaştırıcı etkisinden bahsetmek mümkündür (Hinnebusch 2006: 376).

⁹⁵ Savaşın ve savaş içerisinde kalan bireylerin rehabilitasyonu konusu da ayrıca incelenmesi gereken problemlerden biridir.

⁹⁶ Türkiye’ye göç etmiş olan iş adamı Halepli biz demokrasiyi burada gördük, siz burada çok şanslısınız (Halepli 2016) şeklinde açıklamalarda bulunmuştur.

Suriye'nin politik kültürünü sadece İslamizm ve Arapların kendilerine ait sosyo-kültür etkenleri gibi özelliklere bağlayan görüşlerin, devlet-toplum ilişkilerinin değişen doğasını açıklamak noktasında yeterli olduğunu söylemek mümkün değildir (Khatib 2011: 18-19). Bilhassa iç savaş sürecinde siyasi iktidarın kitlelerin problemlerini çözmekten aciz kaldığı bu durumda, en kolay sığınabilecekleri alan, etnik veya ideolojik dini kimlikler olacağından, Suriye'de de bu durumun gerçekleştiğini belirtmek yanlış olmasa gerektir. Böylelikle IŞİD/DAEŞ benzeri meşruiyetlerini dinden alan terör örgütleri ile meşruiyetlerinin kaynağını etnik kimlikten alan PYD gibi oluşumlar bölgede hâkimiyet kurabilmişlerdir (Yıldırım 2016). Ancak, bu siyasal düzlem iç savaşın getirdiği zorlu koşullarda oluşmuş ekstrem bir durumdur. Bölgedeki insanların siyasal katılım içerisinde bulunarak, en azından bireysel hakları ile var olabilecekleri adil ve barışçıl bir düzen inşa edilerek, bunların önüne geçmek mümkün olabilecektir. Bu gerçekleşmediği sürece etnik ve dini kökenli terör örgütlerinin ortadan kalkmayacağı da muhakkaktır (Yıldırım 2016).

Suriye'de "Devlet Yapısı Başlıca Siyasi Yönelimler" başlığı altında önceki bölümlerde anlatıldığı üzere, Suriye baskın kültürü İslam etkisinde kalmış ve Arap milliyetçiliğinin de etkili olduğu bir yapıdadır. Özellikle sömürge süreci yaşamış bir ülke olarak da, Batı'ya karşı ciddi bir güvensizlik duygusu hâkimdir. Ayrıca, toplumda uzun yıllar otoriter ve son derece baskıcı bir rejimde yaşadıkları için, bu durumun verdiği sindirilmişlik de söz konusudur. Ülkenin bütün negatif unsurlarına bir başkaldırı olarak, 2011 yılında ortaya çıkan özgürlük taleplerini, toplumun demokrasiye olan açlığı olarak değerlendirmek yerine Suriye toplumunun dini olarak İslam'a bağlı yapısını demokrasi için negatif bir unsur olarak yansıtmak doğru olmayacaktır. Çünkü İslam ile demokrasi arasındaki bağlantıyı inkâr eden uç noktada İslami düşünceler olduğu gibi, İslam'ın da demokratik bir sistem gerektirdiğini savunanlara kadar geniş bir yelpazede bakış açıları da bulunmaktadır⁹⁷ (Esposito ve Voll 2001).

Suriye toplumunun demokrasi denildiğinde neyi anladığı konusu ise sorunlu alanlardan biridir. Gökçe ve Özdemirci tarafından Türkiye'deki Suriyeli göçmenler üzerinde yapılan bir saha çalışmasında, Suriyelilerin demokrasi algısının çelişkilerle

⁹⁷ Müslüman Kardeşler grubunun -ki Suriye'nin en bilinen İslamcı muhalif grubudur- yukarıda demokrasi hakkında düşünceleri de açıklanmıştır.

dolu olduğu tespit edilmiştir. Katılımcılar Suriye’de seçimlerin adil bir şekilde yapıldığı ve herkesin siyasi görüşlerine uygun partilerin olduğunu belirtirlerken, aynı zamanda seçimlerin halk iradesini yansıtmadığını da ifade etmişlerdir. Muhalefet ve iktidar olma süreci ile düşünce hürriyeti ve basın özgürlüğü konularında ise olumsuz sonuçlara ulaşılmıştır (Gökçe ve Özdemirci 2016: 401). Aynı şekilde, 1963 yılından beri Suriye’de reformları, sivil ve anayasal hakları savunan, ayrıca internet üzerinden oluşturulmuş Jamal Atassi forumunun yöneticisi konumundaki Suriyeli aktivist Suheir Atassi verdiği bir mülakatta, kendisine sorulan Suriyeliler gerçekten değişimi istiyor mu? Sorusuna; halkın gerçekte Suriye’de nasıl bir ortamda yaşadıklarının farkında olmadıklarını belirtmiştir. Suriyelilerin, biz gidersek kaos gelir, biz ülkede istikrarın güvencesiyiz şeklindeki propagandalar ile rejim tarafından korkutulduklarını ifade etmiştir. Ayrıca halkın en büyük korkularından birinin, Irak benzeri olayların Suriye’nin de başına gelmesi⁹⁸ (Atassi 2011) olduğunu ifade etmiştir. Bu noktadan Suriye halkının bölgede gelişmelerden kaynaklı korkmuş ve/veya korkutulmuş oldukları ve demokrasinin tam olarak neyi ifade ettiği ve kendilerinin nasıl bir zeminde yaşadıkları hakkında farkındalıklarının gelişmemiş olduğu düşünülebilir.

Son noktada Suriye’de yapılan gösterilerde anlaşılmıştır ki halkın, bilhassa özgürlüklerin artması, yolsuzlukların giderilmesi ve güvenlik güçlerinin şiddetinin ortadan kaldırılması noktasında güçlü talepleri olduğuna da şüphe yoktur. Özellikle 2011 yılında meydana gelen ayaklanmalarda, göstericilerin hesap verebilirliğe vurgusu, keyfi, otoriter uygulamaların son bulmasına dair istekleri ve demokrasinin özü olan onurlu bir yaşam ve sosyal adaletin tesisine olan istekleri, Ortadoğu’da demokrasiye olan özlemin göstergesi niteliğinde olan taleplerdir (Dalacoura 2015: 420). Dahası sokak gösterileri sürecinde basın özgürlüğü ve toplanma özgürlüğü, siyasi parti kurma özgürlüğü, özgür seçimlerde kendi temsilcilerini seçebilme özgürlüğü talepleri; ayrıca polislin işkence ve keyfi tutuklama gibi uygulamalardan vazgeçmesi, politik tutsakların serbest bırakılması ve bağımsız bir yargı, yolsuzluklarla mücadele edilmesi (Seale 2011, <http://middle-east-online.com/english/?id=45345>, 4 Kasım 2016’da erişildi) şeklinde talepler göstermiştir ki, vurgusu yapılan konular modern demokrasi anlayışına

⁹⁸Yapılan kişisel görüşmede Suriye’de farklı kimliklerin farklı bölgelerde toplu halde yaşayıp yaşamadığı şeklindeki bir soruya, çok tepkisel ve heyecanlı bir şekilde, Suriye Irak gibi değil, oradan çok farklı (Mecit 2016) cevabı alınmıştır.

sahip bir yönetimin karşılayabileceği isteklerdir. Diğer yandan, Suriye özelinde demokratik taleplerin varlığının çok daha önceki yıllara dayandığı 90'lı yılların sonlarına doğru ülkede oluşan forumlarda çeşitli siyasi tartışmaların varlığı ile ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, Beşar Esad'ın başa geçmesi ile toplumdan yükselen reform talepleri ve sadece söylemde bile kalsa, rejimin reform vaat etmiş olması toplumdaki durumu tarif etmektedir. Dahası uluslararası toplumda Suriye için liberal açılım beklentileri de söz konusu olmuştur⁹⁹. Ayrıca Şam Baharı adı da verilen bu dönemde 2005 yılında muhalif gruplar demokratik değişim ilkelerini içeren “Şam Deklarasyonu” adlı bir de bildiri de yayınlamışlardır (Ayhan 2012, <http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/1566?s=orsam%7Cturkish>, 13 Aralık 2016'da erişildi). Görülen odur ki Suriye'de demokrasi talepleri 2011 yılından çok önceleri başlayan isteklerdir.

Mukand ve Rodrik'in, bazı ülkelerde demokrasinin gelişmemesini, liberal geleneksel bir alt yapının olmayışına ve liberal düşüncenin ideolojik olarak eksikliğinden kaynaklandığına (Mukand ve Rodrik 2015: 23) bağlayan görüşleri ise demokratikleşme konusunda başka bir bakış açısını ortaya koymaktadır. Ancak bunun yerleşmesi çok zaman alan bir süreç olacağından acil bir çözüm olarak, yine de Suriye için bir demokrasi modeli önermek zorunluluğu vardır. Belki demokratikleşme zorunlu olarak ekonomik büyümeyi, sosyal barışı, idari etkinliği, siyasal uyumu hemen beraberinde getirmeyecektir ama en azından bütün bunların olabilmesi adına demokratik idarelerin otoriter rejimlerden daha şanslı olduğu da bir gerçektir (Schimtter ve Karl 1995: 78-79). Bu çerçeveden de Suriye gibi uzun yıllar otokratik yönetim altında yönetilmiş çok katmanlı bir toplum için demokrasiyi fazla görmek, temel insan hakları açısından demokrasi gibi bütün tartışmalara rağmen, en ideal bir yönetim tarzından insanları mahrum bırakmak olacaktır. Diğer yandan, kültürün insanların demokrasi anlamında pasif olmalarına neden olduğu iddiası ise gerçeği yansıtmamaktadır. Çünkü demokratik ortamda oluşan siyasal katılımın toplumlara sunduğu fırsatlar, insanları demokrasi noktasında istekli kılmaktadır ki, bu anlamda da Ortadoğu'da siyasal bilinç başka yerlerdekinden daha az değildir (Hinnebusch 2006: 376). Nitekim Beşar'ın iktidara geldiği yıllarda uluslararası baskıların da etkisiyle rejim toplum üzerindeki baskıları gevşetir gevşetmez, Şam'da entelektüel ve siyasi

⁹⁹ Bölüm 4.3.1.1. bölümünde ayrıntılı olarak açıklanmıştır.

tartışmaların yapıldığı çok sayıda sivil toplum yapılanmalarının ortaya çıkması (Bar 2006: 371), ülkedeki siyasal farkındalığın ne kadar hızlı gelişebileceğinin bir göstergesidir. Buradan anlaşıldığı üzere, Suriye'nin demokrasi noktasında geri kalma sebebi, toplumun kendi yapısından kaynaklı değil, yönetsel kısıtlardan kaynaklı gerçekleşmiştir.

Çatışmaların iç savaşa dönüştüğü şu günlerde pek bir anlam ifade etmiyormuş gibi gözüke de, esasen Suriyeli muhalifler, Batılı standartlarda bir yönetim inşası beklentileri ile yola çıkmışlardır. Ortadoğu'da bir ülkenin böylesine önemli bir hedef belirlemesi, bölgede benzerine az rastlanır siyasi bir hevesi işaret etmektedir (Çakmak 2016: 52). Bütün bu veriler ışığında, Suriye'de yeni kurulacak yönetimin mutlaka demokrasinin temel dinamiklerini taşıyan bir sistem olması gerekmektedir. Demokratik bir Suriye'nin inşası için; ülkenin şartlarına iyi bilen, yetenekli sivil siyasetçilere ve hukukun üstünlüğüne dayalı bir anayasal sisteme ihtiyaç vardır. Suriye, geçirdiği iç savaşa rağmen, gerek tarihsel tecrübeleri gerekse yetişmiş insan kaynağı ile bunu başarabilecek potansiyeli barındıran bir ülkedir (Sandıklı ve Çakmak 2014: 42). Zaten, muhaliflerin hazırladığı anayasa metni ile medeni, demokratik, çoğulcu, bağımsız ve özgür bir devlet beklentileri ve bağımsız Suriye devletinin, egemen olan halkının ortak iradesine dayalı olarak, kendi geleceğini belirleyeceği demokratik bir sistem kurgulanmıştır (Sandıklı ve Çakmak 2014: 51).

Muhaliflerin, rejimin ortadan kalkması gerektiği inancına odaklanması konusu, şayet doğal olarak otoriter rejimin kalkması ile demokrasinin geleceği beklentisi ise, bunun böyle olmadığı Lübnan ve Irak gibi örneklerle ortadadır (Hinnebusch 2006: 374). Bu açıdan da, yeni kurulacak sistemde uygulanacak demokratik unsurların ve modelin üzerinde iyi çalışılmış ve toplumsal ve bölgesel dinamikler dikkate alınarak hazırlanmış olması gerekmektedir. Yapılması gereken o kültürün dokusuna uygun demokratik değerler sisteminin inşa edilerek, zamanla yaşayarak toplumsal yapının demokrasi kültürüne adapte olmasını beklemek olmalıdır. Bu iletişim çağında bunun sağlanması sanıldığı kadar da zor olmasa gerektir.

4.2. Suriye İçin Nasıl Bir Demokrasi

Suriye üzerine araştırmalar yapmış olan antropolog Christa Salamandra, Suriye'nin kırılğan yapısını karmaşık fay hattına benzetmiş ve Suriye'nin geleceği adına iyi şeyler düşünen herkesin, bu kadar çok ayırımın olduğu ülkenin bu ayırımlarla hesaplaşacağı ve onlardan kurtulacağı bir yolu aradığını belirtmiştir. Suriye'de eskiden tabu olan ayrılıkların üstesinden gelinmesi konusunda yapılan tartışmaların ve çabaların artmış olmasının ve mutabakat arayışlarının da ülke için ümit vaat edici olduğunu da ifade etmektedir (Salamandra 2013: 305-306). İşte bu çabalardan bir tanesi olarak da bu çalışmada da, Suriye toplumu için demokrasi modelleri üzerinden araştırma yapılacaktır. Zaten, farklılık ve kimlik kavramlarının toplumlarda öne çıkması sonucu, içinde birçok farklılığı barındıran toplulukları bir arada yaşatmanın yolunun ne olduğu hususu 21.yüzyılın en önemli siyasal ve yönetsel bir sorusu haline gelmiş bir konudur. Özellikle, farklı etnisitelerin ve dini inanışların yoğun olarak yer aldığı ve potansiyel olarak ciddi çatışma ve gerilim noktalarına sahip ve yer yer de yoğun çatışmaların vuku bulduğu alanlar olan Balkanlar, Kafkasya ve Ortadoğu gibi bölgeler, çatışmasız birlikte yaşama ihtiyacının görüldüğü en dikkate değer bölgelerdir. Bu gibi yerler için en ideal çözümün ise, demokrasi kuramları içerisinde bulunacağı çağdaş dünyanın da benimsediği bir kavram olarak mantıklı bir değerlendirme olacaktır (Özdemir 2013: 74)

Yukarıdaki bölümde Suriye'nin geleceği için demokratik bir yönetim tarzının neden gerekli olduğu gerekçelendirilmiştir. Ancak dünyada bu gün gelinen noktada liberal modelin çözüm getiremediği problemler düşünüldüğünde, Suriye için demokrasi kuramları arasından farklı arayışlara girmek ise kaçınılmaz olarak ortaya çıkmaktadır. Bilhassa Suriye toplumunun dokusuna uygun ve halkın taleplerine cevap verecek özelliklerde bir demokrasinin tesis edilmesi; bütün toplumsal grupların beklenti ve taleplerinin dikkate alınarak kurulacak bir sistem, sürdürülebilirlik açısından önemlidir. Öte yandan kurulacak bu yeni sistemde bölgesel ve küresel aktörlerin hassasiyetlerinin de dikkate alınması gerekmektedir. Arap Baharı sürecinin yaşandığı diğer bazı ülkelerde, rejim değişikliklerinin çözüm üretmediği ve tekrar ciddi anlaşmazlık ve istikrarsızlıkların baş göstermiş olduğu düşünüldüğünde; Suriye gibi bir ülke için çok özenli ve dikkatli bir şekilde yeni bir sistem inşa edilmek zorundadır (Sandıklı ve

Çakmak 2014: 5). Batı’da, politik kültür, siyasi kurumların mimarisi, karar verme süreçlerindeki farklılıklar gibi nedenlerle liberal demokrasinin pek çok formlarının doğması ve bu yapıların da partilerin doğalarını, hükümetlerin karakterlerini ve yönetimin merkezi olup olmamasını etkilediği (Chan 2002: 14) gibi benzer şekilde Suriye için ülkenin doğasına uygun bir modele şiddetle ihtiyaç vardır.

Suriye’de demokrasi konusuna demokrasi teorisi perspektifinden bakıldığında Sartori, bir toplumda demokratik etkinlikleri kolaylaştıran veya zorlaştıran toplumsal koşulların bulunduğunu belirtmektedir. O’na göre, bir toplumdaki kültürün türdeş olması veya ayrı kültürlerin varlığı ve demokrasi arasında bir ilişki olduğunu ve demokratik biçimlerin bu farklı siyasi türdeki toplumlar üzerine oturtulmakta olduğunu (Sartori 1996: 99) ifade etmiştir. Bu düşünceden hareketle Suriye gibi çok katmanlı, heterojen ve farklı özgüllükleri olan çoğul bir toplum için önerilecek demokratik unsurların, Suriye’nin tarihi dinamiklerine, toplumsal ve siyasi yapısına ve toplumdaki tarafların taleplerine uyumlu olması zorunluluğu vardır. Daha önceki bölümlerde bu unsurlar ayrıntılı olarak anlatılmaya çalışılmıştır. Dolayısıyla Suriye’de, liberal demokrasinin temel dinamikleri üzerinden alternatif bakış açıları sunan radikal demokrasi kuramları ve oydaşmacı demokrasi kuramı gibi çok katmanlı toplumlar için uygun düşebilecek modeller önem kazanmaktadır. Yaygın görüşe göre, derin ayrılıklar yaşayan toplumların bu sosyal yapısı, demokrasi için önemli bir zorluk olarak ortaya çıkmaktadır ve böyle toplumlarda hem demokrasinin inşası hem de devamlılığının sağlanması, homojen toplumlara göre oldukça güç olmaktadır (Lijphart 2004: 96). Bütün bu güçlüklerle rağmen, hem Suriye gibi çok katmanlı toplumların en ideal şekilde nasıl yönetileceği sorununun çözümüne bir katkı sağlamak, hem de demokrasi teorilerine örnek olaylar yardımı ile somutluk kazandırmak noktasından demokrasi modelleri üzerinden çoğullukları olan toplumlar için araştırmalar yapmak önem kazanmaktadır. Dolayısıyla bu bölümde de kuramsal çerçeve bölümünde ayrıntılı olarak açıklanmış bulunan oydaşmacı demokrasi, müzakereci demokrasi ve agonistik demokrasi modellerinin Suriye için uygunluğu tartışılacaktır. Bu yapılırken de, gerek Suriye’nin tarihsel derinliği, gerek toplumsal ve siyasi yapısı göz önünde bulundurulacaktır. Ayrıca kişisel görüşmelerden elde edilen veriler ve diğer kaynaklardan ulaşılan bilgilerle tarafların görüşlerine de yer verilerek, bu beklentilerin

de katkıları doğrultusunda bir araştırma yapılacaktır. En son olarak da, bu tartışmaların ışığında, Suriye için uygun düşecek demokrasi unsurlarının hangileri olduğu tespit edilmeye çalışılacaktır. Bütün bunlar ise SWOT analizi tablosu ile açık bir şekilde ortaya konulacaktır.

Tablo 4.1: Suriye'nin SWOT analizi açısından güçlü ve zayıf yönleri.

Güçlü Yönleri/ İçsel	Zayıf Yönleri/İçsel
Ayrılıklarla başa çıkabilmek adına yapılan yoğun tartışmalar.	Çok katmanlı kırılğan yapısı.
Güçlü demokrasi ve özgürlük talepleri.	Otoriteryen ve baskıcı tek parti rejiminden kaynaklı patornaj, kabilecilik, yolsuzluk gibi siyasal ve yapısal sorunlar.
Radikal dini anlayışın Suriye kültürüne uyumsuzluğu.	Muhaliplerde radikalleşme eğilimleri.
Zengin tarihsel tecrübe ve yetişmiş insan.	Muhalipler arasında uyumsuzluk ve birlikte hareket edememeleri.
Sivil toplum örgütlerinin sayısındaki artış ve yoğun internet kullanımı.	Baskıcı rejimden ve sömürgeci tarihten kaynaklı bastırılmışlık duygusu.
Siyasi farkındalığın çok çabuk gelişebilmesi.	Kürt bölgesinin bağımsızlık talepleri.
Tarihi derinliğe dayalı ortak yaşam kültürü.	Kabile ve yerel kimliklere olan kuvvetli bağ ve bu bağların iktidara ulaşmak için araçsallaştırılması.
Yeni bir sisteme olan ihtiyacın açıkça fark edilmesi.	İç savaştan kaynaklı sorunlar: Keskinleşen sekteryen ayrımlar, ekonomik sorunlar, güvenlik sorunları vs.
Toplumsal genelindeki birlikte yaşama niyeti	Ekonomik güçlükler.
Ülke nüfusunun çok kalabalık olmaması.	İktidarda olanların bu güçten vazgeçmeye yanaşmamaları.
	Bağımsız bir ülke olarak çok kısa bir geçmişi olması ve demokrasi deneyimi olmadığından demokratik siyasal kültürün bulunmayışı.

Tablo 4.2: SWOT analizi yöntemiyle Suriye için Fırsatlar ve Tehditler

Fırsatlar/Dışsal	Tehditler/Dışsal
Bölgesel olarak stratejik önemi.	İran'ın ülke üzerindeki güçlü etkisi.
BM'nin arabuluculuk çabaları.	Rusya'nın ülke üzerindeki güçlü etkisi.
Türkiye, Rusya, ABD gibi ülkelerin barışa yönelik çabaları.	ABD'nin Kürt muhaliflere olan desteği.
Suriye'ye yönelik demokratikleşme beklentileri.	İŞİD/DAEŞ gibi terör örgütlerinin artan etkililiği.
	Suudi Arabistan ve Katar gibi ülkelerin etkileri.
	Bölgesel ve küresel aktörlerin ülke üzerindeki çıkar çatışmaları.
	Diğer ülkelerdeki Kürt oluşumların Suriye'deki Kürtlere olan etkisi.

Yukarıda SWOT analizinde gösterildiği şekliyle, Suriye'nin çok katmanlı kırılğan toplumsal yapısının iç savaşın getirdiği ortamda daha bir derinleştiği tespit edilmiştir. Ancak Suriye bu haliyle zayıf bir görünüm sergilerken, bazı gruplar için binlerce yılla ifade edilebilecek bir birlikte yaşam kültürünün varlığı ve son dönemde

ortaya çıkan ayrılıklarla başa çıkabilmek adına yapılan yoğun tartışmalar ülkenin güçlü yönlerinden birini oluşturmaktadır. Bunun yanı sıra toplumun hemen her kesiminde oluşmuş demokrasi ve özgürlük talepleri Suriye için güçlü bir yönü oluştururken, iktidarı ve gücü elinden bırakmak istemeyen oligarşik bir yapının varlığı zayıf yönlerine eklenebilecek bir özelliğidir. Diğer taraftan ülkeyi zayıf kılan özelliklerden biri ise güçlü demokratik taleplerle ortaya çıkan Suriye muhalefetine çeşitli nedenlerle giderek radikalleşmesidir. Bu radikalleşme eğilimi dış aktör olan radikal terör örgütlerinin ülkede rahat hareket etmesine yol açmış, giderek rahat hareket eden radikal örgütlerin muktedir oldukları alanlardan militan kotarmaları da kolaylaşmış ve bu durum da bir kısır döngüye yol açmıştır. Bütün bu zayıflık ve tehditlere rağmen ülkenin toplumsal ve kültürel dokusunun bu tarz radikal anlayışlara uygun olmayışı ise iç savaş bittiğinde radikal eğilimlerin azalacağı yönünde bir yoruma kapı aralamakta ve ülkenin güçlü bir yönü olarak ortaya çıkmaktadır.

Diğer taraftan her ne kadar baskıcı otoriter rejimden kaynaklı yıllardır gelişen bastırılmışlık duygusu ile azalan siyasi farkındalığa rağmen, zengin tarihsel tecrübe ve yetişmiş insan gücü ile ülkede özgürlük ortamları geliştiğinde hızla gelişebilecek siyasi farkındalık, dahası her kesim tarafından, yeni bir sisteme olan ihtiyacın açıkça fark edilmesi ülkenin güçlü yönlerini oluşturmaktadır. Kürt liderlerin ayrılık ve özerklik talepleri ve Irak Kürt partileri ile Türkiye merkezli PKK terör örgütünün PYD adı ile Suriye aktif etkinlikleri önemli zayıf yönleri ve riskleri oluşturmalarına rağmen, Suriye toplumunun genelinde gözlemlenen birlikte yaşama niyeti de ülkenin güçlü yönlerini oluşturmaktadır. Ayrıca bir taraftan ülke dışı inisiyatifler ile uluslararası toplumun tarafları barıştırma çabaları ülke için bir fırsat oluştururken, muhalifler arasındaki uyumsuzluk ve işbirliği becerisinin zayıf olması zayıf yönlerinden birini oluşturmaktadır. Zaten iç savaşın getirdiği olumsuzluklar ile henüz yeni bir yönetim modeline odaklanma mümkün görünmemektedir. Bütün bunların üzerine bir de ülke üzerinde küresel ve bölgesel aktörlerin çıkar çatışmaları düşünüldüğünde ülkenin nasıl bir risk alanında olduğu açıkça görülmektedir.

Suriye için genel olarak ifade edilebilecek bu güçlü ve zayıf yönler ile fırsatlar ve riskler ortaya konulduktan sonra, bir sonraki bölümde, bu bağlamlar göz önünde

bulundurularak oydaşmacı, müzakereci ve demokrasi modellerinin SWOT analizi tekniğine göre sunmuş olduğu fırsatlar ve riskler ortaya konulacak ve Suriye için önemli yanları tartışılacaktır. Bu değerlendirmeler yapılırken ise yukarıdaki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde anlatılan Suriye'nin toplumsal, siyasi yapısı ve tarihi arka planı ile ülkedeki belli başlı kesimlerin Suriye'nin demokratik anlamda geleceği ile ilgili beklentileri odak noktasında konularak her modelin özelliklerine göre değerlendirilecektir. Bütün bunlar yapılmadan önce de tarafların görüşleri açıklanacaktır.

4.2.1. Suriye'deki Tarafların Görüşleri

Her ne kadar tarihi ve siyasi olarak Suriye incelenmiş olsa bile geleceği inşa edecek olanlar yaşayan kişiler olacağından dolayı, öncelikle ülke içindeki tarafların Suriye'nin geleceği için olan beklentilerine değinmekte fayda vardır. Bu görüşler, rejim tarafının ve rejime yakın azınlık gurupların görüşleri, üniter Suriye beklentisinde olan demokratik parlamenter sistemi öngören SMDK çatısı altında toplanmış olan muhalifler (Bunların içerisinde ılımlı İslam'dan sol görüşe kadar farklı perspektifler bulunmaktadır.), Kürt muhalif hareketleri ve İslami bir devlet kurma idealindeki Cihadizm taraftarları olarak sınıflandırılabilir.

Ancak Suriye muhaliflerinin genel olarak Baas rejimini eleştirirken İslami öğeleri kullanmalarının, sadece İslam'ın özellikle son 30 yıldır Suriye'de toplum içerisinde sosyal ideallerin onaylanması için önemli kültürel bir bağ halini almasından kaynaklandığı (Pinto 2013) ve radikal anlayışların Suriye toplumu için uygun olmadığı (El-Yakubi 2015) şeklindeki kanaatlerden hareketle, bu tarz yapılanmaların ülkeden gideceği, en azından zayıflayacağını ve/veya dönüşeceği nihayetinde de ılımlı demokrat Sünnilerin ülkede kalacağı (Juma 2016) öngörüsü ile hareket edilecektir. Çünkü İslam, ülke insanları için sadece kültürel ve politik bir seçim değil, Müslüman kesim için daha tercih edilen popüler bir seçenektir. Dahası Suriye'de İslam, Müslümanların bağımsızlıklarının ve birbirleri ile olan bağın kökeni ve bireysel kimliklerinin bir ifadesidir (Abd-Allah, 1983). Abu-Rabi'ye göre, İslami uyanışın temsil ettiği kesim, moderniteden endişe etmemekte, sadece yeni dönemde oluşacak kimlik ve kültürün

nasıl şekilleneceği ve geleneksel İslami yaşantıyı yaşamayı sürdürürken modernite ile olan uyumun nasıl devam edeceği sorunu ile ilgilenmektedirler (Abu-Rabi' 2004: 158). Bütün bunlar ışığında ülkede IŞİD/DAEŞ ve benzeri yapılanmaların parasal kaynaklarının önlenmesi ile bölgede fazla kök salamayacakları ve Afganistan benzeri bir yapının ortaya çıkmayacağı daha tercih edilebilir bir öngörüdür. Bu nedenlerden dolayı da çalışmada, Cihadizm ideolojisini savunanların, ne tür bir devleti idealize ettiklerine değinilmeyecektir. Diğer görüşlerin neler içerdiği ise aşağıda örneklerle açıklanacaktır.

SMDK çatısındaki muhaliflerin görüşleri açıklanacak olursa: Müslüman, Hristiyan, Arap, Kürt, Sünni, Alevi ve Dürzi toplulukların hepsi hukukun egemenliği ve sivil devlet çerçevesinde eşit haklara sahip olduğu (El-Bayanuni 2011: 19) özetle; dinsel, etnik ve cinsiyet farkı gözetilmeksizin eşit hak ve yükümlülüklerle sahip olarak yaşayacakları medeni ve demokratik bir devlet (Haddam 2011), “çeşitlilik içinde birlik” prensibi üzerinde temellenen ve hiçbir topluluğa ayrımcılığın yapılmadığı bir düzen istemekte ve Arapça, Kürtçe ve diğer dillerin resmi dil olabileceği (Hoca 2012: 5-6) bir sistem tarif etmektedirler. Bu sistem içerisinde şiddetle karşı çıktıkları bir mevzu ise; federal ya da konfedere bir devlet biçimidir ve parlamenter demokrasiden yana görüşleri bulunmaktadır (Çakmak 2016: 52). Muhaliflerden bazıları, SMDK çatısının görüşlerini benimsemekle birlikte, devlet yapısı ile ilgili farklı görüşleri de bulunmaktadır. Bunlardan en dikkat çeken laiklik meselesidir ki, İslami eğilimi fazla olan görüşler, İslam temelinde bir demokrasi tarifi yaparlarken, diğerleri seküler bir sistem önermektedirler. Örneğin Alevi muhalif Louay Hussein; biz seküler bir devlet istiyoruz (Hussein 2015) şeklinde görüşlerini açıklamıştır. Yine Hristiyanlar ve Ermenilerin İslami bir yönetimin gelmesinden korktukları (Hasan 2012) bilinmektedir.

Yine bu çatı altında görülen Türkmen toplumunun da Sünni Arap çoğunluğun isteklerinden farklılık taşıyan bazı talepleri bulunmaktadır. Türkmenler, bu yeni devlet oluşumu içerisinde etkin bir rol almayı istemektedirler ve yeni devlet yapılanması içerisinde Suriye’yi oluşturan üç ana unsurdan (Arap, Kürt, Türkmen) biri olarak kabul edilmeyi beklemektedirler. Suriye için, Türkmenlerin hakkını gözetecek demokratik bir yapının ülke için daha uygun olacağını düşünmektedirler (Hasan 2012; Öztürkmen

2011: 25). Ayrıca, Türkmenlerin yoğunlukla yaşadığı bölgelerde, resmi dil olarak Türkçe'nin tanınması, Türkçe eğitim hakkı ve yerel yönetimlerin güçlendirilmesi (Hasan 2012) talepleri ile de dikkat çekmektedirler.

Suriye'de muhalif gruplar arasında en farklı görüşlere sahip olanlar ise, ülkenin en büyük etnik azınlık grubu olan Kürtlerdir. Kürtlerin bir kısmı Suriye'den ayrılarak, Irak Kürdistan'ına katılmayı düşünürken (Ward 2012: 54), Kürt Azadi Partisi üyesi Mustafa Juma, Suriye Kürt Ulusal Konseyi üyesi Şelal Geddo, Suriye Kürt Demokrat Partisi temsilcisi Behçet Beşir Resul gibi bazı Kürt siyasetçiler, federasyonu şiddetle desteklemekte ve insanların kendi kaderlerini belirleyebilecekleri bir federasyon şeklini savunmaktadırlar. Bunlara göre federal sistem, Suriye için en doğru çözüm olacaktır. Diğer yandan, Suriye Kürt Demokratik Partisi'nin Genel Sekreteri Abdulhekim Beşar, Kürt Demokratik Birlik Partisi üyesi Mahmut Ali Muhammed, Suriye Kürdistan Demokratik ilerici Partisi üst düzey yetkilisi Ali Şemdin, Suriye Kürt Birlik Partisi üyesi Abdülbaki Yusuf gibi bazı siyasetçiler ise, istedikleri sistemi Suriye'ye özgün adem-i merkeziyetçi bir siyasi yapılanma olarak tarif etmektedirler. Ayrıca bu kişilerin Suriye için demokratik, parlamenter ve laik bir sistem öngördükleri görülmektedir¹⁰⁰. Diğer yandan hali hazırda zaten, Suriye'nin kuzeyinde, Salih Müslim liderliğindeki PYD'nin kontrolünde özerk bir Kürt bölgesi ilan edilmiş durumdadır.

Hem Kürtler dışındaki muhalif kesimler, hem de rejim tarafı, federal yapıya şiddetle karşı çıkmakta ve üniter bir yapıyı tercih etmektedirler. Bunun gerekçelerini açıklamak gerekirse: Halit Hoca 2012 yılında kendisiyle yapılan bir söyleşide, Suriye'de bir Kürt ve Alevi devletinin kurulmasının demografik ve coğrafi olarak çok zor olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Suriye'nin yapısının Kuzey Irak'a benzemediğini, Aynı düşüncelerle birebir görüştüğümüz Halepli Sünni Arap Prof. Dr. Mecit, Suriye'nin federal olamayacağını, çünkü Iraktan farklı olarak Suriye'de çoğunluğun Sünni olduğunu belirtmiştir (Mecit 2016). O dönemde özerklik ilan edileceği söylenen Afrin ve Kamışlı'da ise, Kürt nüfusunun yoğunluğunun çok az olduğunu ve Kürtlerin büyük çoğunluğunun da Suriye'nin büyük şehirlerinde yaşamakta olduklarını ifade etmiştir. Bu yerleşim bölgelerinde Arap aşiretleri ve köylerinin varlığından bahsederek, kesintisiz bir Kürt varlığından bahsedilemeyeceğini belirtmiştir (Mecit 2016). Diğer

¹⁰⁰ Ayrıntılı bilgi için bakınız: Nebahat Tanrıverdi, 2012 Suriye Söyleşileri, Rapor No: 187, Kasım 2013.

yandan, sahil şeridinde bir Nusayri devletinin kurulmasının ise bölgede, Sünni Arap nüfusu çok fazla olduğu için gerçeklikten uzak görülmekte ve her iki devletin kurulması için tehcir yapılması gerektiği ve bunu ise mümkün olmadığı (Hoca 2012: 4) iddia edilmektedir. SUK üyesi Türkmen Avukat Ekrem Dede de benzer düşüncüyü paylaşmaktadır¹⁰¹ ve federal yapının ortaya çıkaracağı sorunları şu şekilde sıralamıştır:

1. Alevi devleti diye öngörülen bölgede petrol ve pamuk gibi ticari değeri yüksek mallar mevcut değildir, o zaman da ticaret eksik kalacaktır.
2. Kürt devleti olarak öngörülen yer ise; etrafı düşman güçlerle çevrilidir ve petrolünü satması problem olacaktır.
3. Türkmenler Rakka'da, Halep'te, Humus-Hama arasındaki bölgede yaşamaktadırlar Ayrıca Golan tepelerinde de Türkmenler bulunmaktadır şeklinde belirttikten sonra, çok dağınık bir durumda olan Türkmenlerin, ülke özel bölgelere ayrılmış olursa, hakları noktasında sorunlar olacaktır” (Dede 2016) bu açıklamalarla Türkmenlerin federal yapıya karşı isteksizliğini gerekçelendirmiştir.

Benzer görüşteki Öztürkmen, Suriye’de hiçbir etnik yapının belirli bir bölgede toplanmadığını ve Sünni Araplar ile diğer etnik grupların iç içe yaşadığını belirtmiştir. Örneğin; Kürtlerin çoğunlukla yaşadıkları Haseki ve Kamışlıda şehir merkezinin Kürt ağırlıklı olduğunu ancak kırsal alanın ise, Arap ağırlıklı olduğunu ve Kürtlerin yanı sıra, Hristiyanlar, Ermeniler ve Süryanilerin de bulunduğunu açıklamıştır. Bunlardan dolayı da, federatif bir yapı olmasını beklemediklerini (Öztürkmen 2011: 27) ifade etmiştir. Rejim tarafının istekleri zaten kurulu düzenlerini devam ettirmek üzerine olsa bile, Esad’ın bu konudaki fikirlerine de yer vermek gerekmektedir. Esad yukarıdaki görüşlere benzer şekilde, Suriye’nin federal bir yapı için doğal özellikler taşımadığını ifade etmiştir. Beşar Esad, Federasyon için birbirleri ile yaşamayı istemeyen toplulukların bölgeleri olması lazım geldiğini, oysa Suriye’de böyle bir durumun olmadığını ve böyle bir yapıyı ise, Suriye halkının onaylamayacağını (Esad 2016a) belirtmiştir.

¹⁰¹ Dede, “biz birlikte yaşamamızın menfaatini biliriz ve aynı coğrafyadan gelmişiz. Bizler ancak bir ve beraber olursak yaşayabiliriz” şeklinde açıklamalarının yanı sıra, orada akraba olduklarını, halklar arasında evlenmeler gerçekleştiğini, bir kişinin Kürt olmasının önemli olmadığını, aile bağlarının bulunduğunu, Selahattin Eyyübi’nin ve Suriye Cumhurbaşkanı Şükrü Kuvvetli’nin Kürt olduğunu ve etnik farklılığın hiçbir sorun teşkil etmediğini (Dede 2016) ifade etmiştir.

Beşar Esad demokrasi hakkında ise; demokrasinin kurumlar olmadan inşa edilmesinin mümkün olmadığını ve demokrasinin sadece toplumun çıkarlarına göre de inşa edilemeyeceğini (Esad 2011) iddia etmektedir. O 2011 yılında iç savaşın daha henüz başlamadığı dönemde söylediği bu ifadelerle devlet merkezli anlayışını ortaya koymuş ve yine bu konuşmasında reformların uzun bir zaman alacağını ancak, gelecek nesiller için bunun düşünülebileceğini ifade etmiştir (Esad 2011). Daha sonraki süreçte 2016 yılında iç savaşın olduğu bir dönemde halkın yapılan seçimlere katılmış olmasını, rejime olan destek olarak yorumlamış ve ayakta kalmalarının nedenini bu şekilde açıklamıştır. Ayrıca iç savaş sürecinde yaşanan olayları, dış güçlerin komplosu olarak değerlendirerek (Esad 2016a), toplumdan yükselen demokrasi ve özgürlük taleplerini dikkate almamıştır. 2017 yılında Belçika basınına yaptığı açıklamalarda da; Suriye'deki çözüm için terörle mücadeleye ve yine teröre destek veren dış güçlere vurgu yapmıştır. Ülkedeki politik çözümün ise ülke içinde diyaloglarla karar verilecek bir konu olduğunu belirtmiştir (Esad 2017). Esad yine 2016 yılında RTP Kanalı'na verdiği bir mülakatta, demokrasinin bir Batı paradigması olduğunu, bu nedenle olduğu gibi ithal edilemeyeceğini ve kendi ülkesinin değerlerine uygun, kendine özgü bir yapı olması gerektiğini vurgulamıştır (Esad 2016b).

İç savaş sürecinde toplum içerisinde bir takım isimler de öne çıkmış ve bu önde gelen isimlerin bazılarının -bunlar genellikle SUK üyesi ve Müslüman Kardeşler üyesi kişilerdir- ve Suriye uzmanlarının katılımı ile gerçekleştirilen çalıştaylar ile barış sonrası Suriye'de inşa edilecek sistemle ilgili olarak kararlar alınmıştır. Buna göre: Katılımcılar, Suriye'de yaşayan tüm kesimleri kapsayan, ırk veya dini aidiyetleri temel almayan, Suriye vatandaşlığı temelli bir kimlik oluşturulması ve parlamenter rejim hususunda mutabakat sağlamışlardır (Sandıklı ve Çakmak 2014: 14). Genel olarak, muhaliflerin birleşik ve etnik/dini cemaatler şeklinde ayrılmamış bir Suriye istediklerini söylemek mümkündür (Sandıklı ve Çakmak 2014: 47).

Suriye toplumunun Kürtler dışındaki kesiminin üniter bir yapı istediği, Türkmenler gibi dağınık yerleşimi olan bir grubun da anayasal olarak bazı haklar talep ettiği ve Sünni Müslüman kesim dışında kalanların, belli çekinceleri olduğu bir

ortamda, Suriye toplumu için çözüm arayışlarında toplumun heterojen özelliklerinin göz ardı edilmemesi gerekmektedir (Phillips 2015: 358). Bu perspektiften de Grant-Hayford, iç savaş sürecinde ayrılıkların daha bir derinleştiği Suriye için, İsviçre modelini bir çözüm olarak önermektedir. Bu sistemde köy seviyesine kadar inen bir özerkliğe vurgu yapan federal bir Suriye vardır. Ayrıca kendi aralarında ilişkilere sahip olan Sünnilerin, Alevi ve Kürtlerin sınırların ötesinde var olan aşiretsel bağlarının kolaylaştırılmasını sağlayacak bir sistemi çözüm olarak öne sürmektedir. (Grant-Hayford 2012). Bu grupların ilişkilerini kolaylaştırıyor olmanın ülkedeki ayrılıkları daha bir pekiştirerek, diğer ülkelere bağlanma veya ayrı bir devlet kurma güdüsünü mü harekete geçireceği, yoksa halklara nefes alma imkânı tanıyarak toplumsal baskıyı mı azaltacağı ise belli değildir.

Bu konu ile ilgili örnek olarak; 1921 yılındaki Ankara Anlaşmasıyla sınırların belirlenmesinden sonra akrabaları ile teller arkasından bayramlaşmak zorunda kalan Suriyeli ve Türkiyeli akrabalar, Türkiye-Suriye arasında ilişkilerin düzeldiği dönemde, 1999 yılında Şanlıurfa ile Haseki Valilikleri arasında imzalanan bir protokol ile akrabaların sınırı geçerek, bayramlaşmalarına izin verilmiştir (Sınırdaki bayramlaşmaya Suriye ilgisi, 2004, <http://www.hurriyet.com.tr/sinirda-baylasmaya-suriye-ilgisi-199439>, 25 Şubat 2017’de erişildi). Bu olay, halk arasasında büyük bir sevinçle karşılanmıştır. Daha sonra ilişkilerin gerilmesi ve iç savaşın çıkması ile dengeler değişmiştir.

Farklı sınırlar içerisinde yaşayan azınlık gruplarının birbirleri ile olan ilişkileri araştırılması gereken bir soru olmakla (Hofstee 2010: 63) birlikte, bu bölgede binlerce yıldır var olagelen sınır ötesi kabilesel ve aşiretsel bağların ülkeleri ne yönde etkilediği de önemli sorunlardan biri olarak gözükmektedir. Özellikle Suriye gibi çok kısa bir süre öncesinde ülkesi içerisinde bulunan Lübnan, Filistin ve Hatay gibi bölgelerin varlığı Suriye dış politikasının şekillenmesini önemli ölçüde etkilemiştir. Diğer yandan, ülkede Arap çoğunluğun verdiği ağırlıkla, Araplardan oluşmuş bir siyasi birlik idealinde BAC’ı kurmuş bir ülkedir. Bu anlamda, dış bağamların ülke politikasını derinden etkilediğini iddia etmek yanlış olmayacaktır. Yine gelinen noktada, Kürtlerin özgürlük taleplerini, dış ülkelerdeki Kürt siyasi hareketlerinin şekillendirdiğini söylemek de yanlış olmayacaktır. Bütün bu gerçekler ışığında yeni kurulacak Suriye’de, ülkenin birliğine

zarar vermeden nasıl bir model seçileceği önem kazanmaktadır. Ancak bu modelin, İsviçre tipi ve çok geçirgen yapıdaki bir oluşum olup olmayacağı tartışma gerektiren bir sorudur.

Suriye'nin yapısı ile ilgili olarak El-Bayanuni'nin önerdiği, güçlü merkezi bir yapı içerisinde, yerel faaliyetlerin desteklendiği adem-i merkeziyetçi bir sistem (El-Bayanuni 2011: 19) ise çok belirsiz bir tanımlama olmasına rağmen, değerlendirilmesi gereken bir yapı olarak gözükmektedir. Suriye'nin tarihinin anlatıldığı kısımda değinildiği üzere, Suriyelilerin çoğu için Büyük Suriye'nin parçalanmasının toplumsal olarak travmatik etkileri olmuş, hatta bu ideoloji uğruna BAC deneyimi yaşanmış, Irakla birleşme istekleri gündeme gelmiştir. Bu ideolojik alt yapıdaki ülke insanları için federal yapı, parçalanmışlığı ifade edeceğinden kabul edilemez bir durum olarak algılanmaktadır. Bu nedenle, toplumdaki refleksleri düşünerek yeni kurulacak sistemin isminin federasyon olmaması daha uygun olacak gibi gözükmektedir. Kürtlerin isteklerini de göz önünde tutarak, üniter yapı içerisinde yerel yönetimlere geniş yetkilerin tanındığı, adem-i merkeziyetçi bir yapının düşünülmesi de olasılıklar arasındadır.

Halen ülkede hâkim güç olan Alevilerin, Sünniler hakkında önemli çekincelerinin varlığı¹⁰² da üzerinde durulması gereken konulardan biridir. Bu çekincelerin bir kısmı yukarıda anlatıldığı üzere, Esad rejiminin propagandalarından kaynaklanmış olsa da, tarihi yaşanmışlıkların mezhep mensuplarının hafızasında derin etkiler bıraktığı ve kuşaklara bu şekilde aktarıldığını düşünmek doğru bir anlayış olacaktır. Önceki bölümlerde de değinildiği üzere Hıristiyanlar ve Ermeniler, İslami bir yönetimin gelmesinden korkmaktadırlar (Hasan 2012). Bu anlamda da, Sünni Müslüman kesim dışındaki inanç sahiplerinin çekincelerinin dikkate alınması yeni kurulacak sistemde barışın devamı için bir gereklilik olarak gözükmektedir. Hourani'nin 1947 yılında yazdığı "Minorities in the Arab World" adlı eserinde, Alevi ve Dürzilerin o dönem için, Suriye Devleti'ne kurumsal olarak bağlanmakla birlikte,

¹⁰² Bu konuyla ilgili olarak bir yazıda, İslamcılar mezhepçi olmadıklarını vurguluyorlar ama geleceğe gidemeyeceğimizden geçmişe bakmamız lazım diyor ve Alevi Dürzi, İsmaili ve Yezidiler neden hep dağlarda yaşamışlardır? Diye sorarak ekliyor, çünkü dağlar askeri saldırılara karşı daha güvenli kendilerini korumak için buralarda yaşamışlardır. Yine soruyor neden korunmak için? (History of Islamists in Syria, 2012, <https://syrianforpeace.wordpress.com/2012/09/19/history-of-islamists-relationship-with-the-different-sects-of-syria/>, 22 Şubat 2017'de erişildi). Bu yazıdaki vurgular ile şekilde açıklama yapması bu derin tarihi hafızanın etkilerini göstermesi açısından önemli bir örnektir.

hala özel bir yönetime sahip olduklarını yazmıştır. Suriye'deki diğer azınlıklar gibi Alevi ve Dürzilerin de otonomiden korktuklarını belirtmiş ve Dürzi ve Alevilerin tam bağımsızlık hedefleri olsa bile, otonomi isteklerinin olmadığını belirtmiştir. O, Alevi ve Sünni azınlık grupların kendi sosyal ve kültürel farklılıklarından dolayı bazı özel uygulamaları talep ettiklerini (Hourani 1947: 115) kendi dönemi içerisinde tarif etmektedir. Bu bağlamda Hourani'nin bahsini ettiği dönemde, Sünni hâkimiyetinin varlığı düşünüldüğünde, yine ileride kurulacak Sünnilerin hâkim olduğu bir sistemde de, Alevilere bazı özel haklar tanınması gerekebilecektir.

4.3. Suriye'de Demokrasi: Oydaşmacı, Müzakereci ve Agonistik Modeller

Buraya kadar olan bölümlerde Suriye'nin tarihi, siyasi ve toplumsal yapısı ile ülkede bulunan tarafların görüşleri incelenmiştir. Bütün bunlara ek olarak da Suriye gibi tarihinin hiçbir döneminde demokratik yönetimle yönetilmemiş bir ülke için neden demokratik yönetimin önerildiği üzerinde durulmuştur. Bu bölümde ise Suriye hakkında elde edilen bu veriler kuramsal olarak dana önce ayrıntılı olarak açıklanmış olan oydaşmacı, müzakereci ve agonistik modellerin sunduğu çerçeve üzerinden bu modellerin Suriye'ye sınaacağı fırsatlar ve olası tehditler ele alınacaktır.

4.3.1. Suriye ve Oydaşmacı Demokrasi

Oydaşmacı demokrasi modeli pek çok farklılıklar ile bazı ülkelerde uygulamaları görülmüş bulunan, çok katmanlı toplumların kriz noktalarını çözmeyi amaçlamış bir model olarak ortaya çıkmıştır. Bu noktadan da, Suriye gibi Ortadoğu ülkeleri içerisinde en heterojen yapıya sahip bir ülkenin sorunlarına çözüm üretilebilmesi noktasında, önemli alternatif modellerden olan oydaşmacı demokrasinin Suriye'ye olan uygunluğunu araştırılması önem kazanmaktadır. Bu bölümde ise öncelikle Suriye için önerilebilecek demokrasi modellerinden oydaşmacı demokrasi

modelinin ülke için olası fırsatları ve riskleri/tehditleri araştırılacak ve daha sonrasında ise bu veriler SWOT analizi tablosu haline getirilecektir¹⁰³.

Oydaşmacı model derin bir şekilde bölünmüş çok katmanlı demokrasi ile yeni tanışmış veya demokrasi alanında ilerleyen ülkeler için önerilen bir model olması açısından Suriye için bir fırsat olarak değerlendirilebilecek bir modeldir. Bu tür ülkelerdeki parçalanmış kültürün ise stabil ve demokrasiye uygun hale getirilmesi ise ülkedeki elitler (Elitlerden kasıt toplum kesimlerinin önde gelen kişileridir.) yoluyla gerçekleştirilebilecektir. Bu bağlamda da oydaşmacı modelin Suriye'ye uygunluğu analiz edilirken öncelikle bu modelin inşasında elitlerin rolü üzerinden başlamakta fayda vardır. Zira bu modelde elitlerin veya toplumsal liderlerin dinamo işlevi gördüğü dikkat çekmektedir. Bu elitlerden beklenen misyon ise; kendi temsil ettikleri alt kültürlerin beklentilerine iyi bir şekilde algılayarak kendi grupları ile uyum sağlayabilmeleri; diğer alt kültürlerin elitleri ile bölünmüşlüğü önleme adına işbirliği yapabilme gayreti içerisinde olmaları; parçalanmışlığın zararları hakkında farkındalıkları ve yeni oluşacak sistemin devamlılığına karşı sadakat içinde olmaları (Lijphart 1969: 216) şeklinde sıralanmıştır. Bu perspektiften bakılınca da geleneksel bağlamların güçlü olduğu Suriye için liderlerin demokrasinin tesisindeki önemi de ortaya çıkmaktadır.

Suriye'deki elitlere bakıldığında, dökülen bunca kana rağmen ortak bir hedefte buluşamamış bir muhalefet ve iktidardan vazgeçmek niyetinde olmayan meşruiyeti sorgulanır hale gelmiş bir rejim tarafı dikkat çekmektedir. Diğer yandan kendi özerkliğini ilan etmiş bir Kürt toplumu vardır ki, iç savaşın bu denli uzaması, bu kesimleri temsil eden elitlerin işbirliği noktasındaki beceri eksikliklerinin göstergesi olarak değerlendirilebilir. Yukarıdaki bölümde farklı taraflara ait önde gelen kişilerin Suriye üzerindeki düşünceleri incelenmiştir. Burada görülmüştür ki liderler, ortak bir hedef olarak çoğullukları dikkate alan demokratik bir yönetime vurgu yapmaktadırlar. Bu vurguya rağmen Suriye'nin önde gelen kişilerinin demokratik bir Suriye hedefinde

¹⁰³ Burada araştırılan demokrasi modelleri ülke dışından ülkenin yapısına uygunluğu tartışılan yönetim şekilleri olduğu için SWOT analizindeki dış fırsatlar ve tehditler olarak değerlendirilmiştir. Şüphesiz demokrasi modelleri dışında, yukarıda Tablo 4.2: de açıklanan dış fırsat ve tehditler bütün modeller için geçerliliğini sürdürmektedir.

birlikte hareket edemedikleri görülmektedir. Suriye üzerine yapılan bütün müzakere toplantılarına rağmen başarılı bir sonuç elde edilemeyişinin nedenleri arasında tarafların samimi olmayışları ve kendi tabanları ile etkileşimlerinin yeterli olmayışı da gösterilebilir. Çünkü daha önceki bölümlerde değinildiği üzere Beşar Esad da dâhil olmak üzere demokrasi vurguları yapılmasına rağmen bütün tarafların zafer beklentisi içerisinde oldukları, bir türlü başarılamayan ateşkes ile anlaşılmaktadır.

Özellikle şu süreçte en çok ihtiyaç duyulan etkili ve diyaloga açık liderlerin bulunması konusu Suriye de en sorunlu alanlardan birisi konumundadır ki Suriye gibi bir geleneksel bağların kuvvetli olduğu bir Ortadoğu toplumundaki liderlerin başarılı olması onlardan beklenen bir durumdur. Bu nokta da yine liderlerin üzerlerine düşen misyonları tam yerine getiremedikleri sonucu ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda da oydaşmacı modelin tam bir uzlaş beklemiyor olması da önemli bir özelliği olarak uzlaşmada güçlük çeken taraflar adına değerlendirilmesi gereken bir fırsat olarak ortaya çıkmaktadır. Diğer yandan elitlerin toplumsal talepleri ne denli dikkate aldıkları sorgulanması gereken bir konudur. Örneğin: Kürtlerin içerisinde farklı görüşlerin varlığı, toplum içerisinde lider konumundaki kişilerin, iç savaş patlak vermeden önceki gösteriler sürecinde gençlere sözlerini dinletmemelerine dair bilgiler, elitler ve toplum arasında iletişim eksikliğini ve bu toplumun önde gelen kişilerinin kendi alt kültürlerinin taleplerini çok da algılayamadıklarını göstermektedir. Bir başka açıdan yapılan birebir görüşmelerde de, Kürtler ve Arapların kabilesel ve aşiretsel bağlılıkları bulunduğu için bu şekilde yerel liderlerin var olageldiği, ancak bunların liderliğinin artık çok da bir değeri kalmadığı toplumda yukarıda bahsi geçen bir dinamo etkisini yüklenemeyecekleri (Halepli 2016) belirtilmiştir. Dahası son dönemde Suriye’de nüfusun %52’si kentlerde yaşamaktadır (Bozarslan 2016: 79). Bu tür bağlar daha çok kırsal kesim için geçerli olduğundan kentleşme ile birlikte zayıflamış olduğunu söylemek yanlış olmasa gerektir. Yapılan bütün görüşmelerde katılımcılar nüfusun mezhepsel ve etnik olarak kırsal bölgelerde toplu halde bulunduklarını, kentlerde böyle bir durum olmadığını belirtmişlerdir. Bu da geleneksel anlamda liderliğin zayıfladığı anlamı verilebilecek bir durumdur. Suriye’deki en önemli etnik gruplardan olan Türkmen toplumu için ise geleneksel bağlamda bir liderlik olgusu söz konusu değildir. Çünkü son derece baskıcı ve otoriteryen Baas rejimi bu şekilde lider kişilerin ortaya çıkmasına müsaade etmemiştir (Doğan 2015).

Suriye’de yerel liderlerin etkililikleri azalsa bile, bireylerin kendi kabilesel, yerel, etnik ve dini bağlarının kuvvetli olduğu ve farklı kimliklerin kendilerini koruma noktasında dirençli oldukları düşünüldüğünde iç savaş ortamının bu bağları tekrar kuvvetlendireceği ifade edilebilir. Zaten iç savaş ortamında belli kişilerin öne çıktığı ve BM tarafından veya Rusya öncülüğündeki müzakere ortamlarına katıldıkları da görülmektedir. Bu elitlerin yukarıda adı geçen amaçları tam anlamı ile ifa edemedikleri gerçeği bir tarafa, kurulacak yeni sistemde kaçınılmaz olarak toplumun ileri gelenlerinin katkısının olacağı da açıktır.

Özellikle çatışmaların akabinde elitlerin etkililiği önem kazanmaktadır. Diğer yandan ülkedeki tarafların Suriye’nin çıkarına olarak bir türlü uzlaşmaya varamıyor olmalarında taraflara dışarıdan verilen desteklerin neden olduğu da bir gerçekliktir. Bu noktadan da üçüncü tarafların çıkarlarının devreye giriyor olması ülke liderlerinin bir araya gelebilmesini güçleştirmektedir. Örneğin ABD’den güçlü bir destek alan PYD’nin özerklik talebi ve özerk hareket ediyor olması, rejimin ülke insanının reform taleplerine Rusya ve İran’ın desteği ile kulaklarını tıkaması ülkenin dış etkilere karşı zayıf noktasını göstermektedir. Oysaki oydaşmacı model bu tür etkilerden bağımsız olmak için tarafsızlık öneren bir modeldir. Güncel olarak Suriye’de bu imkânsız gözüktüyse bile bu tür bir tarafsızlığın geleceğin Suriye’sine önemli bir fırsat sunacağına da şüphe yoktur.

Oydaşmacı modelde, ayrılmış toplumlardaki çatışmaların, rakip grupların pazarlık süreçleri ile çözüleceği öngörülmektedir (Lehmbruch 1975: 379). Modelin bu özelliği bilhassa güncel olarak barışın gelmesi için kullanılmaya çalışılmaktadır. İlerleyen dönemlerde yeni kurulan sistem içerisinde buna benzer bir prosedürün yerleştirilmesi, toplumsal ve bölgesel taleplerin ve çıkarların siyaset alanında çözümüne yönelik doğru bir açılım getirecektir. Bu noktada ise, pazarlık süreçlerini şayet elitler gerçekleştirecekse ki oydaşmacı modelden beklenen budur. Bunu sağlayacak olan da, farklı grupların elitlerinin işbirliği içerisinde davranma becerileridir (Schmidt 2002a: 223). Suriye elitlerinin böyle bir becerileri olduğu hakkında net olumlu vurgu yapmak olasılığı henüz yoktur.

Oydaşmacı modele ait olan güç paylaşımı modeli, devlet yönetiminin farklı kimliklerle paylaşıyor olması zaten Suriye siyasetinde kendilerini bir varlık olarak görmek isteyen taraflara bir fırsat sunarken, bu kimliklerin yönetime taşınıyor olmasından kaynaklı bölünmüşlüğü daha da arttıracak etkilerin ortaya çıkabilecek olması da riskli yönlerini oluşturmaktadır. Bu açıdan da bu özellik hem belli riskleri hem de belli fırsatları bünyesinde barındırmaktadır.

Oydaşmacı modelin, Lijphart'ın sınıflandırdığı sekiz unsur ile Suriye'ye uygunluğu tartışılacak olunursa:

1. Oydaşmacı model yürütme gücünün bütün önemli partilerce geniş bir koalisyon içinde paylaşılmasını öngörmektedir. Ayrıca bu modelde, siyasi partilerin çıkarları bazen alt grupların beklentileri ile tam örtüşmeyebileceğinden, partilerden bağımsız olarak kurulmuş geçici nitelikte konsey veya komiteler şeklinde büyük koalisyonlar da olabilmektedir (Lijphart 1984: 14-41-42). Suriye'nin toplumsal ve siyasi yapısı dikkate alınarak bir analiz yapılacak olunursa: Hâlihazırdaki siyasi hareketlerin devamı niteliğinde muhtemel seküler milliyetçi partiler veya Sol partiler, Baas devamı parti ve/veya partiler, radikal ve orta Sağda yer alan dini eğilimli partiler ortaya çıkacaktır. Bu partilerin haricinde zaten var olan Kürt partileri tek çatı altında toplanabileceği gibi, birkaç Kürt partisi de ortaya çıkabilecektir. Kürt partileri dışında etnik vurgu yapan Türkmen partisi ve Çerkez partisi gibi partilerin ortaya çıkması da kuvvetle muhtemeldir. Burada Lijphart'ın Avusturya örneği üzerinden giderek oydaşmacı modelin oluşturmuş olduğu büyük koalisyonlarda güç paylaşımına giden taraflar arasında iç savaş sürecinde oluşmuş olan düşmanlıkların yumuşamış olduğuna (Lijphart 1998: 101) dair tespit ile Suriye iç savaşında oluşan düşmanlıkları bertaraf edilmesi adına da büyük koalisyon alternatifinin kullanılması düşünülebilir bir özelliktir. Bütün bu parti olasılıkları içerisinde toplumun bütün kesimlerinin kendilerine yakın bir parti bulmaları ihtimal dâhilinde iken, bütün bu partilerden müteşekkil geniş bir koalisyon kurmak son derece güç olacaktır. Zira kuvvetle muhtemeldir ki, irili ufaklı pek çok parti kurulacaktır. Suriye siyasi tarihinde bu şekilde partilerin ülkede siyasi parçalanmışlığı arttırdığı görülmüştür. Bu perspektiften de büyük koalisyonlar yerine, geçici nitelikteki konsey ve komiteler aracılığı ile toplum kesimlerinin haklarının korunmaya çalışılması çok daha uygun ve kolay görünmektedir.

2. Çoğunlukçu model yürütmenin üstün olduğu bir model olmasına rağmen, oydaşmacı model yasama ve yürütmede daha dengeli bir yapı öngörüldüğü bir sistemdir (Lijphart 1984: 44). Suriye'nin hali hazırdaki siyasi sistemi sosyal ve ekonomik olarak güçlü ve üstün azınlık bir grubun, zayıf ve gevşek yapıli çoğunluklardan daha etkili olabildiğı (Mayo 1964: 177) bir sistemdir. Bu sistem, sayıca çok fakat gevşek yapısından dolayı, zayıf çoğunlukların adeta azınlık statüsüne itilmelerine neden olmuştur. Suriye siyasi tarihi boyunca özellikle alt grupların güç mücadelelerine ve devleti ele geçirme ve iktidarda olmanın nimetlerinden faydalanma kaygılarına şahit olmuştur. Meclisin güçlü olduğu bir sistem ile kendilerine yönetimde yer bulabilmiş tarafların güç mücadelelerine daha az tevessül edecekleri beklenebilir. Diğer yandan, eğer güçlü bir yürütme modeli olursa farklı azınlık gruplarının sert iktidar mücadeleleri de yine kaçınılmaz olacaktır.

3. Dengeli iki meclislilik ve azınlık temsili: Bu sistemin temel hedefi bazı belli azınlıklara özel bir temsil olanağı sağlamaktır (Lijphart 1984: 59-61). Güçlü iki meclis federalizm sisteminde federasyondaki üye devletlerin çıkarlarının korunabilmesi için ikinci bir meclise olan ihtiyaçtan doğmaktadır. Bu anlamda da iki meclisli sistemin federalizmle güçlü bir bağı vardır (Lijphart 1984: 68-69). Her ne kadar gerek Suriye rejimi, gerekse muhaliflerin önemli bir kısmı üniter bir Suriye'den yana ise de, fiili olarak parçalara ayrılmış durumdadır. Özellikle Kürt kesimindeki kararlı yapı ve aldıkları uluslararası destek, ileride federal bir Suriye yapısını öngörülmesine neden olmaktadır ki, bu bağlamda zaten çift meclisliliğin gerekliliğı ortaya çıkmaktadır.

4. Oydaşmacı modelin parçalı toplumlar için önerdiği çok partili sistem, Suriye için de önerilmesi elzem konulardandır. Zaten 1963 yılında Baas rejiminin iktidarı ele geçirmesiyle birlikte, ülke yarım yüzyılı aşkın süredir tek parti yönetimindedir ve şiddetle çok partili sisteme ihtiyaç duymaktadır. Yapılan mülakatlara katılmış olan hemen bütün katılımcılar çok partili parlamenter sisteme vurgu yapmışlardır.

5. Parlamentodaki sandalyeleri partilerin aldıkları oylar oranında dağıtmaya amaçlayan nispi temsil sistemi (Lijphart 1984: 17) : Özellikle etnik ve dinsel

azınlıkların temsilinin sağlanması yoluyla siyasal istikrarın korunmasını amaçlamaktadır (Lijphart 1995: 187). Bu açıdan da Suriye için önerilebilecek bir sistemdir.

6. Federal yapılarda özerklik toprağa bağlı olarak bilinse de, belli toprak parçacıkları üzerinde yoğunlaşmamış parçalı toplumlar için de uygulamaları olan bir modeldir ve böyle toplumlar için de önem kazanmaktadır. (Lijphart 1984: 17-18). Yukarıdaki etnik ve dinsel olarak özgüllüklerin yaşadığı alanları gösteren haritalardan da anlaşılacağı üzere (Bakınız Harita 2.5:) homojen olarak hiçbir unsur birlikte yaşamadığı için Suriye için federal bir yapı söz konusu olacaksa, toprağa bağlı olmayan bu yapı önerilebilecek bir özellik olarak gözükmemektedir. Ancak Suriye fiili bölünmüşlüğüne rağmen birlik düşüncesinin ağır bastığı bir ülkedir¹⁰⁴. Çünkü yukarıdaki bölümlerde hem Türkmenlerin hem Alevilerin hem de Baas Rejiminin ülke bütünlüğünün gerekliliğine dair görüşlerine yer verilmiştir. Bu nedenle de, federasyon yapısını gündeme almak sadece Kürt bölgesi tarafından hoşnutlukla karşılanacak bir durumdur. Yine, bütün Kürtlerin özerklikten yana olduğunu da söylemek mümkün değildir. Ülkenin hangi modelde yönetilmeye devam edileceği ise bu nedenle belirsizliğini korumaktadır. Ancak Osmanlı döneminde yerel yöneticilerle güç paylaşımına gidilerek ülkenin başarılı bir şekilde yönetilmiş olduğu bilgisinden hareketle bazı toplumsal liderlerin de önerdiği gibi güçlü yerel yönetimlerle üniter bir yapıyı devam ettirmek mümkün gözükmemektedir.

7. 8. Özellikler ise, yazılı anayasanın varlığı ve azınlık vetosudur. Azınlıkların haklarını koruma amacı güden (Lijphart 1984: 18) bu uygulamanın yazılı anayasa kısmı zaten demokratik olmayan yönetimlerde bile mevcuttur ve Suriye için de önerilecek bir özelliktir. Ancak azınlık vetosu sistemi çok çeşitli zorlukları da bünyesinde taşıdığı için son derece dikkatli uygulanması gereken bir yöntemdir. Bu nedenle de Suriye için önerilen bir özellik değildir.

¹⁰⁴Yukarı ki bölümlerde hem Türkmenlerin hem Alevilerin hem de Baas rejiminin ülke bütünlüğü ile ilgili görüşlerine yer verilmiştir.

Pek çok oydaşmacı olmayan demokrasinin istikrarını sağlamak için oydaşmacı aletleri kullandığı (Lijphart 1969: 225) gibi, yukarıdaki belli bazı oydaşmacı yöntemlerin Suriye’de barışın ve istikrarın sağlanması ve devamı adına kullanılması mümkündür. Suriye’de yeni kurulacak sistemin tamamen oydaşmacı model ile örtüşmesi gerekliliği olmadığı gibi hemen yanı başındaki Lübnan örneği ile modele ait derin sakıncaların varlığı, bu modelin Suriye’de uygulanabilirliği noktasında endişe verici gözükmemektedir. Özellikle toplumun alt gruplarının temsili ile ilgili düzenlemeler yapılırken, bu ayrımların öne çıkarılmasının, toplumdaki ayrılıkları daha da derinleştireceği açıktır.

Lübnan’daki gibi belli devlet konumlarının, belli kesimlere zimmetlenmesi ve azınlıklara veto hakkı verilmesi gibi özelliklerin zayıf bir devlet sonucunu doğurmasından dolayı (Salamey 2009: 84), oydaşmacı modelin bütün yönleri ile uygulandığı bir sistem olarak Suriye için çok riskli görünmektedir. Bu bağlamda muhalifler de Irak ve Lübnan’daki gibi farklı etnik, dini, kültürel grupların, büyüklüklerine göre yönetimde yer bulmalarını sağlayan çözümlere son derece mesafeli durmaktadırlar (Çakmak 2016: 52). Yine Suriye Ulusal Koalisyonu ABD Temsilcisi Alevi kökenli muhalif Ubab Halil de, “Farklı ırkların ve etnik grupların çatışmasına değil, farklı ideolojilerin fikir alışverişine ihtiyacımız var. Güç paylaşımını değil güç aktarımını tartışmalıyız. Farklı etnik kökenlerden ve geçmişlerden gelen birçok topluluğumuz var; ancak tek bir Suriye’ye ihtiyacımız var, birleşmiş bir Suriye’ye. Alevi kökenli biri olarak ben, kota sistemini reddediyorum, Alevi kotasını reddediyorum; ülkeyi oluşturanın farklı fikirlerin ittifakı olduğunu düşünüyorum” (Halil 2013) ifadeleri ile ülke insanının oydaşmacı modele olan bakış açısını kısaca açıklamıştır.

Suriye örneğinde; sadece etnisite ve dinsel ve mezhepsel bağlamli partilerden oluşmuş bir meclisin toplumu daha bir ayırıştıracağı ve bu ayrımları daha bir dikkat çeker hale getireceği açıktır. Zaten ülkede en çok mevzusu olan konu; Alevi ve Sünni mezhepten kişilerin iktidara ulaşma noktasındaki mücadeleleri üzerine örgülenmektedir. Suriye’nin tarihinin anlatıldığı bölümde ayrıntılı olarak değinildiği üzere, Sünni ağırlıklı bir toplumu yönetmeye çalışan Alevi azınlığa mensup bir ailenin, iktidarda kalabilmek

adına kendi mezhepsel ve bölgesel sadakat bağlarını kullanmış olması, ülkedeki ayrımları belirginleştirmiştir. İç savaş ortamında da hem radikal İslamcılar, hem de Alevi kökenli rejim, çıkarları adına bu bağları kullanmakta ve böylelikle ayrılıkların derinleşmesi sonucunu ortaya çıkmaktadır.

Tablo 4.3: Oydaşmacı demokrasi modelinin Suriye için SWOT analizi.

Fırsatlar	Tehditler
Demokrasinin yeni inşa edileceği devletler için önerilmesi.	Kabile bağları güçlü olsa da etkili ve becerikli liderlerin yokluğu.
Derinden parçalanmış çok katmanlı toplumlar için önerilmesi.	Var olan liderlerin birlikte hareket edemeyişi ve özerk yönetim ve ya bağımsızlık isteyen Kürt liderlerin varlığı.
Parçalanmış toplumları stabil ve demokrasiye uygun hale dönüştürme ideali.	Yoğun kent nüfusunun geleneksel liderlik müessesesini zayıflatmış olması.
Elitlerin demokratik çabalarda olası etkili rolü Suriye gibi yerel, mezhepsel ve dinsel bağların güçlü olduğu bir ülkede önemli gözükmemektedir.	Tabanı dikkate almayan liderler. Liderlerde parçalanmışlığın getireceği tehditlere karşı farkındalığın eksikliği.
Büyük koalisyonlar oluşturularak ve konsey ile komiteler aracılığıyla her kesimin katılımın sağlamak ve haklarının korunmasını sağlamak.	Ortak karar almada güçlükler.
Yasama ve yürütmeye daha dengeli bir yapı ile güçlü meclis sisteminin gruplar arası güç mücadelelerinin önünü kesebilme kapasitesi.	Kabilesele, dinsel veya dilsel bağlara dayalı güç paylaşımının ayrılıkları pekiştireceği ve bu bağları yönetime taşıma ihtimali.
Dengeli iki meclislilik ve azınlık temsili.	Kısa ömürlü istikrarsız hükümetler ve artan siyasi parçalanmışlık.
Çok partili sistem.	-
Nispi temsil sistemi.	-
Yazılı anayasanın varlığı ve azınlık vetosu.	Azınlık vetosu ile sistemin hantallaşması ve azınlık tiranlığı ihtimali.
Yüksek oranda bir uzlaş beklenmesinin olmayışı, zaten uzlaşmada zorluk çeken Suriyeli taraflar için bir fırsattır.	Tarafların çözüm noktasında samimi olmamaları.
Bütün oydaşmacı araçların kullanılma zorunluluğu olmaması.	
Tarafsızlık, özellikle dış etkilere son derece açık hale gelmiş Suriye için önemli bir avantaj olsa da zor gözükmemektedir.	Tarafların dış etkilere karşı açık olmaları.

4.3.2. Suriye ve Müzakereci Demokrasi

Müzakereci demokrasi modeli, henüz olgunlaşmamış yeni bir teoridir ve bu çerçeveden de müzakereci demokrasi ve gerçek dünya tartışmalarının yapılması, bu teorinin gelişimi için ihtiyaç duyulan bir çabadır (Weinstock ve Kahane 2010: 9). Modern dönemde küreselleşmenin tek-tipleştirici etkisine inat, giderek yaygınlaşan mikro-milliyetçilik ya da daha bir abartılı haliyle bireylerin kimliklerini kendi küçük gruplarında bulma eğilimlerindeki artış bu tarz bir demokrasi ihtiyacını doğurmaktadır. Bu anlamda müzakereci demokrasi özellikle çok katmanlı, derinden ayrılıklar yaşayan

toplumlar için önemli bir alternatif sunmaktadır. Dolayısıyla hem müzakereci demokrasinin pratik uygulanabilirliğinin tartışılması adına, hem de Suriye gibi çok katmanlı bir toplumun barış içerisinde birlikte yaşayabilmesi adına müzakereci model önem kazanmaktadır.

Bu bölümde, müzakereci modelin hangi unsurlarının, Suriye toplumu için uygun olduğu ve O'na nasıl fırsatlar sunacağı, hangi unsurlarının ise uygun olamayacağı ve riskler getireceği araştırılacaktır. Dolayısıyla da kuramsal çerçevede ayrıntılı olarak açıklanmış bulunan müzakereci demokrasi modeli ışığında yukarıdaki bölümlerde anlatılan Suriye'nin tarihi ve siyasi yapısı ve diğer destekleyici bilgilerin yardımı ile müzakereci demokrasinin temel özelliklerinin Suriye'ye sunacağı fırsatlar ve olası riskler tartışılacaktır. Daha sonra ise konunun daha net bir şekilde görülebilmesi için bütün bunlar SWOT analizi tablosu ile gösterilecektir.

4.3.2.1. Meşruiyet Bağlamında Suriye

Bütün bu analizlere öncelikli olarak meşruiyet konusu üzerinden başlanılacaktır. Çünkü müzakereci modelin en dikkat çeken ana temalarından biri yönetimlerin meşruiyeti konusudur. Bu nedenle de Suriye'yi öncelikle meşruiyet bağlamında değerlendirmek gerekmektedir. Habermas eserlerinde diktatörlüğün zulmünün siyasetin hukukileşmesi ile son bulacağını ve hukuku ise meşru kılan şeyin müzakereler yoluyla oluşmuş bir anayasa olduğunu iddia etmektedir. Dolayısıyla da bu bölümde Baas rejiminin meşruiyeti ele alınacak ve bu meşruiyeti zedeleyen konular açıklanacaktır ve Esad iktidarının ardından oluşacak yeni yönetimin meşruiyetinin sağlanması noktası müzakereci perspektiften araştırılacaktır.

Fransız manda dönemi ile değişen toplumsal dengeler neticesi siyasi hayatta öne çıkan azınlıklar meselesi bir sorun olarak Suriye siyasal hayatını derinden etkilemişken, Hafız Esad'ın kendi yerini sağlamlaştırmak için aşiretsel ve kabilesel bağamları kullanması meşruiyetine leke getirmiştir. Gerçekte ise ilk iktidara geldiğinde darbeler döneminin getirdiği belirsizlikten yorulan halk Hafız Esad'ı ciddi anlamda desteklemiştir. Ancak Esad'ın açıktan açığa olmasa bile mezhepçilik yapmış olması ve

bu mezhepsel bağlar ile iktidarını güçlendirmiş bulunması¹⁰⁵ halk nezdinde meşruiyetini zayıflatmıştır. Dahası Baas rejiminin, kurulduğu ilk günden itibaren ideolojik olarak muhalif olan Müslüman Kardeşler tarafından mezhepçi söylemlerle eleştirilmesi, nüfusun çoğunluğu Sünni olan Suriye’de Hafız Esad’ın Aleviliği öne sürülerek iktidarının zayıflatılmaya çalışılması sonucunu doğurmuştur. Zaten bu nedenle de Esad Sünni bir çoğunluk karşısında meşruiyet arayışlarına girmiş ve bu bağlamda İslami ve Pan-Arabist söylemlere özel önem vermiş ve dış politikada Suriyeliler için çok önemli olan Filistin meselesini her zaman ön planda tutmuştur. Hatta oğlu Beşar Esad’ı Sünni Esmâ Akhras ile evlendirmesi de bu arayışlarının yansıması olarak değerlendirilebilir.

Baas’ın milliyetçi politikalar ile özellikle ülkedeki önemli etnik unsurlar olan Türkmenlere ve Kürtlere yaptığı baskıcı politikalar da meşruiyet noktasında sorunlu alanlardır ki, bu gün gelinen noktada Suriye’nin kuzeyindeki ayrılıkçı Kürt oluşumlar bu durumun göstergesidir. Türkmenler ise ayrılık talep etmemekle birlikte siyasi olarak yönetimde varlık gösterebilecekleri çoğulcu bir yapı ve dil olarak özgürlük beklentileri ile dikkat çekmektedirler. Baas rejimi bir yandan farklı etnik grupların varlığını yok sayan politikalarla çoğullukları örtmeye çalışan pan-Arabist politikalar izlerken, bir yandan da ülkedeki Sünni çoğunluğa karşı, hem siyasi hem ticari hem de askeri olarak onları ülkede pasif duruma düşürecek politikalar üretmiştir. Bütün bunların neticesinde bu gün gelinen noktada; yukarıdaki bölümde görüldüğü üzere hemen her kesimden muhaliflerin varlığı, çoğulcu anayasaya olan talepleri ile ülkede bulunan kültürlerin siyasi varlık arayışları ortaya çıkmıştır.

Diğer yandan Baas rejimi her ne kadar meşruiyetine zemin hazırlamak için seçimleri kullansa bile bu seçimler gerçek anlamda seçimler olmaktan çok uzaktır. Zira Baas partisi bütün partilerin üstünde çatı bir partidir ve parlamentoda muhalefet etmek mümkün değildir. Ülkede bir yere gelmesi liyakate göre değil de Baas’a olan sadakate ve itaate göre olduğu ve yolsuzluklar da arttığı için rejim meşruiyetini iyice kaybetmiştir. Diğer yandan Hafız Esad’ın ekonomik açılım amaçlı liberal politikalar sonucu devlet eliyle oluşturulan kentli zengin kesim ile halk arasındaki uçurum da tepkilere neden olmuştur. Bütün bunların üstüne iktidarlarının devamlılığını ve gücünü,

¹⁰⁵ Önceki bölümlerde ayrıntılı bir şekilde anlatılmıştır.

çeşitli istihbarat örgütleri ile aşırı baskıcı bir ortam sayesinde sağlayabilen Esad rejimi bu özelliklerinden dolayı da meşruiyet krizi yaşamış ve sonunda ortaya çıkan barışçıl eylemlere orantısız karşılık vererek ve kulaklarını demokratik reform taleplerine tıkayarak meşruiyetini tamamen kaybettiği ve ülkeyi iç savaşa sürükleyen bir süreçte girilmiştir.

Son tahlilde Baas rejiminin meşruiyet krizi hem otoriteryen bir rejim olduğu için hem de tek-tipleştirici çoğulluğu reddeden yapısından dolayı yaşanmaktadır. Dolayısıyla da sadece liberal demokrasiyi uygulayarak meşruiyet sorununu aşmak mümkün görünmemekte ve farklı demokrasi modelleri üzerinden çözümler üretmek gerekmektedir. Bu bağlamda, toplumun ve toplumu oluşturan tüm unsurların ve tarafların tıpkı siyasi bir aktörmüş gibi karar verme mekanizmalarına katılımını öngören, meşruiyetin kaynağını temsilde değil de, yönetilenlerin, yönetici erkin işlemlerini kabulünde aramakta olan müzakereci demokrasi modelinin Suriye için meşruiyeti sağlayacak bir fırsat olacağı ifade edilebilir. Zaten meşruiyetini yitirmiş otoriteryen bir rejimin arkasından kurulacak yeni yönetimin böylesi toplumsal bir onay ile ortaya çıkması, Suriye için ulaşılabilecek mükemmel noktayı işaret etmektedir. Şayet bu başarılabilirse; iç savaşın, bütün yıkıcılığına ve trajedisine rağmen, ülkenin yönetsel sisteminin böyle bir uzlaş zemininde sıfırdan kurgulanabilmesi, Suriye adına muazzam bir fırsat olacaktır.

Siyasalın hukukileşmesi ve hukukun meşruiyeti: Diktatörlüğe çözüm olarak sunulan siyasalın hukukileşmesi konusu ise müzakereci modelde yasalara muhatap olan bireylerin muvafakati ile oluşan anayasalar ile sağlanacaktır. Çünkü bu katılım süreci hukuka meşruiyetini kazandırmış olacaktır. Müzakereci modelin bu özelliği de Suriye için önemli bir fırsat olarak ortaya çıkmaktadır. Ancak ülkede henüz bir ateşkes aşamasına yeni gelindiği ve ülkedeki aktörlerden bazılarının ateşkese hiç yanaşmadığı, bazılarının da buna riayet etmediği bir ortamda uzlaşının nasıl sağlanacağı ve bu uzlaşya ulaşmak için müzakereci demokrasi modelinden ne gibi katkılar alınabileceği konusu önem kazanmaktadır. Öncelikli olarak; Suriye yeni bir sistemin kurulması aşamasında olduğu için, müzakere süreçlerinin belirlendiği gerçek bir prosedür olamamakla birlikte, bölgesel ve küresel aktörlerin çabaları ile yürütülen ve belli sistematikleri olan müzakere süreçleri de başlatılmıştır. Özellikle son dönemde Suriye

krizinde arabuluculuk faaliyetleri yürüten Mistura'nın, Cenevre'de BM gözetimindeki anayasa hazırlığı sürecine, Cenevre'deki sürece katılan muhalifler, rejim, Suriye uzmanları, sivil toplum üyeleri, aşiret liderleri ve kadınların yer alacağını bildirmesi (Viyanada Suriye konulu özel toplantı, 2018, <http://www.mynet.com/haber/guncel/viyanada-suriye-konulu-ozel-toplanti-3652721-1>, 27 Ocak 2018'de erişildi) tam müzakereci modelin ifade ettiği anlamda olmasa bile –eğer kendilerine ait toplumsal tabanla müzakerelere yaparak Cenevre'ye katılıyorsa müzakereci modele göre tam anlamını bulur- toplumsal mutabakat yönünde olumlu bir adım olarak ortaya çıkmıştır.

Diğer taraftan bu şekilde adımlara rağmen muhalifler arasındaki öteden beri var olagelen derin ayrılıklar ve rejimin hali hazırdaki konumundan vaz geçmek istemeyişi bu sürecin olumlu sonuçlanacağına olan beklentiyi zayıflatmakta ve bu durum ise Suriye özelinde bir risk olarak ortaya çıkmaktadır. Bütün bunlarla birlikte Rawls'ın dediği gibi, iç savaşın bitmek bilmeyen yıkıcı etkisi sonucu isteksizce oluşmuş bir hoşgörü ve işbirliğinin zaman içerisinde taraflarca benimsenerek istekli hale getirmesi (Rawls 2007: 195) de beklenebilecek bir sonuçtur.

4.3.2.2. Müzakere Süreçleri Bağlamında Suriye

Yukarıdaki bölümde açıklanan meşruiyet konusunu müzakereci modelde sağlayacak olan ise müzakere süreçleridir ki toplumun düşünsel kaynaklarının merkezi yönetime aktarılması ve yönetici erkin yapacağı fiillerde toplumsal desteği kazanabilmiş olması hedefi vardır. Müzakereci model müzakere prosedürlerini demokratik sürecin merkezine koyarak toplumda oluşan görüş ve iradelerin merkeze ulaşabilmesini güvence altına almayı hedeflemektedir. Bunun için de müzakereci bir kurumsallaşmayı öngörmektedir. Aynı zamanda müzakereci modelde müzakereye katılan bireylerin özgür ve eşir bireyler oldukları varsayımı vardır ki iç savaş öncesi Suriye'de bundan söz etmek mümkün değildir. Güncel haliyle de Esad rejimi hala iktidarda olduğu ve Muhaberat gibi güvenlik araçları da aktif olduğu için Suriyelilerin kendini özgür hissettiklerini düşünmek de olası gözükmemektedir¹⁰⁶. Müzakereci kurumsal yapıların

¹⁰⁶ İstanbul'da yaşayan iki rejim muhalifi Suriyeli aktivistin bir cinayete kurban gitmesi sonucu akrabaları bunun arkasında rejimin olduğunu iddia etmiştir (Suriyeli aktivist anne ve gazeteci kızı İstanbul'da 'öldürüldü', 2017. <http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-41360390>, 27 Ocak 2018'de erişildi).

nasıl gerçekleşeceği ve ülkede oluşacak eşitlik ve özgürlük ortamı, kurulacak yeni yönetim sistemi ile ilgili bir konu olduğu için Suriye için eşitlik ve özgürlük adına bu günden yarına ait bir şey ifade etmek mümkün görünmemektedir.

Uzlaşma Kültürü: Esasen müzakereci demokrasi teorisinde müzakere süreçleri ile uzlaşma varılacağı öngörüsü vardır. Bazı müzakereci yazarlar uzlaşma varılamasa bile sadece müzakere sürecinin gerçekleşiyor olmasını bile demokratik bir kazanım olarak görmektedir. Bu uzlaşma ulaşabilmek için ise tarafların kendi düşüncelerini gerekçelendirerek karşı tarafı ikna edecekleri ifade edilmektedir. Böylesi bir uzlaşma ortamının mümkün olabilmesi için ise tarafların birbirlerini düşman olarak görmemeleri, birbirleri ile iletişim kurabilmeleri gerekliliği ortaya çıkmaktadır ki Suriye gibi tarihi derinliğe sahip ve ortak yaşama kültürü olan bir ülkede bunu yapmak zor olmasa gerektir. Daha önceki bölümlerde Suriye’de yaşayan toplulukların iç savaş öncesinde birbirlerinin varlıklarından rahatsız olmadan, farklılıkları mesele yapmadan yaşamlarını sürdürdükleri sonucu ortaya çıkmıştır. Özellikle ülkede Hristiyan yöneticilerin kabulünde sıkıntı yaşanmaması, Sünni çoğunluğun -belli bir muhalif kesim haricinde- Alevi azınlık yöneticilere sorun çıkartmamaları, dahası Suriye’nin istikrarsız olan siyasi yapısından kurtulmak isteyen halkın Alevi Hafız Esad’ı Cumhurbaşkanı yaparken arkasından güçlü bir destek vermesi ve Hafız Esad’ın toplumun her kesimi ile çıkar için bile olsa ittifaklar yapabilmiş olması gibi örnekler Suriye’de toplum yapısının uzlaşma yatkın olduğu yorumuna kapı aralamaktadır. Yukarıda Suriye tarihi ve siyasi yapısının açıklandığı bölümlerde Suriye halkının hoşgörülü ve barış içinde birlikte yaşama geleneğine sahip olduğu hakkında, hem Sünni Araplardan, hem Türkmenlerden, hem Ermenilerden, hem de Alevilerden, hem de Suriye üzerine araştırmaları olan uzmanlardan benzer ifadeler yer almaktadır.

Suriye’deki taraflarla yapılan mülakatlarda sadece Kürt azınlıklar hariç diğer bütün kesimlerin üniter yapı istemeleri ve birlikte yaşama niyetleri ve hemen her kesimin insan hakları ve demokratik yönde taleplerinin varlığı da Suriye halklarını uzlaşma zemininde buluşturabilecek önemli ortak hedefler ve toplumsal çıkarlar olarak dikkat çekmektedir ki müzakere süreçlerinde tarafların ortak çıkarlar için uzlaşma yanaştıkları düşüncesi bulunmaktadır. Dolayısıyla da Suriye’deki toplumsal

dinamiklerin uzlaşya müsaade eden yapısı müzakereci modelin uzlaşya hedefini önemli bir fırsat olarak ortaya koymaktadır. Diğer yandan müzakereci modelde inanç kaynaklı farklılıklara da yer açılmış olması özellikle dini ve mezhepsel kimliklerine sıkı sıkıya bağlı Suriye özgüllükleri için önemli bir özellik olarak dikkat çekmektedir.

Suriye'deki durum iç savaşa evrilmiştir ve bu gün için böyle bir uzlaşya yakalamak ise zorlaşmıştır. Çünkü ortak bir kamu yararı hedefinde uzlaşya başarmak için kişisel ve grupsal çıkarlar söz konusu olmadan samimi bir şekilde ortak çıkar için istekli olunması müzakereci modeli amacına ulaştıracaktır. Bu çerçeveden de Suriye için iç savaş süreci en riskli bir alanı oluşturmaktadır. İç savaş ortamında toplum içerisindeki ayrımlar keskinleşmiş, demokratik talepler silikleşmiş ve ortam güç mücadelelerinin yapıldığı antagonistik bir alana dönüşmüştür.

Suriye'deki muhaliflerin güncel olarak parçalı uzlaşmaz yapısına inat 2005 yılında demokrasi adına birlikte hareket edebilmiş olmaları konusu ise değişen zamansal ve uzamsal bağlamların etkisi olarak değerlendirilebilecek bir konudur. Özellikle Kürt muhalefetin aldığı güçlü desteği siyasi bir fırsat olarak görerek ayrılıkçı davranışları, diğer yandan dünyada artan radikal görüşlere paralel olarak Cihadist grupların İslam temelli devlet kurma idealleri ile sahadaki muhalifleri yönlendirmeleri bu duruma örnek teşkil etmektedir. Bu noktadan şunu ifade etmek yanlış olmasa gerektir, Suriye'de Rejim de dahil olmak üzere taraflar kendilerini ne kadar zafere yakın görürlerse o kadar uzlaşya mesafeli yaklaşmaktadırlar. Diğer yandan bu durum tamamen yaşama evreni ile ilgilidir ve bu evren nasıl ki geçmişte uzlaşya müsaade edebilen bir yapıdadır, gelecekte savaş bittiğinde de aynı ortamın oluşmasını beklemek yanlış olmasa gerektir.

Çok farklı kültürlere, inançlar ve beklentilere mensup bireylerin oluşturduğu Suriye toplumu için herkesin kabul edebileceği nihai noktalara ulaşmanın güçlüğü ise değinilmesi gereken diğer bir konudur. Bu bağlamda da müzakereci modelin, herkes tarafından kabul gören bir fikir birliğine ulaşmak yerine değerler çokluğunun yaşandığı yerlerde, birlikte yaşama kabiliyetinin arttırılması ve görüşlerin barış içerisinde birlikte yaşayabilmek için uzlaşya sağlamayı hedefleyen özelliği (Milot 2010: 33) önem

kazanmaktadır. Müzakereci demokrasinin bu temel hedefinden hareketle, Suriye için düşünülecek modelde de bunu amaçlamak gerçekçi bir yaklaşım olacaktır. Bu özelliği ile de müzakereci model Suriye için önemli bir fırsat olarak gözükmektedir. Bütün bunun sağlanabilmesi için ise birlikte yaşama niyeti gerekmektedir ki Kürt azınlıklar hariç diğer bütün kesimlerde bunun varlığı görülmektedir. Bu noktadan da zaten küçük bir ülke olan Suriye'nin önemli bir bölümünde özerklik ilanı ülke için riskli bir alanı oluşturmaktadır.

Kamusal alan ve Suriye: Müzakereci model halkın, alınan kararların icrasında rol almasını öngörmezken, bir taraftan da halkın müzakere süreçlerinde ortaya çıkan düşünsel sonuçların icrasını görmeyi beklediği bir sistemi tarif etmektedir. Bu sistemde sivil topluma da önemli görevler yüklenmektedir (Habermas 1999: 48-49). Bu noktada da Suriye açısından kamusal alanların varlığı ve olasılıklarının araştırılması önem kazanmaktadır. Kamusal alanlarla ilgili olarak Suriye'nin siyasi tarihine bakıldığında: Bağımsız Suriye daha ortaya çıkmadan önce Baas Partisi'nin temellerinin bir grup öğretmen in okullarda gerçekleştirdiği tartışma ortamlarında atılmış olması ülke insanının bu tarz kamusal alanlara yabancı olmadığı ve fırsat verildiğinde aktif siyasi katılımın gerçekleşebileceği yönünde işaretler olarak değerlendirilebilir.

90'lı yıllarda Hafız Esad'ın otoriter rejiminin güçlü bir şekilde devam ettiği dönemde bile Suriye üzerine araştırmalar yapan Christa Salamandra, Şam'da oluşmuş forumlarda sivil toplumun, siyasi tartışmalar yaptığını gözlemlemiştir ki, yine "Şam Baharı" denilen süreçte, siyasi tartışmaların yapıldığı çok sayıda kulübün varlığı da ortam müsaade ettiğinde Suriye'de nasıl bir siyasal canlanmanın ve kamusal alanların doğabileceğinin göstergeleridir. Dahası 2000'li yıllardan beri yaygın internet kullanımı ve internet üzerinden organize olan bireylerin öncülüğü ile 2011 yılında düzenlenen demokrasi talep eden barışçıl sokak gösterileri ile toplumda siyasi canlanmaların internet üzerindeki kamusal alanlar ile gerçekleştiği söylenebilir. Zira özellikle Suriyelilerin etkili bir şekilde interneti kullanıyor olmaları; buralar herkesin eşit bir şekilde fikrini açıklayabildiği, tartışabildiği, bilgilenebildiği platformlar olduğu için müzakereci anlamda kamusal alanlara karşılık gelmektedir. Bu anlamda da Suriye'nin geleceği için müzakereci demokrasi perspektifinden internette oluşmuş tartışma

alanlarının kamusal alanlar anlamında önemli bir fırsat olduğu ifade edilebilir. Diğer yandan radikal örgütlerin de aynı şekilde internet üzerinden savaşı kotardığı ve propaganda yaptığı düşünüldüğünde kamusal alanların en zayıf noktalarından biri olan manipülasyon konusu Suriye için önemli bir risk olarak ortaya çıkmaktadır.

Beşar Esad'ın 2011 yılında "The World Street Journal"a verdiği mülakatta ülkesinde gerçekleşen demokratik açılımlara örnek olarak 2000'e yakın STK' nın varlığından (Esad 2011) bahsetmesi, her ne kadar Baas gibi çatı bir kuruluşa bağlı oldukları ihtimaliyle bağımsız hareket edebildiklerini ifade etmek güçse de, yine de ülkede var olan potansiyeli göstermesi açısından önemlidir. Diğer yandan iç savaş sürecinde gerek yardım amaçlı olsun gerekse rejime muhalefet amaçlı olsun pek çok STK kurulduğu bilinmektedir. Hatta siyasal amaçlı olarak kurulmuş oluşumların SMDK çatısı altında toplanmaya çalışıldığı da önceki bölümlerde anlatılmıştır. Bu bağlamda da bu tür STK'ların müzakereci model için ülke sorunlarının tartışıldığı verimli ortamlar olarak potansiyel taşıdığı ifade edilebilir ki zaten barış müzakereleri de bu tür kuruluşlarla birlikte yürütülmektedir. Buradan hareketle denilebilir ki Suriye'de siyasi gelişim otoriter rejimden kaynaklı baskılar neticesi modern anlamda gelişmemiştir ve ortam bulduğunda hızlıca gelişebilecektir.

Müzakereci demokrasi modeli bir kitle meclisi önermemekte ve devlet iradesinden bağımsız yürütülen ve elde edilen uzlaşların, düşünsel kaynakların, devletin düzenlediği prosedürlerle merkeze ulaştırılan bir müzakere süreci önermektedir. Ancak devlet tarafından kurumsallaştırılmış ve devletten bağımsız bir müzakere ortamı oluşturmanın zorluğu ortadadır. Dolayısıyla kamusal alanlarda serbest bir şekilde oluşan düşünsel kaynakların devlet sistematiğine dâhil edilmesi ve bu dâhil edilme ile ilgili bir kurumsallaşmayı dile getirmek daha kolay bir yol olsa gerektir. Böylesi bir sistem ise, Habermas'ın müzakereci siyasetin başarısını bağladığı toplum görüşlerinin kurumsallaşmış müzakere süreçleri ile olan etkileşimi konusuna karşılık düşmektedir.

Bu noktadan da müzakereci modelde halkın veya toplumsal katmanların zihinsel kaynaklarının yönetime nasıl aktarılacağı sorunu ortaya çıkmaktadır. Habermas bunun

kurumsallaşmış prosedürlerle olacağını ifade etmektedir ki bu konuyla ilgili sadece bir öneri olarak, toplum içerisinde üretilen düşünsel kaynakların sivil toplum aygıtları tarafından devlet bünyesinde görevli danışmanlıklara ulaştırılması ifade edilecektir. Bu danışmanlıklar fikri Habermas'ın ifade ettiği bir konudur ve Suriye'de uygulanabilecek bir sistemdir. Böyle bir sistemde ise görevli danışmanların, her bir ayrı topluluk mensuplarına ait bireyler tarafından dönüşümlü olarak yerine getirilmesinin azınlıkların problemlerinin devlet mekanizmalarına iletilmesi noktasında kolaylık sağlayacak bir sistem olarak gözükmektedir. Ancak Suriye'de hâlihazırda ülkeyi yöneten kesimin yaptığı yaygın patronaj ve yolsuzluk düşünülünce bunun Suriye için ne denli önemli bir tehdit olduğu ifade edilebilir. Bunun için de dönüşümlü olarak gerçekleştirilecek bu görev ile bürokratik konumdan kaynaklı; gizli ittifaklar ile kendi toplumuna ihanet, patronaj ve yolsuzluk gibi problemler en aza indirgenebilecektir. Bütün bu müzakere süreçleri ile ilgili görüşlere ek olarak Habermas'ın müzakere süreçlerini siyasetin bütün alanları için gerekli görmüyor olması da bu modelin uygulanırlığını kolaylaştıracak yönlerden biri olarak dikkat çekmektedir.

4.3.2.3. Yaşama Evreni Bağlamında Suriye

Müzakereci modelde dikkat çeken kavramlardan biri de yaşama evreni kavramıdır ki Habermas'a göre yaşama evreni yolun yarısı demektir ve buradan kastettiği ise sadece tarihi arka plan değil aynı zamanda dil ve kültürün kendisidir. Çünkü bunlar o toplum içindeki bireyler açısından ortak anlam içermektedir. Yaşama evreni aynı zamanda iletişimlerin gerçekleştiği zamansal ve uzamsal boyutlarla da etkileşim halindedir. Suriye'nin tarihi arka planına baktığımızda ülkenin siyasal yapısının yaşanılan dönemden ve dış aktörlerin etkisinden önemli oranda etkilendiği görülmektedir. Bu bağlamda Osmanlı'nın son dönemlerinde dünyada meydana gelen milliyetçilik akımlarının etkisi Suriye'de de görülmüş, özellikle bölgeye olan Fransız ilgisi bu konuda önayak olmuştur. Daha sonra gelen manda döneminin etkisi ile oluşan anti-emperyalist görüşler Arap milliyetçiliği ile birleşerek Baas ideolojisine zemin hazırlamıştır. Bu ideolojinin bir yansıması olarak Suriye kendini SSCB'nin ve İran'ın müttefiki olarak bulmuştur. Ayrıca bu süreçte meydana gelen Arap-İsrail savaşları ile Arapçılık ideolojisinin yükselişi BAC'ın kurulması ile neticelenen sonuçlar vermiştir.

İlerleyen dönemlerde SSCB'nin dağılmasıyla gelen süreçte kuvvetli bir müttefikini yitiren Baas rejimine Batı'nın demokratik reformlar yönünde baskıları artmış ve Suriye rejimi Refik Hariri suikastından sorumlu tutulduğu için ABD tarafından daha bir sıkıştırılmıştır. Bütün bu baskılar neticesinde Baas rejiminin elini gevşettiği dönemlerde sivil toplum açısından canlanmaların yaşandığı bir döneme gelinmiştir. Bir taraftan da Irak Savaşı ile Saddam rejiminin devrilmesi ülkedeki Kürt siyasi hareketlerini şekillendiren bir etki oluşturmuştur. Zaten Kürt hareketlerine bakıldığında komşu ülkelerin siyasi düzlemlerine uygun olarak geliştikleri görülmektedir. Yine ülkeyi iç savaşa götüren demokratik taleplerin olduğu ayaklanmaları Arap Baharı denilen sürecin bir yansıması olarak değerlendirmek gerekmektedir.

İç savaş sürecinin bütün negatifliklerine rağmen ortaya çıkardığı olumlu bir durum olarak Baas rejiminin baskıcı etkisinden kurtulan Suriyeliler sivil toplum olarak son derece aktif hale gelmişlerdir. Ayrıca ülkenin en önemli azınlık gruplarından olan Suriyeli Kürtlerin otonomilerini ilan etmeleri de tam da bu uzamsal ve zamansal düzlemde oluşan sistemin doğurduğu bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır.

Habermas, böyle bir modeli ancak özgürlükçü bir siyasi kültürel ortamda ve aydın bir siyasi toplumsallaşmada, sivil toplum örgütlerinin öncülüğüne bağlamıştır (Habermas 2004: 163-164). Bu anlamda önem kazanan soru, Suriye gibi demokrasi kelimesi hiç de demokratik olmayan bir sistemin kamuflesi için kullanmış bir ülkede müzakereci model nasıl olacaktır? Bu toplumda devletten bağımsız bir sivil toplum oluşumu mümkün olamamış ve genellikle bireyler etnik ve dinsel olarak bağlı oldukları dini ve etnik gruplar aracılığı ile sivil toplumsal hareketliliklerini sağlamışlardır. Ancak özgür sivil toplumun gelişememiş olması geleneksel bağlamdaki bu yapıların müzakereci model için kullanılamayacağı anlamını gelmemektedir. Zira daha önce Suriye'deki bütün siyasi partiler de varlıklarını bu geleneksel bağlamlar ile sürdürmüşlerdir ve bu bağlamları kullanmışlardır.

İç savaş sürecinde yardım amaçlı ve ya siyasal amaçlı olarak pek çok sivil oluşumunun varlığı bilinmektedir. Özellikle SMDK çatısı altında bulunan yerel meclisler bunlardan bir tanesidir ki yerli halkın hükümet boşluğundan kaynaklı sorunları aşmak için oluşturduğu STK'lardır. Bunlar dışında SMDK çatısı altında pek çok oluşum bulunmaktadır (Bileşenler, 2012, <http://tr.etilaf.org/syrian-local-councils/suriye-yerel-meclisleri.html>, 30 Ocak 2018'de erişildi). Ayrıca müzakereci modeli geliştiren Habermas'ın müzakere süreçlerini oluşturan kamusal alanların doğu tipi cemiyetçi toplumsal yapılara karşılık gelen bir özellik içerdiğini ifade etmesinden yola çıkılarak müzakereci model için bu kamusal alanların bir fırsat oluşturabileceği, dahası geleneksel yapılarda karşılanan bu sosyal ihtiyacın zaman içerisinde STK'lar ile giderilebileceği de ifade edilebilir.

Sonuç olarak Suriye'de sivil toplum adına oluşan fırsatların çok çabuk etkisini gösterdiği düşünüldüğünde Batı anlamında özgür bir siyasal ortamın oluşmadığı Suriye'de müzakereci demokratik modelin işlemeyeceği gibi bir ön kabulle modeli reddetmek yerine modele ait bazı özelliklerin ülkenin geleceğinde yeni oluşacak sistem içerisinde kullanılabileceğini ifade etmek daha doğru olacaktır. Zira hem uygun fırsatlar oluştuğunda Suriye'de meydana gelen siyasi canlanmalar hem de ortak bir dil ve kültürün varlığı bu şekilde yoruma kapı aralamaktadır. Diğer yandan birlikte yaşama kabiliyeti noktasında tarihi derinliğe sahip bir ülke olan müzakereci modele ait uzlaşma becerisinin olduğu Suriye'de, halkın yönetime aktif katılımının başarılabileceğini beklemek daha doğru olacaktır. Kaldı ki düşüncelerin ve taleplerin karar verme mekanizmalarında etki oluşturduğunun fark edilmesi ile toplumun düşünsel kaynakları harekete geçecek ve bu modelin hedeflediği sorumlu birey olma ideali de zamanla gerçekleşebilecektir.

Yaşama evreni ile ilgili diğer bir nokta ise özgür ve eşit bireylerin olduğu bir siyasal ortama olan ihtiyaçtır ki kısmen iç savaş ortamında Baas iktidarının zayıflaması ile belli özgürlükler elde edilmiştir ve ülkedeki geleneksel yapıların gücü hakkında bir şey ifade etmek zordur. Ancak müzakereci model bunun müzakereci araçlarla gerçek anlamda başarılabileceğini iddia ettiği için eşitlik ve özgürlüklerin hem bu model için gerek şart olduğu hem de bu modelin böyle bir ortamı sağladığı karşılıklı bir etkileşim olduğu

düşünüldüğünde ilk başlangıçta müzakereci modelin konfigürasyon olması zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Bu noktadan sonra da özgür ve eşit bireylerin olduğu siyasal ortam kendi kendini üretebilecektir.

Şunu belirtmekte fayda vardır ki, özellikle meşruiyetini kaybetmiş Baas diktasının yerine yeni kurulacak sistemin, ülkedeki bütün tarafların hep birlikte oluşturulması için mutlaka müzakere süreçlerine ihtiyaç duyulmaktadır. Zira Suriyelilerin yüzyıllar boyu birbiri ile yaşayan hoşgörülü insanlar oldukları söyleminin yanı sıra, dinsel ve mezhepsel farklılıklar birbirleriyle olan ilişkilerinde bütün taraflar için değilse de, azınlıklar için mutlaka temel bir konu olarak kalmaya devam edeceği açıktır (Shishakli, 2012, <https://syrianforpeace.wordpress.com/tag/adib-shishakli/>, 5 Ocak 2017’de erişildi). Bu gerçekliğin doğrultusunda, Suriyeliler ve Suriye’yi yönetenler bu farklılıklar arasında bir orta yol bulmaya mecburdurlar. Diğer yandan müzakereci modelin, özellikle çoğunluğun kararlarının geçerli olacağına dair yapısı, Suriye toplumu için sorunlu bir alanı oluşturmaktadır. Çünkü her ne kadar Suriye çok parçalı ve içerisinde son derece farklı inanç ve etnisiteyi barındıran bir toplumsa da, nüfusun çoğunluğunun Sünni ve Arap olduğu düşünüldüğünde, azınlık haklarının korunması zorlaşacak ve çoğunluğun dayatmaları söz konusu olabilecektir. Yukarıdaki bölümlerde anlatıldığı üzere özellikle Müslüman olmayan azınlıkların dini bir yönetim tarzından çekindikleri görülmektedir. Esad Rejimi’nin ise Aleviler üzerinde bu türden propagandalarının varlığı ise azınlıkların hassas olduğu belli noktaları göstermesi açısından önemlidir. Bu çerçeveden de müzakere süreçlerinde bu azınlıklara söz hakkı veriliyor olmasının, onların haklarının korunması noktasında yeterli olup olamayacağı konusu modelin riskli alanlarından biridir.

Demokrasi ilgili en önemli sorunlardan biri, ulusal bütünlüğe karşı siyasal grupların arasındaki oluşan krizdir ki, bu problem eğer demokrasi içerisinde çözülmezse, azınlık gruplarının baskısı ile demokrasi çökecek ve hatta yeniden bir iç savaşa neden olacaktır. Bu açıdan üçüncü dünya ülkelerinde demokratik gelişme sürecini engelleyen en ciddi sorunlardan biri olarak karşılaşılan siyasi topluluk ve milliyetçilik meselesi (Sorenson 1997) müzakere ortamlarında tartışılarak siyaset zeminine çekilmek suretiyle çözüm kazanabilecektir. Bu bağlamda da Özellikle Kürt

hareketlerinin özerklik talepleri ile ayrı bir yönetim kurmuş olması ve diğer muhaliflerle birlikte hareket etmemesi hem Baas karşısında muhalifleri zayıf düşürmüştür hem de belki de ülkenin bölünmesine yol açacak Suriye adına tehlikeli ve riskli bir alanı oluşturmaktadır.

Bütün bunlarla birlikte, bu müzakere süreçlerinin özünden kaynaklı; başkaları tarafından manipüle edilebilme, ahlaklı ve rasyonel davranamama, tam bilgi edinememe, iletişimsel eksiklikler, dil kullanım becerisinden kaynaklı eşitsizliklerin yol açtığı sorunlar ve gerçekleşecek tartışmaların ayırımları derinleştirmesi gibi her zaman mevcut olan negatif yönleri bulunmaktadır (Köse 2014: 99-100). Ancak bütün bu risklere rağmen, siyaseten dışlanmışlığın verdiği bastırılmışlık duygusu daha sıkıntılı sonuçlara neden olabilecektir. Diğer yandan müzakereci modelin önem verdiği iletişim konusunda ise, yüzde yüz doğru iletişim ve bilgilenmenin mümkün değildir. Dahası Suriye toplumunun önemli bir bölümünün yurt dışına göç etmiş ve/ve ya zor şartlarda yaşamaktadırlar. Ayrıca ülkede iç savaştan kaynaklı imkânsızlıklar gibi etmenlerle zaten halkın bilgi edinme olanakları zorlaşmıştır. Bu gibi problemlerin aşılması için tabii ki barış ortamının önceliği bulunmaktadır ve BM gibi dış inisiyatiflerle yapılan arabuluculuk çabaları önemli bir fırsat olarak gözükmektedir. Bu noktadan da uluslararası toplumun çabaları ile sivil toplumun bilgilendirilmesi ve iletişim kaynaklarının kısmen de olsa işletilmesi olası gözükmektedir. Ayrıca müzakereci modelin riskli yönlerinden olan merkeze aklı koyuyor olması ve herkesi rasyonel kabul etmesidir. Dahası bu model insanları ve toplulukları derinden etkileyene tutku, bağıllık, hırs gibi duyguları görmezden gelmekte ve bu durumlar için bir çözüm ortaya koyamamaktadır. Oysa Suriye tarihi bu tarz özelliklerinden dolayı güç mücadelelerine sahne olmuş bir ülkedir ve zaten rasyonel davranamayan taraflar yüzünde iç savaş döngüsüne mahkûm olmuştur. Öte taraftan müzakere modelinde, müzakere süreçleri ile ilgili sorunların çözümü için sadece prosedürlerin dile getirilmesi modelin zayıf bir yönü olarak Suriye için de bir tehdit oluşturmaktadır.

Demokrasi kültürü hangi demokrasi modeli olursa olsun, toplumda işletile işletile oluşan bir kültürdür ve zaman içerisinde revize ederek toplumlar kendilerine göre değişimler yapabilmektedirler. Bu çerçeveden, Suriye’de farklı alt kültürlerin ve

çıkar gruplarının yönetimde kendilerini ifade edebilmelerinin kolaylaşması adına, müzakereci modelin bazı unsurlarının kullanılması önemli gözükmektedir. Son sözde ülkedeki iç savaştan kaynaklı ayrılıkların derinleştiği, ülkede çetelerin, radikal silahlı örgütlerin ve dış güçlerin etkili olduğu kaotik durum göz önüne alındığında ancak iç savaşın son bulması ile müzakereci öğelerin Suriye için belli fırsatlara yol açacağını ifade etmek yanlış olmasa gerektir.

Tablo 4.4: Müzakereci demokrasi modelinin Suriye için SWOT analizi.

Fırsatlar	Tehditler
Toplunun ve toplumu oluşturan tüm unsurların ve tarafların tıpkı siyasi bir aktörmüş gibi karar verme mekanizmalarına katılımı. Özellikle çok katmanlı bir toplum olan Suriye’de bu konu önem kazanmaktadır.	Demokrasiyi sadece müzakere sürecine bağlamasından kaynaklı sorunlar: başkaları tarafından manipüle edilebilme, ahlaklı ve rasyonel davranamama, tam bilgi edinememe, iletişimsel eksiklikler, dil kullanım becerisinden kaynaklı eşitsizlikler.
Meşruiyetin kaynağını yönetilenlerin kabulünde aramaktadır ki yeni oluşturulacak bir yönetimin toplumsal kabul ile gelmesi meşruiyeti açısından önemlidir. Fikir birliği hedefi olmadan uzlaşıya odaklanma. Özellikle çok farklı unsurların yer aldığı Suriye’de ortak fikirde birleşmek olanaksız olduğu için uzlaşa sağlamak önem kazanmaktadır.	Temel haklarla ilgili hayati konularda müzakere önerilmesi olasılığı.
Uzlaşa için ise müzakere süreçleri ile gerçekleşir. Bu süreçler kurumsallaşmayı gerektirir.	Müzakere süreçlerindeki çatışmalar ayrılıkları derinleştirme ihtimali vardır.
Müzakere süreçleri bilgilenme amaçlıdır ve iletişime dayalıdır.	Bu süreçler kim tarafından nasıl düzenlenecek ve kurumsallaşacaktır, Suriye için belirsiz bir konudur. Yüzde yüz doğru iletişim ve bilgilenme mümkün değildir. Öte yandan toplumunun önemli bir bölümü yurt dışına göç etmiş zor şartlarda yaşamakta ve ülkede iç savaştan kaynaklı imkânsızlıklar devam emekte olduğu için zaten halkın bilgi edinme olanakları zorlaşmıştır.
Suriye halkının yaygın internet kullanımı ve artan STK’ların varlığı ile gelişen müzakereci kamusal alanların varlığı	Kamusal alanların radikal örgütlerce kullanılması.
Devleti değil vatandaşları merkeze alır. Böyle bir bakış açısı baskıcı, tek parti rejimine bir tepki olarak iç savaşa girmiş Suriye için önemlidir.	Müzakerelere katılan bireyleri daha baştan ahlaklı oldukları ön kabulü. Ülkede özellikle yöneten kesimin yaptığı yaygın patronaj ve yolsuzluk düşünüldüğünde Suriye için ne denli önemli bir tehdit olduğu ifade edilebilir. Merkeze aklı koyarak herkesi rasyonel kabul ettiği ve tutku, bağlılık, hırs gibi duyguları görmezden gelir. Ülkede bu tarz özelliklerinden dolayı rasyonel davranamayan taraflar zaten iç savaşın tetikleyicisi olmuştur.
Müzakerelere herkesin katılım hakkının bulunması.	Müzakere sonuçları çoğunluk kararları ile verildiği için, azınlık haklarının korunması sorunu.
Tarihten gelen birlikte yaşama becerisinin bulunması.	Suriye’de henüz özgürlükçü bir siyasi kültürel ortam gelişmemiştir. Geleneksel yapılar gücünü korumaktadır.
Müzakereye katılan herkes soru sorma, tartışma, konuşma ve sorgulama noktasında eşit olması -iç savaş ortamında nispi olarak artmıştır-.	Müzakere süreçleri ile ilgili sorunlar için sadece prosedür önerir.
Suriye toplumunun büyük kısmında var olan birlikte yaşama ortak hedefi.	Liderlerin samimiyetten yoksun olmaları
Ülkede ortak bir dil ve kültürün varlığı	Zamansal ve uzamsal riskler: iç savaş, dış devletlerin müdahalesi ve etkililiği.
Zamansal ve uzamsal fırsatlar: Baas’ın gücünün zayıflaması ve artan demokrasi beklentileri, demokratikleşmeyle ilgili dış destek.	
Müzakerelerin siyasetin bütün alanlarında kullanılmak zorunda olmayışı.	

4.3.3. Agonistik Demokrasi ve Suriye

Heterojen bir yapıdaki Suriye için önerilebilecek demokrasi modellerinden bir tanesi de radikal demokrasi kuramları içerisinde yer alan, siyasi kültür içerisindeki bütün farklılıkların ve rekabetlerin olduğu gibi kabulünü öneren agonistik demokrasi modelidir. Agonistik demokrasi modeli de, aynı müzakereci demokrasi modeli gibi henüz olgunlaşmamış bir modeldir ve yapılan bütün tartışmalar kuramsal düzlemde kalmaktadır. Burada yapılacak tartışmalar da yine kuramsal yapı üzerinden olacak, ve ampirik örnekler üzerinden Suriye için uygunluğu tartışılacaktır. Daha sonrasında ise ortaya çıkan araştırmaların daha açık bir şekilde görülebilmesi için agonistik modelin SWOT analizi ile Suriye için olası fırsatlar ve tehditleri ortaya konulacaktır. Agonistik modelde özellikle antagonizmalar ve hegemonya kavramları dikkat çekmektedir. Bu bağlamda agonistik modelin Suriye için olasılıkları irdelenirken antagonizma ve hegemonya kavramları perspektifinden değerlendirmeler yapılacaktır.

4.3.3.1. Antagonizmalar Bağlamında Suriye

Agonistik kuramın kurucularından Mouffe'a göre antagonizmalar hegemonik pratiklerin kurucu öğeleridir. Yine ona göre, biz ve onlar ayrımı toplumsal hayatın ayrılmaz bir parçasıdır. Dolayısıyla da siyasi kurum ve aygıtlar bu ayrımın varlığına ve hayat içerisinde kendisini gösterebilmesine müsaade etmesi gerekmektedir (Mouffe 2015: 161). Agonistik modelde, antagonistik mücadelelerin siyasetin içerisine çekilerek agonizmalara dönüştürülmesi ideali vardır ki. Bu çerçeveden bakıldığında Mouffe'nin tarif ettiği gibi, Suriye'nin siyasi tarihi antagonistik mücadelelerin çokluğu ile dikkat çekmektedir. Antagonistik mücadeleler, bağımsız Suriye öncesinde hegemon güç olan Fransa veya Osmanlıya karşı oluşmuşken, toplum içerisindeki özgüllüklerin birbirleri ile antagonistik mücadeleleri, daha çok bağımsız Suriye döneminde gün yüzüne çıkmıştır.

Özellikle darbeler dönemi denilen dönemdeki antagonistik mücadeleler ülkeye istikrarsızlık getirirken, daha sonrasında, Alevilerin Sünnileri kendilerine hegemonik olarak tabi etmeyi başardıkları döneme girilmiştir. Bu süreçte de Müslüman kardeşlerin

Baas'a olan nefreti ve rejimin de bu muhalif hareket ile çok kanlı bir şekilde mücadele ettiği antagonistik dönemler olmuştur. Çünkü Baas rejiminin inşa ettiği sistemde değil agonistik ilişkilere yer açılması hiçbir muhalefete müsaade edilmemektedir. Oysaki Suriye tarihi boyunca, Suriye'de agonistik modelin de belirttiği gibi, hem sivil toplum nezdinde hem de devlet içerisinde antagonistik mücadelelerin çokça gerçekleştiği görülmüştür. Bu anlamda, Suriye'de antagonistik mücadelelerin sistem içerisine alınması hiçbir zaman mümkün olamamış ve bu siyaseten ifade edilemeyen mücadeleler ifadelerini yerel, dinsel ve mezhepsel bağlamlarda bulmuş ve zaman zaman, kanlı eylemlere dönüşerek kendini açığa çıkartması söz konusu olmuştur.

Suriye'de iç savaş öncesinde, genel olarak toplum içerisindeki özgüllüklerin birbirleri ile olan ilişkilerini antagonistik değil, agonistik olarak bile nitelemek mümkün değildir ve antagonizmalar daha çok siyasi iktidar mücadelelerinde görülmektedir. Bu bağlamda da iç savaşın patlak verme nedenlerinden birisi, reform talebindeki kitlelere muhalefet edebilmelerine müsaade edilmemesidir. Daha o dönemde hükümete yönelik antagonistik bir söylemi bulunmayan muhaliflerin davranışları, Baas rejiminin düşmanca karşılık vermesi ile antagonistik bir hal almış ve reform taleplerinin yerini rejim değişikliği talepleri ve Baas rejiminin destekçisi olan kesimlere karşı da düşmanca söylemlere bırakmıştır. Bu kısır döngü ve diğer başka nedenlerden dolayı, Suriye muhalefeti giderek daha bir radikalleşmiştir.

Öncesinde yoğun antagonistik söylemlerin olmadığı Suriye'de ilişkiler artık antagonizmaya dönüşmüştür. Bu nedenlerden dolayı, iç savaşın arkasından tekrar barış içerisinde birlikte yaşam kültürüne hemen geri dönülemeyeceği için belli bir dönem antagonizmaları agonizmaya dönüştürecek kurumsal araçlara ihtiyaç duyulacağı görülmektedir. Dolayısıyla, agonistik modelin bu dönemde ülkeye önemli, bir fırsat verebileceği ifade edilebilir. Çünkü agonistik demokrasi modelinde, toplumdaki antagonizmaların, agonizmaya dönüşmesi hedefinde, siyasi kültürün dönüştürülmesi ideali vardır. Antagonizmaları kabullenen yönetimin bu ilişkileri meşru muhalefet ilişkisine dönüştürmesi gerekecektir ki, bu siyasi kültürün nasıl dönüştürüleceği konusu agonistik teoride net açıklanmış değildir (Kanatlı 2014: 129). Bu belirsizlik, agonistik modelin riskli alanlarını oluşturmaktadır.

Antagonizmalardan agonizmaya: Agonistik demokrasi modeli ile beklenen; birbirine rakip ideallerin, inançların ve değerlerin kıyasıya yürüttükleri rekabet ve mücadelelerini demokrasi içerisinde sürdürebilmeleridir (DiSalvo 2010). Burada, mücadeleden kastedilen düşmanca çatışmalar değil, muhalif görüşler arasındaki çekişmelerdir (Mouffe 2015: 158). Agonistik modelle ilgili kurumsal olarak neler yapılabileceği, Suriye’de oluşacak yeni sistemde tartışılacak bir konu iken, iç savaş öncesinde Suriye’nin siyasi kültür olarak birlikte yaşama geleneğine sahip bir ülke görünümünde olması ve gruplar arasında farklılıklar olsa bile, göze batan düşmanlıklar bulunmaması, ileride bir gün yine bunun başarılabileceği noktasında önemli bir göstergedir. Bu bağlamda da bir gün iç savaş bittiğinde farklı görüşlerin kıyasıya rekabetlerini siyasal ortama taşımalarına müsaade eden bir siyasal sistemin Suriye için olumlu bir fırsat olacağı ifade edilebilir.

Suriye tarihinde özellikle 11. ve 12. yüzyıllarda meydana gelen mezhep çatışmaları ve sonrasında siyasi çalkantılarla dolu Memlûkler’in ardından Osmanlı yönetiminin farklılıkları kabule ve yerel halk ile güç paylaşımına dayalı yönetim tarzının ülkedeki ilişkilerin biçimini düşmanlık duygularından agonistik bir bakış açısına dönüştürmeyi başarmış olması önemli bir tarihi bağlam olarak dikkat çekmektedir. Bu çerçeveden de yönetim tarzındaki değişimin toplum içerisindeki ilişkilerin boyutunu değiştireceği ve düşmanlıkların tekrar agonistik bir muhalefete dönüştürüleceği düşüncesinden hareketle, agonistik modelin felsefesini Suriye için kullanmak mümkün gözükmektedir.

Siyasal kimliğin özündeki ben ve öteki algısından dolayı kaçınılmaz olan zıtlaşma, rekabet ve düşmanlık benzeri antagonizmaların kabulü ve meşrulaştırılması agonistik modelin temellerindendir ve bu bağlamda antagonizmaların otoriter bir rejim tarafından bastırılmasının reddi vardır (Mouffe 2002: 116). Bu açıdan Suriye için bir değerlendirme yapıldığında; daha önceki bölümlerde ayrıntılı olarak anlatıldığı üzere, Suriye rejimi ideolojik olarak mezhepsel, dinsel ve etnik ayırımlara karşı mücadele eder gibi gözükerek, bu gibi konuların münakaşasını ve insanların kendi kimlikleri ile

toplumda yer edinmelerini¹⁰⁷ ve bu tip ayırımlarını gün yüzüne çıkmasını engelleyen bir rejimdir. Belirledikleri politikalar çerçevesinde Baas iktidarı, sadece Ermenileri azınlık olarak kabul etmiş ve diğerlerini Suriyeli Arap olarak değerlendirmiştir. Ayrıca yoğun bir şekilde Araplaştırma politikaları da uygulamıştır. Dahası, siyasi farklılıkları göz ardı ederek, neredeyse bütün toplumu Baas ideolojisi şemsiyesi altında toplamıştır. Ancak baskıcı politikalarla tek bir Suriye kimliği oluşturulması başılamamış, hatta bu baskıyı yapan Esad rejimi bile ironik olarak, en başta kendisi mensubu olduğu mezhepsel ve bölgesel bağlamları iktidarına bir payanda olarak kullanmıştır. Görülen odur ki bu tip politikalar, var ola gelen toplumsal farklılıkların yok olmasını başaramamıştır.

Suriye'deki güç mücadelelerinde mezhepsel dinsel ve kabilesel bağlamların sıkı bir şekilde kullanılmış olması -çıkar ilişkileri de baki kalmak şartıyla- agonistik modelde vurgusu yapılan siyasetteki duyguların önemine işaret eden bir gösterge olması açısından da ayrıca dikkate değer bir özelliktir. Bilhassa Hafız Esad'ın, ülkede önemli konumlara yerleştirdiği kişilerde özellikle kendisine sadakat araması ve yönetimini buna göre şekillendirmesi, siyasette duyguların ne denli etkili ve önemli olabileceğinin bir örneğini göstermektedir. Bugün gelinen noktada, çok ihtiyaçları olmasına rağmen birlikte hareket edemeyen Suriye muhalefetinin de realist değil duygusal davrandıkları ortadadır. Bu nedenle Suriye gibi geleneksel ve bölgesel aidiyetlere sıkı sıkıya bağlı, ayrıca bu kültürel yapının binlerce yıllık bir geçmişten geldiği bir toplum için, bu aidiyetlerin ve dolayısıyla bundan kaynaklı rekabetlerin ve duygu durumlarının varlığını kabullenmek önem arz etmektedir. Neticede, böyle agonistik bir yönetsel bakış açısının, yeni kurulacak modelde Suriye için önemli alternatif seçeneklerden biri olduğu ifade edilebilir. Zira agonistik modelde, taraflar arasındaki çatışmalı alanların bertaraf edilmesi yerine, azaltılarak siyaset içerisinde yönetilmesi söz konusu olmaktadır.

Agonistik modelde uzlaş ve Suriye: Agonistik demokrasi modelinde, bir konsensüs yani uzlaş ideali yoktur. Zira bunu yapmak, olmayan bir biz oluşturmaya çalışmaktan ibarettir. Agonistik model, uzlaş gereken durumlarda da her zaman muhalefet edilebilir çatışmalı bir uzlaşdan bahseder (Mouffe 2015: 27-29). Gerçekten de, Suriye'de rejime karşı muhalefet için ortaya çıkmış muhalefetin parçalı yapısı

¹⁰⁷Kişisel görüşmelerde Türkmen kimliği ile kendimizi ifade edemedik (Doğan 2015) şeklinde beyanda bulunulmuştur.

düşünüldüğünde, herkesin ortak kabul ettiği bir uzlaşma zeminine varmanın zorluğu ortadadır. Ancak bazı uzlaşılara varıldığında da, bu uzlaşmaların sorgulama bilirliğinin devam ediyor olacağı anlayışı, muhaliflerin rahatlmasına neden olabilecek bir bakış açısidir. Tarafların, demokrasi içerisinde mücadelelerine devam edecekleri fikri sayesinde, radikalleşmelerin ve gizli ittifakların önüne geçilmesi sağlanabilecektir. Bir başka açıdan da agonistik modeldeki, sadece çatışmaların meşruiyet kazanması hedefiyle, uzlaşma uzak durulması, Suriye gibi uzlaşma şiddetle ihtiyaç duyulduğu bir zeminde teorik olarak yetersiz kalmaktadır ve bu modelin riskli alanlarını oluşturmaktadır. Hegemonik yapılarda uzlaşma bir tarafa, zaten hegemon gücün dediğinin yapılıyor olması, bu model için aşılması gereken sorunlu alanlardan birisini oluşturmaktadır.

Mouffe, politik çatışmaların demokratik ortam içerisinde yer bulamadıklarında, düşmanca duygular ortadan kalkmayacağı için kendilerine dini, etnik veya başka türlü özdeşleşebilecekleri kimlikler ile ifade etmek suretiyle, siyaset dışı diğer kanallar aracılığıyla açığa vurulacaklarını iddia etmiştir (Mouffe 2002: 117). Suriye gibi çok kimlikli bir toplum için olası risklerden biri de budur. Bu tür gelişmeler, Suriye'nin siyasi tarihindeki güç mücadelelerinde en çarpıcı şekilde Alevi kesimin iktidarı ele geçirmek adına nasıl mücadeleler verdiği canlı örneği ile ortadadır. Diğer yandan Suriye'nin Baas Partisi tarafından dönüştürülen siyasi ve toplumsal yapısına, yolsuzluklara ve patronaj gibi sıkıntılara, toplumun bir kesiminin tepkisini ideolojik olarak tam anlamıyla da benimsemediği İhvan'a destek vermek suretiyle göstermiş olması, bu konuya uygun bir örnek olarak ortaya çıkmaktadır. Hali hazırda ise, onlarca yıldır yönetimde kendini ifade imkânı bulamamış Sünni çoğunluğun, giderek artan radikalleşme oranları ve muhalefetlerini dini söylemlerle birleştirmiş olmaları ile de örnekleri görülmeye devam etmektedir. Bu noktadan da, antagonistik mücadelelerin bastırılmadan siyasi alana çekilmesi, Suriye gibi ülkeler için önem kazanmakta ve agonistik bakış açısı bir fırsat olarak ortaya çıkmaktadır.

Agonistik modelin, çatışmaların ve kimlik farklılıklarının demokratik sisteme taşınmasının, antagonistik iktidarı ele geçirme çabalarını tamamen yok edeceğine dair endişeleri izale ettiğini söylemek ise mümkün değildir. Ancak yine de, iç savaş gibi

toplumsal patlamaların önüne geçmesi kuvvetle muhtemeldir. Bu modelin işlemesi için ise, politik sonuçların kolay bir şekilde yeniden düzenlenebildiği, akışkan ve katılımcı kurumlara ihtiyaç vardır ve bunu sağlayacak siyaseten ilgili ve aktif vatandaşlar bulunmalıdır (Wingenbach 2011: 106). Belki de bu yapı sayesinde var olan düşmanlıkların, canlı rekabet ortamlarına dönüşmesi sağlanmış olacaktır. Zira kendi fikirlerinin yönetsel yansımasını bulduğunu gören birey ve topluluklarda, düşmanlık duyguları yerine kıyasıya rekabet duygularının gelişmesi mümkün olacaktır.

4.3.3.2. Hegemonya Bağlamında Suriye

Agonistik modelde en çok dikkat çeken kavramlardan biri de hegemonya kavramıdır ki, bu hegemonya antagonistik ilişkilerin bağlamında ortaya çıkan ve kendisine eklemlediği özgüllükleri dönüştürürken kendi de değişime ve dönüşüme uğrayan bir tür siyasi ilişki biçimidir. Diğer yandan, her sosyal yapıda hegemonik bir taraf olduğunu kabul eden bir modeldir. Suriye tarihinde hegemonik davranışlar agonistik modelin ifade ettiği gibi, antagonistik mücadelelerin doğal bir neticesi olarak özellikle iktidar mücadelelerinde sıklıkla görülmüştür. Hatta bu mücadeleler Suriye’de, hem hegemonya ya sebep olmuş hem de hegemonyasını korumak isteyen Baas rejiminin özellikle muhalif hareketleri bastırma noktasındaki otoriter ve şiddet dayalı yönetim tarzı yeni antagonizmalara zemin hazırlamıştır. Bu haliyle, agonistik modeldeki hegemonik ilişkilerin antagonizmalardan doğduğu düşüncesine yeni bir boyut katılarak, aynı zamanda hegemonyaların da antagonizmalara sebep olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

Agonistik görüşte, sabit bir toplum olması mümkün değildir, yani toplumun olanaksızlığı vardır. Bu anlamda, Suriye’de meydana gelen hegemonik mücadelelerin, ülkede nasıl değişimlere ve dönüşümlere neden olduğu, Suriye’nin siyasi tarihinde görülmektedir. Agonistik modelde hem, hegemon gücün eklemelenen özgüllükleri, hem de tabi olan özgüllüklerin hegemon gücü değiştirip dönüştürdüğü fikri vardır. Bu bağlamda, Suriye siyasi tarihine bakıldığında Hafız Esad için “Alevi olmasına rağmen Sünni gibi yaşadı” şeklindeki tabir bir yönüyle meşruiyet arayışının bir göstergesi olarak yorumlanabilirken, bir yönüyle de kendisine tabi olan Sünni çoğunlukla olan

etkileşimin bir neticesi olabilecek bir durumdur. Aynı şekilde, Beşar Esad'ın geldiği ilk günden itibaren reform vaatlerinde bulunması ki, bunu rejimin desteği ile yapmaktadır. Altan gelen baskıların hegemon güce olan etkisini göstermesi açısından manidardır. Dahası bu itici güç ile yeni bir anayasa dahi hazırlanmıştır. Özellikle güçlü muhalif hareketlere karşı başlangıçta etkili olmasa bile, belirli bir gevşeme gösterdiği de muhakkaktır.

Dünyada değişen dengeler ve iletişim çağının getirdiği dinamikler rejimi belli oranlarda¹⁰⁸ gevşemeye itmiş olsa da, Baas ve dolayısıyla Beşar Esad konumlarından vazgeçmeye razı olmamışlardır. Bütün bunlar, Suriye'de eklemlenenin eklemleneni kısmi de olsa dönüştürmeyi başardığını göstermektedir. Agonistik modelde ise kısmi bir dönüşüm değil, hegemonik yapının demokratik unsurlara daha uygun davranması için dönüştürülebileceği (Mouffe 2015: 151-152) iddiası vardır ki, bunu sağlamak için, sivil toplum örgütleri ve siyasi partilerin ve devlet kurumlarının işbirliğini öngörmektedir (Mouffe 2015: 151-156). Ancak güçlü hegemonik bir yapıdaki Baas rejimini dönüştürmek adına yapılan masum gösterilerle başlayan Suriye iç savaşı, belli bir sivil toplumun varlığına rağmen göstermiştir ki, Suriye'de hegemon güç dönüşmek yerine direnmeyi, hem de ne pahasına olursa olsun direnmeyi tercih etmektedir. Bu durum da göstermektedir ki Suriye için hegemon gücü demokratik unsurlar açısından kısa vadede¹⁰⁹ dönüştürmek mümkün değildir.

Suriye'deki gibi güçlü hegemonik yapılarda sivil toplumun etkililiğinin nasıl sağlanacağı, agonistik model açısından belirsiz bir konudur. Çünkü bu model, zaten demokratik unsurların var olduğu modern yönetimleri daha ileriye götürmek için tasarlanmıştır. Ancak bu noktada şunu belirtmekte fayda vardır, modern demokratik rejimler dünyanın çok az bir kısmında uygulanmaktadır. Oysaki demokrasiye dünyanın geri kalan bölümünde daha fazla ihtiyaç bulunmaktadır. Bu anlamda, modern toplumların yönetsel sıkıntılarını aşmak amaçlı geliştirilmiş olan paradigmalardan, modern olmayan toplumlar için de bir opsiyon tanınmaları, bu kuramların evrenselliğini arttırmaları açısından da önemli gözükmektedir.

¹⁰⁸ İnternetin yaygınlaşması, bağımsız medya, STK'ların sayısındaki artış gibi (Esad 2011)

¹⁰⁹ Beşar Esad, istenilen reformların nesiller isteyen bir süreçte gerçekleşeceğini ifade ederek bu noktaya parmak basmıştır (Esad 2011).

Modernitenin getirdiği eşitlik ve özgürlüğe katkı sağlayan görüşlerin, gelişen iletişim teknolojisi ile neredeyse bütün toplumlara ulaştığı ve özellikle hemen bütün gençlerin interneti aktif kullandığı düşünüldüğünde, geleceğin dünyasında demokrasi anlayışının bugünden çok farklı olacağı ifade edilebilir. Mouffe sanayi toplumlarında gençlerin, oluşan antagonizmalarda dinamo işlevi gördüğünü ifade etse bile, bu durumu sadece sanayi toplumlarına ait görmek dar bir yaklaşım olsa gerektir. Zira Suriye’yi yöneten Baas Partisi’nin ideolojik alt yapısı bir grup genç Suriyeli entelektüel tarafından atılmışken, Hafız Esad ve diğer arkadaşlarının iktidar mücadelesi verdiği dönemler, onların genç yaşlarına denk düşmektedir. Ayrıca Suriye’yi iç savaşa sürükleyen ilk gösterilerin internet üzerinden organize olan gençler tarafından yapılmış olması da, gençlerin önemine dikkat çekmektedir. Diğer yandan bu gün sahada savaşan Suriyeli muhaliflerin yaşlı olduklarını kimse iddia edemez. Bütün bunların sonunda agonistik yaklaşımın vurgusunu yaptığı genç nüfus, kolay radikalize olabilmeleri bağlamında önemli riskler taşıırken, modern demokratik öğeleri kabullenme ve demokratik mücadeleler verme noktasında da ülkeler için önemli fırsatları sunmaktadırlar.

Hegemonik gücün dönüştürücü yönündeki etkililiğini de tartışmaya açmak gerekmektedir. Dönüştürücü ve tek- tipleştirici, otoriter bir rejim olmasına rağmen Baas, bu etkiyi Suriye’de gerçek anlamıyla başaramamıştır. 1970 yılında başa geçen Esad, çok geçmeden şiddet eylemleri ile ortaya çıkan Müslüman Kardeşler’in muhalefeti ile karşılaşmış, ardından gelen Kürt muhalefeti ve daha sonrasında gelen güçlü muhalefet ile Suriye’de iç savaş ortaya çıkmıştır. Bütün bu muhalif hareketlerin temelinde, farklılıkların kendilerini siyasi olarak ifade edememelerinden kaynaklı sorunlar bulunmaktadır. Oysaki Ermeniler gibi siyasi ve insani hiçbir haklarından mahrum olmayan bireylerin Baas’ın arkasında durarak, hegemon güce tam anlamıyla destek verdikleri görülmektedir. Buradan çıkan sonuç; tıpkı toplumsalın yokluğu gibi tam bir hegemonik eklemlenme de mevcut değildir ve bu kararsız yapı hegemonyanın zayıfladığı noktalarda antagonistik mücadeleler şeklinde kendini tekrar gün yüzüne çıkartmaktadır.

Agonistik modelde tarif edilen sivil toplum içerisindeki hegemonyaların değişe bilirliliği, aktif bir sivil toplum ve agonistik kamusal alanların varlığını gerektirmektedir.

Muhalif görüşlerin birbirleri ile ateşli tartışmalar yapabildiği bu ortamlar sayesinde farklı eklemlemeler gerçekleşebilmektedir. Agonistik modeli bu özelliği Suriye için ele alındığında, ülkede sivil toplumda bir canlanma ve siyasi bir bilincin varlığından söz edilse bile, agonistik kamusal alanlardan bahsetmek için bir işaret ise gözükmemektedir.

Şunu not düşmek gerekmektedir ki, modelin kurucusu olan Mouffe'nin bölgesel, dini ve milliyetçi özdeşleşme biçimlerini agonistik tartışmalar için uygun görmemektedir (Mouffe 2015: 161). Mouffe böyle düşünüyor olsa bile, bu modelin Suriye gibi neredeyse bütün toplumun bu tür bağlarla bağlı olduğu bir ülke için tartışlamayacağı anlamına gelmemelidir. Zira Mouffe'nin modern demokratik toplumlar için idealize ettiği toplumlarda da, bu tür bağlamların arttığı görülmektedir ki, iç savaş sürecinde Suriye'ye önemli sayıda Avrupalı Cihadist'in gittiği herkes tarafından bilinmektedir. Bundan dolayı agonistik model tamamıyla değilse bile, farklı kimlikleri demokrasi bünyesinde barındırabilmek için geliştirdiği için belli özelliklerinin, Suriye özelinde tartışılması düşünülebilecektir.

Agonistik yaklaşım, ülkelerdeki politik yapıların halk ile olan ilişkiler sonucu şekilleniyor olduğunu, halkın ise verili değil sürekli değişken olduğunu, bunun ise politik yapıların değişkenliğini gerektiriyor olduğunu iddia etmektedir. Bu bakış açısından, Suriye'de halkın reform talepleri Baas'ı değiştirmeyi başaramamıştır ama bu değişime olan direnç sonuçta ülkeyi fiili olarak parçalamış, Rusya ve İran, ABD gibi ülkelerin etkililiği ile yarı-bağımsız hale geldiği bir iç savaşa sürüklemiştir. Bu bağlamda da Suriye örneği, halka göre şekillenmeyi başaramayan yönetimlerin, nasıl bir sonuç ile karşılaşabileceklerine iyi bir örnek oluşturmaktadır. Dolayısıyla, halka göre şekillenen politik yapı düşüncesi, önemli bir fırsat olarak dikkat çekmektedir. Bütün bunlardan dolayı da, agonistik felsefenin Suriye için geleceğin inşasında önemli bir fırsat olduğu ifade edilebilir.

Mouffe, halk ile rejim arasındaki mücadelelere “popüler mücadeleler” adını vermektedir. 90'lı yıllardan iç savaşın başlangıcına kadar ki dönemde Suriye'de gerçekleşen mücadeleler bu çeşit bir mücadele iken, daha sonrasında ülke içeriden ve dışarıdan pek çok aktörün güç ve çıkar mücadelelerinin gerçekleştiği çoklu bir

mücadele alanına dönüşmüştür. Bu mücadeleye “kaotik mücadele” adı verilecek olunursa Suriye, kaotik mücadelelerin popülere mücadeleleri öldürdüğü bir zamanı yaşamaktadır. Çünkü popüler mücadeleler devam etmekle birlikte görünürlüğünü yitirmiştir. Bu ortam, Suriye için oluşan en tehditkâr bir alanı oluşturmaktadır. Zira demokrasi talepleri muhaliflerin gündeminden düşmüş, bunun yerini zafer kazanma ideali almıştır.

Bütün bunlardan sonra, geleceğin Suriye’inde Baas iktidarının ortadan kalkmış olacağı varsayımı ile hareket edildiğinde, daha ilk baştan böylesi güçlü otoriteryen bir yönetimin ortaya çıkmaması adına tedbirler alınması da elzem gözükmektedir. Bu bağlamda, Sünni Arap çoğunluğun olası hegemonyasına karşı, azınlıkların korunması için gerekli kurumsal desteklerin sağlanması, agonistik modelin riskli alanlarının bertaraf edilmesi için önem kazanmaktadır. Diğer yandan, agonistik bakış açısından değerlendirildiğinde toplumun imkânsızlığından dolayı, geleceğin Suriye’inde oluşturulacak sistem yine sabit bir hegemonya oluşturamayacak ve kendisi toplumu dönüştürme çabalarındayken toplum içerisindeki özgüllükler de hegemon gücü değiştirecektir. Bu tür bir değişimin, temel demokrasi kriterlerinin yerine getirileceği bir sistemde daha kolay bir şekilde gerçekleşeceği de açıktır. Bütün bunların ardından agonistik modelin Suriye için ortaya koyacağı fırsatlar ve tehditlerin açıkça görülebilmesi için SWOT tekniği ile Tablo 4.5: hazırlanmıştır.

Tablo 4.5: Agonistik demokrasi modelinin Suriye için SWOT analizi.

Fırsatlar	Riskler
Bütün farklılıkların ve rekabetlerin olduğu gibi kabulünü önerir. Siyasi kurum ve aygıtların bu ayırımın varlığına ve hayat içerisinde kendisini gösterebilmesine müsaade etmesi. Suriye'deki bütün kesimlerde böyle bir talep görülmektedir.	Toplumsal farklılıkların yönetime taşınarak ayrılıkları derinleştirme ihtimali.
Toplumdaki antagonizmaların, agonizmaya dönüşmesi hedefinde, siyasi kültürün dönüştürülmesi ideali vardır. Geçmişte Suriye tarihinde yaşanan böyle değişimlerin varlığı.	Siyasi kültürü nasıl dönüştüreceği konusu agonistik teoride net açıklanmış değildir.
Her zaman muhalefet edilebilir çatışmalı bir uzlaşıdan bahseder. Konsensüs hedefi yoktur. Bu kadar ayrı unsurların olduğu bir ülke için artan gerilimleri azaltma adına önemli bir özellik olarak görülmektedir.	Konsensüs yoksa güçlü olanın sözünün geçerli olacağı konusu.
Siyasi yapının halka göre şekillenmesi.	Konsensüse mesafeli olmanın ayrılıkları derinleştirebileceği.
Hegemonik yapının demokratik unsurlara daha uygun davranması için dönüştürülebileceğini iddia etmektedir. Sivil toplum örgütleri ve siyasi partilerin ve devlet kurumlarının işbirliğini öngörmektedir. Bu bağlamda Baas az da olsa değişime uğramıştır.	Her hegemonik yapının bireyi ve toplumu dönüştürme özelliği vardır. Baas rejiminin güçlü bir hegemon yapısı mevcuttur ve hala toplum üzerinde oldukça etkilidir. Suriye'de onlarca yıldır özgürlüklerin genişletilmesi için hegemon devlet üzerine çeşitli çabalar olmuş ancak rejim dönmek yerine savaşmayı tercih etmiştir.
Temel hedef biz ve onlar zıtlığının ortadan kaldırılması değil, demokratik alana çekilmesidir. Suriye'de önemli sorunlardan biri de bireylerin siyasal özgürlükleri olmadığı ve kendilerini ortamlarda ifade edememeleridir.	Etkili STK'ların yokluğu.
Genç nüfustan kaynaklı fırsatlar.	Çoğunluğun olası hegemonyasına karşı, azınlıkların bu şekilde korunmasının nasıl sağlanacağı.
	Genç nüfustan kaynaklı riskler.
	İç savaş ortamında ortaya çıkan antagonizmaların varlığı
	Kaotik mücadelelerin politik mücadeleleri yok etmesi.

4.4. Suriye İçin Önerilen Demokratik Unsurlar

Bir devletin nasıl etkili ve güçlü bir şekilde olabileceği antik çağlardan beri cevabı aranan bir sorudur. Devletin ise salt güçlü olması yeterli değildir, daha önemli olan meşruiyetini sağlıyor olmasıdır (Carroll ve Carroll 1999: 469). Bu bölümde ise, meşruiyetini yitirmiş en azından sorgulanır hale gelmiş eski Suriye rejimi yerine, yeni kurulacak Suriye'nin hangi demokratik unsurlar ile daha güçlü bir meşruiyete sahip olacağı, bunun yanı sıra daha fazla sürdürülebilir ve bütün kesimler için barış ve özgürlük vadeden bir yönetime kavuşacağı araştırılacaktır. Şu bir gerçektir ki,

Suriye’de iç savaşın getirdiği siyasal koşullar, Keyman’ın¹¹⁰ ortaya koyduğu devlet toplum ilişkilerini yeniden tanımlama ihtiyacını doğurmuştur. Bu anlamda bir iç savaş geçiren Suriye’de, devlet- toplum ilişkisinin yeniden dizayn edilmesi zorunluluğu vardır.

Hourani, dünya barışı için Suriye ve Lübnan gibi Arap ülkelerinde stabil ve ülkeyi yönetebilecek bir hükümetin, toplum kesimlerinin her birisinin tamamının çıkarlarını koruma noktasında yeterince istekli olmaları gerektiğini (Hourani 1946: 259) belirtmiştir. Bu isteklilik ise, ülkeyi yönetenlerin samimiyetine bağlı olan bir durumdur. Suriye tarihi ise, bağımsızlığını kazandığı 1946 yılından, 1970 yılında Hafız Esad’ın güdümüne girdiği sürece kadar, sürekli iktidar mücadelelerine ve askeri darbelere sahne olmuş istikrarsız bir ülkedir ve ülke üzerine mücadele verme konumundakiler, ülkenin geleceği için samimiyetten çok uzaktır. 1946-1970 arası süreç sonunda, Hafız Esad tarafından inşa edilen Baas Partisi şemsiyesindeki Suriye, istikrarı ancak otoriter monarşi görünümlü oligarşik yapıda bulmuştur.

Gerçekte, Hafız Esad’ın getirdiği sanal bir istikrardır ve beraberinde 2011 yılında başlayan karışıklıkların ardından bir iç savaşı getirmiş bulunmaktadır. Çünkü Hourani’nin daha bağımsızlığın ilk yıllarında ifade ettiği, toplumun bütün kesimlerinin çıkarlarının korunmaya çalışıldığı bir sistem, ülkeye asla uğramamıştır. Bu noktadan, Suriye için öne sürülmesi gereken en önemli şart, ülkedeki farklı yapıdaki toplumların çıkarlarının korunacağı bir sistemin kurulmasıdır ki, bu noktada da samimiyet esastır. Zaten müzakereci modelde, bu çeşit bir samimiyetin varlığı gerek şart olarak öne sürülmektedir. Yeni kurulacak sistemi inşa edenlerin Suriye’nin geleceği için samimi davranmaları da, en önemli konulardan biri olarak ortaya çıkmaktadır. Ölçülmesi zor bir konu olacağı için samimiyet konusu bir tarafa bırakılacak olunursa, yukarıda incelenen üç model üzerinde Suriye için ortaya çıkan fırsatlar ve geleceğin inşası adına değerlendirilmesi gereken bazı noktalar ortaya çıkmaktadır.

Öncelikle iç savaş ortamının getirdiği artan parçalanmışlık ve oluşan düşmanlık duygularına rağmen Suriye’de, uzun bir geçmişe dayanan yaşama kültürünün ve birlikte

¹¹⁰Devlet toplum ilişkilerini yeniden tanımlama ihtiyacı doğuran etmenlerden biri de değişen siyasal şartlarda dönüşen devlet-toplum ilişkisidir (Keyman 1999: 130).

bir gelecek idealinin varlığı demokrasinin tesisi için önemli bir nokta olarak ortaya çıkmaktadır. Çünkü çok kültürlü toplumların (Federal yapıda olsunlar veya olmasınlar.), bünyelerindeki azınlık gruplar, ayrılma hakkında ısrar etmedikleri ve kendilerini de baskı altında hissetmedikleri müddetçe, barış içinde ve geniş ölçüde bir demokrasi içinde yaşayabileceklerdir (Mayo 1964: 177). Hali hazırdaki durumda, Suriye'deki hiçbir kesim ülkeden kopma taraftarı değildir (Tek istisna Kürt liderlerin talepleridir ki onlar da tamamen kopma taraftarı değildirler ve liderlerin bu özerklik taleplerini Kürt halkının onayladığına dair bir bilgi de yoktur. Çünkü Suriye'de yerel halk devlet boşluğundan kaynaklı başlarına geçen silahlı gruplara tabi olarak yaşamaktadırlar.). Bu da şu anlama gelmektedir ki; ülkedeki kesimler birlikte yaşama niyetlerini kaybetmemişlerdir.

Demokrasi, farklı bireylerin ve grupların bir arada ortak bir şekilde yaşama noktasında mutabık oldukları, birbirilerini yok etmeden yaşayabildikleri (Villoro 1998: 95) bir sistem olduğu için, birlikte yaşama ideali çok katmanlı toplumlar için özellikle önem arz etmektedir. Ancak, ifade edilen birlikte yaşama idealinin çözülmemesi adına, yeni uygulanacak demokrasi modelinin Suriye'nin toplumsal yapısını, tarafların isteklerini, hassas noktalarını ve filli durumunu göz önüne alarak inşa edilme zorunluluğu vardır.

Muhalif kanatta, genellikle Batılı anlamda liberal demokratik beklentiler ve üniter bir sistem arzusu görülmektedir (Çakmak 2016: 52). Bu güçlü demokrasi beklentileri ve eşitlik ve özgürlük arayışları ile ülkedeki bütün tarafların değişime olan ihtiyacı görmesi Suriye için önemli bir demokratik fırsat olarak ortaya çıkmaktayken, üniter yapıya dair talepler sıkıntılı gözükmemektedir. Çünkü Suriye gibi çok katmanlı bir toplumda, zaten temsil ve grup aidiyetleri ile ilgili konularda meşruiyet krizi yaşayan (Köker 1996: 113-114) böyle bir sistemin uygunluğunu ifade etmek zordur. Zira ülkenin en önemli azınlıklarından olan Kürtlerin fiili olarak, ayrı bir yönetim kurmuş olmaları nedeniyle, böyle bir sistemin meşruiyetini kaybettiği daha başlangıçta söylenebilir. Aynı şekilde üniter bir yapıda ısrar eden taraflar açısından, federal veya özerk yapıların meşruiyeti yoktur. Bundan dolayı, hangi sistem gelirse gelsin bir

meşruiyet krizi kapıdadır ve bu nedenle de daha en başlangıçta bir uzlaşıya ihtiyaç duyulmaktadır.

Öncelikli olarak belirtmek gerekecektir ki, iç savaşın hemen sonrasında oluşacak zeminde, halkın yönetsel konulara çok da odaklanacağı beklenemeyeceğinden dolayı oydaşmacı modelin, toplumun önde gelenlerine yüklemiş olduğu misyon, kullanılabilir bir özellik olarak gözükmektedir. Bu bağlamda ülkede kurulacak yeni sistemin inşasında liderlerin aktif olmasını öngören oydaşmacı araçların kullanılması gerekebilecektir. Ancak Lijphart'ın oydaşmacı modelde tarif ettiği toplumu temsil eden bu kişilerde bulunması gereken, kendi temsil ettiği grubu iyi tanıma ve değişen isteklerini takip edebilme, diğer kesimlerle birlikte harekete edebilme (Lijphart 1969: 216) gibi becerilerini geliştirme zorunluluğu doğmaktadır. Bu liderlerin uzlaşacağı zemin ise oydaşmacı modeldeki pazarlık süreçleri değil tarafların gerekçelerini açıkça anlattıkları, karşılıklı düşünerek uzun uzadıya tartışabildikleri müzakereci modelde öngörülen bir süreç içerisinde gerçekleşecek bir mutabakat olması daha doğru gözükmektedir. Yine bu mutabakata varılmadan önce, bütün toplulukların kanaatlerinin alınması ve bilgi alışverişi için ülkede yoğun müzakere süreçlerinin canlandırılması gerekliliği doğmaktadır. Bahsi geçen müzakere süreçleri, müzakereci modelin vurgusunu yapmış olduğu bir sistem olduğundan, Suriye'de yeni kurulacak hükümetin temellerinin müzakereci demokrasi modelinin bu özelliği ile atılıyor olması doğru seçim olsa gerektir.

Oluşturulacak müzakereci süreçlerinde bazı alanlarda agonistik anlamda çekişmeli uzlaşılar zemin hazırlanması da önemli bir konu olarak ortaya çıkmaktadır. Zira bu tarz uzlaşılar; hem uzlaşmayı nihai amacı olarak görmeyen oydaşmacı model için hem de her müzakere sürecinin uzlaşması ile bitmesini beklemeyen müzakereci model için sakıncalı görülmemektedirler. Bütün bu müzakereci süreçler sayesinde oluşacak bir anayasa ve dolayısıyla hukuk sistemi sayesinde siyasalın hukukileşmesi ve yeni kurulacak sistemin meşruiyeti sağlanacaktır. Burada müzakereci modeldeki özelliklere oydaşmacı ve agonistik araçlar sayesinde ulaşılmış olunacaktır. Bu noktada da müzakereci modeldeki müzakere prensipleri ve oydaşmacı modeldeki liderlerin etkililiği Suriye için ön plana çıkmaktadır. Diğer yandan muhalif tarafların hemen

tamamında var olan demokrasi beklentileri Suriye’de inşa edilecek demokrasi adına önemli bir zemini hazırlamaktadır. Bütün bunlara ulaşılabilmesi ise radikal demokrasi kuramlarının çok önem verdiği aktif sivil toplum sayesinde olacaktır. Ancak Suriye siyasi kültüründe, baskın olarak görülen grup sadakati ve kabilecilik ve asabiye denilen yapının dışlayıcılık özelliğinden kaynaklı geniş tabanlı güçlü siyasi partilerin ve sivil toplum söz konusu olamamıştır (Hinnebusch 2006: 376).

El-Bayanuni çok haklı olarak yeni bir devlet sistemine geçişin kolay olmayacağını, çünkü dikta rejiminin Suriye’de sivil toplumun üzerinde durduğu dinamikleri yok etmiş bulunduğunu (El-Bayanuni 2011: 18) ifade etmiştir. Diğer yandan, iç savaş sürecinde çeşitli yardım kuruluşları ve çeşitli meclisler, topluluklar oluşmuş ve özellikle yoğun bir şekilde internet kullanımı ile müzakereci anlamda kamusal alanlara bir başlangıç yapılmıştır. Dolayısıyla da Suriye’de yeniden bir sivil toplum inşasının gerçekleşmiş olduğunu ifade etmek yanlış olmasa gerektir. Diğer yandan Suriye’de toplum, siyasi olarak muhalif hareketler kurabilmiş ve bunlara katılım da gerçekleşmiş olması bağlamında, zaten siyaseten aktif bir toplumdur. Suriye’de yeni kurulacak sistemde sivil toplumun gelişimine uygun zemin hazırlanması ile her toplumsal kimlik kendi etkililiğini artıracaktır. Dahası oluşan bu kamusal alanlardaki düşünsel kaynakları yönetime ulaştırılması başarıldığında da toplumun gerilimli alanlarından biri olan özgüllüklerin siyaseten varlık gösterme talepleri karşılanmış olacaktır.

Suriye’de kurulacak yeni dönemin iç savaşın yüklerini de beraberinde getireceği ve ülkede artan düşmanlıklarla baş edilmesi gereken bir süreç olacağı için agonistik modelin felsefesine ihtiyaç duyulacaktır. Bu bağlamda da ülke yönetiminin rekabet ve düşmanlık duygularını bastıran değil siyaset içerisinde yöneten bir sistem şeklinde olması gerekliliği doğmaktadır. Zaten tarihi tecrübeler Suriye toplumunda bu tür antagonizmaların dönüştüğünü de göstermektedir ki toplumun buna müsaade eden yapısı agonistik modele ait araçların kullanılabilirliğini göstermektedir.

Diğer önemli bir konu; Suriyeliler çözüme yönelik harekât planı üretmezlerse, çözümün dışarıdan dayatılacağı gerçeğidir ki, böyle bir dayatma da yüksek olasılıkla

ülkenin ihtiyaçlarını cevap vermeyecektir (Kodmani 2014). Bu planın da daha 2013 yılında, Pipes'in de dediği gibi, rejim taraftarları, muhalifler ve Kürtler şeklinde zamanla Suriye'yi üçe bölecek (Pipes 2013) bir plan olduğu, şimdilerde kendini açıkça belli etmiştir. Suriye için federal yapının, ülkenin kendinden çok bölgesel ve küresel aktörlerin istekleri ve politikaları ile şekillendiği de bir gerçekliktir. Suriye halkı, iktidarın halkın içerisinde çıktığı ve anayasal kurumlarla denetlenen parlamenter bir sistem ile ancak sükûnete kavuşacaktır (Haddam 2011).

Son sözde; federal veya üniter olsun, Suriye için temel liberal demokratik özelliklerin, ülke için işletilebileceği bir sistem oluşturulmalıdır. Ancak heterojen ve çok katmanlı yapısından dolayı, liberal demokrasinin farklı formlarının bazı unsurlarını alma gerekliliği de elzemdir. Sadece bir modele odaklanmak yerine, oydaşmacı, müzakereci ve agonistik modele ait unsurların yer aldığı karma bir model üzerinde durmak daha doğru gözükmemektedir. Ayrıca, dini yönden de son derece heterojen bir toplum olduğu için, toplulukların dini ve kültürel yaşamlarına müdahale etmeyen bir devlet sistemi barışın sağlanması için bir gerekliliktir. Diğer yandan ülkede konuşulan üç dilin resmi dil olarak kabul edilmesi ise hem geçmişte yaşanan Araplaştırma politikalarının etkisini azaltması adına ülkedeki en önemli etnik azınlıklar olan Türkmenleri ve Kürtleri rahatlatarak bir konu olarak önemli bir özellik taşımaktadır. Bunun yapılması kimliklerin devlet nezdine kabulü anlamına da geldiği için hem oydaşmacı model ile uyumlu hem de müzakereci ve agonistik anlayışın temel felsefesine uygun bir uygulama olacaktır.

Yukarıdaki veriler ışığında; Suriye'de kurulacak sistemin adı ne olursa olsun, Suriye halklarının barış içerisinde birlikte yaşama ve her bakımdan daha güçlü bir yapıya kavuşabilmeleri adına, Batı demokrasilerinin temel dinamiklerini taşımak şartı ile aşağıda sayılacak bazı özellikleri de bünyesinde taşıması önemli gözükmemektedir. Zaten uzlaşmacı demokrasiler ve kısmen çoğulcu özellikler taşıyan karma demokrasiler günümüz demokrasi uygulamalarına önemli alternatif modeller olarak görülmektedirler (Schmidt 2002b: 149). Bu açıdan da oydaşmacı, müzakereci ve agonistik modelden alınan bazı özelliklerden harmanlanmış bir siyasi yapının, Suriye için uygun düşebileceğini iddia etmek, Suriye gibi farklı alt kültürleri bünyesinde taşıyan ülkelerin

zorluklarının çözümü adına alternatif bir öneri olacaktır. Çok katmanlı ülkeler için demokrasi modellerinin Suriye için uygunluğunun tartışıldığı bölümde, bu özelliklere daha ayrıntılı değinilmiş olsa da, burada hepsinin kısa bir şekilde verilmesinde fayda vardır. Bunlar:

- 1- Ülkedeki sistemin ilk kuruluş aşamasında, toplumsal mutabakatın sağlanması adına, toplumun önde gelen kişileri ve sivil toplum örgütleri ile müzakereci modelin tarif edildiği şekilde bir müzakere süreci (pazarlık değil) işletilmesi.
- 2- Özellikle Baas iktidarının meşruiyetini yitirdiği şu dönemde, müzakereci modelin de öngördüğü şekilde, halkın düşünsel kaynaklarını yeni kurulacak sisteme dâhil edebilmek için müzakere süreçlerine yerel halkın da katılımının sağlanarak, ikna edilmesi ve böylelikle meşruiyetinin de sağlanmış olması.
- 3- Radikal demokrasi kuramlarının önem verdiği şekilde, Suriye’de sivil toplumun -geleneksel bağlamların gücünden de faydalanılarak- ve STK’ların müzakere süreçlerinde kullanılması ve bu yapıların modernizasyonu.
- 4- Suriye’deki görüş ve beklenti farklılıklarının bilincinde olarak, hem oydaşmacı modelde hem de radikal modellerde öngörüldüğü şekliyle kesin uzlaşılara değil, kısmi uzlaşılara varılmasının yeterli görülmesi. Ulaşılabilecek uzlaşılarda ise agonistik modelde öngörüldüğü şekliyle her zaman tartışılabilir konsensüsler olması.
- 5- Suriye’de yaşanan tek partili bir diktatörlük rejiminden sonra, oydaşmacı modelde öngörüldüğü şekliyle tarafların kendilerini ifade edebilecekleri çok partili ve parlamenter bir sistem ile nispi temsil sistemi.
- 6- Oydaşmacı modelde öngörülen etkili, işleyen konsey ve komiteler aracılığıyla, Suriye’de alt özgüllüklerin haklarının korunması ve her toplum kesiminin siyaseten kendilerini ifade edebilecekleri alanların açılması.
- 7- Oydaşmacı modelde öne sürülen yasama ve yürütmeye dengeli bir yapı ile toplum kesimleri arasında daha dengeli bir yapı oluşturulması.
- 8- Müzakereci demokrasi modelinde önerilen danışmanlık sisteminin patronaj ve yolsuzluğun önlenmesi adına dönüşümlü olarak gerçekleştirilmesi.

- 9- Suriye toplumunun büyük çoğunluğu birlikten yana olduğundan, üniter bir yapı öngörülmektedir. Ancak, özerklik ve federasyon taleplerini de dikkate almak adına, yerel yönetimlere geniş yetkilerin tanındığı adem-i merkeziyetçi bir sistem.
- 10- Suriye’de rejimin en sorunlu alanlarından olan devlet baskısı ile toplumun şekillendirilmesi konusuna çözüm olarak; agonistik perspektiften, halkın içerisindeki farklılıkları ve düşmanlığa varmayan çekişmeleri kabullenmiş olan ve onları tek-tipleştirmeye çalışmayan bir yönetim.
- 11- Alt özgüllüklerin inançlarına ve kendi kültürlerini yaşamalarına müdahale etmeyen, radikal modellerin önerdiği çoğullukları kabule dayalı bir sistem. Bu bağlamda da, ülkedeki üç büyük dil grubunun varlığından dolayı bu dillerin resmi dil olarak kabul edilmesi.
- 12- Toplumsal ihtiyaçları çabuk bir şekilde karşılayabilme adına agonistik modelin önerdiği; politik sonuçların kolay bir şekilde yeniden düzenlenebildiği, akışkan ve katılımcı kurumların var olduğu bir yapı öngörülmektedir.
- 13- Yukarıda anlatılan bütün modeller ortak bir risk alanı olan kabilesel, dinsel veya dilsel aidiyetlerin yönetime taşınmasının önüne geçebilmek için yönetimdekilerde liyakate azami önem verilmesi.
- 14- Farklı görüşlerdeki kişilerin, ateşli rekabet ve mücadelelerini demokratik ortam içerisinde sürdürülebildiği bir sistem.

Yukarıda anlatılan model ağırlıklı olarak müzakereci modelin özelliklerini taşımakta olsa da, oydaşmacı modele ait aygıtları da içermektedir. Ayrıca, iç savaş sürecinde artan düşmanlık duygularının siyasal zemine çekilerek rekabet düşüncesine dönüştürülebilmesi ve devletin toplum üzerine tek-tipleştirme dayatmadığı bir siyasal sistem de agonistik modelden Suriye için önerilebilecek özellikler olarak burada sıralanmıştır. Ağırlıklı olarak vatandaş odaklı böyle bir modelin, çoğunluğun hegemonyasında dönüşme eğilimi olabileceği gibi aktif bir azınlığın etkili olduğu dengesiz bir sisteme dönüşme ihtimali de her zaman mevcuttur. Diğer yandan, müzakere süreçlerindeki zaman kayıpları da sistemin tıkanmasında yol açabilecek özelliklerden biri olarak gözükmemektedir. Ayrıca, her şeyi müzakere süreçlerine bağlıyor

olmanın da getireceği olumsuzluklar göz önüne alınmalıdır. Bu bağlamda, yönetim erkini elinde bulunduranların müzakere süreçlerini daha çok halkın nabzını tutmak, beklentilerini anlayabilmek ve sorunlu alanları hemen tespit ederek çözüme ulaştırmak, dahası kamusal alandan akan düşünsel kaynakları değerlendirmek için karar verme süreçlerine katmaları oluşabilecek hantallaşma, dinsel ve kabilesel bağları yönetime taşıma, manipülasyon gibi olumsuzlukların önüne geçilmesi adına önemli gözükmektedir. Agonistik modelde vurgulanan şiddetli rekabetlerin siyaset içerisinde varlığını devam ettiriyor olması, yapılan tartışma ortamlarından ve uzlaşya varılma hedefi olmadığından dolayı, ayrılıkların derinleşmesi riskini de her zaman taşımaktadır. Bununla beraber bunca farklı grubun uzlaşya varma güçlükleri düşünüldüğünde, her zaman tartışılabilir konsensüsler de Suriye için uygun düşebilecek agonistik özelliklerdir.

Suriye zengin tarihi geçmişine, yetişmiş insan kapasitesine ve oluşmuş ortak kültürüne ve nüfusunun çoğunluğunda hala devam eden birlikte yaşama idealine rağmen, yakın tarihi iktidar için güç mücadeleleri ile dolu olan bir ülkedir. Dahası değişim beklenen Baas Rejimi hala belli bölgelerde muktedirdir ve güçlü bir aktör olarak varlığını devam ettirmektedir. Bir yandan da ülkenin önemli bir bölümünü oluşturan Kürt bölgelerinin ayrılık talepleri bulunmaktadır. Aynı zamanda da ülkenin belli bölgeleri radikal örgütlerin yönetimine geçmiş olan ve bir yandan da küresel ve bölgesel güçlerin vekâlet savaşı sürdürdükleri bir ülkedir. Bütün bu sorunların gölgesinde demokrasiyi konuşmak zor olsa da bunların tartışılması da gerekmektedir. Dünyanın hiç bir yerinde mükemmel demokrasi olmadığı gibi, demokrasi üzerinde arayışlar da devam edecektir. Bu gerçeklikten hareketle de, Suriye ve buna benzer pek çok ülke için önerilebilecek alternatifler de olacaktır. Dünya devam ettikçe yeni problemler çıkacak ve yeni problemler için de yeni düşünsel çabalar doğacaktır.

V. BÖLÜM

5. SONUÇ

Suriye tarihi geçmişten günümüze, heterojen özelliklerinden kaynaklı, genellikle azınlık grupların ülkede söz sahibi olma isteklerine ve bu nedenle de, oluşan mücadelelere sahne olmuştur. Bu iç çekişmeler, Suriye’de hem güven ortamı oluşmasına engel olmuş, hem de ekonomik, siyasi ve toplumsal olarak ülkenin ilerlemesine engel teşkil etmiştir. Bugün geline nokta ise Suriye, trajik bir iç savaşla karşı karşıya kalmış, yüzbinlerce insan hayatını kaybetmiş, nüfusun neredeyse yarısı yaşadıkları yerleri terk etmek zorunda kalmış, ekonomisi ve alt yapısı çökmüş, dünyaya terör ihraç eden bir ülkeye dönüşmüştür. Yakın gelecekte, bir barış ışığı da gözükmemektedir. Ülkedeki diktatörlük, nihayetinde ülkeyi siyasi olarak dış ülkelerin de müdahalelerine açık hale getirmiştir. Suriye, dış güçlerin çıkar çatışmalarının bir arenasına dönüşmüşken, çözüm de yine bu dış güçlerin karar vermeleri ile gelecek gibi gözükmemektedir.

Nasıl ki Büyük Suriye bölgesinde, 1914-1924 yılları arasındaki dönem, Osmanlı hâkimiyetinin son bulduğu ve yeni devletlerin şekillendiği bir dönem olmuş ve bölgenin şekillenmesi devrin başat aktörlerinin çıkarları ile bağlantılı olarak gerçekleşmişse, bugün de Suriye için bir kırılmanın yaşandığı ve yeni oluşumların kaderinin de yine bölgesel ve küresel aktörlerin isteklerine göre şekilleneceği öngörülmektedir. Geline nokta Suriye; hem ülke içi, hem de ülke dışı aktörlerin, dahası devlet dışı uluslararası aktörlerin de güç mücadelelerine girdiği, kaotik bir ortama dönüşmüştür. En kısa zamanda taraflarca yapılacak bir barış anlaşması, Suriye için yapılacak en iyi tahmindir.

Ancak düşük yoğunluklu, tarafların yıprandığı, sürüncemede kalan bir iç savaş olasılığı da her zaman mevcuttur.

Suriye için çözüm bekleyen bir radikalizm olgusu da gündemdedir. Gelir kaynakları kurutulmadıkça ve Suriye'deki durumun çözümü adına yeterli ve güçlü çabalar geç kalmaya devam ettikçe gençler radikalleşecek, sıradan vatandaş çaresizlikle IŞİD/DAEŞ ve bunun gibi örgütlere biat edecek,¹¹¹ bu gibi örgütler de toprak kazanmak ideali ile bölgeye şiddet saçmaya devam edecektir. Diğer yandan güncel olarak, PYD liderliğinde bir bütün yapısı gibi algılanan Kürt kesimi, içerisinde barındırdığı farklılıklar ile olası çatışmaları işaret etmektedir. Suriye bir taraftan, dünyayı tehdit eden terörü üreten bir döngüye teslim olurken, diğer taraftan teröre müdahale bahanesiyle yabancı güçlerin sürekli hedefinde olacaktır.

Demokrasi talepleri ile ortaya çıkan muhaliflerin istekleri, özellikle sahada savaşılan kısmında meydana gelen radikalleşmeler yüzünden gündemden düşmüş, Suriye için konuşulan en temel konu, terörle mücadele konusu haline gelmiştir. Esad rejimi, karşısındaki muhaliflerin tamamını terörist ilan ederek, onları kabul etmemekte ısrar etmekte ve ülkedeki durumun özgürlük ve demokrasi talepleri ile olan bağıını görmezlikten gelmeye devam etmektedir. Diğer yandan muhalifler de, hala ayakta kalmaya devam eden rejimi yok sayma veya tamamen yok etme eğilimlerini devam ettirmektedirler. Kürtler ise, bağımsızlık amaçlarından başka bir şeye odaklanmazken, IŞİD/DAEŞ gibi terör örgütleri ideolojik bekalarını ve devlet kurma ideallerini sürdürmektedirler. Rusya, İran, ABD, Katar ve Türkiye ise, kendi ülkesel çıkarları için farklı taleplerle sahada aktivitelerini devam ettirmektedirler. Bütün bunlar yaşanırken Suriye'de, yerinden oynayan bütün taşların, tekrar yerine oturduğunu hayal etmek biraz zor olsa da, barışın öyle ya da böyle geleceği muhakkaktır.

¹¹¹ IŞİD/DAEŞ'in hâkim olduğu bölge halklarının IŞİD/DAEŞ'e ideolojik olarak bağlı ve tabi olduğunun düşünmemek gerekmektedir. Çünkü IŞİD/DAEŞ'in hâkim bulunduğu Rakka ve Deyr ez-Zor bölgesindeki sivil toplum kuruluşları ve siyasi kurumlar, sosyal medya aracılığı ile başlattıkları bir kampanya ile IŞİD/DAEŞ kontrolünde bulunan kentlerde yaşayanların IŞİD/DAEŞ'in halk tabanı olarak algılanmamasını talep etmişlerdir (Rakka ve Deyr ez-Zor Sakinleri Sivillerin Bombardımandan Korunmasını İstedi, 2017, <http://tr.etalaf.org/haberler/koalisyon-haberleri/rakka-ve-dey-ez-zor-sakinleri-sivillerin-bombardımandan-korunmasını-istedi.html>, 13 Ocak 2017'de erişildi).

Bariştan sonraki süreçte de kısa vadede yapılması gereken en önemli hamle; ülkedeki bütün tarafların, yeni bir devlet inşası sürecine etkin bir şekilde ortak edilmelerinin sağlanmasıdır (Sandıklı ve Semin 2012: 6). Muhakkak ki iç savaş bir gün bittiğinde, ülkede hiçbir şey eskisi gibi olmayacaktır. Rejimin eski Baas sistemine geri dönmesi mümkün değildir. İç savaş sonrası dönemde hem muhalifler, hem de rejim ve taraftarları için yeni sistem arayışlarının olacağı bir dönem olacaktır. Bugünkü haliyle ülke, fiili olarak bölünmüş durumdadır. Ülkedeki hiçbir güç odağında ise, ülkenin tamamını yönetimi altına alabilecek ve bu fiili durumu değiştirerek ülkeyi üniter bir yapıya dönüştürecek bir kapasite bulunmamaktadır. Gerçek durum böyle olmakla birlikte; gerek Esad tarafında, gerekse muhaliflerde (Kürt azınlık dışındakilerde), ülkenin yapısının üniterden farklı bir yapıya dönüşmesine tahammül yoktur.

Muhaliflerle yapılan kişisel görüşmelerde ve medya aracılığıyla ulaşılan bütün mülakatlarda; hem Sünni Araplar, hem de Türkmenler tek Suriye fikrini savunmakta, bölünmüşlüğe şiddetle karşı çıkmaktadırlar. Onlar, ne kadar karşı çıksalar da realite böyle değildir ve barış sonrası olası senaryoları federal bir yapı veya en azından adem-i merkeziyetçi gevşek yapılı bir sistem üzerinden kurgulamak daha doğru olacaktır. Çünkü, ülkenin oldukça önemli bir kesiminde birlikte yaşama idealini yitirmiş, kendi yönetimini kurmuş bir azınlık grup vardır¹¹². Rejim dile getirmese de, zaten bu durumu ilk başlatan ve kabullenen taraf olmuştur. Şunu da belirtmekte de fayda vardır ki; Kürtler her ne kadar bağımsızlık veya özerklik taleplerini dile getirirler ve güncel olarak dünyadaki önemli güçleri de arkalarına almış görünümü verseler bile, ülkede Kürtlerin olduğu yerlerdeki diğer kimliklerin önemli oranda varlığı ve Kürtlerin Suriye'nin diğer kentlerine dağılmış bir şekilde yaşıyor olmaları, ayrıca toplumun çoğunluğunun üniter yapıyı arzuluyor olması gibi nedenlerle, Suriye için üniter yapının daha uygun bir model olduğunu ifade etmek gerekmektedir.

İç savaşın önemli aktörlerinden olan uluslararası güçler, yeni Suriye'nin inşasında yine önemli konumda olacaklardır. Bu nedenle, kurulacak bir geçiş yönetimine sadece kendi destekledikleri tarafların değil, bütün grupların katılımının

¹¹²Nasıl ki Osmanlının Jön Türkler döneminde, Arap milliyetçilerine yapılan baskılar Suriye Araplarında ayrılma duygularını pekiştirmiştir, aynı şekilde de Arap milliyetçiliği yapan Baas rejiminin Kürtlere yaptığı baskılar da Kürtlerin güçlü özerklik taleplerine yol açmıştır.

sağlanmasını kabullenmelidirler. Bu ise, herkesi kucaklayacak bir politika, birden çok kişiden oluşan bir milli birlik geçiş hükümetinin kurulması anlamına gelmektedir. Ayrıca geçiş hükümeti, hem Batı'nın, hem Rusya ve İran'ın tehdit olarak algılamadığı, ülkeyi barış içinde yönetebilecek bir yapıdan oluşmalıdır. Bu geçiş hükümetinin esas misyonu barış ve ülkenin birliğinin sağlanması ve yeni Suriye'yi inşa edecek olan parlamento ve hükümete zemin hazırlaması olmalıdır (İsa 2016, http://www.ocakmedya.com/ocak_yazar/2016/12/22/suriyede-baris-mi-adalet-mi/, 8 Ocak 2017'de erişildi).

Esad sonrası Suriye'de, çatışmaların ara ara devam ettiği, sorunlu bir barış da tesis edilmiş olabilir. Her ne olursa olsun; Suriye'de barış tesis edildiğinde yeni kurulacak sistemin, yeniden büyük bir patlamaya meydan vermemek için, belli özellikleri içermesi gerekmektedir. Bu özellikler toplumun nefes almasını sağlayarak, yaşanabilecek zorlukların tekrar bir iç savaşa evrilmesini önleyecek özellikler olmalıdırlar. Gerek iç savaşın getirdiği karmaşık durumun, Suriye'nin güncel durumunun analiz edilmesine getirdiği sınırlılıklar, gerekse demokrasi kuramının kendinden kaynaklı –Batı toplumları için öngörülmüş olmaları gibi- zorluklar saklı kalmak şartıyla; bu çalışmada yapılan araştırmalar neticesinde demokrasi modellerinden olan, oydaşmacı, müzakereci ve agnostik demokrasi modellerinden bazı özelliklerin Suriye toplumu için uygun olabileceği tespiti yapılmıştır.

Suriye için önerilebilecek özelliklere kısaca değinmek gerekirse: Oydaşmacı modele ait, toplumun önde gelen kişilerinin toplumsal barış için birlikte çalışmalarını sağlayan sistemin Suriye için uygun olabileceği düşünülmüş, ancak bunun sağlanabilmesi için, elitlerin biraz daha uzlaşı yanlısı olmaları gerektiği dile getirilmiştir. Diğer yandan, müzakereci modeldeki asgari noktalarda uzlaşı idealinin de Suriye için uygun olduğu ifade edilmiştir. Burada oydaşmacı modelden farklı olarak, pazarlıkla değil liderlerin öncülüğünde, halkın uzlaşı ile hareket edebilmeleri önem arz etmektedir. Ayrıca, toplum içerisinde oluşan düşünsel kaynakların, danışmanlıklar eliyle yürütme organına aktarılmasını idealize eden müzakereci modele ek olarak, halkın aktif katılımını içeren komisyonların varlığının da ülke için uygun düşebilecek oydaşmacı mekanizmalar olarak önerilmiştir.

Müzakereci ve agonistik modelin sivil topluma verdiği öneme dayanarak, Suriye gibi bir ülkede, halkın ihtiyaçlarını daha iyi yansıtabileceği düşüncesinden hareketle, sivil toplumun desteklendiği bir sistem öngörülmüş, başlangıçta sivil toplum yerine geleneksel yapılardan faydalanılabileceği ifade edilmiştir. Yine agonistik modele ait bir anlayış olan toplumdaki farklılıkların ve düşmanlığa varmayan şiddetli rekabetlerin devlet tarafından olağan karşılanması ve toplumu dönüştürmek için zorlanmaması gerekliliği belirtilmiştir. İç savaş ortamında iyice ayrıışmış olan toplum katmanlarındaki düşmanca hisler, siyaset içerisine kanaliz edilerek, kıyasıya mücadele edebildikleri bu alanda antagonizmadan, agonizmaya dönüştürülmesi önemli bir konu olarak gözükmektedir. yönetim şekli için de, özellikle çoğunluğun hassasiyetlerini göz önünde bulundurarak, üniter bir yapı içerisinde, yerel yönetimlerin güçlendirildiği, adem-i merkeziyetçi bir yapı önerilmiştir. Ayrıca yürütme ve yasamanın gücünün dengeli olarak dağıtıldığı, parlamenter bir sistemin ülke için uygun olduğu da ifade edilmiştir. Bütün bunlar önerilirken, toplumsal yapının gelenekselliğinin de farkında olarak, bireylerin aktif katılımı ile gerçekleşen yönetsel değişimleri fark ettiklerinde, daha istekli ve sorumlu hale gelebilecekleri ve zamanla demokrasi kültürünün yaşanarak yerleşeceği de ifade edilmiştir.

Yukarıda tarif edilen özelliklerin, ülke için barışın tesisi ve devamının sağlanması adına önemli olduğu öngörülmektedir. Suriye'nin geleceği için belli demokratik özelliklere vurgu yapan öneriler tamamen teorik olarak gerçekleştirilse de, Suriye'nin tarihi, siyasi ve toplumsal yapısı dikkate alınarak, geliştirilmiş oldukları için önem kazanmaktadırlar. Şunu da belirtmek gerekir ki, bu önerilerin tamamının olmasa bile, bazı özelliklerin, geleceğin Suriye'sinde uygulamalarını bulması ile başarısı ortaya çıkabilecektir. Geçmişte yönetsel başarı kazanan ülkeler, çeşitli deneyimlerle bugünlere gelmiş olduklarından, Suriye de bazı yöntemleri denemek suretiyle, kendisi için en iyi olan şekli bulacaktır. Bundan dolayı da, gelecekte kurulacak sistemin agonistik bir bakış ile akışkan ve değişime açık olması da bilhassa önem kazanmaktadır.

KAYNAKLAR

Abbas, Hassan (2011). "The Dynamics of the Uprising in Syria". *Arab Reform Brief* 51: 1-10.

Abd-Allah, F. Umar (1983). *The Islamic Struggle in Syria*. Berkeley: Mizan Press.

Abensour, Miguel (2002). *Devlete Karşı Demokrasi: Marx ve Makyavel Momenti*. Çev. Z. Gambetti. Ankara: Epsilon Yayınları.

About the Crisis. (2016). (<http://www.unocha.org/syrian-arab-republic/syria-country-profile/about-crisis>, 10 Şubat 2017'de erişildi).

Abu-Rabi', M. Ibrahim (2004). *Contemporary Arab Thought: Studies in Post-1967 Arab Intellectual History*. London: Pluto Press.

Ahrar'uş Şam, Astana'daki Suriye Barış Görüşmelerine Katılmayacak. (2017). (<https://tr.sputniknews.com/ortadogu/201701171026804221-ahrarus-sam-astana-suriye-baris-gorumesi-katilmayacak/>, 11 Şubat 2017'de erişildi).

Akal, C. Baki (2000). *Devlet Kuramı*. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Akgün, Birol (2012). *Suriye Krizi'nde Bölgesel ve Küresel Aktörler: Perspektifler, Sorunlar ve Çözüm Önerileri*. Ankara: Stratejik Düşünce Enstitüsü.

Akın, İlhan (2013). *Devlet Doktrinleri*. II. Baskı. İstanbul: Beta Yayıncılık.

Ali, Cedan (2012). 2012 Suriye Söyleşileri. (Kanpolat, H. ve diğerleri, Röportaj Yapan) Ankara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.

- Al-Saleh, Asaad (2016). "The Ministry of Culture in Syria: History, Production and Restriction of Official Culture". *Journal for Cultural Research* 1-20.
- Amin, Samir vd. (1994). *Düşük Yoğunluklu Demokrasi: Yeni Dünya Düzeni ve Yeni Politik Güçler*. Çev. A. Fethi. İstanbul: Alan Yayıncılık.
- Aragone, Enriqueta ve Sanchez, Santiago (2008). A Theory of Participatory Democracy Based on the Real Case of Porto Alegre". *European Economic Review* 90: 927-943.
- Aras, Bülent ve Toktaş, Şule (2008). *Güvenlik, Demokrasi ve İstikrar Sarmalında Suriye ve Afganistan*. I. Baskı. Ankara: SETA Yayınları.
- Arı, Tayyar (2007). *Geçmişten Günümüze Orta Doğu Siyaset, Savaş ve Diplomasi*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- Arı, Tayyar (2015). "Yemen’de Arap Baharı’ndan Husi Darbesine: Bir Demokrasi Denemesinden Başarısız Devlete mi?". *Stratejik Düşünce Enstitüsü (SDE) SDE Bakış* 1-10.
- Aristoteles (1975). *Politika*. Çev. M. Tuncay. İstanbul: Remzi Kitabevi Yayınları.
- Aristoteles (1998). *Atinalıların Devleti*. Çev. S. Y. Baydur. İstanbul: Çağdaş Matbaacılık Yayıncılık Ltd. Şti.
- Asseburg, Muriel ve Wimmen, Heiko (2013). "The Civil War in Syria and The Impotence of International Politics", (<https://www.swp-berlin.org/en/publication/the-civil-war-in-syria-and-the-impotence-of-international-politics/>, 20 Aralık 2016'da erişildi).
- Assyria. (2008). (<http://unpo.org/members/7859>, 15 Kasım 2016'da erişildi).
- Atassi, Suheir (2011). (A. Jazeera, Röportaj Yapan) Al Jazeera.

- Avrupa, Asya ve Ortadoğu Haritası*. (2016). (<http://tr.depositphotos.com/49741381/stock-photo-map-of-europe-asia-and.html>, 4 Ocak 2017'de erişildi).
- Aydıntaşbaş, Aslı (2011). "Albay Asaad Beşar Esad'a Karşı", (<http://www.milliyet.com.tr/albay-asaad-besar-esad-a-karsi/siyaset/siyasetyazardetay/07.11.2011/1460090/default.htm>, 7 Aralık 2016'da erişildi).
- Ayhan, Veysel (2012). "Suriye'de Demokratik Gösterilerden Silahlı Muhalefete: İç Savaş Doğru mu?", (<http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/1566?s=orsam%7Cturkish>, 13 Aralık 2016'da erişildi).
- Azmeh, Shamel (2016). "Syria's Passage to Conflict: The End of the "Developmental RentierFix" and the Consolidation of New Elite Rule". *Politics and Society* 44(4): 499–523.
- Bağce, Emre (2012). "Antik Yunan Kent Devletinde Demokrasi Deneyimi ve Yerel Yönetimler". (<http://www.siyasaliletisim.org/dr-bahadr-kaleas/doc-dr-emre-bace/348-antik-yunan-kent-devletinde-demokrasi-deneyimi-ve-yerel-yonetimler.html>, 18 Ekim 2015'de erişildi).
- Bar, Shmuel (2006). "Bashar's Syria: The Regime and its Strategic". *Comparative Strategy* 25: 353–445.
- Barber, Benjamin (1995). *Güçlü Demokrasi: Yeni Bir Çağ İçin Katılımcı Siyaset*. I Baskı. Çev.M. Beşikçi. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Bashar al-Assad.(2016) (<https://global.britannica.com/biography/Bashar-al-Assad>, 1 Kasım 2016'da erişildi).
- Batatu, Hanna (1999). *Syria's Peasantry, the Descendants of Its Lesser Rural Notables, and Their Politics*. Princeton: Princeton University Press.

- BBC Araştırması: Suriye Alevilerinin 'Katliam Korkusu*. (2013). (http://www.bbc.com/turkce/haberler/2013/03/130315_suriye_aleviler_2, 16 Aralık 2016' da erişildi).
- Becker, Petra ve Stolleis, Friederike (2016). "The Crushing of Syria's Civil Actors". *Stiftung Wissenschaft und Politik* 55:1-4.
- Bekir, Alen (2017). Astana Görüşmelerini Her Fırsatta Engellemeye Çalışanlar Var. (R. Haber, Röportaj Yapan)
- Benhabib, Seyla (1999). *Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması*. Çev. Z. Gürata ve C. Gürsel. İstanbul: Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi.
- Berger, L. Peter (1994). "Demokratik Kapitalizmin Şüpheli Zaferi". Çev. E. Özbudun ve L. Köker. *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*. Ed. Larry Diamond ve F. Marc Plattner. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı. 1-15.
- Beşar, Abdülhekim (2012). 2012 Suriye Söyleşileri. (ORSAM, Röportaj Yapan). Ankara: Ortadoğu Stratejik Araştırma Merkezi.
- Beşar, Asaad (2011). Albay Asaad Beşar Esad'a karşı. (A. Aydıntaşbaş, Röportaj Yapan) Milliyet.
- Beşar Esad Kontrolü PKK'ya, Bıraktı* (2012). (<http://www.internethaber.com/besar-esad-kontrolu-pkkya-birakti-440297h.htm>, 20 Ocak 2018'de erişildi).
- Bhagwati, Jagdish (1994). " Demokrasi ve Gelişme". Çev. E. Özbudun ve L. Köker. *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*. Ed. Larry Diamond ve F. Marc Plattner. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı. 45-55.
- Bileşenler*. (2012), (<http://tr.etilaf.org/syrian-local-councils/suriye-yerel-meclisleri.html>, 30 Ocak 2018'de erişildi).

Bingöl, Oktay (2016). "Suriye’de Kürt Hareketi: PYD/YPG’nin PKK ve Bölgesel Kürt Dinamiği İle İlişkisi ve Türkiye’ye Etkileri", (http://merkezstrateji.com/wp-content/uploads/2016/06/Rapor_014_Kürtler-ve-PYD_s2.pdf, 20 Aralık 2016’da erişildi).

BM’nin Suriye Özel Temsilciliğine Mistura Atandı. (2014). (<https://www.dunya.com/dunya/bm039nin-suriye-ozel-temsilciligine-mistura-atandi-haberi-251687>, 12 Mart 2016’da erişildi).

Bodansky, Yossef (2012). "Syria's Multi-Layered Wars". *Defense and Foreign Affairs Strategic Policy* 40(2): 6-8.

Bozarslan, Hamid (2014). *Ortadoğu: Bir Şiddet Tarihi*. Çev. A. Berkay. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bozarslan, Hamit (2016). *Ortadoğu’nun Siyasal Sosyolojisi: Arap İsyanlarından Önce ve Sonra*. Çev.M. I. Durmaz. İstanbul: İletişim Yayınları.

Bozarslan, Mahmut (2014). "PYD İle Anlaşma Nasıl Sağlandı?", (<http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/pyd-ile-anlasma-nasil-saglandi>, 1 Ocak 2017’da erişildi).

Bozkurt, Ceyhun (2013). "Suriye Kürtleri ve PKK". (<http://www.21yyte.org/arastirma/terorizm-ve-terorizmle-mucadele/2013/07/29/7123/suriye-kurtleri-ve-pkk>, 15 Kasım 2016’da erişildi).

Braud, Philippe (2000). "Devlet: Hukuki Öğretinin İkilemleri ". Çev. G. B. Coşkun. *Devlet Kuramı*. Ed. C. Baki Akal. Ankara.Dost Kitabevi Yayınları. 359-376.

Buzpınar, Ş. Tufan (1998). "Osmanlı Suriye’sinde Türk Aleyhtarı İlanlar ve Bunlara Karşı Tepkiler 1878-1881". *İslam Araştırmaları Dergisi* 2:73-89.

- Cartwright, Mark (2016). "Cleisthenes", (<https://www.ancient.eu/Cleisthenes/>, 06 Ocak 2018'de erişildi.)
- Carroll, W. Barbara ve Carroll, Terrance (1999). "Civic Networks, Legitimacy and the Policy Process". *Governance* 12(1): 1-28.
- Caves, John (2012). Syrian Kurds and the Democratic Union Party (PYD),. *Institute Study Of War*, 1-15.
- Ceceli-Köse, Sezen (2014). "Müzakereci Demokrasi Kuramı ve Toplumsal ve Politik Dönüşümün İmkânları: Kürt Açılımı Üzerine Bir İnceleme". *Spectrum: Journal of Global Studies Special Issue* 89-115.
- Cenevre-3 Görüşmelerine Katılanların Güncel Listesi. (2016). (<http://www.stratejikortak.com/2016/02/cenevre-3-gorushmeleri-listesi.html>, 3 Ocak 2017'de erişildi).
- Cenevre'deki Suriye Toplantısının Sonuç Bildirisi Yayımlandı. (2012). tarihinde (<http://www.turkishny.com/news/cenevredeki-suriye-toplantisinin-sonuc-bildirisi-yayimlandi>, 24 Aralık 2016'da erişildi).
- Central Intelligence Agency. (2016). (<https://www.cia.gov/library/publications/the-world-factbook/geos/sy.html>, 21 Mayıs 2016'da erişildi).
- Chan, Sylvia (2002). *Liberalism, Democracy and Development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Clawson, Patrick (1996). Assad's Syria is a Rogue Regime. *Syria: Peace Partner of Rogue Regim* (s. 36-40). Washington: U.S. Government Printing Office.
- Cleveland, L. William (2008). *Modern Ortadoğu Tarihi*. Çev. M. Harmancı. İstanbul: Agora Kitaplığı.

- Cohen, Joshua (1997)."Deliberation and Democratic Legitimacy". *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics*. Ed. James Bohman ve William Rehg. Cambridge: The MIT Press. 67-92.
- Cohen, Joshua (1999)." Müzakereci Demokraside Usül ve Esas". Çev. Z. Gürata ve C. Gürsel. *Demokrasi ve Farklılık*. Ed. Seyla Benhabib. İstanbul: Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi. 140-173.
- Coleman, South (2011). *Culture Shock! Syria: A Survival Guide to Customs and Etiquette*. Tarrytown: Marshall Cavendish Corporation.
- Commins, David ve W. Lesch, David (2014). *Historical Dictionary of Syria*. Plymouth: Scarecrow Press.
- Constitution of Syria (1973) – 1: Basic Principle*. (2013). (<http://corpus.learningpartnership.org/constitution-of-syria-1973-1-basic-principles>, 3 Aralık 2016'da erişildi).
- Constitution of the Syrian Arab Republic - 2012*. (2012). (<http://www.voltairenet.org/article173033.html>, 3 Aralık 2016'da erişildi).
- Corke, Susan (2013)." Demokrasi ve Siyasal Katılım". Uluslararası Demokraside Gerileme ve Küresel Sorunlar Konferansı. Ed. Nihal Boztekin. İstanbul: Heinrich Böll Stiftung Derneği Türkiye Temsilciliği. 23-31.
- Coşkun, M. Kemal (2007). *Demokrasi Teorileri ve toplumsal Hareketler*. Ankara: Dipnot Yayınları.
- Crick, Bernard (2012). *Demokrasi*. Çev.Ü. H. Yolsal. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Cumhuriyet, *Cumhuriyet Gazetesi Arşivi*. (2006). <http://www.cumhuriyetarsivi.com/katalog/4926/sayfa/2006/2/27/7.xhtml>, 9 Kasım 2016'da erişildi).

- Çakmak, Cenap (2016). "Suriyeli Muhalifler Ne İstiyor?". *Ortadoğu Analiz* 8(73): 51-53.
- Çiçek, Selçuk (2012). "Çok Kültürlü Toplumda Müzakereci Demokrasi". *Perspektif* 18(205): 26-27.
- Dahl, A. Robert (1994). "A Democratic Dilemma: System Effectiveness Versus Citizen Participation". *Political Science Quarterly* 109(1) 23-34.
- Dahl, A. Robert (2005). "What Political Institutions Does Large-Scale Democracy Require?" *Political Science Quarterly* 120(2): 187-197.
- Dahl, A. Robert. (2010). *Demokrasi Üzerine* .II. Baskı. Çev.B. Kadioğlu. Ankara: Phoenix Yayınevi.
- Dalacoura, Katerina (2015). "Islamism, Democracy and Democratization and the 2011 Arab Uprisings". *Mediterranean Politics* 20(3): 420-426.
- Dalar, Mehmet. (2015). "Ortaklıkçı Demokrasi Modeli Irak İçin Mümkün mü". 21. Yüzyılda Sosyal Bilimler Dergisi 11: 347-381.
- Dam, Nikolaos Van (1980). "Middle Eastern Political Clichés: Takriti and Sunni Rule in Iraq; Alawi Rule in Syria: A Critical Appraisal". *Orient* 21(1): 42-57.
- Dam, Nikolaos Van (2000). *Suriye’de İktidar Mücadelesi*. I.Baskı. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Dam, Nikolaos Van (2011). "The Syrian regime is rapidly running out of options", (<http://www.independent.co.uk/voices/commentators/nikolaos-van-dam-the-syrian-regime-is-rapidly-running-out-of-options-2335018.html>, 4 Kasım 2016’da erişildi).
- Darke, Diana (2010). *Syria*. London: Bradt Travel Guides Ltd.

Darwish, Housam (2013). "Syria and the Arab Spring: Unraveling the Road to Syria's Protracted Conflict". *The Asan Institute for Policy Studies* 44: 1-12.

Dauve, Gilles ve Nesic, Karl (2012). *Demokrasinin Ötesinde*. Çev. İ. Kahraman. İstanbul: Sel Yayıncılık.

David, R. Fred (2011). *Strategic Management: Concept and Cases XIII*: Baskı. New York: Pearson Education.

Daviş, Adid (2004). *Arap Milliyetçiliği: Zaferden Umutusuzluğa* I.Baskı. Çev.L. Yalçın. İstanbul: Literatür Yayıncılık.

DEAŞ Nedir Ne Anlama Geliyor? Erdoğan Niçin IŞİD'e DEAŞ diyor? (2014). (<http://www.internethaber.com/deas-nedir-ne-anlama-geliyor-erdogan-nicin-isid-deas-diyor-735799h.htm>, 2 Ocak 2017'de erişildi).

Dede, Ekrem (2016). (M. E. Duşak, Röportaj Yapan).

Demir, Nesrin (2010). "Demokrasinin Temel İlkeleri ve Modern Demokrasi Kuramları". *Ege Akademik Bakış* 10: 597-611.

Democratic Union Party [PYD]. (2016). (<http://www.globalsecurity.org/military/world/para/pyd.htm>, 1 Ocak 2017'de erişildi).

Diamond, Larry (2003). "Defining and Developing Democracy". Ed. Robert Dahl ve Jose'Antonio Cheibub. *The Democracy Sourcebook*. London: The MIT Press. 29-39.

Dinçer, O. Bahadır ve Çoşkun, Gamze (2011). *Mayınlı Arazide Yürümenin Adı: Suriye'de Değişimi Zorlamak*. Ankara: Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (USAK) Yayınları.

DiSalvo, Carl (2010). Design, Democracy and Agonistic Pluralism. *Proceedings of the Design Research Society Conference*. Montreal .

- Doğan, Rüya (2015). (D. Canyurt, Röportaj Yapan).
- Dryzek, S. Jhon (2005). "Deliberative Democracy in Divided Societies: Alternatives to Agonism and Analgesia". *Political Theory* 33(2): 218-242.
- Duguit, Leon (2000). " Egemenlik ve Özgürlük. ". Çev. D. Köse, S. Koç. *Devlet Kuramı* Ed. C. Baki Akal. Ankara: Dost Kitabevi Yayınları. 379-400.
- Ekren, Duygu Bayar ve Tahan, Şeyma (2012). "Suriye Halkının Dostları Grubu Toplantısı", (<http://www.sondakika.com/haber/haber-suriye-halkinin-dostlari-grubu-toplantisi-4166365/>, 16 Aralık 2016'da erişildi).
- El-Bayanuni, A. Sadrettin (2011). Suriye Müslüman Kardeşler Cemaatinin Eski Genel Sekreteri ve Şura Meclisi Üyesi Ali Sadrettin El-Bayanuni ile Röportaj. 17-19. (V. Ayhan ve O. Orhan, Röportajı Yapanlar) Ortadoğu Analiz.
- El-Yakubi, Muhammed (2015). Sheikh Muhammad al-Yaqoubi Responds to al-Julani's al-Jazeera Interview. (M. Barber, Röportaj Yapan).
- Elster Jon (1997). "Deliberation and Democratic Legitimacy". *Deliberative Democracy: Essays on Reason and Politics*. Ed. James Bohman ve William Rehg. Cambridge: The MIT Press. 3-34.
- Entous, Adam ve Abushakra, Rima (2013). "Top Western-Backed Rebel in Syria Is Forced to Flee", (<http://www.wsj.com/articles/SB10001424052702304202204579252021900591220>, 31 Aralık 2016'de erişildi).
- Ercan, A. Selen ve Dryzek, S. John (2015). "The Reach of Deliberative Democracy". *Policy Studies* 36(3): 241-248.
- Erdemol, K. Mustafa (2013). *Suriye Denklemi*. Ankara: NotaBene Yayınları.
- Erdoğan, Mustafa (2012). "Müzakereci Demokrasi ve Sınırları". *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 11(22): 25-43.

Erian, Wadid vd. (2010). "Droughts Vulnerability in The Arab Region: Special Case Study: Syria", (http://www.preventionweb.net/english/hyogo/gar/2011/en/bgdocs/Erian_Katlan_&_Babah_2010.pdf, 2 Şubat 2016'da erişildi).

Esad'ın Meşruluğunu Kaybettiğine İnanıyoruz. (2011). (<http://starkibris.net/index.asp?haberID=98577>, 17 Aralık, 2016'da erişildi).

Esad Rejimi Kanlı Zaferini Duyurdu: Halep Düştü. (2016). (<http://www.haberler.com/son-dakika-suriye-ordusu-halep-te-zafer-ilan-9055702-haberi/>, (8 Ocak 2017'de erişildi).

Esad, Beşar (2011). Interview With Syrian President Bashar al-Assad. (t. W. Journal, Röportaj Yapan).

Esad, Beşar (2016a). (ABNA24, Röportaj Yapan) Ehli-Beyt Haber Ajansı.

Esad, Beşar (2016b). (R. Kanalı, Röportaj Yapan) SANA. Şam.

Esad, Beşar (2017) (http://www.presidentassad.net/index.php?option=com_content&view=category&id=325&Itemid=468, 12 Mart 2017'de erişildi). (B. Medyası, Röportaj Yapan).

Escobar, Pepe (2015). "Suriye: Nihai 'Boru Hatları Ülkesi' Savaşı." tarihinde Evrensel: (<https://www.evrensel.net/haber/267433/suriye-nihai-boru-hatlari-ulkesi-savasi>, 4 Mart 2017'de erişildi).

Esposito, L. John ve Voll, O. John (2001). "Islam and Democracy". *Humanities*, 22(6): 1-5.

Failed Responsibility: Iraq Refugees in Syria Jordan and Lebanon. (2008). Middle East Report No:77. (<https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/iraq/failed-responsibility-iraqi-refugees-syria-jordan-and-lebanon>, 21 Kasım 2016'da erişildi).

- Foweraker, Joe ve Krznaric, Roman (2000). "Measuring Liberal Democratic Performance: an Empirical and Conceptual Critique". *Political Studies* 48: 759-787.
- Friederike, Stolleis ve Becker, Petra (2016). "The Crushing of Syria's Civil Actors". *Stiftung Wissenschaft und Politik* 1-4.
- Friedman, Yaron (2010). *The Nusayri- Alawis*. Boston: Brill Hotei Publishing.
- Fuentes, Marta ve Frank, G. Andre (1989). "Ten Thesis On Social Movements". *World Development* 17(2): 179-191.
- Fuller, Graham (2010). "Islamist and Democracy". Ed. Thomas Carothers ve Marina Ottaway. , *Uncharted Journey : Promoting Democracy in the Middle East*" New York: Carnegie Endowment for Int'l Peace. 37-55.
- Fulton, L.Bruce (1996). "The Great Powers and the End of the Ottoman Empire". *France and the End the Ottoman Empire*. Ed. Marian Kent. London: Frank Cass. 137-166.
- Gill, Barry vd. (1994). Düşük Yoğunluklu Demokrasi. Çev. A. Fethi. , S. Amin, N. Düşük Yoğunluklu Demokrasi. Ed. Samir Amin vd. İstanbul: Alan Yayıncılık. 9-46.
- Gliot, Andrea (2013). "Yazidis Benefit From Kurdish Gains in Northeast Syria", (<http://www.al-monitor.com/pulse/originals/2013/10/syria-yazidi-minorities-kurds.html#>, 6 Aralık 2016'da erişildi).
- Goldschmidt Jr., Arthur ve Davidson, Lawrence (2011). Kısa Ortadoğu Tarihi. Çev. A. Güler. İstanbul: Doruk Yayınları.

Gökçe, A. Fuat ve Özdemirci, İlber (2016). "Suriyeli Mültecilerde Demokrasi Algısı Kilis Örneği". *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 8(14): 384-403.

Grant-Hayford, Naakow (2012). "Solution Oriented Conflict Transformation – Syria", (<https://www.galtung-institut.de/en/2012/solution-oriented-conflict-transformation-syria/>, 10 Şubat 2017'de erişildi).

Guide to the Syrian Opposition. (2013). tarihinde BBC.com: <http://www.bbc.com/news/world-middle-east-15798218>, 31 Aralık 2016' da erişildi).

Gürson, Poyraz (2010). *Suriye*. Ankara: Atılım Üniversitesi Yayınları.

Habermas, Jürgen (1996). *Between Facts and Norms*. Çev. W. Rehg Cambridge: The MIT Press.

Habermas, Jürgen (1999). "Demokrasinin Üç Normatif Modeli". Çev. Z. Gürata ve C. Gürsel. *"Demokrasi ve Farklılık: Siyasal Düzenin Sınırlarının Tartışmaya Açılması"*. Ed. Seyla Benhabib. İstanbul: Dünya Yerel Yönetim ve Demokrasi Akademisi. 37-50.

Habermas, Jürgen (1996). *İletişimsel Eylem Kuramı*. Çev. M. Tüzel. İstanbul: Kabalcı yayınevi.

Habermas, Jürgen (2002). *Küreselleşme ve Milli Devletlerin Akıbeti*. Çev. M. Beyaztaş. İstanbul: Bakış yayınları.

Habermas, Jürgen (2004). *Öteki Olmak, Öteki'yle Yaşamak*. Çev.İ. Aka. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Habermas, Jürgen (2010). *Kamusal Yaşamın Yapısal Dönüşümü* (9 b.). Çev.T. Bora ve M. Sancar. İstanbul: İletişim Yayınları.

- Hacıoğlu, Nerdun (2016). "Türkiye ve Rusya Garantörlüğünde Suriye’de Ateşkes". (<http://www.hurriyet.com.tr/putin-suriyede-ateskes-saglandi-40321107>, 1 Ocak 2017’de erişildi).
- Haddam, Abdülhalim (2011). Abdülhalim Haddam Hürriyet’e konuştu. (M. Elveren, Röportaj Yapan).
- Hale, William (2003). *Türk Dış Politikası 1774-2000*. Çev. P. Demir. İstanbul: Mozaik Yayınları.
- Halepli, Rıza (2016). (D. Canyurt, Röportaj Yapan).
- Halep'te Son Dakika Gelişmesi: Sivillere Saldırı, Ölü ve Yaralılar Var.* (2016). (<http://www.mynet.com/haber/dunya/halepte-son-dakika-gelismesi-sivillere-saldiri-olu-ve-yaralilar-var-2780927-1>, 15 Aralık 2016’da erişildi).
- Halil, Ubab (2013). Suriye Ulusal Koalisyonu ABD Temsilcisi Ubab Halil ile Söyleşi. (H. Kanbolat ve O. Orhan, Röportajı Yapanlar) Ankara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Hasan, Ziyad (2012). 2012 Suriye Söyleşileri. (O. Orhan, Röportaj Yapan) Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi. Ankara.
- Held, David (2000). *Models of Democracy* . Cambridge: Polity Press.
- Hinnebusch, Raymond (2006). "Authoritarian Persistence, Democratization Theory and the Middle East: An Overview and Critique". *Democratization* 13(3): 373-395.
- Hinnebusch, Raymond (2008). "Modern Syrian Politics. *History Compass* 6(1): 263-265.
- Hinnebusch, Raymond (2009). "Syrian Foreign Policy under Bashar al-Asad". *Ortadoğu Etütleri* 1(1): 2-26.

- Hinnebusch, Raymond (2011). "The Ba'th Party in Post-Ba'thist Syria: President, Party and the Struggle for Reform". *Middle East Critique* 20(2): 109-125.
- Hinnebusch, Raymond ve Zartman, William (2016). "UN Mediation in the Syrian Crisis: From Kofi Annan to Lakhdar Brahimi". *International Peace Institute* 1-26.
- History of Islamists in Syria*. (2012). (<https://syrianforpeace.wordpress.com/tag/adib-shishakli/>, 22 Şubat 2017'de erişildi).
- Hitti, K. Philip (1959). *Syria: A Short History*. New York: The Macmillan Company.
- Hoca, Halid (2012). Esed Sonrası Suriye. (T. E. Öztürk ve A. Semin, Röportajı Yapanlar).
- Hofstee, Willem (2010). "Reaction From a Social Scientist". Ed. B. ter Haar Romeny. *Religious Origins of Nations? The Christian Communities of the Middle East*. Boston: Koninklijke Brill NV. 53-63.
- Hopwood, Derek (1988). *Syria 1945-1986: Politics and Society*. London: Taylor & Francis Group.
- Hourani, A. Habib (1946). *Syria and Lebanon: A Political Essay*. London: Oxford University Press.
- Hourani, A. Habib (1947). *Minorities in the Arab World*. London: Oxford Univeristy Press.
- Huntington, P. Samuel (1995). "Demokrasinin Üçüncü Dalgası". Çev. E. Özbudun. *Demokrasinin Küresel Yükselişi..* Ed. Larry Diamond ve F. Marc Plattner. Ankara: Yetkin Yayınları. 31-52.
- Hussein, Louay (2015). Syria Pulse. (S. M. Drwish, Röportaj Yapan) Al Monitor.

- Hürriyet, *Sınırda Baylaşmaya Suriye İlgisi*. (2004). (<http://www.hurriyet.com.tr/sinirda-baylasmaya-suriye-ilgisi-199439>, 25 Şubat 2017'de erişildi).
- Ibish, Hussein (2013). "Is this the end of the failed Muslim Brotherhood project?", (<http://www.thenational.ae/thenationalconversation/comment/is-this-the-end-of-the-failed-muslim-brotherhood-project>, 26 Aralık 2016'de erişildi).
- İŞİD Ekonomisi Nasıl İşliyor? (2015). (http://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/01/150106_ft_isid_ekonomi, 6 Ocak 2016'da erişildi).
- Iverson, Duncan (2010). "Deliberative Democracy and the Politics of Reconciliation . D. Kahane". *Deliberative Democracy in Practice* Ed. D. Weinstock ve diğerleri. , West Mall: UBC Press. 115-137.
- İlerleyemeyen Cenevre 3'ün Düğümleri*. (2016). (<http://www.aljazeera.com.tr/haber/ilerleyemeyen-cenevre-3un-dugumleri>, 3 Ocak 2017'de erişildi).
- İnanç-Songülen, Zeynep (2012). "Fransa'nın Suriye Politikası", (<http://www.sde.org.tr/userfiles/file/suriye%20analiz.pdf>, 12 Kasım 2016'da erişildi).
- İranlı Muhalif: Halep'te 25 Bin İranlı Savaşçı Bulunuyor*. (2017). (<http://tr.etalaf.org/haberler/siyasi-haberler/iranl%C4%B1-muhalif-halepte-25-bin-iranl%C4%B1-savasc%C4%B1-bulunuyor.html>, 3 Ocak 2017'de erişildi).
- İsa, Eyüp (2016). "Suriye'de Barış mı, Adalet mi?", (http://www.ocakmedya.com/ocak_yazar/2016/12/22/suriyede-baris-mi-adalet-mi/, 8 Ocak 2017'de erişildi).
- İshakoğlu, Ömer (2012). *Suriye Tarihi: Osmanlı Dönemi Suriyesi'nde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918)*. İstanbul: Kabalcı Yayıncılık.
- Jaber, K. Abu (1970). *Arap Baas Sosyalist Partisi: Tarihi, İdeolojisi ve Örgütü*. Çev. A. Ersoy. Ankara: Altınok Matbaası.

- Jaber, S. Abu Kamel (2003)." Democratization in the Middle East: Experiences, Struggles, Challenges". *The democratic process in Syria ,Lebanon, and Jordan*. Ed. Amin Saikal ve Albrecht Schnabel. London: United Nations University Press. 127-141.
- Jong, Lidewijde (2007). *Narratives of Roman Syria: a historiography of Syria as a province of*. Stanford: Stanford Working Papers in Classics.
- Juma, Mustafa (2016). Kurds Must Unite for a Federation in Syria, Kurdish Politician Says. (Rudaw, Röportaj Yapan) Rudaw.
- Kanatlı, Mehmet (2014). Chantal Mouffe'un Radikal Demokrasi Projesi Üzerine Bir Değerlendirme. *Tesam Akademi Dergisi*, 1(2), s. 115-135.
- Kara, Uğur (2015). "Belçika Oydaşmacı Demokrasisinin Tarihsel Gelişimi ve Bunalımı". *Bahçeşehir Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi* 10(129):25-51.
- Karabat, Ayşe (2016). "Cenevre Görüşmeleri İlk Günden Aksadı", (<https://web.archive.org/web/20160203090224/http://aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/cenevre-gorusmeleri-ilk-gunden-aksadi-0>, 3 Ocak 2017'de erişildi).
- Karal, E. Ziya (2007). *Osmanlı Tarihi*. V. Cilt 5. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Karkın, Meral vd. (2005). "Demokrasinin Günel Sorunları ve Demokratik". *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* 10: 1-25.
- Kaya, Fatih (2013). "PYD ve El-Nusra", (http://www.sanliurfa.com/koseyazisi4281-PYD_ve_EL_NUSRA.html, 11 Eylül 2013'te erişildi).
- Kemal, Melahat (2017). "Hey'etu Tahrîri's-Şâm'dan İlk Açıklama", (<http://www.timeturk.com/hey-etu-tahriri-s-sam-dan-ilk-aciklama/haber-484183>, 9 Şubat 2017'de erişildi).
- Kenner, David (2011). "Who's Who in the Syrian Opposition". *Foreign Policy* 33-35.

- Keyman, Fuat (1999). *Türkiye ve Radikal Demokrasi*. İstanbul: Bağlam Yayınları.
- Khalifa, Mustafa (2013). The Impossible Partition of Syria. *Arab Reform Initiative*, 1-18.
- Khatib, Line (2011). *Islamic Revivalism in Syria: The Rise and Fall of Ba'thist Secularism*. New York: Taylor and Francis Group.
- Khoury, P. Shukry (1989). *Syria and The French Mandate: The Politics of Arab Nationalism, 1920-1945*. Princeton: Princeton University Press.
- Khoury, P. Shukry. (1991). " Syria: Society, Culture, and Polity". *One Syrian Political Culture: A Historical Perspective*. Ed. T. Richard Antoun ve Donald Quataert Albany: State University of New York Press. 13-27.
- Kılınçkaya, M. Derviş (2004). *Osmanlı Yönetimindeki Topraklarda Arap Milliyetçiliğinin Duğuşu ve Suriye*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi.
- Kirişcioğlu, M. Fatih (1995). *Suriye Türkleri*. Ankara: 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü Yayınları.
- Kodmani, Bassma (2014). Kodmani: “Hayal Kırıklığı ve Ümitsizlik Radikalizmi Besliyor”. (ORSAM, Röportaj Yapan) Ankara: ORSAM.
- Kodmani, Bassma (2015). "Syrian Voices on the Syrian Conflict: A solution for Syria". *The Norwegian Peacebuilding Resource Centre* 1-8.
- Koopmans, Ruud ve Statham, Paul (1999). "Challenging the Liberal Nation-State? Postnationalism, Multiculturalism, and the Collective Claims Making of Migrants and Ethnic Minorities in Britain and Germany". *American Journal of Sociology* 105(3): 652-696.
- Korkut, Hüseyin (2012). "Demokrasinin Dönüşüm Sürecinde Birey, Yurttaş ve Cemaat". *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi* 3: 63-73.

- Köker, Levent (1992). *Demokrasi Üzerine Yazılar*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Köker, Levent (1996). "Radikal Demokrasi". *Diyalog: Siyaset Teorisi Dergisi* 1: 110-113.
- Kronoloji: Suriye'ye AB yaptırımları*. (2013). (<http://www.aljazeera.com.tr/kronoloji/kronoloji-suriyeye-ab-yaptirimlari>, 17 Aralık 2016'da erişildi).
- Kuçuradi, İoanna (1998). "Yirmibirinci Yüzyılın Eşiğinde Demokrasi". *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*(Cumhuriyetimizin 75. Yılı Özel Sayısı) 21-29.
- Kushabiev, A. V. (2012). "Suriye'deki Çatışmalar ve Çerkes Diasporası". *Ortadoğu Analiz*, 4(48): 86-92.
- Küçüköğlu, Ömer ve Fırat, Melek (2008). "Ortadoğuyla İlişkiler". Ed. Baskın Oran. *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar 1919-1980*. İstanbul: İletişim Yayınları. 194-203.
- Kürkçüoğlu, E. Ömer. (1972). *Türkiye'nin Arap Orta Doğusu'na Karşı Politikası (1945-1970)*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Laclau, Ernesto ve Mouffe, Chantal (2017). *Hegemonya ve Sosyalist Strateji: Radikal Demokratik Bir Politikaya Doğru (4. b.)*. (A. Kardam, Çev.) İstanbul: İletişim Yayınları.
- Laclau, Ernesto ve Mouffe, Chantal (1992). *Hegemonya ve Sosyalist Strateji*. Çev. A. Kardam ve D. Şahiner. İstanbul: Birikim Yayınları.
- Pace, Joe ve Landis, Joshua (2006). "The Syrian Opposition". *The Washington Quarterly* 30(1): 45-68.

- Lardeyret, Guy (1995). "Orantılı Temsile İlişkin Sorun". Çev. M. Turhan. *Demokrasinin Küresel Yükselişi*. Ed. Larry Diamond ve F. Marc Plattner. Ankara: Yetkin Yayınları. 199-205 Lardeyret.
- Lavrov ve Kerry, Viyana'da Görüştü. (2015). (<http://www.haberler.com/lavrov-ve-kerry-viyana-da-gorustu-7876151-haberi/>, 3 Ocak 2017'de erişildi).
- Lazkiyeli, Mustafa (2015). (D. Canyurt, Röportaj Yapan).
- Lehmbruch, Gerhard (1975). "Consociational Democracy in the International System". *European Journal of Political Research* 2: 377-391.
- Lesch, W. David (2012). *Syria: The Fall of The House of The Assad*. London: Yale University Press.
- Levent, Hediye (2015). "Suriye Dürzileri Kimin Safında?", (<https://tr.sputniknews.com/ortadoğu/201507101016489660/>, 2 Mart 2017'de erişildi).
- Leverett, F. Lawrence (2005). *Inheriting Syria :Bashar's Trial by Fire*. Washington: Brookings Institution Press.
- Lewis, Bernard (1993). *The Arabs in History*. New York: Oxford University Press.
- Lewis, Bernard (2005). *Ortadoğu: İkibin Yıllık Ortadoğu Tarihi*. Ankara: Arkadaş Yayıncılık.
- Lewis, Bernard (2015). *Ortadoğu: İki Bin Yıllık Ortadoğu Tarihi*. (S. Y. Kölay, Çev.) Ankara: Arkadaş Yayınevi.
- Lewis, W. Martin (2011). "Greater Syria and the Challenge to Syrian Nationalism", [8http://www.geocurrents.info/geopolitics/greater-syria-and-the-challenge-to-syrian-nationalism](http://www.geocurrents.info/geopolitics/greater-syria-and-the-challenge-to-syrian-nationalism), 18 Kasım 2016'da erişildi).

- Lijphart, Arend (1984). *Çağdaş Demokrasiler: Yirmibir Ülkede Çoğunlukçu ve Oydaşmacı Yönetim Örnektüleri*. Çev. .E. Özbudun ve E. Onulduran. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Lijphart, Arend (1989). "Democratic Political Systems Types, Cases, Causes, and Consequences". *Journal of Theoretical Politics January* 1: 33-48.
- Lijphart, Arend (1995). " Yeni Demokrasiler İçin Yeni Tercihler". Çev. E. Özbudun. *Demokrasinin Küresel Yükselişi*. Ed. Larry Diamond ve F. Marc Plattner. Ankara: Yetkin Yayınları. 185-198.
- Lijphart, Arend (1998). "Consensus and Consensus Democracy: Cultural, Structural, Functional, and Rational-Choice Explanations". *Scandinavian Political Studies* 21(2): 99-108.
- Lijphart, Arend (2004). "Constitutional Design For Divided Societies". *Journal of Democracy* 15(2): 96-109.
- Lincoln, Abraham (1863). "The Gettysburg Address", (<http://www.abrahamlincolnonline.org/lincoln/speeches/gettysburg.htm>, 20 Ekim 2015'te erişildi).
- Lister, Charles. (2014). "Assessing Syria's Jihad". *Survival Global Politics and Strategy* 56(6): 87-112.
- Luay Hüseyin, (<https://istiraki.blogspot.com.tr/2015/03/luay-huseyin.html>, 5 Şubat 2018'de erişildi).
- Lucente, Adam ve Shimale, Zouhir (2015). "Free Syrian Army Decimated by Desertions", (<http://www.aljazeera.com/news/2015/11/free-syrian-army-decimated-desertions-151111064831800.html>, 31 Aralık 2016'da erişildi).

- Lundgren, Magnus (2016). "Mediation in Syria: initiatives, strategies, and obstacles, 2011–2016". *Contemporary Security Policy* 37(2): 273-288.
- Malik, Charles (1952). "Reviews of Books: History of Syria: Including Lebanon and Palestine". *The American Historical Review* 57(4): 936-940.
- Mansfield, Peter (2012). *Ortadoğu Tarihi*. Çev. Ü. H. Yolsal. İstanbul: Say Yayınları.
- Marayati, Boutros (2016). Interview: 'We, Armenians Of Syria, Are Living Again The Tragedy Of Genocide,' Says Archbishop Marayati. (F. Cenci, Röportaj Yapan) ZENIT.
- Mark, J. Joshua (2014). "Syria", (<http://www.ancient.eu/syria/>, 17 Mart 2015'de erişildi).
- Mathews, T. Jessica (2014). "Is There an Answer for Syria?". *The New York Review of Books* 61(17): 1-4.
- Mayo, B. Henry (1964). *Demokratik Teoriye Giriş*. Çev.E. Kongar. Ankara: Türk Siyasi İlimler Derneği Yayınları.
- McCormick, J. P. (2015). *Weber, Habermas ve Avrupa Devletinin Dönüşümü*. Çev. F. B. Aydar,) İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Mecit, Ahmet (2016). (D. Canyurt, Röportaj Yapan).
- Meiggs, Russell (2014). "Cleisthenes of Athens", (<http://www.britannica.com/biography/Cleisthenes-of-Athens>, 22 Aralık 2015'te erişildi).
- Mercan, Mehmet (2015). "Suriye'de Savaşan Taraflar, Kim Kimdir". tarihinde İktibas (<http://www.iktibasdergisi.com/suriyede-savasan-taraflar-kim-kimdir/>, 25 Aralık 2016'da erişildi).
- Mercan, M. Hüseyin (2012). *Suriye: Rejim ve Dış Politika*. İstanbul: Pınar Yayınları.

- Miliband, Ralph (1994). "Sosyalist Alternatif". Çev. E. Özbudun ve L. Köker. *Kapitalizm, Sosyalizm ve Demokrasi*. Ed. Larry Diamond ve F. Marc Plattnerker. Ankara: Türk Demokrasi Vakfı. 160-178.
- Milliyet, 250 Bin Kürt 50 Yıl Sonra Vatandaş Oldu. (2011). <http://www.milliyet.com.tr/250-bin-kurt-50-yil-sonra-vatandas-oldu/dunya/dunyadetay/08.04.2011/1374800/default.htm>, 20 Kasım 2016'da eri
- Milliyet, İran Askerleri Suriye'de. (2013). (<http://dunya.milliyet.com.tr/iran-askerleri-suriye-de/dunya/detay/1761477/default.htm>, 28 Aralık 2013'te erişildi).
- Milot, Micheline (2010). "Educating Deliberative Citizens". Ed. David vd. *Deliberative Democracy in Practice*. Vancouver: UBC Press . 21-33.
- Misyon. (2012). <http://tr.etalaf.org/about-us/misyon.html>, 3 Ocak 2017'de erişildi).
- Moubayed, Sami (2007). "Iraqi refugees on the road to Damascus", <http://www.commongroundnews.org/article.php?id=21824&lan=en&sp=0>, 11 2 Kasım 2016'da erişildi).
- Moubayed, Sami (2012). "Syria's New Constitution: Too Little, Too Late", (http://www.huffingtonpost.com/sami-moubayed/syrias-new-constitution-t_b_1275519.html, 13 Aralık 2016'da erişildi).
- Mouffe, Chantal (1979). "Hegemony and Ideology". *Gramsci and Marxist Theory*. Ed. Chantal Mouffe. London and Boston: Routledge and Kegan Paul Press. 168-203.
- Mouffe, Chantal (2000). "Deliberative Democracy or Agonistic Pluralism". *Political Science Series* 72-101.
- Mouffe, Chantal (2002). *Demokratik Paradoks*. Çev. A. C. Aşkın. Ankara: Epos Yayınları.

- Mouffe, Chantal (2006). "Chantal Mouffe: Agonistic Democracy and Radical Politics", (<http://pavilionmagazine.org/chantal-mouffe-agonistic-democracy-and-radical-politics/>, 01 Ocak 2018'de erişildi).
- Mouffe, Chantal (2015). *Dünyayı Politik Düşünmek*. Çev. M. Bozluolcay. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mouffe, Chantal (2017). "We Urgently Need to Promote a Left-Populism" (G. L. Dem, Röportaj Yapan), (<https://www.versobooks.com/blogs/3341-chantal-mouffe-we-urgently-need-to-promote-a-left-populism>, 28 Aralık 2017'de erişildi) .
- Muhammed, M. Ali (2012). 2012 Suriye Söyleşileri. (ORSAM, Röportaj Yapan) Anlara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Mukand, Sharun ve Rodrik, Dani (2015). The Political Economy of Liberal Democracy. *National Bureau of Economic Research* (Working Paper 21540), s. 1-38.
- Mulhem, Al-Nabil (2000). "Ninth Regional Baath Congress Kicks off Saturday", (<http://www.albawaba.com/news/ninth-regional-baath-congress-kicks-saturday>, 2 Kasım 2016'da erişildi).
- Mustafa, Abdurrahman (2015). ORSAM Bölgesel Gelişmeler Söyleşileri. (ORSAM, Röportaj Yapan) Anlara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Myard, Jacques (2015). "Syria:The Real Stakes". *World Policy Institute* 77-83.
- Nasser, Rabie vd. (2016). *Syria Confronting Fragmentation! Impact of Syrian Crisis Report: Quarterly based report (2015)*. Syria: Syrian Centre for Policy Research.
- Neflyaşeva, Naima (2012). "Suriye Çerkesleri". *Ortadoğu Analiz* 4(43): 48-53.
- Nesic, Karl ve Dauve, Gilles (2012). *Demokrasinin Ötesinde*. Çev. İ. Kahraman. İstanbul: Sel Yayıncılık.

- O'Bagy, Elizabeth (2012a). *Syria's Political Opposition*. Washington: The Institute For The Study of War.
- Oran, Baskın (2013). "Haydut Devletler,Şer Ekseni, Başarısız Devletler".Ed. Baskın Oran. *Türk Dış Politikası.. Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar: 2001-2012*. Cilt III. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Orhan, Oytun (2011). *Suriye'de Demokrasi mi İç Savaş mı? : Toplumsal-Siyasal Yapı, Değişim Senaryoları ve Sürecin Türkiye'ye Etkisi*. Ankara: ORSAM Yayınları.
- Oron, Yitzak (1961). *Middle East Record*. Jerusalem: Tel Aviv University The Reuven Shiloah Research Center.
- Oweis, Y. Khaled (2012). "Syria's Muslim Brotherhood rise from the ashes". (<http://www.reuters.com/article/us-syria-brotherhood-idUSBRE84504R20120506>, 4 Aralık 2016'da erişildi.
- Öz, Mustafa (1988). İsmailiyye. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (s. 133). içinde İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Matbaacılık.
- Özdemir, Gürbüz (2013). "Farklılıkların Kesiştiği Coğrafyalar İçin Bir Öneri:Radikal Demokrasi". *Yönetim ve Ekonomi* 20(1) 73-93.
- Özkoç, Özge (2008). Suriye Baas Partisi:Kökenleri, Dönüşümü, İzlediği İç ve Dış Politika (1943-1991). Ankara: Mülkiyeliler Birliği Yayınları.
- Öztürkmen, Ali (2011). Suriye Türkmen Hareketi Sözcüsü Ali Öztürkmen ile Röportaj. 24-29. (V. Ayhan ve O. Orhan, Röportajı Yapanlar) Ortadoğu Analiz.
- Pace, Joshua ve Landis, Joe (2007). "The Syrian Opposition". *The Washington Quarterly* 1(30): 45-68.

- Pace, Michelle (2009). "Liberal or Social Democracy? Aspects of the EU's Democracy Promotion Agenda in the Middle East". *International Institute for Democracy and Electoral Assistance* 1-16.
- Palestine Liberation Organization (PLO)*. (2009). Encyclopaedia Britannica: <https://global.britannica.com/topic/Palestine-Liberation-Organization>, 22 Aralık 2016'da erişildi).
- Parris, Kristen (2008). "Democracy". *Canadian Journal of Political Science* 41(1): 233-234.
- Pashayan, Araks (2009). "Problems of The Armenians of Syria: The Armenian Community of Damascus", http://www.noravank.am/eng/issues/detail.php?ELEMENT_ID=3702, 15 Kasım 2016'da erişildi).
- Pazarcı, Hüseyin (2013). *Uluslararası Hukuk* (13. b.). Ankara: Turhan Kitabevi Yayınları.
- Perlmutter, Amos (1981). *Political Roles and Military Rulers*. New York: Taylor and Francis Group.
- Phillips, , Christopher (2012). "Syria's Torment". *Surviva* 54(4): 67-82.
- Phillips, Christopher. (2015). Sectarianism and conflict in Syria. *Third World Quarterly*, 36(2), s. 357-376.
- Pinto, P. G. Hilu (2013). " Dispatches from the Arab Spring" *Syria*. Ed. Paul Amar ve Vijay. Delhi: LeftWord Books. 204-242.
- Pipes, Daniel (1987). "Syria After Asad". *World and I*.
- Pipes, Daniel (1990). *Greater Syria: The History of an Ambition*. Oxford: Oxford University Press.

- Pipes, Daniel (1996). *Syria Beyond The Peace Process*. Washington: The Washington Institute for Near East Policy.
- Pipes, Daniel (2013). (O. Örmeci, Röportaj Yapan) Uluslararası Politika Akademisi.
- Platon (2005). *Devlet*. Çev. C. Saraçoğlu ve V. Atayman. İstanbul: Bordo Siyah Yayınları.
- Plattner, F. Marc (1998). "Liberalism and Democracy: Cant Have One Without the Other". *Foreign Affairs* 77(2): 171-180.
- Polk, R. William (2013). "Understanding Syria: From Pre-Civil War to Post-Assad", (<http://www.theatlantic.com/international/archive/2013/12/understanding-syria-from-pre-civil-war-to-post-assad/281989/>, 6 Kasım 2016'da erişildi).
- Population (2017), (<https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL?end=2014&start=1960&view=map&year=2016>, 15 Ocak 2018'de erişildi).
- Porat, Liad (2010). "The Syrian Muslim Brotherhood and the Asad Regime". *Crown Centerfor Middle East Studies* 47: 1-7.
- Prados, B. Alfred ve Sharp, M. Jeremy. (2005). "Syria: Political Conditions and Relations with the United States After the Iraq War". CRS Report for Congress
- PYD, *Kürtleri Suriye'den Bilinçli Çıkartıyor*. (2013). (<http://www.haberler.com/kurt-siyasetci-ve-yazar-guclu-pyd-kurtleri-suriye-4978890-haberi/>, 1 Ocak 2017'de erişildi).
- Quade, L. Quentin (1995). "Orantılı Temsil ve Demokratik Devlet Yönetimi". Çev. M. Turhan. *Demokrasinin Küresel Yükselişi*. Ed. Larry Diamond ve F. Marc Plattner Ankara: Yetkin Yayınları. 207-214.
- Quandt, B. William (2009). "Forty Years in Search of Arab-Israeli Peace". *Macalester International* 23(9) 24-86.

- Radikal, İranlı Komutan: Suriye'de Hiçbir Askeri Gücümüz Yoktur. (2013). (http://www.radikal.com.tr/dunya/iranli_komutan_suriyede_hicbir_askeri_gucumuz_yoktur-1159081, 27 Aralık 2013'te erişildi).
- Rakka ve Deyr ez-Zor Sakinleri Sivillerin Bombardımandan Korunmasını İstedi.* (2017). (<http://tr.etilaf.org/haberler/koalisyon-haberleri/rakka-ve-dey-ez-zor-sakinleri-sivillerin-bombardımandan-korunmasını-istedi.html>, 13 Ocak 2017'de erişildi).
- Rawls, J. (2007). *Siyasal Liberalizm (1. b.)*. Çev. M. F. Bilgin. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Restarting Israeli-Syrian Negotiations*(2007). Middle East Report No:63. International Crisis Group.
- Riyad'da Suriyeli Muhalifleri 'Birleştirme' Zirvesi.* (2015). (<http://www.aljazeera.com.tr/haber/riyadda-suriyeli-muhalifleri-birlestirme-zirvesi>, 3 Ocak 2017'de erişildi).
- Rothchild, John. (2007). "Introduction to Athenian Democracy of the Fifth and Fourth Centuries". Wayne State University Law School Research Paper. 07(37). 1-42.
- Ryan, Curtis (2012). "The New Arab Cold War and the Struggle for Syria". *Middle East Report* 262: 28-31.
- Salama, Vivian (2012). "Covering Syria". *The International Journal of Press/Politics*, 17(4) 516-526.
- Salamandra, Christa (2004). *A New Old Damascus: Authenticity and Distinction in Urban Syria*. Bloomington: Indiana University Press.
- Salamandra, Christa (2013). "Sectarianism in Syria: Anthropological Reflections". *Middle East Critique* 22(3): 303-306.

- Salamey, Imad (2009). "Failinf Consociationalism". *International Journal of Peace Studies* 14(2): 83-105.
- Salık, Nuri (2011). "Beşar Esad Dönemi Suriye Dış Politikasında Pragmatizm ve Türkiye-Suriye İlişkilerinin Geleceği". *Ortadoğu Analiz* 3(35): 20-32.
- Samii, W. Abbas (2008). "Stable Structure on Shifting Sands:Assessing the Hizbullah-Iran-Syria Relationship". *Middle East Journal* 62(1) 23-53.
- Sander, Oral (2013a). *Siyasi Tarih: İlkçağlardan 1918'e*. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları.
- Sander, Oral. (2013b). *Siyasi Tarih: 1918-1994* . Ankara: İmge Kitabevi.
- Sandıklı, Atilla ve Çakmak, Cenap (2014). *Suriye'nin Yeniden Yapılandırılması*. İstanbul: BİLGESAM Yayınları.
- Sandıklı, Atilla ve Semin, Ali (2012). *Bütün Boyutlarıyla Suriye Krizi ve Türkiye*. İstanbul: BİLGESAM Yayınları.
- Sarkissian, Nerses (2015). Surviving Aleppo: An Interview with Nerses Sarkissian. (R. Janbazian, Röportaj Yapan) *The Armenian Weekly*.
- Sartori, Giovanni (1996). *Demokrasi Teorisine Geri Dönüş*. Çev. M. T. Tunçer Karamustafaoğlu. Ankara: Yetkin Yayınları.
- Satloff, Robert (1994). "Approanhing Peace: American Interests in Israeli Palestinian Final Status Talks" *The Washington Institute for Near East Policy*. 1-10.
- Saudi Arabia Plans to Fund Syria Rebel Army*. (2012). (<https://www.theguardian.com/world/2012/jun/22/saudi-arabia-syria-rebel-army>, 1 Ocak 2017'de erişildi).

- Schmitter, C. Philippe ve Karl, L. Terry (1995)." Demokrasinin Küresel Yükselişi". Çev. L. Gönenç. *Demokrasi Nedir.....Ne Değildir?*. Ed. Larry Diamond ve F. Marc Plattner. Ankara: Yetkin Yayınları. 67-81.
- Schmidt, G. Manfred (2002a). *Demokrasi Kuramlarına Giriş*. Çev. M. E. Köktaş. Ankara: Vadi Yayınları.
- Schmidt, G. Manfred (2002b). "Political performance and types of democracy: Findings from comparative studies". *European Journal of Political Research* 47: 147-163.
- Schumpeter, A. Joseph (2003). "Capitalism, Socialism and Democracy". Ed. Robert Dahl vd. *The Democracy Sourcebook*. London: The MIT Press. 5-11.
- Seale, Patrick (1989). *Asad: The Struggle For The Middle East*. Los Angeles: University of California Press.
- Seale, Patrick (2011). "Is the Syrian Regime in Danger?", (<http://middle-east-online.com/english/?id=45345>, 4 Kasım 2016'da erişildi).
- Seale, Patrick (2012). Patrick Seale: "Bence Geçiş Sürecini Beşar'ın İdare Etmesi Sağlanmalı". (H. Kanbolat ve O. Orhan, Röportajı Yapanlar) Ankara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Selam, Aişe (2016). (D. Canyurt, Röportaj Yapan).
- Semin, Ali. (2015). "Suriye Krizindeki İç Dinamikler: ÖSO-IŞİD-PYD Denklemi". *Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi (BİLGESAM) Analiz* 1234: 1-8.
- Sennett, Richard (2013). *Kamusal İnsanın Çöküşü (13 b.)*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Serim, Mehmet (2014). "Suriye'deki Alevilere Dair Bir Cehaletin Analizi", (http://www.ydh.com.tr/HD13449_suriyedeki-alevilere-dair-bir-cehaletin-analizi.html. 16 Aralık 2016'da erişildi).

- Sevim, Ali (1989). *Suriye-Filistin Selçuklu Devleti Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- Shishakli, Adib (2012). "History of Islamists in Syria", (<https://syrianforpeace.wordpress.com/tag/adib-shishakli/>, 5 Ocak 2017'de erişildi).
- Sitembölükbaşı, Şaban (2005). "Liberal Demokrasinin Çıkmazlarına Çözüm Olarak Müzakereci Demokrasi". *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi* 10:139-162.
- Slim, Randa (2011). "Hezbollah's Most Serious Challenge". *Foreign Policy* 36-38.
- Solon: Greek Statesman and Poet*.(2015). (<http://www.britannica.com/biography/Solon>, 22 Aralık 2015'te erişildi).
- Sorenson, S. David (2014). *An Introduction to the Modern Middle East: : History, Religion, Political Economy and Politics* (2. b.). Boulder: Westview Press.
- Sorenson, Georg (1997). "Democratization in the third world: the role of western politics and research". *Annual BISA Conference*.
- South, Coleman (2011). *Culture Shock: Syria*. Singapore: Marshall Cavendish Publishing Limited.
- Suriye Kürtlerinin Türkiye'deki Kürt Sorunu ve Çözümüne Yönelik Algısı*.(2014) "Suriye Kürtleri Saha Araştırması Raporu". Ankara: Uluslararası Ortadoğu Barış Araştırmaları Merkezi, (http://aciktoplumvakfi.org.tr/pdf/suriye_kurtleri_rapor_1_11072014.pdf, 15 Ocak 2016'da erişildi)
- Suriye Türkmenleri*. (2015). (<http://www.turkmens.com/Suria.html>, 11 Kasım 2016'da erişildi).
- Suriye Türkmenleri*. (2012). <http://www.orsam.org.tr/index.php/Content/Analiz/4625?s=turkmen%7Cturkish>, 6 Aralık 2016'da erişildi).

Suriye, Barış Planını Kabul Etti. (2012). (<http://www.haberturk.com/dunya/haber/728510-suriye-baris-planini-kabul-etti>, 13 Aralık 2016'da erişildi).

Suriye: Dera'da İnsanlığa Karşı İşlenen Suçlar. (2011). (<https://www.hrw.org/tr/news/2011/06/01/243073>, Kasım 12, 2016'da erişildi).

Suriye Halkının Dostları Grubu Konferansı Başladı. (2012). (<https://www.akparti.org.tr/site/haberler/suriye-halkinin-dostlari-grubu-konferansi-basladi/22294#1>, 16 Aralık 2016'da erişildi).

Suriye'de ki Esad Güçlerinin Sayısı. (2015). (<http://www.stratejikortak.com/2015/10/suriyede-ki-esad-guclerinin-says.html>, Ocak 1, 2017'de erişildi).

Suriye'de Ateşkes Anlaşması. (2016). (<http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriyede-ateskes-anlasmasi>, 3 Ocak 2017'de erişildi).

Suriye'deki 5 Kürt Grup Kim Kimdir. (2012). (<http://www.ensonhaber.com/suriyedeki-5-kurt-grup-kim-kimdir-2012-07-26.html>, adresinden alındı 1 Ocak 2017'de erişildi).

Suriye'de Esed Ağır Kayıp Verdi. (2017). rihinde Timetürk: (<http://www.timeturk.com/suriye-de-esed-agir-kayip-verdi/haber-485607>, 10 Şubat 2017'de erişildi).

Suriye'de Kuzey Kafkasyalılar. (1967). *Kafkasya Kültürel Dergi* 4(15): 18-20.

Suriyeli Aktivist Anne ve Gazeteci Kızı İstanbul'da Öldürüldü. (2017). (<http://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-41360390>, 27 Ocak 2018'de erişildi).

Syria. (2012). (<http://www.state.gov/outofdate/bgn/syria/197938.htm>, 2 Aralık 2016'da erişildi).

Syria - Economy. (2015). (<http://www.globalsecurity.org/military/world/syria/economy.htm>, 31 Aralık 2016'da erişildi).

Syria - Overview. (2012). (<http://www.globalsecurity.org/military/world/syria/overview.htm>, 31 Aralık 2016'da erişildi).

Syria. (2009). (<https://opennet.net/research/profiles/syria>, 3 Kasım 2016'da erişildi).

Syria 2013 International Religious Freedom Report. (2013). (<https://www.state.gov/documents/organization/222525.pdf>, 18 Şubat 2016'da erişildi).

Syria Country Profile. (2016). (<http://www.bbc.com/news/world-middle-east-14703856>, 16 Mart 2016'da erişildi).

Syria Intelligence & Security Agencies. (2012). (<http://www.globalsecurity.org/intell/world/syria/intro.htm>, 31 Aralık 2016'da erişildi).

Syria Map Kurdish. (2016). (<http://www.lahistoriaconmapas.com/atlas/country-map13/syria-map-kurdish.htm>, 11 Kasım 2016'da erişildi).

Syria Under Bashar (I):Foreign Policy Challenges(2004). Brussels: International Crisis Group (2004). (<https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/eastern-mediterranean/syria/syria-under-bashar-i-foreign-policy-challenges>, 10 Aralık 2016'da erişildi).

Syria-Kurds. (2001). (<http://minorityrights.org/minorities/kurds-5/>, 9 Kasım 2016'da erişildi).

Syrian Arab Republic. (2017). (<http://www.unocha.org/syria>, 10 Şubat 2017'de erişildi).

Şahin, Mehmet (2015). "Rusya'nın Suriye'ye Askeri Operasyonu: Nedenler ve Sonuçlar", (<http://www.sde.org.tr/tr/newsdetail/rusyanin-suriyeye-askeri-operasyonu-nedenler-ve-sonuclar/4429>, 16 Aralık 2016'da erişildi).

Şam'ın Vadi Berda Bölgesi, Rejim Güçlerinin Yoğun Saldırıları Altında. (2016). (<http://tr.etilaf.org/haberler/koalisyon-haberleri/sam%C4%B1n-vadi-berda-bolgesi-rejim-guclerinin-yo%C4%9Fun-sald%C4%B1r%C4%B1lar%C4%B1-alt%C4%B1nda.html>, 3 Ocak 2017'de erişildi).

Taqi, Samir Al (2012). 2012 Suriye Söyleşileri. 17-19. (H. Kanbolat ve O. Orhan, Röportajı Yapanlar). Ankara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.

Taştekin, Fehim (2015). *Suriye: Yıkıl Git, Diren Kal!*. İstanbul: İletişim Yayınları.

Tauber, Eliezer (1993). *The Emergence of the Arab Movements*. New York: Routledge.

Tayiz, Kurtuluş (2014). "Barzani ve PYD anlaşması", (<http://www.aksam.com.tr/yazarlar/barzani-ve-pyd-anlasmasi/haber-268807>, 1 Ocak 2017'de erişildi).

Teittelbaum, Joshua (2004). "The Muslim Brotherhood and the 'Struggle for Syria', 1947–1958 Between Accommodation and Ideology". *Middle Eastern Studies* 3(40):134 -158.

Tello, Fawaz (2012, Haziran 27). Suriyeli Siyasal Muhafız ve Suriye Ulusal Konseyi Eski Üyesi Fawaz Tello ile Söyleşi. (O. Orhan, Röportaj Yapan) Ankara: ORSAM.

The Damascus Declaration. (2012). (<http://carnegie-mec.org/diwan/48514?lang=en>, 14 Aralık 2016'da erişildi).

Thomas, Sean (2007). "The Devil worshippers of Iraq", (<http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/1560714/The-Devil-worshippers-of-Iraq.html>, 6 Aralık 2016'da erişildi).

Thorley, John (1996). *Athenian Democracy*. London and New York: Taylor and Francis.

Tilly, Charles (2014). *Demokrasi*. Çev.E. Arıcan. Ankara: Phoneix Yayınevi.

- Tuna, M. (2009). "Demokratik Müzakere Süreci Bağlamında Demokrasi Kültürü". *I. Uluslararası Müzakereci Demokrasi Sempozyumu* (s. 72-82). İstanbul: İstanbul Aydın Üniversitesi.
- Türkiye'den Suriye'ye Dokuz Maddelik Yaptırım.* (2011). (<http://www.aljazeera.com.tr/haber/turkiyeden-suriyeye-dokuz-maddelik-yaptirim>, 17 Aralık 2016'da erişildi).
- Uluşahin, Nur (2007). "Liberal Demokrasinin Çıkmazı:Çatışma Karşısında Barış için Azınlık-Çoğunluk İlişkisini Yeniden Düzenleme Gereği". *Anayasa Yargısı Dergisi* 24: 609-640.
- Ulutaş, Ufuk ve Hoca Halid. (2014). "Suriye: Devrim mi? Bölünme mi?". *SETA Analiz*. 1-34.
- Ulutaş, Ufuk vd. (2015). "Sınırları Aşan Kriz". *SETA Analiz* 120: 1-40.
- UN Security Council Unanimously Adopts Syrian Roadmap Resolution.* (2015). (<https://www.rt.com/news/326466-un-syria-resolution-terror/>, 3 Ocak 2017'de erişildi).
- Usame Telcu: Devrimci Güçler, Muhalefetin Müzakere Heyetini Oluşturma Hususunda Uzlaştı.* (2017). (<http://tr.etalaf.org/haberler/koalisyon-haberleri/usame-telcu-devrimci-gucler-muhalefetin-muzakere-heyetini-olusturma-hususunda-uzlast%C4%B1.html>, 10 Şubat 2017'de erişildi).
- Uygun, Oktay (2011). *Demokrasi Tarihsel,Siyasal ve Felsefi Boyutlar*. İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık.
- Uysal, Ahmet (2012). "Suriye Krizi ve İslâm Dünyası", (<http://www.sde.org.tr/userfiles/file/suriye%20analiz.pdf>, 12 Kasım 2016'da erişildi).
- Üstüner, Fahriye (2007). "Radikal demokrasi: Liberalizm mi?". *ODTÜ Gelisme Dergisi* (34): 313-336.

- Üzüm, İlyas (2007). Nusayrilik. *Türk Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (s. 270-274). içinde Ankara: Türk Diyanet Vakfı.
- Vatan, Suriye'nin Dostları' Rusya ve Çin'e Ultimatom Verdi. (2012). <http://www.gazetevatan.com/-suriye-nin-dostlari--rusya-ve-cin-e-ultimatom-verdi-462780-dunya/>, 17 Aralık 2016'da erişildi).
- Vatter, Andrian (2007). "Three Dimensions of Democracy? Lijphart's Typology and Direct Democracy". *35th Joint Sessions of Workshops of the European Consortium for Political Research* 12(7): 1-28.
- Villoro, Luis (1998). "Which Democracy?". Ed. Cherif Bassiouni. *Democracy: Its Principles and Achievement*. Geneva: Inter - Parliamentary Union. 95-103
- Viyana'da Suriye konulu özel toplantı.(2018). (<http://www.mynet.com/haber/guncel/viyana-da-suriye-konulu-ozel-toplanti-3652721-1>, 27 Ocak 2018'de erişildi).
- Walker, W. Edward (2015). "Syria Ethnic Map Turkmen Ethnicity Population and Density22", (<https://eurasiangeopolitics.com/syrian-conflict-maps/1-syria-ethnic-map-turkmen-ethnicity-population-and-density22/> , 11 Kasım 2016'da erişildi).
- Ward, Cemal (2012). 2012 Suriye Söyleşileri. (O. Orhan, Röportaj Yapan) Ankara: Ortadoğu Stratejik Araştırmalar Merkezi.
- Weffort, C. Francisco (1994). " Sosyalizmin Geleceği". Çev. E. Özbudun ve L. Köker. *Kapitaliz, Sosyalizm ve Demokrasi*. Ed. Larry Diamond ve F. Marc Plattner. Ankara: Türkiye Demokrasi Vakfı. 121-134.
- Weinstock, Daniel ve Kahane, David (2010). *Deliberative Democracy in Practice*. Vancouver: UBC Press.
- Weismann, Itzhak (2005). "The Politics of Popular Religion:Sufis, Salafis, and Muslim Brothers in 20th -Century Hamah". *Int. J. Middle East Study* 39-58.

- White, Jeffrey (2013). "The Military Opposition on the Ground". Ed. Jeffrey White vd. *Syria's Military Opposition: How Effective, United, or Extremist?*. Washington: The Washington Institute for Near East Policy.3-19
- Wingenbach, C. Edward (2011). *Institutionalizng Agonistic Democracy: Post-foundationalism and PoliticalLliberalism*. Burlington: Ashgate Publishing.
- Wolff, Anita (2006). *Britannica Concise Encyclopedia*. London: Britannica Encyclopedia.
- Yazıcı, Merve (2016). "Cenevre-3 – Başlamadan Duran Görüşmeler", (<http://www.tuicakademi.org/cenevre-3-baslamadan-duran-gorusmeler/>, 3 Ocak 2017'de erişildi).
- Yıldırım, Ramazan (2016). "Ortadoğu Coğrafyasında IŞİD Yok Edilebilir mi?" (Y. Yazıcıoğlu, Röportaj Yapan), (<http://www.amerikaninsesi.com/a/ortadogu-cografyasinda-isid-yok-edilebilir-mi/3285105.html>, 11 Mart 2017'de erişildi).
- Yıldız, Kerim (2005). *The Kurds in Syria The Forgotten People*. London: Pluto Press.
- Yılmaz, M. Ercan (2014). "Suriye'de Barış Nasıl İnşa Edilebilir?". *YDÜ Sosyal Bilimler Dergisi* 7(2): 177-200.
- Ziadeh, Radwan (2011). *Power and Policy in Syria:The Intelligence Services, Foreign Relations and Democracy in the Modern Middle East* . London: I.B.Tauris.
- Zisser, Eyal (2003). "Syria and the United States: Bad Habits Die Hard". *Middle East Quarterly* 10(3): 29-37.
- Zisser, Eyal (2005a). "Bashar Al-Assad: In or Out of the New World Order?" *The Washington Quarterly* 28(3): 115-131.
- Zisser, Eyal (2005b). "Syria, the Ba‘th Regime and the Islamic Movement:Stepping on a New Path?" *The Müslim World* 95: 43-65.

Zisser, Eyal (2007). *Commanding Syria: Bashar al-Asad and the First Years in Power*. London: I.B.Tauris.

Zisser, Eyal (2010). "Clues to the Syrian Puzzle". *The Washington Quarterly* 23(2): 79-90.

Zisser, Eyal (2012). "The 'Struggle for Syria': Return to the Past ?". *Mediterranean Politics* 17(1): 105-110.

